Міністерство освіти і науки України
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНІЙ УНІВЕРСИТЕТ
(м. Харків, Україна)
УНІВЕРСИТЕТ МИКОЛАСА РОМЕРИСА
(м. Вільнюс, Литва)
РИЗЬКИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(м. Рига, Латвія)
УНІВЕРСИТЕТ ФІНАНСІВ І СТРАХУВАННЯ
(м. Софія, Болгарія)
КАЗАХСЬКИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНІЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ Л.Б. ГОНЧАРОВА
(м. Алмати, Казахстан)
МІНГЯЧЕВІРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(м. Мінгячевір, Азербайджан)

МАТЕРІАЛИ

XVIII Міжнародної науково-практичної конференції

«ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА»

29 листопада 2024 р.

Харків
2024

УДК 33

У збірнику представлено матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми та перспективи розвитку підприємництва».

Матеріали подано у авторській редакції. Редакційна колегія може не поділяти думок авторів. За достовірність даних відповідальність несуть автори.

Матеріали призначено для користування широкого кола зацікавлених осіб – науковцями, викладачами закладів вищої освіти, працівниками органів державної влади, підприємцями, здобувачами вищої освіти тощо.

Друкується за рішенням
Ради факультету управління та бізнесу ХНАДУ
протокол № 4 від 18 листопада 2024 р.

Редакційна колегія:
Голова:
Богомолов Виктор Олександрович – ректор ХНАДУ, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки
Заступники Голови
Дмитрієв Ілля Андрійович – проректор з наукової роботи ХНАДУ, д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України;
Шевченко Інна Юріївна – декан факультету управління та бізнесу ХНАДУ , д.е.н., професор.
Члени оргкомітету:
Дмитрієва Оксана Іллівна, д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки і підприємництва ХНАДУ, заступник голови організаційного комітету конференції;
Криворучко Оксана Миколаївна, д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджментуХНАДУ;
Ковальова Тетяна Володимирівна, к.е.н.,доцент, завідувач кафедри обліку і оподаткування ХНАДУ;
Еюбов Вейсал Сейфал оглу, д.е.н., професор, проректор з наукової роботи Мінгячевірського державного університету (Азербайджан);
Ротомскіс Ірмантас, д.е.н., професор, заступник декана факультету економіки і управління фінансами Університету Миколаса Ромериса (Литва);
Калгулова Роза Жумахметівна, к.е.н., професор, завідувач кафедри економіки Казахського автомобільно-дорожнього інституту ім. Л.Б. Гончарова (Казахстан);
Лаце Наталія, д.е.н., професор, завідувач кафедри корпоративних фінансів та економіки Ризького технічного університету (Латвія);
Брітченко Ігор Геннадійович, д.е.н., професор, професор Університету страхування та фінансів (Болгарія);
Нестеренко Валентина Юріївна, к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва ХНАДУ, *відповідальний секретар.*

Проблеми та перспективи розвитку підприємництва: Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 29 листопада 2024 року). - Х.: ХНАДУ. - 2024. - 316 с.

Колектив авторів,
2024

ЗМІСТ

Секція 1. **ОСОБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМНИЦТВА У СФЕРІ МАТЕРІАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА**

Kudriavtseva O.V., Yang Jiaqi **DIAGNOSTICS OF PRODUCTION PROCESSES: METHODS, TOOLS, SPECIFICS OF THEIR APPLICATION……13**

Kerimova Nargiz Elchin, Rustamova Lala Matlab, Gurbanova Gulnara Gorkhmaz **THE STATE OF OIL AND OIL PRODUCTS POLLUTION OF THE CASPIAN SEA IN THE TERRITORY OF AZERBAIJAN……15**

Mammadova Firuza Aftandil **ECONOMIC DIVERSIFICATION OF AZERBAIJAN AND NEW INVESTMENT OPPORTUNITIES IN THE AGRICULTURAL SECTOR……...17**

Muradov Rahil Jabbar **STRENGTHENING FINANCIAL MECHANISMS FOR IMPROVING INVESTMENTS IN THE AGRICULTURAL SECTOR……18**

Близнюк А.О. **УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ……...20**

Богінська Л.О., Конопелько Д.М., Кононенко Я.В. **ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ……21**

Богінська Л.О., Логвін П.Ю., Деділова Т.В. **ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАННЯ АВТОНОМНОГО ТЕПЛОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ПЕРСПЕКТИВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ……23**

Богінська Л.О., Луцюк Д.С., Деділова Т.В. **ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ 3D ДРУКУ……...24**

Богінська Л.О., Панченко В.І., Токар І.І. **ВПРОВАДЖЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ РІШЕНЬ ПРИ КАПІТАЛЬНОМУ РЕМОНТІ……..26**

Богінська Л.О., Тодор В.В. **РОЗРОБКА МЕТОДИКИ ПРОГНОЗУВАННЯ НЕСУЧОЇ ЗДАТНОСТІ ВИСЯЧИХ ПАЛЬ: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ……27**

Бородай Д.С., Бадулін О.П., Токар І.І. **ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ ВИКОРИСТАННЯ СКЛОВОЛОКОННОЇ АРМАТУРИ В ЗАЛІЗОБЕТОННИХ КОНСТРУКЦІЯХ……..28**

Бородай Д.С., Бурик А.С. **ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ НЕЗМІННОЇ ОПАЛУБКИ ПРИ КАПІТАЛЬНОМУ РЕМОНТІ……..29**

Бородай А.С., Гусак М.О. **ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ САМОВІДНОВЛЮВАЛЬНОГО БЕТОНУ……31**

Бородай Д.С., Колодяжний В.О. **РОЗРОБКА МЕТОДІВ РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА ПІДСИЛЕННЯ ФУНДАМЕНТІВ ТА ОСНОВ: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ……32**
Бородай А.С., Максименко А.А. **ДОСЛІДЖЕННЯ ПІНОПОЛІУРЕТАНОВИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ТЕПЛОІЗОЛЯЦІЇ: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ……...33**
Бородай Д.С., Малофеєнко В.Д. **ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПІДСИЛЕННЯ ОСНОВИ МЕТОДОМ СТРУМЕНЕВОЇ ВИСОКОНАПІРНОЇ ЦЕМЕНТАЦІЇ……...34**
Коваленко М.О., Непран А.В. **ДИСПРОПОРЦІЇ У БАНКІВСЬКОМУ КРЕДИТУВАННЮ НЕФІНАНСОВИХ КОРПОРАЦІЙ……..35**
Нагорний М.В., Аргіров В. П. **ДОСЛІДЖЕННЯ РІЗНИХ МЕТОДІВ УТЕПЛЕННЯ БАГАТОПОВЕРХОВОГО ЖИТЛОВОГО БУДИНКУ (ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИХ АСПЕКТ)……36**
Нагорний М.В., Беркута В.С., Деділова Т.В. **ВПРОВАДЖЕННЯ ШЛАКОЛУЖНИХ БЕТОНІВ НА ЩЕБЕРИТІ З ПОЗИЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ……...37**
Нагорний М.В., Бєда В.А. **ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТЕПЛОВИХ НАСОСІВ ДЛЯ ОПАЛЕННЯ ЖИТЛОВОЇ БУДІВЛІ……39**
Нагорний М.В., Голуб О.А. **ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДУ ПОЛІПШЕННЯ ЕКСПЛУАТАЦІЙНИХ ЯКОСТЕЙ БЕТОНУ ЗА РАХУНОК МІКРОДОБАВОК……..40**
Нагорний М.В., Забуга Д. **ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ РІШЕНЬ НА ПРИКЛАДІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ В М. СУМИ……41**
Нагорний М.В., Кобзар А. **ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРИЙОМИ КАПІТАЛЬНОГО РЕМОНТУ ДИТЯЧОГО САДКУ В М. СУМИ……42**
Нагорний М.В., Ткаченко О.В. **ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ БУРОНАБИВНИХ ПАЛЬ З ГРУНТОЦЕМЕНТОМ……43**
Нагорний М.В., Фурс О.В., Кононенко Я.В. **ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ МІНІ-КОТЕЛЬНІ ДЛЯ ОПАЛЕННЯ……44**
Непран А.В. **ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САЛЬДО У ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ……46**
Прокопенко М.В. **МАТЕРІАЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО: КОЛЛАПС ЧИ ІННОВАЦІЙНІ ПРОФЕССІОНАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ?.....47**
Редько А.О., Владиславський Є.Л. **ОБҐРУНТУВАННЯ ВИРОБНИЦТВА БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ З ВИКОРИСТАННЯМ БІОДОБАВОК НА ПРИКЛАДІ ГРЕЧАНОГО ЛУШПИННЯ……...49**

Редько А.О., Іващенко О.Г., Деділова Т.В. **ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ТЕПЛОЇ ПІДЛОГИ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ОПАЛЕННЯ ЖИТЛОВОЇ БУДІВЛІ…….50**
Редько А.О., Машковський Я.О. **ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВЕНТИЦЯЦІЇ НА МІКРОКЛІМАТ В ПРИМІЩЕННІ: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ ПАРАМЕТРИ……...52**
Редько А.О., Остапенко О.А. **ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ УТЕПЛЕННЯ ФАСАДІВ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ……53**
Редько А.О., Шевченко Ю.В. **ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ ВИКОРИСТАННЯ ШЛАКОВИХ ЗАПОВНЮВАЧІВ У БУДІВНИЦТВІ……54**
Роговий С.І., Коблюк В.М. **ПОКРАЩЕННЯ ЕКСПЛУАТАЦІЙНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ БЕТОННИХ СУМІШЕЙ: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ……55**
Савченко О.С., Савченко Л.Г. **ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗРАХУНКУ КРОКВЯНОЇ СИСТЕМИ З УРАХУВАННЯМ ЇЇ ПРОСТОРОВОЇ РОБОТИ……56**
Савченко О.С., Савченко Л.Г., Артамошина Н.М. **ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗБІРНОГО ЗАЛІЗОБЕТОННОГО НАСТИЛУ З РЕБРИСТИХ ПЛИТ НА РОБОТУ ҐРАТЧАСТИХ ДВОСХИЛИХ БАЛОК ЗА ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИМИ ПАРАМЕТРАМИ……...58**
Савченко О.С., Савченко Л.Г., Єфіменко Є.С. **ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СИНТЕТИЧНИХ ТКАНИННИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ АРМУВАННЯ ДЕРЕВ'ЯНИХ ЕЛЕМЕНТІВ……..60**
Савченко О.С., Савченко Л.Г., Колодненко В.М. **ПОСИЛЕННЯ МЕТАЛЕВИХ КОНСТРУКЦІЙ ПОКРИТТЯ ПАРКІНГУ БУДІВЛІ НА ВУЛ. ВАСИЛЯ СТУСА, 35-37 В СВЯТОШИНСЬКОМУ РАЙОНІ М. КИЄВА (ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ)……..62**
Сопов В.П., Бесараб С.Ю. **ДОСЛІДЖЕННЯ УТЕПЛЮВАЧІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ……64**
Сопов В.П., Сопін С.Ю., Деділова Т.В. **ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ЗВУКОІЗОЛЯЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ……...65**
Сопов В.П., Сотник І. **ОСОБЛИВОСТІ КАПІТАЛЬНОГО РЕМОНТУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ В М. ОХТИРКА……66**
Сопов В.П., Тимчук А.О., Деділова Т.В. **ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ТЕПЛА ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИТРАТИ ЕНЕРГОРЕСУРСІВ НА ОПАЛЕННЯ……68**
Сопов В.П,. Токар Д.А. **ВИКОРИСТАННЯ СИНТЕТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ У БУДІВЕЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ……..69**
Сопов В.П, Фесенко Є.О. **ВПРОВАДЖЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ МЕТОДІВ УТЕПЛЕННЯ ФАСАДІВ НА ПРИКЛАДІ ЖИТЛОВОГО БУДИНКУ……70**

Сопов В.П., Щербина Д.О. **МЕТОДИ МОНІТОРИНГУ СТАНУ ЗАЛІЗОБЕТОННИХ КОНСТРУКЦІЙ: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ КРИТЕРІЇ……..71**
Юрченко О.В., Бобрицький С.В. **ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ГІДРОІЗОЛЯЦІЙНИХ ДОБАВОК В БЕТОН: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ……73**
Юрченко О.В., Волошин Б.М., Деділова Т.В. **УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІНИ НА ПРИКЛАДІ ВИКОНАННЯ РОБІТ З КАПІТАЛЬНОГО РЕМОНТУ……..74**
Юрченко О.В., Карпов С.І., Деділова Т.В. **ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ХМАРНИХ СЕРВІСІВ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ КОШТОРИСНОЇ ВАРТОСТІ БУДІВНИЦТВА……...76**
Юрченко О.В., Пелипейченко О.С., Деділова Т.В. **РОЗРОБКА СПРОЩЕНОЇ МЕТОДИКИ ВИЗНАЧЕННЯ КОШТОРИСНОЇ ВАРТОСТІ НА СТАДІЇ ІНВЕСТОРНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ……...77**
Юрченко О.В., Римар І.В., Деділова Т.В. **ОПТИМІЗАЦІЯ ЛОКАЛЬНОГО КОШТОРИСНОГО РОЗРАХУНКУ ПРИ РЕКОНСТРУКЦІЇ……...79**
Юрченко О.В., Сухоніс І.А., Токар І.І. **ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ КОШТОРИСНОЇ ВАРТОСТІ ВНУТРІШНІХ ЧИННИКІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ……...80**
Юрченко О.В., Сябренко О.О., Деділова Т.В. **ВПЛИВ ТРАНСПОРТНИХ СХЕМ ПОСТАЧАННЯ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ НА ЗАГАЛЬНУ КОШТОРИСНУ ВАРТІСТЬ БУДІВНИЦТВА……..81**
Юрченко О.В., Янок А.Р., Деділова Т.В. **ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ НАЛИВНИХ ПІДЛОГ НА ЕПОКСИДНІЙ ОСНОВІ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ЕКСПЛУАТАЦІЙНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ПОКРИТТЯ ПІДЛОГ……..83**
Abbasova-Zeynalova Nuranə Nazim qızı **AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFINDA BİZNES VAHİDLƏRİNİN ROLU……..84**
Əliyeva Ləman Cəfərqulu qızı, Əyyubov Veysəl Seyfəl oğlu **SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNƏ YATIRILAN İNVESTİSİYALARIN REGİONLARARASI İNKİŞAFDA ROLU……..86**
Hüseynova Emiliya Yəhya qızı **MÜASIR ISTEHSAL SAHƏLƏRININ INKIŞAFINDA INNOVASIYA SAHIBKARLIĞININ ROLU……89**
Кузенбаева Э.Р. **МАТЕРИАЛДЫҚ ӨНДІРІС САЛАСЫНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ……..93**

Секція 2. **СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА**
Kalgulova R.Zh. **METHODOLOGY OF ASSESSING ENTREPRENEURIAL RISKS……95**

Turkebaeva Z.T. **THE ROLE OF INVESTMENT IN THE MACROECONOMIC DEVELOPMENT OF SOCIETY…….97**
Будяков Г.В. **ПЕРЕВАГИ IT-АУТСОРСИНГУ В КОНЦЕПЦІЇ ESG-СТРАТЕГІЇ……...98**
Кудрявцев В.М., Макаренко С.П. **БЛОКЧЕЙН У КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СОЦІУМУ……...100**
Левіщенко О.С., Рубцов Є.А. **АНАЛІТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ КОМПАНІЇ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ…….102**
Мордовцев О.С., Шепелєв О.В. **ІНВЕСТИЦІЯ ЯК ГОЛОВНИЙ ЧИННИК УСПІШНОСТІ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНУ…….104**
Репецький О.В., Кирчата І.М. **ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ……..106**
Əliyev R.R. **AZƏRBAYCANDA QADIN SAHİBKARLIĞININ İNKİŞAFI SAHƏSİNDƏ OLAN PROBLEMLƏR……..108**
Tanrıverdiyeva Zülfiyyə Vaqif qızı **TƏHSİLDƏ SOSİAL VƏ İQTİSADİ İNKİŞAFIN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ: İNKLUZİV TƏHSİLİN ROLU VƏ TƏSİRLƏRİ…….110**
Əmrahzadə İlahə Yasin qızı **PSİXOLOGİYADA PSİXİ SAĞLAMLIQ ANLAYIŞI VƏ ONUN ƏHƏMİYYƏTİ…….112**
Hacıyev Azər Vahid oğlu **AZƏRBAYCANDA MƏŞĞULLUQ SƏVİYYƏSİNİN ARTIRILMASINDA SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN ROLU……114**
Hüseynova Emiliya Yəhya qızı, Mustafazadə Elmir Alim oğlu **REGIONLARDA SAHIBKARLIQ EKOSISTEMININ INKIŞAFINDA UNIVERSITETLƏRIN ROLU……117**
Hüseynova Ruhiyyə Adil qızı **MİLLİ İNNOVASİYA SİSTEMİ VƏ ONUN TƏNZİMLƏNMƏSİ ……...121**
İsmayılova Ayşən Fəxrəddin qızı **MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN EKOLOJİ TƏHSİLİ……...123**
İsmayılzadə Nurlanə Mənsur qızı **VALİDEYNLƏR İLK TƏRBİYƏÇİ KİMİ…….125**
Məmmədov Saqib Yaşar oğlu **DÖVLƏTIN DAYANIQLI INVESTISIYA VƏ INNOVASIYA SIYASƏTININ IQTISADIYYATIN ŞAXALƏNDIRILMƏSINƏ TƏSIRLƏRI…….127**
Mustafayeva Aidə Mübariz qızı, Əliyeva Səbinə İmdad qızı **MÜƏSSİSƏ İNFRASTRUKTURLARININ FƏALİYYƏTİNDƏ SAĞLAMLIQ, TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ ƏTRAF MÜHİTİN MÜHAFİZƏSİNİN (SƏTƏMM) ROLU……...129**
Namazova Aynur Məhəmməd qızı **AZƏRBAYCANDA BİZNES MÜHİTİNİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ……134**

Nəcəfova Günel Alim qızı **XÜSUSİ QAYĞIYA EHTİYACI OLAN UŞAQLARIN ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASI İSTİQAMƏTİNDƏ APARILAN VALİDEYNLƏRLƏ ƏMƏKDAŞLIQ İŞLƏRİ……136**
Nəsibova-Qurbanzadə Günay Namiq qızı **DAVAMLI İNKİŞAFDA BİOMÜXTƏLİFLİK DƏYƏRLƏRİ VƏ ONUN PRAKTİKİ ƏHƏMİYYƏTİ……138**
Niftəliyeva Nərgiz Nazim qızı **MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI PSİXOLOGİYA……...139**
Xəlilov Xəlil Ramiz oğlu **SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFININ SOSİAL-İQTİSADİ ASPEKTLƏRİ……141**
Омарова А.Б. **ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ БИЗНЕС САЛАСЫНДАҒЫ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР.....143**

Секція 3. **ПОТЕНЦІАЛ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНИХ ВИКЛИКІВ**

Hacıyeva Hafıza Huseyn **CALCULATION OF THE INITIAL COST OF PLANT, PROPERTY AND EQUIPMENT……147**
Аванесова Н.Е. **ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВ ОПК УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ МЕНЕДЖМЕНТУ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ……149**
Вербицька В.І. **ЗМІСТ ТА ПРИНЦИПИ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ……151**
Кирчата І.М., Горбуненко А.Б. **ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА УПРАВЛІННЯ……152**
Кудрявцев В.М., Бабій А.С. **ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ НА ОСНОВІ ПРИНЦИПІВ ESG……154**
Кудрявцев В.М., Барановський В.В. **ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКА В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ……...156**
Мармаза О. І. **СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ ПОТЕНЦІАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ……158**
Мордовцев О.С., Чудик В.В. **ТРАНСПОРТНА ІНФРАСТРУКТУРА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК……160**
Москаленко Н.М., Непран А.В. **ЗАСТОСУВАННЯ ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНОГО СТАТИСТИЧНОГО КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ……161**
Нестеренко В.Ю., Коваль І.Б. **АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КРИЗАМИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ……162**
Осьмірко І.В., Нестеренко В.Ю. **ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВА……164**
Сідельнікова В.К., Нестеренко В.Ю. **АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ ВІЙНИ……165**
Червякова В.В. **ТЕНДЕНЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ДВІЙНИКІВ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНО-**

ЛОГІСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ……..166
Hüsüyev Babək Bəxtiyar **SAHİBKARLIQ MÜHİTİNDƏ OLAN İMKANLAR VƏ MANEƏLƏR……...…168**
Nurəddinova Güldanə Aydın qızı **YAŞIL ENERJİDƏN İSTİFADƏ VƏ ONUN AZƏRBAYCANDA UĞURLA TƏTBİQİNİN İQTİSADİ NƏTİCƏLƏRİ……169**
Rəsulov Z.Y. **RƏQƏMSAL İQTİSADİYYATIN ƏMƏK BAZARINA VƏ MÜTƏXƏSSİSLƏRİN KARYERA YÜKSƏLİŞİNƏ TƏSİRİ: MÜSBƏT VƏ MƏNFİ MEYLLƏR……170**
Səfərova Təranə Allahverdi qızı **MÜASİR AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA ELM VƏ YÜKSƏK TEXNOLOGİYALAR……..173**
Suleymanova Təranə Əhməd qızı **AZƏRBAYCANDA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFINDA QADINLARIN ROLU……176**
Tağıyev Arif Məmmədhəsən oğlu **KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN İNKİŞAFINDA TURİZM SEKTORUNUN ROLU……177**

Секція 4. **АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА**

Aliyev Elchin Mahammad **KEY DRIVERS OF ENTREPRENEURSHIP IN GABALA: TOURISM AND INNOVATION……180**
Mustafayeva Aida **DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND BIG DATA TECHNOLOGIES……...182**
Бабайлов В.К., Пахомова Л.В. **ВСТАНОВЛЕННЯ ХАРАКТЕРУ ЗВ'ЯЗКУ СУТНОСТІ І ЗМІСТУ ЯК ВАЖЛИВІША ПРАКТИЧНА ІННОВАЦІЯ……184**
Бабайлов В.К., Пахомова Л.В. **«РИЗИК-ПЕДАГОГИКА» ЯК ОСОБЛИВА І ВАЖЛИВА СФЕРА ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА……...186**
Близнюк А.О. **ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА АВТОТРАНСПОРТНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ……188**
Головін О.А. **БІЗНЕС-ПАРТНЕРСТВО ЯК ДРАЙВЕР ВПРОВАДЖЕННЯ АВТОМАТИЗАЦІЇ ВИРОБНИЧИХ ПРОЦЕСІВ І ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ……...190**
Дмитрієва О.І., Кущ А.А. **ІННОВАЦІЇ У ВІДНОВЛЕННІ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ……192**
Кирчатий Ю.В., Шершенюк О.М. **ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ В УПРАВЛІННІ РИЗИКАМИ ТА РЕАГУВАННІ НА КРИЗИ В ТРАНСПОРТНІЙ ГАЛУЗІ ……..194**
Прокопенко М.В., Шутяєв О.А. **ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЯМИ……196**

Хоменко Н.В. **НАПРЯМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНИХ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ……198**
Червякова Т.І. **ОСНОВНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ І МАСШТАБУВАННЯ БІЗНЕСУ НА ОСНОВІ ДАНИХ……..200**
Чуйко М.М. **ПЕРЕВАГИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ У ПІДПРИЄМНИЦТВІ……202**
Aslanova Səadət Rəfayıl qızı **İNNOVATIV SAHIBKARLIĞIN INKIŞAFINDA AZURE PLATFORMASININ ROLU……...204**
Əliyeva Təranə Əsman qızı **İNNOVASIYA SAHİBKARLIĞININ İNKIŞAFINA MANE OLAN AMİLLƏR VƏ ONLARIN XARAKTERİSTİKASI……...208**
Kərimli Günel Fazil qızı **DAYANIQLI İQTİSADİ İNKİŞAFDA İNNOVATİV SAHİBKARLIQ……...210**
Məmmədli Yeganə Zakir qızı **AQRAR SAHƏDƏ YAŞIL İQTİSADİYYATI TƏTBİQİNƏ İNNOVATİV YANAŞMA VƏ KADR HAZIRLIĞI…….212**

Секція 5. **ОБЛІК, АУДИТ ТА ОПОДАТКУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА**

Maharramova S.E. **RİSK MANAGEMENT AND PLANNİNG İN THE ACCOUNTİNG OF ENTREPRENEURIAL ENTİTİES……216**
Nurmanov A.A. **INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE FIELD OF CONTROLLING……217**
Verbytska V.I., Kovaleva T.V., Ding Junpeng **COMPOSITION AND PRINCIPLES OF PREPARATION OF FINANCIAL STATEMENTS IN CHINA ……..220**
Болдовська К.П., Андрійченко А.Ю. **ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ НЕОБОРОТНИХ АКТИВІВ ДОРОЖНЬО-БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА……222**
Болдовська К.П., Тонконог К.Г. **ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ І КОНТРОЛЮ ДОХОДІВ ВІД АВТОТРАНСПОРТНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ……224**
Болдовська К.П., Савченко А.Л. **ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ І АУДИТУ РОЗРАХУНКІВ ІЗ ПОКУПЦЯМИ ТА ЗАМОВНИКАМИ……226**
Ковальова Т.В, Хасанов В.В. **ОПТИМІЗАЦІЯ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ……..228**
Хорошилова І.О. **ВИКЛИКИ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ……230**
Айыпова Т.А., Кузенбаева Э.Р. **ҚАЗАҚСТАНДА КӘСІПКЕРЛІК СУБЪЕКТІЛЕРІНЕ САЛЫҚ САЛУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ЖОЛДАРЫ……..…232**
Баймолдина С. Ж. **ҰЙЫМНЫҢ ЕСЕП САЯСАТЫ……..236**

Секція 6. **МАРКЕТИНГ ТА МЕНЕДЖМЕНТ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ СУБ'ЄКТАМИ ПІДПРИЄМНИЦТВА**

Fedotova I.V., Bocharova N.A. **TECHNOLOGICAL ADVANCEMENTS IN LOGISTICS INFORMATION SYSTEMS FOR TRANSPORT ENTERPRISES……...239**
Kudriavtseva O.V., Yang Hang **OVERVIEW OF APPROACHES TO THE EFFECTIVE USE OF OUTSOURCING IN ENTERPRISES……241**
Velychko Yana **APPLICATION OF DIGITAL TOOLS IN DEVELOPING COMPETITIVE MARKETING STRATEGIES IN A RAPIDLY CHANGING MARKET……243**
Близнюк А.О. **КОНКУРЕНТНА СТРАТЕГІЯ ЯК ОДИН З НАПРЯМКІВ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА……...245**
Болотова Т.М., Нестеренко В.Ю. **МАРКЕТИНГОВІ КОМУНІКАЦІЇ В СИСТЕМІ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ……..247**
Вербицька В.І., Болдовський В.М. **СВІТОВИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ ДЛЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНЬОГО КОМПЛЕКСУ……248**
Водолажська Т.О. **ПІДПОРЯДКОВАНІСТЬ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ ІНШИМ ВИДАМ СТРАТЕГІЙ ПІДПРИЄМСТВА……250**
Гетьман О.О., Білецький Д.О. **НАДАННЯ ЖИТЛОВИХ ПОСЛУГ ПРИВАТНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УКРАЇНІ……..252**
Кирчата І.М. **САМОМЕНЕДЖМЕНТ ЯК КЛЮЧОВИЙ НАВИК ЛІДЕРСТВА У ПРОЄКТНИХ КОМАНДАХ……254**
Кривошей О.В. **ПІДХОДИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКОВИХ ПРОЦЕСІВ У МАРКЕТИНГОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АГРОБІЗНЕСУ……..256**
Мордовцев О.С., Клименко І.В. **ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНІ ОСНОВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ……258**
Нестеренко В.Ю., Бабій В.С. **МОТИВАЦІЯ В СИСТЕМІ ЕФЕКТИВНОЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА……260**
Прокопенко М.В. **ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ МАРКЕТИНГ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ……261**
Əzizli Nurlan Nizami oğlu **YAŞIL MARKETİNQİN SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN GƏLƏCƏYİNƏ TƏSİRİ……...263**
Kərimova Mehriban Allahverən QIZI **MARKETİNQ KONSEPSİYASININ TURİZM BAZARININ VƏZİYYƏTİNİN TƏDQİQİNDƏ ROLU……265**
Məmmədova İlhamə Raquf qızı **BİZNES SUBYEKTLƏRİNİN İDARƏETMƏ SİSTEMİNDƏ MARKETİNQİN ROLU……...269**

Niftəliyev Nazim Fazil oğlu **AZƏRBAYCANDA SAĞLAMLIQ TURIZMI SAHƏSININ MARKETINQ PROBLEMLƏRI……270**
Xəlilova Xəyalə Qəmbər qızı **SAHİBKALIQ SUBYEKTLƏRİNDƏ MENECMENT SİSTEMİ……...273**
Ələsgərov Nurlan Əfqan oğlu **TEXNOLOGİYANIN BİZNESİN İDARƏ EDİLMƏSİNƏ TƏSİRİ……..277**
Nəsibova Arifə Carı qızı **ÖLKƏDƏ ƏRZAQ MƏHSULLARI İLƏ TƏCHİZATIN DAYANIQLILIĞI BAXIMINDAN RİSKLƏRİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ……279**
Nəsibova Arifə Carı qızı, Adıgözəlova Lalə Xələddin qızı **ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ İNSAN İNKİŞAFININ MÜHÜM ŞƏRTİ KİMİ……28**
Xəlilov Zaur Ağahüseyn oğlu **İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZILARDƏ BƏRPA OLUNAN ENERJI MƏNBƏLƏRINƏ INVESTISIYA QOYULUŞLARI……284**

Секція 7. **СПОРТ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК ПІДПРИЄМНИЦТВА**

Безніс О.Є. **ПЕРШІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ СПОРТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ……286**
Безніс О.Є. **ПРОБЛЕМИ СПОНСОРСТВА У СФЕРІ СПОРТУ……..288**
Безніс П.С. **ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ РЕСУРСІВ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК УСПІХУ В СПОРТІ……290**
Безніс П.С. **ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СПОРТИВНИХ ПОСЛУГ НА СПОЖИВЧОМУ РИНКУ……292**
Бондаренко В.І. **ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ У БАСКЕТБОЛІ……294**
Зайцев С.С. **ОБГРУНТУВАННЯ ЗАЛЕЖНОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ І СПОРТУ……296**
Кірсанов М.В. **ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СПОРТУ……298**
Кірсанов М.В. **РИНКОВІ УМОВИ У СПОРТИВНІЙ СФЕРІ……300**
Курилко М.Ф. **СПОНСОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В ПРОФЕСІЙНОМУ СПОРТІ……...302**
Курилко М.Ф. **ЕКОНОМІКА СПОРТИВНОЇ ІНДУСТРІЇ……..304**
Романенко О.Ю. **РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНСЬКОГО СПОРТУ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАІН……..306**
Семенов А.І. **ОСНОВИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В СПОРТІ……...308**
Шевченко В.І. **ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ В АНГЛІЇ……....310**
Шевченко В.І. **ІННОВАЦІЙНІЙ ПІДХІД У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ……312**
Mustafayev Vüqar Sabir oğlu, İsmayılzadə Leyla Vüqar qızı **İDMAN VƏ SÜNİ İNTELLEKT……314**

Секція 1

Особливості підприємництва у сфері матеріального виробництва

DIAGNOSTICS OF PRODUCTION PROCESSES: METHODS, TOOLS, SPECIFICS OF THEIR APPLICATION

Kudriavtseva O.V., PhD in Economics, Associate Professor
Yang Jiaqi., student
Kharkiv National Automobile and Highway University

The initial stage in preparing for decision-making and their subsequent implementation is the diagnosis of the current state of the enterprise's production subsystem. When evaluating and analyzing production, it is necessary to pay attention to the efficiency of resource use, the organization of all processes, and the relevant information flows.

All elements, both productive and unproductive, that is, those that actually represent losses, should be taken into account.

For example, elements such as storage or search for necessary materials, tools, and information are not always included in the analysis because they are not directly related to production processes, but this is where significant reserves are often concentrated.

When diagnosing production processes, information gathering usually begins with a review of the company's existing reporting and documentation. It is necessary to analyze the existing production capabilities. Already at this stage, it is possible to assess the following aspects:

1) availability of unused space/equipment;

2) the share of obsolete and physically outdated equipment in the total equipment fleet

3) maximum productivity of the production system;

4) discrepancies in the productivity of individual elements of the system. It is possible that one of the sites has a much larger amount of production capacity that cannot be utilized because the productivity of the previous or subsequent sites is lower. This, of course, leads to downtime.

To collect statistical information, it is possible to use special automated systems such as automated process control systems (APCS), which allow to automatically collect information about production processes and the interaction of various production subsystems without the involvement of employees. Often, such systems are included in the modules of MES (Manufacturing Execution System) systems. However, as mentioned earlier, attention should be paid to those elements of production that may not be taken into account by these systems, increasing the duration of the production cycle and the cost of manufacturing. Therefore, it is not yet possible to completely eliminate manual collection of the necessary information.

The next stage of the analysis is to study the structure of work in terms of time. The most relevant tools are:

- flow map;
- a photo of working hours.

These tools are similar in content, their difference is in the different “research focus”. Thus, while the object of observation in the analysis of the flow map is a product/service, the object of observation in the application of time photography is a workplace or an employee.

During the observations, all time spent during the production cycle (in the case of flow map analysis) and during a certain period of work (in the case of time photography) are measured without exception. As a result, you get an accurate snapshot of what exactly happened to the product or what a particular employee did and for how long.

The duration and cost of each process and sub-process can be determined. This provides the basis and data for functional cost analysis, the next step in the study of the company's production processes.

Functional Cost Analysis (FCA, Activity Based Costing, ABC) is a tool that allows you to estimate the actual cost of a product or service without reference to the organizational structure of the company. All costs, direct and indirect, are allocated to products and services based on the number of resources required at each stage of production. The activities performed at these stages are called functions (activities).

After using the above methods and analysis tools, sufficient information is available, both statistically and visually.

Next, it is necessary to determine the focus of future efforts. The following methods are most suitable for this purpose:

- ABC-analysis;
- bottleneck analysis.

As a result, it is possible to form the focus of future efforts. First of all, close attention should be paid to those processes that require significant costs and take a lot of time.

It is important to note that the considered complex of diagnostic tools should be a unified system, because non-systematic application of various methods and tools does not allow obtaining qualitative results. All components of the proposed complex effectively complement each other, which gives a significant synergetic effect. Thus, flow map analysis and working time photography provide the necessary information to build an up-to-date map of production processes in the form of IDEF-model. The Gantt chart allows visualization of production processes, which greatly facilitates perception. These elements of the complex cannot be effectively used without the previous stages of analysis. Functional-cost analysis will be much more correct if there is an IDEF-model. The obtained picture in this case will correspond to reality to the greatest extent. Application of ABC-XYZ analysis and bottleneck analysis gives an opportunity to choose the best directions of future efforts, which will provide the most tangible effect at other equal costs. Ishikawa diagram allows to reveal the essence of

deficiencies, which makes it possible to really solve the problem, rather than to work exclusively with its external manifestations.

Thus, all the elements of the presented diagnostic complex are closely related to each other and are built in a clear sequence of their application. The implementation of this set of methods and tools of analysis gives the enterprise management an opportunity to identify reserves and focus its efforts on the most significant problems.

THE STATE OF OIL AND OIL PRODUCTS POLLUTION OF THE CASPIAN SEA IN THE TERRITORY OF AZERBAIJAN

Kerimova Nargiz Elchin, Lecturer
Mingachevir State University
Post graduate student at Khazar University
Rustamova Lala Matlab, Lecturer
Mingachevir State University
Gurbanova Gulnara Gorkhmaz, Lecturer
Mingachevir State University

As it is known, environmental problems arise during the search for oil fields in the Caspian Sea, its extraction, and transportation. First of all, referring to the technical literature dedicated to the extraction of oil in the sea, it can be said that the organization of the mining industry in sea conditions, the exploration, and the drilling of exploitation facilities is a very difficult and complex process. Despite this, in the Caspian Sea, a large number of oil fields have been organized, in the field of application of high technology, exploration and exploitation work has been carried out even in the deep areas of the sea.

Between 150 and 1,604 tons of oil can be spilled into the sea each year, depending on the amount of oil recovered from the sea and the loss assumed. The surface area of the Caspian Sea is 355-400 thousand km2. 12.3 thousand tons of oil is enough to completely cover its surface with a monomolecular oil film. Sometimes the amount of pollutants is so high that the sea is unable to break down and neutralize all the pollutants poured into it through its natural self-purification process. In such cases, the amount of decomposed and not neutralized substances in the sea increases every year, weakening the self-cleaning process of the sea.

Terrible hydrometeorological and ecological conditions arise when one-time and long-term oil products are spilled into the sea as a result of accidents. In such extreme cases, measures are prepared and implemented for the neutralization of oil and oil products spilled on the sea surface. This is done by collecting oil products from the sea surface or by applying certain chemical reagents.

Although the importance of keeping the Caspian Sea clean is confirmed by all the Caspian states, it continues to be polluted as always, and the main place in this pollution is oil and oil products, followed by chemical pollution.

Based on the observations, it can be said that chemically treated and barite-weighted clay solutions have destructive effects on fish and invertebrates that are their

food base in the sea and increase the degree of sea pollution. For this reason, it can be said that the fish in the part of the Caspian Sea belonging to Azerbaijan, which is famous for various valuable fish species, have been completely destroyed. In good development, the water environment is mixed with clay solution, oil, oily water, condensate, mineralized water, surfactants, acid, chemical solvents, and chemical reagents.

Certain technical measures are being implemented to prevent the pollution of the Caspian Sea with mining waste. The following can be attributed to these measures: - Collecting and transporting the sludge generated during drilling to the shore; - Sludge collection and disposal on stationary platforms and floating drilling rigs. - Regeneration of processed products - Collection, treatment, and reuse of wastewater generated during drilling.

One of the wastes that pollute the Caspian Sea is oil. The main users of oil products are concentrated in big cities. These include transport enterprises, and various branches of industry - machine building, chemistry, petrochemical, metallurgy, pulp and paper, and others. Lubricating oils in fuel, washing liquids, and substances obtained from oil refining are widely used in such industries.

Based on statistical data, it can be said that nearly 50,000 birds have perished in the coastal waters of the Caspian Sea. In addition, as a result of the washing of oil-rich lands with rainwater, the rainwater flowing into the sea also creates major environmental problems. Oil-fueled seepage water has made kilometers of coastal areas unusable along the coast of the Caspian Sea.

Giving wide space to oil and gas exploitation hurts the fishing industry. Extreme water pollution is causing serious damage to the fishing industry. According to estimates, the damage to the sturgeon industry is 6 billion dollars, and the damage to the caviar business is 10 billion dollars. Not only one state but 5 coastal countries must take care of the Caspian Sea. Unless the status of the Caspian Sea is fully determined, the sea's stock of sturgeon fish, the diversity of living things and its ecosystem may decline. In short, it is very important to take a comprehensive approach to the environmental problems of the Caspian Sea.

References:

1. Süleymanlı D.Q., Həbibova K.Q. Xəzər dənizini neft və neft məhsullari ilə çirkləndirən mənbələr. “Ekologiya və həyat fəaliyyətinin mühafizəsi: nailiyyətlər, problemlər” adlı respublika elmi konfransının materialları. Sumqayıt, 2020. URL: https://www.ssu-conferenceproceedings.edu.az/pdf/ekologiya.pdf

2. Hüseynov R.P. Xəzər dənizinin antropogen çirklənməsinin ekoloji nəticələri və onun sosial - iqtisadi qiymətləndirilməsi. Baki, 2018. URL: https://unec.edu.az/application/uploads/2018/11/H-seynov-Ruslan.pdf

ECONOMIC DIVERSIFICATION OF AZERBAIJAN AND NEW INVESTMENT OPPORTUNITIES IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Mammadova Firuza Aftandil, Lecturer
Azerbaijan State Agricultural University

For many years, Azerbaijan's economy has relied heavily on the oil and gas sector. However, in recent years, the government has made significant efforts to diversify the economy. As part of this strategy, particular focus has been placed on developing the non-oil sectors, especially agriculture. In 2023-2024, the government is set to increase investments in the agricultural sector and implement various initiatives aimed at its growth. Agriculture has become a vital component, not just for domestic consumption, but also for strengthening international trade relations.

Azerbaijan is known for producing a wide range of agricultural products, and this sector has become a central focus of the country's efforts to diversify its economy beyond oil. In recent years, the government has carried out substantial reforms aimed at modernizing agriculture and boosting production. Over the next few years, the introduction of new production techniques, agricultural mechanization, and improvements to irrigation systems are expected to play a key role. To support these efforts, the government is offering tax incentives, subsidies, and other financial benefits to attract both local and foreign investors. These measures will not only increase agricultural output but also improve the country's competitiveness in global markets (1).

The focus on agriculture isn't just about increasing crop and livestock production, but also about improving the processing and quality of agricultural products. In 2023-2024, new infrastructure projects in agriculture will be launched, focusing on modernizing agricultural processing techniques. These initiatives will ensure that the products produced in Azerbaijan meet higher quality standards and are more competitive in international markets.

Renewable energy is also playing an increasingly important role in the agricultural sector. In the coming years, there will likely be a rise in agricultural projects that make use of renewable energy resources in Azerbaijan. Solar and wind energy, for example, will be used more extensively to supply energy to farms, improving sustainability and efficiency. This move toward clean energy will not only reduce the environmental impact of farming but also address the growing energy demands of the sector. Additionally, projects related to renewable energy are expected to attract more foreign investment in the agricultural sector (2).

Another key focus for agriculture's development is its potential for international trade. In recent years, the export of Azerbaijani agricultural products has increased, helping to diversify the country's non-oil exports. In 2023-2024, this trend is expected to continue, with a focus on increasing the volume of agricultural exports to foreign markets. The government is also working to establish new trade relationships and enhance its presence in existing markets through various incentives aimed at boosting agricultural exports.

The development of agriculture also includes strengthening the sector's workforce. To support this, the government plans to expand training and education programs in 2023-2024, ensuring the development of skilled professionals with up-to-date knowledge in modern agricultural practices. The establishment of new training centers and the cultivation of new talent will help ensure the sector is more efficient and capable of meeting current challenges (3).

Azerbaijan's agricultural sector not only has the potential to increase domestic production but also to help strengthen the country's position in international markets. As the government continues to implement reforms and attract foreign investments, the sector is poised for significant growth. The increased participation of both local and international investors will not only boost production and exports but also contribute to the diversification of Azerbaijan's economy, making it more resilient and sustainable in the years ahead.

Literature:

1. Eldar Q. Agricultural Economics. Baku, 2015. 204 p.
2. Ataşov B.X. Problems of Structure and Efficiency in the Agricultural Sector: Theory and Practice [monograph]. Baku: Kooperasiya, 2017. 535 p.
3. State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan: Economic and Environmental Data (2023-2024), P. 45-55.

STRENGTHENING FINANCIAL MECHANISMS FOR IMPROVING INVESTMENTS IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Muradov Rahil Jabbar, Assistant
Azerbaijan State Agricultural University

The agricultural sector in Azerbaijan plays a crucial role in the country's economy, contributing to food security and driving economic growth. However, one of the biggest challenges facing this sector is the difficulty that farmers and agribusinesses encounter in accessing financial resources. To address this, it is vital to strengthen financial mechanisms to accelerate agricultural development and attract more investment.

Financial mechanisms are essential for providing the necessary resources to implement new technologies, increase productivity, and develop infrastructure projects within the agricultural sector. Tools such as subsidies, loans, insurance, and investment funds allow farmers to access financial support more easily, enabling them to expand their operations. These mechanisms not only boost productivity but also play a role in attracting long-term investments and diversifying the economy.

Government support for agriculture is equally important. In Azerbaijan, especially for small and medium-sized farmers, subsidies help reduce production costs and improve productivity. These subsidies also enable farmers to adopt more efficient production methods and invest in new technologies. However, subsidies should not

just serve as temporary aid; they should also help create more sustainable and comprehensive financial structures [1].

Loans and borrowing options are also key financial tools for the agricultural sector. Yet, traditional banks in Azerbaijan often view agriculture as a high-risk sector, making it difficult for farmers to obtain loans. This poses significant challenges, especially for small and medium-sized farmers, particularly those in rural areas. To address this, microfinance institutions and specialized agricultural banks could offer loans with lower interest rates and more flexible terms. This would allow farmers to invest in essential equipment, irrigation systems, and other resources, ultimately increasing their income and improving their living standards.

The agricultural sector in Azerbaijan also faces high risks due to natural disasters and climate change. Droughts, floods, and other extreme weather events can result in significant financial losses for farmers. To reduce these risks, developing insurance systems and providing affordable insurance products for farmers is crucial. Agricultural insurance would help protect farmers from such risks and enable them to recover from losses. However, in Azerbaijan, as in many developing countries, access to insurance remains a challenge. To solve this, policies tailored to the specific needs of farmers must be implemented [2].

Investment funds are another important tool for attracting capital to the agricultural sector through partnerships between the public and private sectors. These funds offer agribusinesses access to venture capital and debt financing, which helps support the implementation of innovative projects. Azerbaijan needs to attract more investment in areas such as agri-tech, climate-smart farming, and sustainable production methods. These funds can contribute to the sector's more efficient and sustainable development.

To improve access to financial services and attract more investments, several steps must be taken. First and foremost, it is essential to increase financial inclusion. Barriers preventing farmers in rural areas from accessing banking services must be eliminated. Mobile banking and digital financial solutions can be part of the solution. In addition, enhancing financial literacy among farmers will help them make more informed decisions regarding financial products and manage their resources more effectively. Financial institutions also need to better understand the unique needs of the agricultural sector and offer more adaptable loan terms that cater to the specific circumstances of the industry [3].

In conclusion, strengthening financial mechanisms is crucial for fostering the growth of the agricultural sector and attracting more investment. This process will not only improve the economic well-being of farmers but will also contribute to the overall economic development of the country. With modern financial tools and proper management, Azerbaijan’s agricultural sector can progress toward a more robust and sustainable future.

Literature:

1. Ataşov B.X. Aqrar sahədə struktur və səmərəlilik problemləri: nəzəriyyə və praktika: [monoqrafiya]. Bakı: Kooperasiya, 2017. 535 s.

2. Əlibəyov N.V. Təsərrüfat subyektlərinin səmərəli fəaliyyətinin iqtisadi mexanizmi: monoqrafiya. Bakı nəş, 2014. S. 165-168.

3. Sadıqov M.M. Maliyyə potensialı: formalaşma və aqrar sahəni prioritetliyi. Bakı, 2009. 294 s.

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ

Близнюк А.О., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Розробка моделі системи управління інноваційною діяльністю автотранспортних підприємств включає такі складові: визначення мети створення та функціонування інноваційної системи, окреслення основних завдань, визначення ключових функцій і завдань управління інноваційними процесами, а також розробка технології прийняття рішень.

Стратегічною метою управління інноваційною діяльністю підприємств є створення, підтримка та розвиток національної інноваційної системи.

Система управління інноваційною діяльністю являє собою комплекс підготовки та прийняття рішень, спрямованих на підтримку, розвиток і перетворення потенціалу країни в основний фактор її економічного зростання.

Керівники подібного класу повинні досконало володіти теорією і практикою управління інноваційною діяльністю підприємств, які ввірені їм в управління.

Особливу роль тут відіграють функції та методи управління інноваційними процесами, вміння системно застосовувати їх у практиці господарської діяльності.

Управління інноваційною діяльністю автотранспортного підприємства детермінує принципово іншу психологію керівника, що містить такі нові методи управління, як застосування в процесах ухвалення рішень евристичних процедур, тонке врахування чинників психологічного управління не тільки колективом, а й кожною особою, розширення системи комунікацій тощо.

Систематизація управлінських рішень включає їх розподіл за різними рівнями управління, управлінськими функціями, а також формами та методами прийняття рішень.

Процес ухвалення рішень базується на чіткій послідовності взаємопов'язаних кроків, використанні всієї наявної інформації, усвідомленні наявності альтернативних варіантів, при цьому особливий акцент робиться на оцінку невизначеності та ризиків.

Центральним завданням стратегічної системи управління є вибір і реалізація інноваційної стратегії, найбільш адекватної стану зовнішнього і внутрішнього середовища, можливостям транспортного підприємства і типу оновлення. При стратегічній системі інноваційного управління необхідно керуватися матричним аналізом вибору стратегії.

У стратегію управління входить постановка довгострокових цілей і вироблення порядку дій.

Прогнозування може здійснюватися на основі декількох підходів: методу аналогій; методу математичного моделювання.

Вибір мети і стратегії інноваційної діяльності автотранспортного підприємства є найважливішим етапом управління і створення відповідних організаційних структур.

В інноваційному управлінні найвище цінується вміння виявити необхідність змін, на основі моделювання ситуації розробити відповідну стратегію змін, а також використовувати необхідну тактику та процедури для успішної реалізації стратегії.

Для вироблення та успішної реалізації стратегічного етапу необхідні знання про стан внутрішнього і зовнішнього середовища автотранспортного підприємства.

Стадією операційної стратегії є стратегічний діагноз і на його основі підбір необхідної операційної стратегії.

Для оцінки результативності інноваційної діяльності автотранспортних підприємств застосовуються методи аналізу ефективності інвестиційних проектів. Ці проекти виникають як відповідь на потреби підприємства. Їхня життєздатність залежить від відповідності інвестиційній стратегії та політиці підприємства, що відображається у підвищенні ефективності його господарської діяльності. Оцінка інвестиційних проектів є ключовим елементом інвестиційного аналізу, який допомагає обрати найефективніший проект, вдосконалити інвестиційні програми та знизити ризики.

Розроблені методологічні підходи до управління інноваційною діяльністю на автотранспортних підприємствах сприятимуть реалізації комплексу заходів для впровадження та адаптації новацій у цій галузі.

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

Богінська Л.О., к.е.н. , доц.
Конопелько Д.М., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Кононенко Я.В., к.е.н., доц.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

В умовах економічної кризи та нестабільності, погіршення макроекономічних показників та значного зниження рівня життя населення еколого-економічний вплив будівельної галузі на навколишнє середовище стає актуальним. Будівельний сектор, будучи однією з ключових галузей в Україні, впливає на розвиток багатьох інших секторів. Проте його зростання тісно

пов’язане із забрудненням навколишнього середовища та виснаженням природних ресурсів.

Теоретичні аспекти оцінки економічних наслідків антропогенного забруднення навколишнього середовища досліджуються в різних наукових працях. Незважаючи на значний прогрес наукових досліджень, окремі аспекти, пов’язані з оцінкою еколого-економічних збитків у будівельній галузі, залишаються невирішеними в сучасних економічних умовах. Зокрема, такі питання, як вплив промисловості на навколишнє середовище, визначення факторів і масштабів екологічних та економічних ризиків, а також розробка законодавчої бази для оцінки цих збитків у будівельному секторі потребують подальшого дослідження. Важливість вирішення цих проблем формує основу цього дослідження.

Значна частина дослідження полягає у створенні економіко-математичної моделі, яка співвідносить обсяги будівельного виробництва з величиною завданого еколого-економічного збитку. Ця модель забезпечує кількісне розуміння того, як активізація будівельних робіт впливає на стан навколишнього середовища. Крім того, дослідження запроваджує методичний підхід до формування екологічно орієнтованої стратегії розвитку будівельної індустрії, гарантуючи, що майбутнє зростання узгоджується з екологічною стійкістю. Нарешті, дослідження вдосконалює фінансові механізми, призначені для підтримки заходів із захисту довкілля в будівельному секторі, роблячи ці ініціативи більш надійними та ефективними.

Науковий внесок дослідження полягає в розробці теоретичних засад і методичних підходів до економічної оцінки негативного впливу будівельних підприємств на довкілля. Однією з першочергових новацій є новий науково-методичний підхід до визначення екологічного податку для будівельних підприємств. На відміну від існуючих методів, цей підхід зміщує базу оподаткування з обсягів викидів на обсяги виконаних будівельно-монтажних робіт, тим самим посилюючи обґрунтування екологічного оподаткування в будівельному секторі.

Дослідження також уточнює існуючі підходи шляхом удосконалення методології визначення структури реципієнта еколого-економічних збитків. Цей оновлений метод включає одержувачів, які раніше не розглядалися, як-от домогосподарства та бюджети на різних рівнях, дозволяючи включати втрати доходу та додаткові витрати, пов’язані із запобіганням, пом’якшенням та компенсацією негативних наслідків забруднення. Крім того, вдосконалено класифікацію еколого-економічних збитків шляхом введення нових категорій, заснованих на суб’єктах господарювання (домогосподарства, підприємства та державні бюджети) та термінах прояву збитків, розрізняючи короткострокові (менше одного року) і довгострокові. довгострокові (понад рік) впливи.

Крім того, у дослідженні запропоновано швидкий метод розрахунку екологічних та економічних втрат від роботи будівельних підприємств. Цей метод відрізняється від існуючих використанням специфічних показників еколого-економічних втрат, диференційованих за видами будівництва та видами

діяльності. Вагомим внеском є розробка методологічного підходу до створення екологічно орієнтованої стратегії розвитку будівельних підприємств. Цей підхід спрямований на техніко-технологічну оптимізацію найбільш екологічно та економічно шкідливих видів будівельно-монтажних робіт, зменшуючи як екологічну шкоду, так і відповідний екологічний податок.

Практичне значення дослідження полягає у формулюванні рекомендацій, спрямованих на підвищення екологічності будівельно-монтажних робіт шляхом впровадження екологічно орієнтованих управлінських рішень.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАННЯ АВТОНОМНОГО ТЕПЛОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ПЕРСПЕКТИВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Богінська Л.О., к.е.н., доц.
Логвін П.Ю., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Деділова Т.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Актуальність цього дослідження полягає у зростаючій потребі в автономних енергетичних системах у багатоповерхових житлових будинках, де попит на енергію є значним, а енергетична незалежність може суттєво зменшити навантаження на централізовані електромережі. Це стало особливо важливим, оскільки автономні системи, такі як сонячні панелі та теплові насоси, представляють собою сталий шлях до скорочення викидів вуглецю та боротьби зі зміною клімату. Висотні будівлі мають значний потенціал для підвищення енергоефективності завдяки таким інноваціям, як накопичення тепла та інтеграція акумуляторів, які оптимізують енергопостачання та знижують витрати.

Крім того, автономні енергетичні системи підвищують стійкість до перебоїв в електропостачанні, забезпечуючи доступ мешканців до всіх зручностей сучасного житла. Ця особливість має вирішальне значення в умовах надзвичайних ситуацій або перебоїв у роботі мережі, підвищуючи таким чином надійність енергопостачання. Дослідження також узгоджується з більш суворими екологічними стандартами в усьому світі, особливо в Європі, де заохочуються практики сталого будівництва, що робить впровадження автономних енергетичних систем у житлових будинках важливим кроком на шляху до екологічної та економічної стійкості.

Метою дослідження є вивчення та оптимізація систем автономного енергопостачання, спеціально розроблених для багатоповерхових житлових будинків. Вивчаючи різні конфігурації технологій відновлюваної енергетики, таких як фотоелектричні системи, теплові насоси та акумуляторні батареї, дослідження спрямоване на пошук рішень, які максимізують енергетичну самодостатність, мінімізують вплив на навколишнє середовище та зменшують залежність від централізованих електромереж.

Наукова новизна цього дослідження полягає в інтегративному підході до оптимізації автономних енергетичних систем спеціально для багатоповерхових житлових будинків, які мають унікальні енергетичні потреби та конструктивні обмеження. На відміну від типових досліджень, які можуть бути зосереджені на односімейних будинках або невеликих об'єктах, це дослідження розглядає складності багатоповерхових будівель, включаючи такі проблеми, як змінна заселеність, управління піковим попитом і стабільність клімату в приміщенні. Застосовуючи передові техніко-економічні моделі та оцінку життєвого циклу, адаптовані до цих структур, дослідження дає уявлення про те, як можна ефективно масштабувати та конфігурувати системи відновлюваної енергетики для міського житлового середовища.

Практична новизна полягає в застосуванні цих висновків у реальному будівництві та модернізації висотних будівель. Завдяки визначенню оптимальних конфігурацій технологій дослідження надає практичні рекомендації для досягнення часткової або повної енергетичної незалежності в багатоповерхових будівлях. Це не лише підвищує стійкість та сталість житлового сектору, але й пропонує рекомендації щодо зменшення залежності від централізованої енергосистеми в густонаселених районах, сприяючи досягненню ширших цілей енергетичної стабільності та захисту довкілля.

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ 3D ДРУКУ

Богінська Л.О., к.е.н., доц.
Луцюк Д.С., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Деділова Т.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Актуальність впровадження технології друку 3D стінових панелей у контексті школи полягає в її потенціалі революціонізувати як процес будівництва, так і середовище навчання. Інтегруючи цю передову технологію, школи можуть отримати переваги від швидких термінів будівництва, економічно ефективних методів будівництва та індивідуальних проектних рішень, адаптованих до конкретних потреб навчального закладу.

По-перше, 3D-друк забезпечує значну ефективність у будівництві, що має вирішальне значення для проектів громадської інфраструктури, таких як школи, де бюджетні обмеження та стислі графіки часто є проблемою. Технологія зменшує матеріальні відходи, точно використовуючи лише те, що необхідно, сприяючи як екологічній стійкості, так і економії коштів. Для школи це означає швидше завершення проекту, можливість раннього доступу до нових або відремонтованих приміщень, скорочення часу простою та мінімізацію збоїв у навчальному календарі.

По-друге, 3D-друковані стінові панелі пропонують можливість індивідуального дизайну, який може покращити освітнє середовище. Наприклад, панелі можуть бути надруковані з текстурами або візерунками, які покращують акустику в класах, створюють естетично привабливі простори, які стимулюють навчання учнів, або включають практичні функції, як-от інтегровані рішення для зберігання, усе адаптоване до конкретних потреб школи.

Крім того, використання 3D-друку настінних панелей узгоджується з сучасними освітніми пріоритетами. Сама технологія може служити освітнім інструментом, надихаючи студентів, демонструючи інноваційні інженерні та архітектурні методи безпосередньо в їхньому середовищі. Це також може продемонструвати прихильність до перспективних, стійких практик, сприяючи культурі технологічного прогресу в шкільній спільноті.

Мета дослідження полягає в дослідженні та оцінці впровадження технології друку 3D стінових панелей у будівництві загальноосвітньої школи з акцентом на підвищення ефективності, стійкості та гнучкості дизайну. Дослідження має на меті визначити, як цей інноваційний підхід може задовольнити конкретні потреби в шкільній інфраструктурі, наприклад, скоротити витрати, прискорити терміни будівництва та покращити навчальне середовище завдяки використанню дизайну, що налаштовується.

Дослідження передбачає кілька ключових завдань. По-перше, аналізується технічна можливість застосування технології 3D-друку для виробництва стінових панелей для школи. Це включає міркування щодо структурної цілісності, вибору матеріалу та адаптованості технології до існуючих будівельних стандартів. Іншим завданням є оцінка економічного впливу, зосереджена на порівнянні вартості 3D-друкованих панелей із традиційними методами будівництва та оцінці довгострокової економії та оптимізації бюджету для проектів державних шкіл. Крім того, у дослідженні розглядаються екологічні переваги технології 3D-друку, зокрема щодо зменшення матеріальних відходів, зниження споживання енергії та мінімізації загального вуглецевого сліду будівництва, узгоджуючи його з сучасними цілями сталого розвитку.

Окрім цих практичних аспектів, дослідження також розглядає естетичні та функціональні переваги 3D-друкованих стінових панелей, такі як їхня універсальність дизайну, акустичні властивості та потенціал інтеграції додаткових функцій, які можуть покращити освітнє середовище. Крім того, він досліджує освітню цінність впровадження технології 3D-друку в шкільне середовище не лише як метод будівництва, але й як інструмент навчання для учнів у таких сферах, як інженерія, дизайн і технології. Дослідження також спрямоване на виявлення потенційних проблем і обмежень, пов’язаних із широкомасштабним впровадженням цієї технології в громадську інфраструктуру, включаючи будь-які нормативні перешкоди, технічні обмеження та міркування щодо обслуговування.

ВПРОВАДЖЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ РІШЕНЬ ПРИ КАПІТАЛЬНОМУ РЕМОНТІ

Богінська Л.О., к.е.н. , доц.
Панченко В.І., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Токар І.І., асистент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Ескалація витрат на енергію підкреслює нагальну потребу впровадження комплексних стратегій енергозбереження для підвищення енергетичної автономії. В Україні, де опалювальний період становить приблизно 165 днів, важливість енергозберігаючих заходів стає критичною.

Тривалий попит на теплову енергію в поєднанні зі специфічними кліматичними умовами країни зумовлює необхідність швидкої та ефективної інтеграції енергоефективних технологій у житлову та нежитлову інфраструктуру. Вирішення цих проблем шляхом впровадження передових систем ізоляції, методів енергоменеджменту та відновлюваних джерел енергії відіграватиме ключову роль у зниженні загального споживання енергії та досягненні сталої енергетичної безпеки в Україні.

Основною метою цього дослідження є оцінка переваг систем активної ізоляції в теплоуправлінні будівель і проведення ретельної оцінки їх економічної життєздатності. Аналіз передбачає перевірку того, наскільки системи активної ізоляції відповідають як українським, так і міжнародним економічним стандартам, забезпечуючи сумісність із встановленими стандартами енергоефективності та рентабельності.

Головною метою є розробка науково обґрунтованого та технологічно прогресивного підходу до опалення будівель, який об’єднує системи активної ізоляції. Цей підхід має на меті оптимізувати використання енергії, зменшити експлуатаційні витрати та забезпечити значні економічні вигоди, сприяючи як національним, так і глобальним зусиллям щодо сталого споживання енергії.

При використанні системи активної ізоляції призводить до суттєвого зниження річного споживання енергії, необхідного для опалення, з рівнями використання в діапазоні від 2750 до 3250 кіловат-годин, на відміну від 21500 кіловат-годин, необхідних для звичайних систем опалення. Це значне зниження споживання енергії підкреслює підвищену теплову ефективність, яку забезпечують технології активної ізоляції. Крім того, інтеграція теплового насоса в систему ще більше оптимізує продуктивність, сприяючи ще більшому підвищенню загальної енергоефективності, що робить його чудовою альтернативою як з точки зору енергозбереження, так і економії експлуатаційних витрат.

РОЗРОБКА МЕТОДИКИ ПРОГНОЗУВАННЯ НЕСУЧОЇ ЗДАТНОСТІ ВИСЯЧИХ ПАЛЬ: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Богінська Л.О., к.е.н., доц.
Тодор В.В., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Актуальність теми зумовлена зростаючою потребою в точних, надійних та ефективних рішеннях фундаментів у сучасному будівництві. Оскільки урбанізація посилюється, особливо в регіонах із складними ґрунтовими умовами, такими як м'які або стислі ґрунти, використання пальових фундаментів стає все більш необхідним. Висячі палі, які не досягають скельних порід, але отримують свою несучу здатність від тертя вздовж їхніх боків, широко використовуються як у житловому, так і в комерційному будівництві.

Однак, незважаючи на їх широке використання, прогнозування несучої здатності групи висячих паль залишається складним через ефекти взаємодії між палями, варіації ґрунтових умов і складність моделювання механізмів передачі навантаження. Традиційні методи оцінки потужності паль часто призводять до консервативних або неточних прогнозів, що призводить до надмірного проектування або недопрацювання, обидва з яких можуть мати значні економічні наслідки та наслідки для безпеки. Тому розробка вдосконаленої методології прогнозування несучої здатності груп висячих паль є критично важливою для оптимізації конструкції пальових фундаментів, забезпечення безпеки конструкції та зниження витрат на будівництво.

Це дослідження особливо важливо в регіонах, де інфраструктура розширюється на території з менш стійкими ґрунтами, що вимагає більш точних і ефективних інженерних рішень. Запровадження вдосконаленої методології може допомогти підвищити надійність фундаментних систем, сприяючи загальному прогресу практики цивільного будівництва.

Метою даного дослідження є розробка науково обґрунтованої та точної методики прогнозування несучої здатності групи висячих паль. Методологія буде розроблена для врахування складних факторів, таких як взаємодія між окремими палями, коливання умов ґрунту та механізми передачі навантаження в системі паля-ґрунт. Кінцева мета полягає в тому, щоб забезпечити надійні прогнози ефективності паль, що призведе до більш ефективних конструкцій пальових фундаментів, покращення структурної безпеки та зниження витрат на будівництво, особливо в районах зі складними геотехнічними умовами.

Досягнення цієї мети вимагає вирішення кількох ключових завдань. По-перше, буде проведено поглиблений аналіз існуючих методів розрахунку несучої здатності окремих паль і груп паль, зосереджуючись на визначенні їх обмежень і розумінні критичних факторів, які впливають на взаємодію палі та ґрунту. Це забезпечить основу для розробки вдосконаленої теоретичної моделі, яка точніше фіксує поведінку групи висячих паль за різних умов навантаження. Модель

розглядатиме не лише індивідуальну поведінку кожної палі, але й колективні ефекти взаємодії паль та їх вплив на загальну несучу здатність.

Дослідження також включатиме експериментальні дослідження та моделювання для підтвердження теоретичної моделі. Реальні дані, отримані в результаті цих експериментів, будуть використані для уточнення моделі, гарантуючи, що вона тісно узгоджується з фактичною поведінкою палі в різних ґрунтових середовищах. На основі цих висновків буде створено практичну методологію прогнозування, яка дозволить інженерам з більшою точністю прогнозувати несучу здатність груп висячих паль. Ця методологія враховує важливі фактори, такі як неоднорідність ґрунту, довжина палі, відстань та вплив групової взаємодії.

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ ВИКОРИСТАННЯ СКЛОВОЛОКОННОЇ АРМАТУРИ В ЗАЛІЗОБЕТОННИХ КОНСТРУКЦІЯХ

Бородай Д.С., к. арх., доц.
Бадулін О.П., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Токар І.І., асистент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Актуальність використання скловолоконної арматури в залізобетонних конструкціях обумовлена її перевагами над сталевою. Вона має меншу вагу, що дозволяє зменшити навантаження на будівлі, і високу корозійну стійкість, що робить її ефективною в агресивних середовищах. Скловолоконна арматура також має низьку теплопровідність, що покращує теплоізоляційні властивості конструкцій, і високу міцність на розтягнення, що забезпечує довговічність. Завдяки цим властивостям вона стає перспективною альтернативою для сучасного будівництва, спрямованого на енергоефективність і стійкість.

Метою дослідження є аналіз ефективності використання скловолоконної арматури в залізобетонних конструкціях і визначення її впливу на експлуатаційні характеристики будівель та споруд. У процесі дослідження планується вивчити фізико-механічні властивості скловолоконної арматури, зокрема її міцність на розтягнення та стійкість до зовнішніх впливів. Особливу увагу буде приділено вивченню корозійної стійкості арматури в агресивних середовищах, що має велике значення для забезпечення довговічності конструкцій, які експлуатуються в складних умовах.

Проведено комплексний порівняльний аналіз обох систем армування, застосованих до комплексу конструкцій. Дослідження призвели до розробки нової системи армування, спеціально розробленої для цього класу конструкцій, яка використовує армування зі скловолокна. Ця система пропонує покращені

характеристики продуктивності, які вирішують ключові проблеми, пов'язані зі звичайними матеріалами.

Впровадження армування зі скловолокна приносить суттєві переваги, насамперед через усунення проблем, пов'язаних з корозією, що є загальною проблемою традиційного сталевого армування. Скловолоконна арматура демонструє чудові механічні та фізичні властивості. По-перше, він дуже стійкий до корозійних середовищ, що робить його довговічною альтернативою сталі, особливо у вологих або хімічно агресивних умовах. По-друге, він забезпечує значну економічну ефективність з точки зору транспортування завдяки своїй легкості, оскільки він на 81% легший за метал. Його зменшена маса також полегшує транспортування, зберігання та встановлення, навіть у вологих місцях, без шкоди для його структурної цілісності.

Міцність на розтяг скловолоконної арматури перевищує міцність нержавіючої сталі приблизно на 100%, пропонуючи підвищену несучу здатність, дозволяючи використовувати арматуру з меншим діаметром без шкоди для міцності конструкції. Крім того, його коефіцієнт теплового розширення, який коливається від 8 до 11, майже відповідає такому коефіцієнту бетону, забезпечуючи сумісність у змінах розмірів, викликаних температурою, що має вирішальне значення для запобігання структурним деформаціям.

Цей матеріал зберігає свої властивості при надзвичайно низьких температурах, навіть нижче -32°C, забезпечуючи надійну роботу в холодному кліматі. З очікуваним терміном служби щонайменше 85 років, скловолоконна арматура забезпечує тривалу стабільність і мінімальні вимоги до обслуговування, позиціонуючи її як високоефективну альтернативу традиційним армуючим матеріалам.

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ НЕЗМІННОЇ ОПАЛУБКИ ПРИ КАПІТАЛЬНОМУ РЕМОНТІ

Бородай Д.С., к. арх., доц.
Бурик А.С., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Актуальність використання незнімної опалубки при капітальному ремонті дитячого садка визначається кількома важливими факторами, що стосуються як технічних, так і експлуатаційних вимог до дитячих будівель.

По-перше, незнімна опалубка забезпечує відмінні теплоізоляційні властивості. Особливо це важливо для дитячих садочків, де підтримання комфортного температурного режиму має вирішальне значення для здоров'я дітей. Незнімна опалубка допомагає зменшити втрати тепла через стіни, що, в свою чергу, зменшує витрати на опалення та забезпечує рівномірний розподіл тепла по кімнатах.

По-друге, застосування незнімної опалубки значно підвищує міцність і довговічність конструкцій. Це актуально при реконструкції старих будівель дитячих садків, де стіни або фундаменти можуть бути ослабленими через тривалу експлуатацію або початкову неякісність матеріалів. Технологія незнімної опалубки допомагає зміцнити існуючі конструктивні елементи, підвищуючи стійкість будівлі до механічних навантажень і подовжуючи термін її служби.

По-третє, ключовим аспектом є швидкість виконання будівельних робіт. Незнімна опалубка дозволяє значно скоротити час монтажу стіни, оскільки виконує кілька функцій одночасно: служить формою для бетонування, забезпечує теплоізоляцію, виступає частиною несучої конструкції. Особливо це важливо для дитсадків, де необхідно мінімізувати період закриття під час ремонту.

Дослідження спрямоване на оцінку використання незнімної опалубки при реконструкції старих будівель дитячих садків, зосереджуючись на тому, як ця технологія може покращити міцність конструкції, енергоефективність і безпеку. Він розглядає, як незнімна опалубка може зміцнити стіни та фундамент, зробивши будівлю більш стабільною та довговічною. Дослідження також вивчає його потенціал щодо зменшення споживання енергії шляхом забезпечення кращої ізоляції, забезпечуючи більшу ефективність обігріву та охолодження будівлі. Іншим ключовим аспектом є те, як ця технологія може допомогти пришвидшити процес реконструкції та знизити витрати на будівництво, зробивши проект загалом ефективнішим. Крім того, дослідження враховує безпеку та вплив на навколишнє середовище використаних матеріалів, гарантуючи, що вони відповідають сучасним стандартам простору, дружнього до дітей. Нарешті, дослідження досліджує довгострокові переваги, такі як зменшення потреб у технічному обслуговуванні та подовження терміну служби оновленої будівлі.

Методи дослідження зосереджені на поєднанні практичного аналізу, спостережень і технічної оцінки. По-перше, дані будуть зібрані з проектів реконструкції, де незнімна опалубка використовується в подібних типах будівель, таких як школи чи дитячі садки, щоб перевірити її ефективність у зміцненні конструкцій і підвищенні енергоефективності. Ці дані включають показники ефективності будівлі, записи про використання енергії та графіки будівництва.

Буде використано експериментальне моделювання та моделювання, щоб оцінити, як незнімна опалубка впливає на теплоізоляцію та довговічність конструкції за різних умов. Шляхом моделювання різних сценаріїв навколишнього середовища та навантаження дослідження спрямоване на прогнозування довгострокової поведінки будівлі з застосованою опалубкою.

Візити на об’єкти та інспекції будуть проводитись під час поточних проектів реконструкції, щоб спостерігати за процесом встановлення нез’ємної опалубки, вимірювати його вплив на швидкість будівництва, вартість і загальну

ефективність. Інтерв'ю з професіоналами та експертами з будівництва дадуть зрозуміти практичні проблеми та переваги використання цієї технології.

ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ САМОВІДНОВЛЮВАЛЬНОГО БЕТОНУ

Бородай А.С., к. арх., доц.
Гусак М.О., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Бетон є найбільш широко використовуваним матеріалом у будівництві в усьому світі, який суттєво сприяє як новому будівництву, так і ремонту або модернізації існуючих конструкцій. Однак традиційний бетон часто потребує регулярного обслуговування через розтріскування та деградацію, що призводить до збільшення екологічних та фінансових витрат.

Розробка бетону, що самовідновлюється, представляє інноваційне рішення для вирішення цих проблем шляхом зменшення потреби в обслуговуванні та продовження терміну служби бетонних конструкцій. Ця тема є дуже актуальною, оскільки вона узгоджується з глобальним акцентом на стійкості в будівництві, мінімізації впливу на навколишнє середовище та оптимізації довгострокових інвестицій в інфраструктуру.

Основною метою дослідження є оцінка та порівняння вартості життєвого циклу традиційного бетону та двох типів бетону, що самовідновлюється. Це робиться для того, щоб оцінити їхній потенціал у зниженні витрат на технічне обслуговування, подовженні терміну служби будівель і сприянні загальній стійкості будівельних проектів. Застосовуючи підхід до оцінки вартості життєвого циклу, дослідження має на меті надати розуміння того, як довговічність матеріалів, частота технічного обслуговування та залишкова вартість конструкцій можуть впливати на інвестиційні рішення в будівельному секторі.

Дослідження використовує підхід оцінки життєвого циклу, щоб порівняти загальні витрати, пов'язані з різними матеріальними рішеннями. Дослідження зосереджено на компоненті стіни будівлі в місті Конотоп, з використанням стандартного бетону та двох варіантів бетону, що самовідновлюється. Для кількісної оцінки довгострокових переваг цей підхід поєднується з факторним методом, який враховує довговічність матеріалу та його вплив на глобальні витрати. Розраховуючи вимоги до обслуговування та залишкову вартість, методологія підтримує більш обґрунтований процес прийняття рішень на ранніх стадіях проектування будівельних проектів.

РОЗРОБКА МЕТОДІВ РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА ПІДСИЛЕННЯ ФУНДАМЕНТІВ ТА ОСНОВ: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ

Бородай Д.С., к. арх., доц.
Колодяжний В.О., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Соціально-економічні зміни в Україні за останні кілька десятиліть призвели до значного збільшення кількості власників нерухомості та інвесторів. Ці зацікавлені сторони активно беруть участь у будівництві нових об'єктів, а також здійснюють масштабні проекти з ремонту та реконструкції.

На цьому етапі розвитку країни баланс між проектами нового будівництва та реконструкції значною мірою схиляється до останніх, причому приблизно 92% зусиль зосереджено на реконструкції та модернізації існуючих структур. Отже, реконструкція діючих промислових та адміністративних будівель стала критичною проблемою для сучасних будівельників, що відображає нагальну потребу адаптації старої інфраструктури до поточних стандартів і вимог.

Метою даної роботи є закріплення колективного досвіду та знань поколінь щодо армування фундаментів та загального зміцнення будівель. Ці зусилля спрямовані на забезпечення довговічності та надійності адміністративних будівель шляхом застосування різноманітних методів реконструкції та визначення найбільш прийнятних технологій посилення фундаментів існуючих споруд під час їх реконструкції.

Для досягнення цієї мети важливо розглянути кілька ключових аспектів, у тому числі визначити основні виклики та пріоритети, пов'язані з реконструкцією в сьогоднішньому контексті. Вирішальне значення мають також ретельний аналіз і узагальнення розробки техніки армування фундаментів і основ конструкцій. Крім того, важливо розуміти чинники, які впливають на прийняття рішень у процесі реконструкції, особливо коли йдеться про посилення конструктивних елементів. Вивчаючи різні методи реконструкції, можна встановити принципи прийняття раціонального вибору, який забезпечує довгострокову стабільність і стійкість адміністративних будівель.

Такий комплексний підхід не тільки підвищує безпеку та функціональність існуючих конструкцій, але й адаптує їх до сучасних стандартів та вимог. Теоретико-методологічна основа цього дослідження побудована на науковому внеску як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців у галузі реконструкції. Їхня робота дала цінну інформацію та створила міцну основу для розуміння та вдосконалення практики реконструкції.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІНОПОЛІУРЕТАНОВИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ТЕПЛОІЗОЛЯЦІЇ: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Бородай А.С., к. арх., доц.
Максименко А.А., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Зростаючий попит на енергоефективні матеріали в будівельному секторі підкреслює важливість розробки сучасних композитів, таких як пінополіуретан/поліуретановий аерогель. Враховуючи зростаючу увагу до сталого розвитку та зменшення споживання енергії в будівлях, це дослідження спрямоване на вирішення гострої потреби в покращених теплоізоляційних матеріалах, які сприяють енергозбереженню та захисту навколишнього середовища.

Основною метою цього дослідження є синтез та характеристика нових композитів з пінополіуретану та поліуретанового аерогелю. Вона спрямована на вивчення впливу різних розмірів пор на властивості матеріалу, зокрема, на щільність, усадку, механічну міцність і теплопровідність. Результати показують, що найнижчу густину (125 кг/м³) має композит М, а значення теплопровідності для форм В, С і М коливаються від 34 до 50 мВт/(м-К) при 12 °С, зменшуючись до значень між 15 і 16 мВт/(м-К).

У дослідженні використано системний підхід, що включає синтез трьох типів пінополіуретану з різними розмірами пор (малі, середні та великі). Процес визначення характеристик включав оцінку еталонних матеріалів з подальшим аналізом синтезованих композитів. Були проведені різноманітні випробування для вимірювання щільності, усадки, пористої структури та теплопровідності, а також теоретичне моделювання для оцінки механізмів теплопередачі. Встановлено, що додавання поліуретанового аерогелю збільшує модуль пружності при збереженні гнучкості.

Ця робота представляє новий композитний матеріал, який поєднує в собі переваги властивостей пінополіуретану та аерогелю, що призводить до значного покращення механічних та теплоізоляційних характеристик. Дослідження демонструє, як розмір пор впливає на загальні властивості матеріалу, що сприяє кращому розумінню характеристик композитів. Крім того, отримані результати відкривають шлях для майбутніх розробок енергоефективних будівельних матеріалів, сприяючи прогресу в будівельній галузі.

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПІДСИЛЕННЯ ОСНОВИ МЕТОДОМ СТРУМЕНЕВОЇ ВИСОКОНАПІРНОЇ ЦЕМЕНТАЦІЇ

Бородай Д.С., к. арх., доц.
Малофеєнко В.Д., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Струменеве цементування почалося з введення високошвидкісних хімічних розчинів через свердловини для змішування та стабілізації ґрунту. Це створило цементні тіла, які підвищили міцність на стиск і зменшили проникність. Технологія розвинулася до використання розчинів на основі цементу, які зараз застосовуються в усьому світі, зокрема в Азії, Центральній Європі та Північній Америці.

Струменеве цементування стабілізує ґрунт, змішуючи його з цементним розчином за допомогою впорскування під високим тиском, утворюючи колони чи інші структури. Ці колони, як правило, діаметром від 0,7 до 2.2 метрів, зміцнюють фундаменти та ущільнюють котловани. У Швеції, де домінують глина та ґрунт, струменеве цементування використовується для розширення шпунтових стін і створення водонепроникних бар'єрів, коли перешкоди заважають глибшій установці. Це також допомагає зменшити вплив ґрунтових вод на котловани.

У той час як струменеве цементування все частіше використовується в Україні для ущільнення виїмок шпунтових паль через чутливі глиняні відкладення, його довгострокова ефективність залишається недостатньо вивченою. У роботі розглядаються ключові міркування при розробці проекту струминного цементування, включаючи надійність поточних методів оцінки герметизації, ефективність струминного цементування для ущільнення виїмок шпунтових паль і прийнятні рівні припливу води після впровадження.

Зосереджуючись на конкретному дослідженні в Сумській області, дослідження розглядає наукову літературу для аналізу впливу ґрунтових умов на результати ущільнення. Його метою є розробка двох імовірнісних моделей для розрахунку нормалізованої площі свердловини, яка буде використовуватися для оцінки притоку води на одиницю часу та площі на основі первинних параметрів. Отримані результати призначені для надання рекомендацій щодо використання струминного цементування для герметизації виїмок паль та інструментів для оцінки інфільтрації води, тим самим підвищуючи надійність струминного цементування як методу герметизації для досягнення сухих виїмок нижче рівня грунтових вод з мінімальним впливом на навколишнє середовище.

Методи дослідження зосереджені на оцінці ефективності струминного цементування для ущільнення виїмок шпунтових паль і управління ґрунтовими водами. Підхід починається з ретельного огляду існуючої наукової літератури та тематичних досліджень, щоб зрозуміти застосування струминного цементування, проблеми та нормативний контекст. Конкретний проект слугує прикладом, збираючи польові дані про стан ґрунту та швидкість надходження

води під час впровадження струминного цементування. Розроблено дві імовірнісні моделі для розрахунку нормалізованої площі отвору, отриманої в результаті струминного цементування, включаючи такі параметри, як тип ґрунту та ефективність ущільнення, для кількісної оцінки невизначеності ефективності ущільнення. Потім зібрані дані аналізуються, щоб визначити вплив ґрунтових умов на результати ущільнення, при цьому швидкість припливу оцінюється на основі результатів моделі.

Аналіз чутливості оцінює надійність імовірнісних моделей, оцінюючи, як варіації вхідних параметрів впливають на прогнозовані результати. Дослідження завершується рекомендаціями щодо ефективного використання струминного цементування для герметизації, надає вказівки щодо оцінки інфільтрації води та оптимізації продуктивності для сухих земляних робіт з мінімальним впливом на навколишнє середовище. Цей інтегрований підхід поєднує теоретичні знання з практичним застосуванням для комплексної оцінки струминного цементування як рішення для ущільнення для управління ґрунтовими водами.

ДИСПРОПОРЦІЇ У БАНКІВСЬКОМУ КРЕДИТУВАННЮ НЕФІНАНСОВИХ КОРПОРАЦІЙ

Коваленко М .О., здобувач PhD
Непран А. В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Тривалий час в Україні банківське кредитування нефінансового сектору характеризувалося посиленням диспропорцій. Серед суб'єктів нефінансового сектору найбільша частка кредиту припадає на підприємства торгівлі та нефінансових послуг. Частка підприємств підприємств сфери матеріального виробництва залишається незначною. Це підтверджується наступними даними (табл. 1).

Таблиця 1 - Обсяги та питома вага підприємств сфери материального виробництва та сфери послуг у загальному обсязі наданих кредитів, наданих нефінансовим корпорацім, %

Види діяльності	на 31.12.2021		на 31.07.2024	
	млн грн	%	млн грн	%
Підприємства сфери материального виробництва	262 374	34,9	280 046	36,4
Підприємства сфери послуг	489950	65,1	490 028	63,6

Джерело: [1].

До підприємств сфери матеріального виробництва відносять добувну та переробну промисловість, сільське господарство, будівництво.

Як свідчать наведені дані, питома вага підприємств реального сектору економіки за 2021-2024 рр. зросла с 31,9 % до 36,4 %, проте за своїми обсягами вона значно менше части підприємств сфери послуг. Найбільша частка

банківського кредитування припадає на підприємства торгівлі. Так, станом на 31.07.2024 р. обсяг кредитів, наданих підприємствам торгівлі, становив 291,6 млрд грн, або 37,9 % від загального обсягу кредитів, наданих підприємствам нефінансового сектору. Значні обсяги банківського кредитування припадають на операції з нерухомим майном. Їх обсяг у 2024 р. складав 64,1 мрд грн, що становить 49,1 % від кредитів, наданих підприємствам переробної промисловості.

Таким чином, значна частина банківських кредитів використовується на кредитування підприємств з надання послуг, зокрема сфери торгівлі та операцій з нерухомим майном. Таке спрямування банківського кредитування негативно впливає на сферу матеріального виробництва, унеможливлює прискорений її розвиток.

Література:

1. Кредити, надані нефінансовим корпораціям, за видами економічної діяльності, видами валют і строками погашення. Національний банк України за відповідні роки. URL: https://bank.gov.ua/

ДОСЛІДЖЕННЯ РІЗНИХ МЕТОДІВ УТЕПЛЕННЯ БАГАТОПОВЕРХОВОГО ЖИТЛОВОГО БУДИНКУ (ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИХ АСПЕКТ)

Нагорний М. В., к.т.н., доц.
Аргіров В. П., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Це дослідження вивчає різні стратегії ізоляції, спрямовані на покращення теплових характеристик та енергоефективності будівель, з особливим акцентом на проблемах, пов'язаних з оптимальним розміщенням та матеріалами. Основною метою є визначення ефективних методів ізоляції, які покращують експлуатаційні характеристики будівлі, зменшуючи при цьому споживання енергії та зменшуючи тепловтрати.

Значна частина дослідження присвячена стратегічному розміщенню ізоляційних матеріалів в огороджувальних конструкціях, підкреслюючи, що для досягнення оптимальної теплоефективності ізоляція повинна розташовуватися на зовнішній поверхні. Таке розташування забезпечує належну дифузію водяної пари і мінімізує ризик накопичення вологи, яка може знизити як термічний опір, так і структурну цілісність будівлі. Дослідження підкреслює, що хоча розташування матеріалів у багатошаровій структурі не має значного впливу на термічний опір, розташування ізоляції ззовні має вирішальне значення для запобігання внутрішнім проблемам, пов'язаним з вологою, і підтримки теплової ефективності.

Крім того, дослідження вивчає теплову динаміку в будівлях, розглядаючи

різні матеріали та їхній вплив на утримання і втрату тепла. Зокрема, дослідження вивчає температурні градієнти в будівлях з товщиною зовнішніх стін 510 мм. Оцінюючи сценарії, в яких внутрішня температура підтримується на рівні 17°C, а зовнішня температура падає до -23°C, дослідження ілюструє потенційні втрати тепла через стіни та підкреслює переваги використання мінераловатної ізоляції. Завдяки мінеральній ваті різниця температур між внутрішньою та зовнішньою поверхнями значно зменшується, що покращує термостабільність та енергоефективність.

Окрім вибору матеріалу, дослідження розглядає проблеми, з якими стикаються старі будівлі, особливо в контексті України, де існуючі житлові та соціально-культурні споруди часто демонструють низький термічний опір. Дослідження підкреслює важливість модернізації цих будівель для зменшення споживання енергії та підвищення рівня комфорту для мешканців. Це включає в себе забезпечення належних технологій монтажу, таких як надійна інтеграція ізоляції з такими конструктивними елементами, як балкони, дахи та зовнішні віконні рами, що може суттєво вплинути на загальні теплотехнічні характеристики будівлі.

Дослідження також охоплює інтеграцію ізоляції з іншими будівельними системами, такими як повітроводи та громовідводи, гарантуючи, що ці системи вирівняні за товщиною ізоляції, щоб запобігти виникненню теплових мостів. Це має вирішальне значення для підтримки ефективності теплового бар'єру та уникнення втрат енергії. У висновках дослідження підкреслюється, що стратегічне розміщення ізоляції та інтеграція різних будівельних компонентів мають важливе значення для поліпшення теплового комфорту, зниження енергоспоживання та забезпечення довгострокової стійкості при проектуванні будівель.

ВПРОВАДЖЕННЯ ШЛАКОЛУЖНИХ БЕТОНІВ НА ЩЕБЕРИТІ З ПОЗИЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Нагорний М.В., к.т.н., доц.
Беркута В.С., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Деділова Т.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Тема дослідження та впровадження шлаколужних бетонів на щеберити є актуальною, особливо в контексті сучасних тенденцій розвитку будівельних технологій та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. Використання таких бетонів на прикладі промислового підприємства в Харкові не лише погіршує підвищення ефективності будівельних процесів, але й відкриває нові можливості для утилізації промислових відходів.

Шлаколужні бетони, що базуються на використанні шлаку та інших промислових відходів, є екологічними матеріалами, які дозволяють зменшити викид CO_2, пов'язаний з виробництвом традиційного цементу. Це особливо важливо в умовах глобальних змін клімату та необхідності зниження вуглецевого сліду промислових підприємств.

Впровадження таких інноваційних матеріалів у будівельну практику Харкова має на меті не тільки підвищення міцності та довговічності будівельних конструкцій, але й оптимізацію виробничих процесів, зниження енергоспоживання та витрат на матеріали. Крім того, дослідження в цій сфері сприяє розвитку науково-технічного потенціалу регіону та підвищує конкурентоспроможність місцевих виробників на міжнародному ринку.

Таким чином, тема дослідження та впровадження шлаколужних бетонів на щеберити є актуальною, з точки зору екологічної стійкості, економічної ефективності та науково-технічного прогресу, що робить її важливою для широкого кола читачів, зокрема науковців, інженерів, архітекторів та представників будівельної галузі.

Дослідження є вивчення властивостей шлаколужних бетонів на щеберити та розробка рекомендацій щодо їх ефективного впровадження на промислових підприємствах, зокрема на прикладі підприємства в місті Харків. Це включає не лише оптимізацію складу бетонних сумішей для досягнення високих технічних характеристик, але й аналіз економічних та екологічних переваг використання таких матеріалів у будівельній галузі.

Для досягнення цієї мети в дослідженні передбачено кілька ключових завдань. Спершу планується провести аналіз існуючих технологій та матеріалів для виготовлення шлаколужних бетонів на щеберити, зокрема їх фізико-хімічних властивостей та особливостей застосування в умовах промислових підприємств. Наступним етапом буде розробка експериментальних зразків шлаколужних бетонів з ідеальним складом, щоб розрахувати оптимальний склад бетонної суміші для забезпечення високої міцності, довговічності та стійкості до агресивних середовищ.

Паралельно досліджувати технологічні особливості виробництва та використання шлаколужних бетонів на щеберити, включаючи аналіз методів змішування, викладання та твердіння бетонних сумішей. Значну увагу буде приділено оцінці економічної ефективності використання шлаколужних бетонів на підприємствах у місті Харків, а також порівнянню вартості виробництва та експлуатаційних характеристик з традиційними бетонними матеріалами.

Важливим аспектом дослідження є аналіз екологічного впливу застосування шлаколужних бетонів на навколишнє середовище, включаючи зниження викидів та утилізацію промислових відходів. На основі отриманих результатів будуть розроблені рекомендації для будівельних підприємств щодо впровадження шлаколужних бетонів на щеберити, з урахуванням специфіки регіону та галузі, а також можливих технічних та екологічних переваг.

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТЕПЛОВИХ НАСОСІВ ДЛЯ ОПАЛЕННЯ ЖИТЛОВОЇ БУДІВЛІ

Нагорний М.В., к.т.н., доц.
Бєда В.А., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Використання теплових насосів для опалення є дуже актуальною темою в контексті сучасних енергоефективних будівельних технологій. Теплові насоси пропонують стійку альтернативу звичайним системам опалення, використовуючи відновлювані джерела енергії, такі як повітря, вода або тепло землі.

Вони зменшують викиди парникових газів і споживання енергії, сприяючи захисту навколишнього середовища. Інтеграція теплових насосів узгоджується з глобальними зусиллями щодо підвищення енергоефективності, зменшення залежності від викопного палива та дотримання суворіших екологічних норм. Крім того, їх використання може призвести до значної довгострокової економії витрат як у житлових, так і в комерційних системах опалення.

Дослідження спрямоване на оцінку ефективності, стійкості та економічної доцільності теплових насосів як сучасного рішення для опалення. Він досліджує, як ці системи зменшують споживання енергії та викиди парникових газів за рахунок використання відновлюваних джерел енергії.

Дослідження вивчає їх ефективність у різних кліматичних умовах, вплив на навколишнє середовище, економічну ефективність і потенційні проблеми, такі як високі витрати на встановлення та обмеження продуктивності. Мета — надати рекомендації щодо оптимізації використання теплового насоса в різних будівлях і кліматичних умовах для максимізації енергоефективності та екологічних переваг.

Дослідження використовує комбінацію експериментальних, аналітичних та порівняльних методів. Експериментальний аналіз включає випробування різних типів теплових насосів у контрольованих умовах для вимірювання їх енергоефективності та продуктивності в різних кліматичних умовах. Збираються дані про споживання енергії, потужність нагріву та експлуатаційну поведінку. Аналітичні методи використовуються для оцінки впливу на навколишнє середовище, наприклад, скорочення викидів вуглецю та економія енергії порівняно з традиційними системами опалення.

Дослідження також включає порівняльний аналіз для оцінки економічної доцільності теплових насосів шляхом порівняння витрат на установку та експлуатацію з витратами на звичайні системи опалення. Крім того, вивчаються тематичні дослідження реальних додатків, щоб отримати практичне розуміння їхньої довгострокової ефективності, проблем і переваг.

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДУ ПОЛІПШЕННЯ ЕКСПЛУАТАЦІЙНИХ ЯКОСТЕЙ БЕТОНУ ЗА РАХУНОК МІКРОДОБАВОК

Нагорний М.В., к.т.н., доц.
Голуб О.А., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Актуальність дослідження щодо покращення характеристик бетону за допомогою мікродобавок для сільськогосподарського підприємства в Конотопі глибоко вкорінена в критичній потребі підвищити міцність і довговічність бетонних конструкцій, особливо в контексті тваринницьких приміщень. Ці середовища характеризуються суворими умовами, які значно прискорюють деградацію бетону, що призводить до структурних пошкоджень, які ставлять під загрозу як безпеку, так і економічну ефективність. Такі фактори, як високий рівень вологості, вплив агресивних дезінфікуючих засобів і постійна присутність відходів тваринного походження є особливо згубними, тому пошук більш міцних будівельних матеріалів є обов'язковим. У цьому контексті використання мінеральних добавок стало багатообіцяючим рішенням із зростаючою тенденцією в будівельній галузі, що підкреслює їхній потенціал для покращення як якісних, так і економічних аспектів бетону.

Основною метою цього дослідження є дослідження та підтвердження ефективності конкретних мікродобавок, а саме жовтого залізооксидного пігменту, рідкого скла, мідного купоросу та янтарної кислоти, у покращенні фізико-механічних властивостей бетону, який використовується в сільському господарстві. Це дослідження має на меті продемонструвати, як ці добавки можуть значно зменшити проникність бетону, покращити його термічну стабільність і надати антимікробні властивості, зрештою сприяючи подовженню терміну служби конструкцій, які піддаються впливу корозійних середовищ.

Дослідження заглиблюється в основні причини деградації бетону в тваринницьких приміщеннях, визначаючи критичні фактори, такі як надмірна вологість, використання кислотних або лужних агресивних дезінфікуючих засобів, а також мікробна активність, яка сприяє корозії та руйнуванню бетонних конструкцій. Розуміючи ці фактори, дослідження має на меті оцінити вплив вибраних мікродобавок на фізичні властивості бетону. Експериментальні дослідження зосереджені на вимірюванні ключових параметрів, таких як глибина проникнення хлоридів, швидкість водопоглинання та зміни в структурі пор бетону, обробленого цими добавками.

Окрім покращення фізичних властивостей, дослідження також вивчає антимікробний потенціал цих добавок. Мікробіологічний аналіз відіграє вирішальну роль у цьому аспекті, оскільки він ідентифікує та кількісно визначає присутність шкідливих мікроорганізмів, таких як Penicillium, Fusarium, Escherichia coli та Pseudomonas aeruginosa, які, як відомо, спричиняють корозію бетону у тваринницьких середовищах. Ефективність запропонованих добавок

щодо пригнічення росту цих мікроорганізмів ретельно перевірена, що дає цінну інформацію про їх потенційне застосування в сільськогосподарському будівництві.

Поєднуючи ці методи дослідження, дослідження має на меті забезпечити повне розуміння того, як мікродобавки можуть підвищити довговічність і ефективність бетону в сільськогосподарських умовах. Очікується, що отримані результати запропонують практичні рішення, які можна буде легко застосувати в будівельній галузі, вирішуючи нагальну потребу в більш стійких і довговічних будівельних матеріалах у середовищах, де традиційний бетон може вийти з ладу.

Дослідження представляє інноваційний підхід до оцінки термічної стабільності бетону за допомогою температурно-програмованої десорбційної мас-спектрометрії. Цей метод дозволяє проводити точний аналіз виділення монооксиду вуглецю і вуглекислого газу з карбонатвмісних речовин у зразках бетону при різних температурах, пропонуючи новий погляд на стійкість матеріалу до термічної напруги.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ РІШЕНЬ НА ПРИКЛАДІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ В М. СУМИ

Нагорний М.В., к.т.н., доцент
Забуга Д., студент групи ЗПЦБ 2301м
Сумський національний аграрний університет

Дослідження та впровадження енергоефективних рішень у загальноосвітніх школах є актуальним завданням, яке спрямоване на зменшення витрат енергії, підвищення комфорту для учнів і вчителів та забезпечення екологічності закладів освіти. Енергоефективні заходи передбачають використання сучасних технологій і матеріалів, які дозволяють оптимізувати споживання енергоресурсів, одночасно покращуючи якість навчального середовища. На етапі дослідження стану будівлі школи проводиться енергоаудит, що включає оцінку теплозбереження, виявлення тепловтрат через стіни, дах, підлогу, вікна та двері. Також оцінюється ефективність роботи систем опалення, освітлення та вентиляції. Аналіз отриманих даних дозволяє визначити основні напрями впровадження енергоефективних рішень.

Одним із ключових рішень є утеплення огороджувальних конструкцій. Утеплення стін, покрівлі та підлоги з використанням сучасних матеріалів (мінвата, пінополістирол) дозволяє значно знизити тепловтрати. Заміна старих вікон і дверей на енергоефективні з високими теплоізоляційними характеристиками також сприяє утриманню тепла в приміщеннях.

Впровадження енергоефективних систем опалення є важливим компонентом. Використання сучасних котлів із високим ККД, встановлення терморегуляторів на радіаторах та впровадження автоматизованих систем управління опаленням дозволяють оптимізувати використання теплової енергії.

Крім того, модернізація системи вентиляції із застосуванням рекуператорів тепла дає змогу зберігати тепло, забезпечуючи при цьому якісний повітрообмін.

Енергоощадне освітлення є ще одним ефективним заходом. Використання LED-ламп замість традиційних люмінесцентних або ламп розжарювання значно знижує енергоспоживання. Додатково можна впровадити системи автоматичного регулювання освітлення залежно від природного світла.

Важливим елементом є використання відновлюваних джерел енергії. Установлення сонячних панелей або теплових насосів дає змогу частково забезпечувати школу електроенергією чи теплом. Це знижує залежність від традиційних енергоносіїв і сприяє зменшенню викидів парникових газів.

Результатом впровадження енергоефективних рішень у школах є значне скорочення витрат на енергоресурси, підвищення комфорту та поліпшення умов навчання. Додатково це формує в учнів свідоме ставлення до енергозбереження та навколишнього середовища. Енергоефективні школи стають прикладом сучасного підходу до управління ресурсами та впровадження інноваційних технологій у сфері освіти.

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРИЙОМИ КАПІТАЛЬНОГО РЕМОНТУ ДИТЯЧОГО САДКУ В М. СУМИ

Нагорний М.В., к.т.н., доц.
Кобзар А., магістрант ЗПЦБ 2301м
Сумський національний аграрний університет

Капітальний ремонт дитячого садка у м. Суми має низку техніко-економічних особливостей, які визначають специфіку його виконання. Основною метою є створення безпечного, комфортного та функціонального середовища для дітей, що вимагає відповідності сучасним нормативним вимогам. Функціональне призначення дитячого садка передбачає суворе дотримання норм освітлення, вентиляції, теплового режиму та санітарно-гігієнічних стандартів. Зокрема, ремонтні роботи мають бути спрямовані на адаптацію будівлі до сучасних освітніх потреб, впровадження енергоефективних рішень і покращення умов перебування дітей.

Для проведення капітального ремонту дитячого садка важливо виконати технічне обстеження будівлі, її інженерних мереж та прилеглої території. На основі результатів розробляється проєктна документація, що враховує стан конструкцій, необхідність їх відновлення та модернізації, а також вимоги нормативних документів. Важливим є вибір екологічно безпечних і зносостійких матеріалів, які відповідають специфіці дитячих установ, таких як антиковзкі та легко миються покриття для підлог. Організація будівельного процесу вимагає зонування території для забезпечення безпеки та чіткого планування черговості виконання робіт. На етапі демонтажу необхідно врахувати сучасні технології, які мінімізують пилоутворення, а при відновленні конструктивних елементів важливо застосовувати сучасні матеріали. Реконструкція даху, стін та

перекриттів включає встановлення сучасних гідроізоляційних та утеплювальних систем. Заміна інженерних систем є невід'ємною частиною ремонту, яка передбачає оновлення електропроводки, систем водопостачання, опалення та вентиляції, а також встановлення сучасних систем пожежної безпеки. Особливу увагу слід приділити енергоефективності – встановленню економічного освітлення та теплоізоляції.

На завершальному етапі виконуються оздоблювальні роботи. Використання гіпоалергенних матеріалів, декорування приміщень у дитячій тематиці та врахування вимог естетики створюють привабливе і функціональне середовище для дітей. Одночасно з цим здійснюється благоустрій території, який включає встановлення сучасних дитячих майданчиків, зон для прогулянок і озеленення. Контроль якості є ключовим аспектом всіх етапів ремонту. Він забезпечує відповідність виконаних робіт технічним та санітарно-гігієнічним нормам. Проведення випробувань оновлених інженерних систем гарантує їх надійність і безпеку. Таким чином, капітальний ремонт дитячого садка є складним, але необхідним процесом, що вимагає врахування техніко-економічних аспектів для забезпечення максимальної безпеки, комфорту та функціональності дитячого закладу.

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ БУРОНАБИВНИХ ПАЛЬ З ГРУНТОЦЕМЕНТОМ

Нагорний М.В., к.т.н., доц.
Ткаченко О.В., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Буронабивні палі з ґрунтоцементом є сучасною і перспективною технологією в будівництві, що поєднує ефективність використання місцевих матеріалів, економічність і екологічну безпеку. Їх використання знаходить широке застосування у будівництві фундаментів, укріпленні схилів, стабілізації ґрунтів і зміцненні підземних споруд. Обґрунтування актуальності цього дослідження базується на кількох ключових аспектах. Зокрема, розширення міст, збільшення щільності забудови та будівництво складних інфраструктурних об’єктів вимагають ефективних рішень для фундаментів у складних інженерно-геологічних умовах. Буронабивні палі з ґрунтоцементом забезпечують високу несучу здатність і стійкість навіть у слабких або нестабільних ґрунтах. Технологія буронабивних паль з ґрунтоцементом зменшує витрати на будівельні матеріали завдяки використанню місцевих ґрунтів та цементу. Мінімізуються логістичні витрати, адже не потрібне транспортування великих обсягів готового бетону чи додаткового армування. Використання місцевих ґрунтів і скорочення потреби в додаткових будівельних матеріалах сприяє зниженню вуглецевого сліду будівельних проєктів.

Використання промислових побічних продуктів, таких як кальцинована

сода з виробництва капролактаму та содово-сульфатні відходи, у виробництві ґрунтошлакосилікатного бетону пропонує економічно ефективне та екологічне рішення для будівельних проектів. Ця в'яжуча система оптимізована шляхом поєднання місцевого ґрунту, дрібнодисперсного шлаку та рідкого скла в точних пропорціях для забезпечення міцності та довговічності.

Розчин рідкого скла з питомою щільністю 1150 кг/м³ діє як силікатне в'яжуче, сприяючи хімічним реакціям, які зв'язують частинки ґрунту разом і значно покращують структурну цілісність бетону. Коригування складу в'яжучого необхідне в залежності від природної вологості ґрунту, що впливає на процес змішування і твердіння, забезпечуючи оптимальне використання рідкого скла і збереження бажаних механічних властивостей. Застосування цієї технології в'яжучого особливо вигідне при будівництві фундаментів, де ін'єкційні палі формуються безпосередньо в пробурених свердловинах за двоетапною технологією, що виключає необхідність виймання ґрунту.

Цей метод не тільки спрощує процес будівництва, але й знижує трудові та матеріальні витрати, а також сприяє сталому розвитку за рахунок зменшення кількості відходів та мінімізації впливу на навколишнє середовище. Точне вимірювання вологості ґрунту та ретельна розробка рецептури в'яжучого є важливими для досягнення необхідної міцності та довготривалої довговічності бетону, що робить цей підхід технічно обґрунтованим та економічно вигідним для великомасштабних будівельних проектів.

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ МІНІ-КОТЕЛЬНІ ДЛЯ ОПАЛЕННЯ

Нагорний М.В., к.т.н., доц.
Фурс О.В., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Кононенко Я.В., к.е.н., доц.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Основна стратегія розвитку національних економік передових країн передбачає забезпечення сталого та ефективного економічного зростання шляхом скорочення споживання енергії на одиницю виробленої продукції. Це в першу чергу досягається за рахунок впровадження новітніх енергозберігаючих технологій та ефективного управління енергогенеруючими системами. За останні два десятиліття такі стратегії дозволили цим країнам знизити енергоємність своїх економік у середньому на 26%, сприяючи приблизно 64,4% їх загального економічного зростання.

Враховуючи ці глобальні тенденції, підвищення енергоефективності економіки є критично важливим національним завданням для України. Підвищуючи енергоефективність, країна може сприяти стабільному економічному зростанню та зміцненню своєї енергетичної безпеки. Одним з

важливих напрямів підвищення енергоефективності є модернізація котелень, зокрема у шкільних приміщеннях, де є значний потенціал для енергозбереження.

У контексті шкільного приміщення модернізація котельні може передбачати перетворення її на невелику теплоелектростанцію. Це вимагатиме встановлення сучасних газових двигунів, систем парової турбіни та газотурбінних систем, розроблених для менших масштабів. Крім того, замкнуті системи парових турбін, що використовують низькокиплячі робочі рідини, можуть бути реалізовані для відновлення та використання вторинних енергетичних ресурсів. Ці технології забезпечать ефективне виробництво як тепла, так і електроенергії, оптимізуючи використання енергії в будівлі школи.

Проведення всебічної оцінки стану та експлуатаційних характеристик котельні в будівлі школи було б вирішальним для визначення можливості подальшої модернізації. Це допоможе переконатися, що вибрані системи та технології практичні та ефективні для конкретних вимог шкільних приміщень. Зокрема, під час оцінки розглядатимуться переваги впровадження газових двигунів, парових або газових турбін, які покращать загальну енергетичну ефективність котельні.

Техніко-економічна можливість впровадження замкнутих парових турбінних циклів, які використовують джерела тепла з низьким потенціалом, також відіграє центральну роль у цій роботі. Це передбачає аналіз придатності різних низькокиплячих робочих рідин, які є важливими для максимізації потенціалу рекуперації енергії низькотемпературних джерел тепла. Завдяки ефективному захопленню та використанню цієї енергії можна значно підвищити загальну ефективність системи.

Наукова новизна отриманих у роботі результатів полягає в кількох ключових напрямках. По-перше, розроблено системний підхід до впровадження технологій комбінованого виробництва тепла та електроенергії на об’єктах міської енергетики. Цей підхід забезпечує структуровану методологію для інтеграції цих технологій в існуючі системи, оптимізуючи процеси виробництва тепла та електроенергії. Проведено комплексну оцінку потенціалу та доцільності впровадження технологій комбінованого теплоелектропостачання на теплопостачальних підприємствах, яка висвітлює можливості та обмеження цих систем у конкретному контексті енергетики.

Одним із найбільш значущих нововведень у цій роботі є перша оцінка замкнутих паротурбінних циклів, що працюють з різними робочими тілами. Даний аналіз проводився на основі фактичних режимів роботи міських котелень, що призвело до вибору найбільш підходящої робочої рідини для оптимальної продуктивності. Цей прогрес пропонує новий погляд на практичне застосування замкнутих парових циклів у системах теплопостачання, забезпечуючи більшу ефективність і використання ресурсів.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САЛЬДО У ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ

Непран А. В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Зовнішньоекономічні звязки, перш за все зовнішня торгівля, стали важливим фактором економічного розвитку України. Питома вага експорту та імпорту у валовому внутрішньому продукті за 2020-2023 рр. складала 85-110 % валового внутрішнього продукту, що значно вище багатьох розвинених країн світу. Уже той факт, що питома вага експорту та імпорту перевищує 50 % внутрішнього виробництва, свідчить про значимість для неї зовнішньоекономічних зв'язків. Тісний зв'язок України із світовим ринком, її активна участь у міжнародному розділі праці у значній мірі сприяли економічному розвитку країни, будучи джерелом доходоів багатьої компаній, визначеного підвищеня життєвого рівня населення.

Стан зовнішньоторговельних відносин у значній мірі характеризує сальдо зовнішньої торгівлі. За останні роки величина сальдо зовнішьої торгівлі товарами набуває загрозливих значень (табл. 1).

Таблица 1 - Стан зовнішньої торгівлі товарами за 2021-2023 рр., млн дол. США

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Усього	-4770,8	-11160,2	-27384,1
В тому числі:			
продукти рослинного походження	13407,5	11545,7	9603,8
продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	-6927,3	-4926,6	-6549,4
мінеральні продукти	-6554,4	-8801,0	-8218,2
текстильні матеріали та текстильні вироби	-1796,5	-1812,2	-2037,6
машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	-8945,8	-5427,0	-8636,9

Джерело: [1].

Як свідчать наведені дані, пасивне торговельне сальдо зросло з 4,8 млрд дол. у 2021 р. до 27,4 млрд дол. у 2023 р. При цьому спостерігається, з однієї сторони, зростання абсолютних розмірів негативного сальдо за тими товарними групами, за якими обсяг імпорту перевищував експорт, а з іншої – скорочення позитивного сальдо за традиціними статтями українського експорту – продукція рослинництва (зерно), металургійне виробництво. Як наслідок, у 2023 р. негативне торговельне сальдо спостерігалося практично за усіма товарними групами (за вийнятком продуктів рослинного походження, жирів та олій тваринного походження або рослинного походження, деревини та виробів з дерева), що несе загрозу зовнішньоекономічній діяльності країни.

Література:
1. Джерело: Товарна структура зовнішньої торгівлі за відповідні роки. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

МАТЕРІАЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО: КОЛЛАПС ЧИ ІННОВАЦІЙНІ ПРОФЕССІОНАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ?

Прокопенко М.В., старший викладач
Харківський національний автомобільно – дорожній університет

Останні статистичні дані, зібрані по всьому світу свідчать, що кількість нових виробничих підприємств зменшується. Проблемним моментом також є те, що розмір і якість нових підприємств має тенденцію до зниження.

Аналіз даних дає зрозуміти, що більшість нових виробничих підприємств неспроможні з точки зору здатності вирішувати складні проблеми. Іншими словами, ми втрачаємо здатність мислити та діяти творчо, створюючи нові та інноваційні продукти. Дослідження також підкреслило, що зниження здатності вирішувати проблеми лише частково пов'язане зі збільшенням переміщення виробництва в офшори, і попередило, що нові стартапи з нижчою кваліфікацією стикаються з підвищеним ризиком застаріти внаслідок подальшої автоматизації.

Підприємців - практиків ці висновки не шокують. Останнім часом широко поширилася думка про те, що виробництво вмирає, оскільки неможливо конкурувати з низькою вартістю робочої сили в інших країнах. Багато людей вважають, що виробництво - це нудна робота або робота нижчого класу, яка й надалі відіграватиме дедалі меншу роль у майбутньому розвитку ринкової економіки [1].

Одним із поширених аргументів проти виробництва є те, що робоча сила надто дорога, а націнка надто низька, щоб заробляти гроші. Однак нам дійсно потрібна зміна парадигми, коли ми думаємо про виробничий бізнес. Розглянемо приклад рандомного товару, яку продають у роздрібному магазині за 60 гривень. Як правило, цей роздрібний магазин заплатив близько 40 гривень, щоб купити його в оптової компанії, а оптова компанія купувала його у виробника приблизно за 30 гривень. Ми можемо припустити, що виробник, ймовірно, витратив на виробництво товару приблизно 20 гривень, включаючи роботу та матеріали.

У цьому сценарії маржа низька, вартість робочої сили відіграє важливу роль, а конкуренція з боку дешевших країн дуже ускладнює збереження бізнесу. Однак, якщо ми уявімо виробника, який має можливість продавати безпосередньо кінцевим споживачам, умови гри суттєво змінюються. Замість того, щоб боротися з конкурентами за маржу в 10 гривень, тепер у них є маржа в 40 гривень. З вищою маржею вартість робочої сили більше не відіграє такої важливої ролі, компанії мають більше грошей для інвестування в такі сфери як розробка нових продуктів, вони можуть зосередитися на ефективності та оптимізації, але при цьому можуть знижувати ціни, якщо є потреба. Багато надзвичайно успішних світових виробників використовують таку бізнес-модель,

використовуючи онлайн, брендинг та інші можливості для продажу безпосередньо клієнтам [2].

Додатковою перевагою є те, що ці типи виробників все ще можуть пропонувати роздрібним торговцям товари за оптовими цінами, щоб збільшити свою присутність на ринку. Прямий продаж клієнтам відкриває величезний потенціал для стартапів і відомих виробничих компаній, також є багато онлайн-платформ, які щодня полегшують процес.

Виробництво за своєю природою є висококваліфікованою галуззю, але існує незліченна кількість можливостей і велика потреба в більшій кількості людей як з технічними знаннями, так і з різноманітними наборами навичок.

Неможливо перелічити всі навички, які можуть дати новій виробничій компанії величезну перевагу перед конкурентами, але деякі приклади включають: дизайн, інтелектуальну власність, маркетинг, технології, програмування, логістику тощо.

Компанії, які можуть самостійно проектувати, розробляти та створювати власні продукти, одночасно створюючи інтелектуальну власність навколо своїх продуктів і процесів, мають величезну перевагу, оскільки вони збільшують свої конкурентні активи, швидше виводять нові ідеї на ринок і можуть продавати унікальні продукти безпосередньо кінцевим користувачам.

Маркетинг, брендинг і продажі часто недостатньо розвинені на виробництві, але люди, які володіють цими навичками, приносять велику користь як клієнтам, так і своєму бізнесу чітко й лаконічно розповідаючи про товари та послуги, передаючи цінності та спілкуючись із клієнтами [3].

Робітники, які володіють технологіями, програмуванням і програмним забезпеченням є головним активом у виробництві через їх здатність автоматизувати нудні та повторювані операції, покращувати досвід клієнтів і співробітників та прискорювати процеси продажу. Логістика, ланцюг постачання та інші пов’язані навички відкривають виробникам можливості заощадити гроші, скоротити час виконання та підвищити якість. Нарешті, як творча, так і технічна документація - це навички, які відкривають багато дверей для виробників, особливо коли справа доходить до контролю якості, маркетингу та подання заявок на отримання сертифікатів і грантів. Привнесення унікальних навичок у виробництво дає новим компаніям міцну основу, коли справа доходить до конкуренції на ринку.

Виробнича промисловість потребує більшої мережі розумних, творчих і талановитих людей, які готові вирішувати складні проблеми. Незалежно від того, які навички ви використовуєте, у галузі є більш ніж достатньо можливостей і багато проблем, які потрібно вирішити. Отримання шансу вирішити деякі з цих проблем веде до дивовижних можливостей багатства, прогресу та особистого задоволення і професійного зростання.

Література:

1. Орлов О. О. Планування діяльності промислового підприємства: підручник. Київ : Скарби, 2018. 336 с.

2. Шевчук В. О., Коновалова О. В., Пантелеєв В. П. Аналіз господарської діяльності : навч. посіб. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2019. 399 с.

3. Усатенко О. В. Визначення факторів мотивації персоналу та їх вплив на загальний результат діяльності підприємства. Дніпро: ДНУ, 2018. 281 с.

ОБҐРУНТУВАННЯ ВИРОБНИЦТВА БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ З ВИКОРИСТАННЯМ БІОДОБАВОК НА ПРИКЛАДІ ГРЕЧАНОГО ЛУШПИННЯ

Редько А.О., д.т.н , проф.
Владиславський Є.Л., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Актуальність дослідження біодобавок у бетоні зумовлена декількома сучасними проблемами та досягненнями в науці про будівельні матеріали. Перш за все, екологічна стійкість є головною проблемою в будівельній галузі, зокрема через високі викиди вуглецю, пов’язані з виробництвом цементу. Біодобавки, які можуть частково замінити цемент, пропонують спосіб зменшити ці викиди, узгоджуючи глобальні зусилля з пом’якшення зміни клімату. Використання біоматеріалів, таких як зола гречаного лушпиння або зола біомаси, також сприяє переробці відходів, перетворюючи побічні сільськогосподарські продукти на цінні будівельні матеріали. Це не тільки зменшує кількість відходів на звалищах, але й сприяє підходу циклічної економіки, що стає все більш важливим у сучасному світі, що турбується про ресурси.

Ще одним ключовим аспектом є покращення властивостей бетону. Дослідження показали, що біодобавки можуть покращити механічні характеристики бетону, такі як міцність, довговічність і стійкість до корозії або водопоглинання. Ці матеріали, завдяки своїй високій пуцолановій активності, часто сприяють кращій міцності та гідратації матриці, що є вирішальним для довговічності та ефективності бетонних конструкцій. Крім того, деякі біодобавки можуть покращити теплоізоляційні властивості бетону, роблячи будівлі більш енергоефективними за рахунок зменшення теплопередачі.

Метою досліджень біологічних добавок у бетоні є дослідження та розробка стійких альтернатив, які підвищують ефективність та екологічний слід будівельних матеріалів. Ці дослідження мають на меті замінити частину традиційного цементу біоматеріалами, такими як відходи сільського господарства, щоб зменшити викиди вуглецю та підтримати більш екологічні методи будівництва. Крім того, дослідження зосереджені на покращенні механічних властивостей бетону, таких як міцність, довговічність і стійкість до різних форм зносу. Це має вирішальне значення для подовження терміну служби конструкцій і зменшення потреби в ремонті, що ще більше зменшує загальний вплив на навколишнє середовище.

Інша мета дослідити, як біодобавки можуть оптимізувати теплоізоляційні властивості бетону, тим самим сприяючи енергоефективності будівель. Оскільки

будівельна галузь шукає способи відповідати суворішим екологічним нормам і зменшити споживання енергії, біодобавки пропонують багатообіцяюче рішення. Загалом, ці дослідження спрямовані на створення бетонних сумішей, які є екологічно стійкими та технічно кращими, вирішуючи поточні та майбутні виклики в будівництві.

У дослідженнях біологічних добавок у бетоні використовується комбінація передових експериментальних, мікроструктурних і механічних методів для оцінки впливу цих добавок на властивості бетону. Перший крок включає експериментальний аналіз, де різні бетонні суміші готуються з використанням різних пропорцій біодобавок, таких як зола гречаного лушпиння, тирса або інші матеріали, отримані з біомаси. Ці суміші піддаються випробуванням для спостереження за змінами таких властивостей, як працездатність і час схоплювання. Дослідники ретельно перевіряють консистенцію свіжого бетону та вплив добавок на легкість його замішування та застосування, оскільки це безпосередньо впливає на його використання на будівельних майданчиках. Крім того, хімічний склад біодобавок аналізується за допомогою таких методів, як рентгенівська флуоресценція, щоб визначити їх пуцоланову активність. Пуцоланові матеріали сприяють хімічним реакціям у бетонній матриці, що може підвищити міцність і довговічність.

Далі дослідники зосереджуються на дослідженні мікроструктури, щоб зрозуміти, як біодобавки взаємодіють на мікроскопічному рівні всередині бетону. Зазвичай використовуються такі методи, як скануюча електронна мікроскопія і рентгенівська дифракці. Це дозволяє візуалізувати форми, розміри частинок і зв’язок між біодобавками та цементною матрицею. Це також допомагає визначити будь-які порожнечі або тріщини, які можуть утворитися, що може вплинути на довгострокову роботу матеріалу.

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ТЕПЛОЇ ПІДЛОГИ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ОПАЛЕННЯ ЖИТЛОВОЇ БУДІВЛІ

Редько А.О., д.т.н., проф.
Іващенко О.Г., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Деділова Т.В., к.е.н., доц.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Зростаючий споживчий попит на покращені житлові умови спричиняє значну зміну підходу забудовників та власників нерухомості до рішень для опалення. Оскільки сучасне суспільство приділяє все більше уваги комфорту та енергоефективності, зростає перевага системам опалення, які пропонують не тільки оптимальний тепловий комфорт, але й зручність і довгострокову стійкість.

Системи теплої підлоги стали провідним претендентом у цьому просторі завдяки своїй здатності забезпечувати рівномірний розподіл тепла в приміщеннях, покращуючи тепловий комфорт шляхом усунення холодних плям, які зазвичай пов'язані з традиційними радіаторами. Такий рівномірний розподіл тепла досягається за рахунок встановлення нагрівальних елементів або гідронічних труб під підлогою, що дозволяє теплу рівномірно підніматися від поверхні підлоги, створюючи більш природне та комфортне тепло.

Крім того, непомітний характер систем підігріву підлоги відповідає сучасним естетичним уподобанням, оскільки вони усувають потребу у видимих радіаторах і забезпечують більшу гнучкість дизайну внутрішніх приміщень. Інтеграція технологій розумного будинку ще більше підвищує привабливість, дозволяючи користувачам дистанційно керувати налаштуваннями опалення, оптимізувати використання енергії та створювати персоналізовані зони комфорту в своєму житловому середовищі.

Основна мета цього дослідження полягає в тому, щоб ретельно оцінити ефективність і доцільність впровадження системи теплої підлоги в будинку. Це дослідження спрямоване на вирішення кількох важливих питань: підвищення рівня комфорту та зниження загальних витрат на опалення та підвищення енергоефективності приміщення.

Для досягнення цих цілей дослідження окреслило кілька ключових дослідницьких завдань:

Огляд літератури та попередніх досліджень: буде проведено комплексний аналіз існуючої літератури та досліджень, щоб зрозуміти поточний стан знань щодо систем теплої підлоги. Цей огляд буде зосереджений на оцінці ефективності цих систем у різних контекстах, визначенні передового досвіду та розумінні потенційних проблем.

Технічна оцінка: Буде проведено детальне вивчення технічних аспектів теплої підлоги. Це включатиме вивчення вибору матеріалу, принципів розподілу тепла та різноманітних доступних систем контролю. Дослідження оцінить, як ці фактори впливають на загальну продуктивність, довговічність та ефективність системи опалення в середовищі.

Збір та аналіз даних: Будуть зібрані дані про поточні системи опалення в будинку, зосереджуючись на регулюванні температури та споживанні енергії. Ці дані стануть основою для порівняння продуктивності запропонованої системи теплої підлоги. Передові методи аналізу даних будуть використані, щоб отримати уявлення про потенційну економію енергії та покращення комфорту, які може запропонувати підігрів підлоги.

Проектування системи: Дослідження включатиме розробку індивідуальної системи теплої підлоги, адаптованої до конкретних характеристик і вимог опалення будівлі. На цьому етапі проектування враховуються такі фактори, як архітектура будівлі, рівень ізоляції, структура заселеності та існуюча інфраструктура, щоб забезпечити оптимальну відповідність.

Експериментальне встановлення: Експериментальне встановлення системи теплої підлоги буде проведено в контрольованому середовищі в межах

оселі. Цей етап включатиме встановлення прототипів із подальшим збором даних про продуктивність протягом певного періоду. Мета полягає в тому, щоб спостерігати за реальною продуктивністю системи з точки зору розподілу тепла, енергоефективності та комфорту користувача.

Аналіз економічної доцільності: Дослідження проведе ретельний економічний аналіз, порівнюючи витрати та переваги теплої підлоги з іншими звичайними системами опалення. Це включатиме оцінку витрат на встановлення, експлуатаційних витрат, потенційної економії енергії та довгострокового повернення інвестицій.

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВЕНТИЦЯЦІЇ НА МІКРОКЛІМАТ В ПРИМІЩЕННІ: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ ПАРАМЕТРИ

Редько А.О., д.т.н., проф.
Машковський Я.О., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Дослідження впливу вентиляції на перебування людей у житлових приміщеннях є дуже актуальним з багатьох причин. Вентиляція відіграє вирішальну роль у підтримці якості повітря в приміщенні, що безпосередньо впливає на здоров’я та самопочуття мешканців. Погана вентиляція може призвести до накопичення в приміщенні забруднюючих речовин, таких як вуглекислий газ, леткі органічні сполуки, цвіль і алергени. Ці забруднювачі можуть негативно впливати на здоров’я людини, спричиняючи проблеми з диханням, втому, алергію та інші стани, що робить якість повітря в приміщеннях серйозною проблемою для громадського здоров’я.

Крім здоров'я, вентиляція необхідна для забезпечення комфорту в житлових приміщеннях. Належна вентиляція допомагає регулювати температуру та вологість у приміщенні, запобігаючи накопиченню надмірної спеки, холоду чи вологи. Це сприяє створенню більш комфортного середовища проживання, а дослідження на цю тему можуть призвести до вдосконалення систем опалення, вентиляції та кондиціонування повітря, підвищуючи тепловий комфорт.

Енергоефективність є ще одним важливим аспектом досліджень вентиляції. Робота систем вентиляції впливає на енергоспоживання будівлі. Оптимізація цих систем для забезпечення як комфорту, так і ефективності може зменшити споживання енергії, витрати на комунальні послуги та мінімізувати вплив на навколишнє середовище, узгоджуючи глобальні зусилля щодо сталого проектування будівель та енергозбереження.

Вентиляція також відіграє важливу роль у підтримці безпеки та довговічності житлових будинків. Недостатня вентиляція може призвести до накопичення вологи, що, у свою чергу, може спричинити розвиток цвілі та пошкодження конструкції з часом. Забезпечення належної вентиляції будівель

допомагає захистити їх структурну цілісність, що робить це дослідження важливим для архітекторів, інженерів і будівельників.

Окрім фізичного здоров'я та комфорту, належна вентиляція має психологічний вимір. Погана якість повітря може негативно вплинути на когнітивну діяльність, настрій і загальну задоволеність умовами життя. Це підкреслює ширший вплив, який вентиляція може мати на поведінку та психічне благополуччя людини.

Мета дослідження впливу вентиляції на перебування людей у житлових приміщеннях – з'ясувати, як вентиляційні системи впливають на якість повітря в приміщеннях, здоров'я людей, комфорт та загальні умови проживання. Мета полягає в тому, щоб надати цінну інформацію, яка допоможе оптимізувати вентиляцію в житлових приміщеннях для покращення добробуту, зменшення ризиків для здоров'я, підвищення енергоефективності та забезпечення відповідності нормативним стандартам.

Це дослідження має на меті оцінити якість повітря в приміщенні шляхом оцінки того, як різні системи вентиляції впливають на концентрацію забруднюючих речовин, рівень вологості та потік повітря в будинках. Визначивши фактори, які сприяють здоровішому середовищу життя, дослідження дасть рекомендації щодо покращення якості повітря в житлових приміщеннях.

Енергоефективність також є ключовим напрямком дослідження. Дослідження проаналізує енергоспоживання, пов'язане з різними вентиляційними системами, і дослідить способи оптимізації їх роботи, щоб збалансувати якість повітря та комфорт із мінімізацією споживання енергії. На додаток до цього, дослідження забезпечить відповідність практики вентиляції національним і міжнародним стандартам шляхом перегляду порівняння поточних систем із законодавчими та нормативними вимогами щодо якості повітря та вентиляції.

Дослідження також досліджуватиме довгостроковий вплив вентиляції на цілісність будівлі, досліджуючи, як належна вентиляція може запобігти накопиченню вологи, розвитку цвілі та пошкодженню конструкції з часом. Нарешті, дослідження оцінить психологічний і поведінковий вплив вентиляції, вивчивши, як якість повітря та комфорт впливають на когнітивну діяльність, настрій і загальне психічне благополуччя.

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ УТЕПЛЕННЯ ФАСАДІВ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ

Редько А.О., д.т.н., проф.
Остапенко О.А., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Будівництво вентильованих фасадів є дуже актуальною темою в сучасній архітектурі та будівельній практиці, зокрема завдяки їх значному внеску в

енергоефективність, довговічність конструкції та естетичну універсальність. Ці системи забезпечують покращену теплоізоляцію шляхом створення повітряного зазору між стіною будівлі та зовнішнім покриттям, що допомагає регулювати коливання температури та зменшує споживання енергії для опалення та охолодження. Це відповідає світовим тенденціям екологічного будівництва та зростаючому попиту на енергоефективні будівлі.

Крім того, вентильовані фасади збільшують довговічність конструкцій, запобігаючи накопиченню вологи та знижуючи ризик утворення цвілі та руйнування матеріалу. Здатність фасаду пом'якшувати знос, пов'язаний із погодними умовами, підвищує стійкість будівлі та скорочує витрати на технічне обслуговування з часом. Крім того, модульність і різноманітність матеріалів, що використовуються у вентильованих фасадах, таких як скло, кераміка, метал і композитні панелі, дозволяють архітекторам створювати широкий спектр дизайнів без шкоди для функціональності.

З точки зору будівництва, актуальність цієї теми поширюється на інтеграцію передових технологій і методів, включаючи легкі, збірні компоненти, які оптимізують процеси встановлення. Ці системи також пропонують гнучкість для модернізації існуючих будівель, що робить їх економічно ефективним рішенням для модернізації застарілої інфраструктури.

Дослідження вентильованих фасадів зосереджені на розумінні їх ефективності, довговічності та застосовності в сучасному будівництві, зокрема щодо енергетичної ефективності та екологічної стійкості. Він прагне проаналізувати, як ці фасади покращують терморегуляцію, зменшують споживання енергії та покращують контроль вологи, сприяючи довговічності будівель. Дослідження також вивчає різні варіанти матеріалів, порівнюючи їх ефективність і вплив на навколишнє середовище, одночасно досліджуючи методи встановлення, які спрощують процес будівництва. Крім того, дослідження вивчає естетичний потенціал вентильованих фасадів, враховуючи, як їх гнучкість дизайну підтримує різноманітні архітектурні стилі.

Загалом мета полягає в тому, щоб забезпечити комплексну оцінку переваг і проблем використання вентильованих фасадів у сучасних будівлях, з особливим акцентом на їх економічній доцільності та довгостроковій експлуатації.

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ ВИКОРИСТАННЯ ШЛАКОВИХ ЗАПОВНЮВАЧІВ У БУДІВНИЦТВІ

Редько А.О., д.т.н , проф.
Шевченко Ю.В., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Масове виробництво сталевих шлаків, побічного продукту виплавки необробленої сталі, призвело до їх значного накопичення у відвалах, що створює

проблеми з охороною навколишнього середовища та землекористуванням. Складування цих матеріалів вимагає значних земельних площ і призводить до потенційних ризиків забруднення.

Пошук раціонального застосування сталевих шлаків має вирішальне значення для мінімізації впливу на навколишнє середовище та зменшення попиту на природні ресурси. Потенційне використання частинок сталевих шлаків як заповнювачів у виробництві бетону відповідає глобальному прагненню до сталих будівельних практик і принципів циркулярної економіки. Однак для забезпечення безпеки та продуктивності необхідно вирішити технічні проблеми, такі як нестабільність об'єму.

Метою дослідження є вивчення можливості використання сталеливарних шлакових заповнювачів у виробництві бетону, вирішуючи специфічні проблеми, пов'язані з їх нестабільним об'ємом.

Це дослідження ґрунтується на всебічному огляді сучасної літератури та експериментальних даних, пов'язаних з використанням сталевих шлаків у виробництві бетону. Дослідники аналізують різні методи обробки, такі як термічні, хімічні та фізичні методи, які застосовуються для покращення об'ємної стабільності сталевих шлаків. Також проведено порівняльний аналіз бетону, виготовленого з оброблених сталевих шлаків, з традиційним бетоном на природних заповнювачах, зосереджуючи увагу на щільності, оброблюваності, довговічності та механічних характеристиках.

Новизна цього дослідження полягає в систематичному огляді процесів, що спричиняють нестабільність об'єму сталевих шлаків, та оцінці методів обробки, які можуть зробити сталеві шлаки придатними для використання в якості заповнювача. У цьому дослідженні висвітлюються останні розробки в галузі підвищення експлуатаційних характеристик бетону з використанням сталевих шлаків, що стосуються як екологічної стійкості, так і безпеки конструкцій. Отримані результати сприяють новому розумінню сталого використання сталеливарних шлаків, створюючи основу для майбутніх експериментів і прийняття обґрунтованих рішень у будівельній галузі.

ПОКРАЩЕННЯ ЕКСПЛУАТАЦІЙНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ БЕТОННИХ СУМІШЕЙ: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Роговий С.І., д.т.н., проф.
Коблюк В.М., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Покращення експлуатаційних характеристик бетону має вирішальне значення для підвищення довговічності, міцності та зносостійкості бетонних конструкцій. У сучасному будівництві зростає попит на матеріали, здатні витримувати більш суворі умови навколишнього середовища, механічні навантаження та довготривалу дію навантажень. Добавки стали важливими для модифікації властивостей бетону, що дозволяє йому відповідати вимогам як

традиційних, так і інноваційних будівельних проектів. Фокус цього дослідження на добавках, які покращують експлуатаційні характеристики, відповідає цілям сталого розвитку та ресурсоефективності, вирішуючи ключові проблеми в будівельній галузі.

Метою даного дослідження є розробка ефективних методів покращення експлуатаційних характеристик бетону за рахунок використання хімічних та мінеральних добавок. Основні завдання включають ідентифікацію та класифікацію відповідних добавок, оцінку їх впливу на експлуатаційні характеристики бетону та визначення оптимальних пропорцій для конкретних експлуатаційних потреб. Крім того, дослідження має на меті оцінити довгостроковий вплив вибраних добавок на довговічність бетону, стійкість до впливу факторів навколишнього середовища та структурну цілісність.

У цьому дослідженні використовується поєднання експериментальних та аналітичних методів. Лабораторні випробування будуть проведені для оцінки впливу різних добавок на міцність бетону на стиск, оброблюваність, час схоплювання і довговічність. Аналітичні методи, включаючи статистичний аналіз та моделювання характеристик, будуть використані для інтерпретації результатів та оптимізації складів добавок. Також буде проведено порівняльний аналіз з традиційними зразками бетону для підтвердження ефективності модифікованих сумішей.

Наукова новизна цього дослідження полягає в систематичному аналізі комбінацій добавок, пристосованих до конкретних експлуатаційних вимог до бетону. Визначаючи інноваційні суміші добавок, які забезпечують підвищену міцність і стійкість, це дослідження робить внесок у розробку високоефективних бетонних матеріалів. Результати дослідження можуть слугувати основою для майбутніх досліджень стійких будівельних матеріалів і вдосконалених бетонних сумішей, пропонуючи потенційні рішення для широкого спектру будівельних застосувань.

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗРАХУНКУ КРОКВЯНОЇ СИСТЕМИ З УРАХУВАННЯМ ЇЇ ПРОСТОРОВОЇ РОБОТИ

Савченко О.С., к.т.н., доцент
Савченко Л.Г., ст. викладач
Сумський національний аграрний університет

Кроквяна система будівлі є несучою конструкцією скатних покрівель. Розрахунок кроквяної системи в значній мірі впливає на вартість покрівлі. Розрахунок несучих систем покрівлі одночасно повинен поєднувати в собі забезпечення несучої здатності та деформативності системи з економічною ефективністю прийнятої конструкції. Врахування просторової роботи несучих конструкцій в своїй більшості дозволяє зекономити матеріальні ресурси на виготовлення таких конструкцій.

Крокви будівель виготовляють із брусів, дощок і колод. Розрахункові схеми крокв залежать від прольотів, що перекриваються, і конфігурацією кроквяної системи. В своїй більшості крокви розглядаються як однопрогонова шарнірно обперта конструкція. Крок кроквяних конструкцій приймається в межах 0,8-1,5 м.

Дерев'яні крокви розраховуються на міцність і жорсткість. При розрахунку міцності крокви розглядаються як елементи, що працюють на стиск зі згином.

По верху крокв укладаються лати або настил, які розглядаються як двопрогонова балка, шарнірно обперта на три опори. Лати і настили виготовляються із брусів або дощок. Лати і настил розраховуються на дві комбінації навантажень:

– постійне і тимчасове снігове, розподілене по всій довжині елементів настилу (розрахунок на міцність і деформативність);

– постійне, розподілене по всій довжині елементів настилу, і тимчасове зосереджене навантаження величиною P=1.0 кН з коефіцієнтом надійності по навантаженню γ_f=1,2 (вага людини з інструментом) (розрахунок на міцність).

Із практики проектування визначено, що основною комбінацією навантажень при розрахунку елементів лат є друга комбінація навантажень, за якою і визначається поперечний переріз. У відповідності до п. 6.10 ДБН В.1.2-2:2006 «Навантаження і впливи» несучі елементи покриттів мають бути перевірені на зосереджене вертикальне навантаження, прикладене до елемента, у несприятливому положенні на квадратній площадці із стороною не більш як 100 мм. Для покриттів величина такого навантаження повинна дорівнювати 1,0 кН.

Таким чином, якщо кроквяну систему завантажувати рівномірно розподіленим постійним і рівномірно розподіленим тимчасовим сніговим навантаженням, то ефекту просторової роботи, тобто пере розподілення навантаження з більш завантажених на менш завантажені і з менш жорстких на більш жорсткі елементи, виникати не буде. Але, якщо взяти до уваги зосереджене навантаження, яке прикладається до однієї крокви, то в такому випадку, за рахунок жорсткості настилів та лат, навантаження повинно перерозподілятися на сусідні крокви.

В задачу дослідження входить виконання розрахунків за загальноприйнятою методикою і за теорією просторової роботи. Для розрахунку просторової кроквяної системи прийнято 3 плоских кроквяних системи, розташовані у відповідності з проектом будівлі з кроком 1200 мм.

При цьому навантаження до просторової системи, прикладається до елементів прогонів, розташованих з кроком 0,8 м. Прогони виконуються на 2 прольоти, тобто вони шарнірно закріплені до крайніх поперечних кроквяних систем, і шарнірно лежать на середній поперечній кроквяній системі.

Навантаження від ваги покрівлі і тимчасове снігове навантаження в даному випадку прикладається до елементів прогонів. Навантаження приймаємо рівномірно розподіленим по довжині прогону.

Навантаження від зосередженого навантаження прикладаємо до крокви в середині максимального прольоту між опорами, а навантаження від ваги слухового вікна прикладаємо у вигляді двох зосереджених сил, прикладених до суміжних кроквяних систем.

В результаті розрахунку отримано епюри згинальних моментів в кожному з елементів кроквяної системи.

Оскільки, як було сказано раніше, вирішальну роль при визначенні поперечних перерізів крокв відіграє згинальний момент, то і порівняння розрахунків за класичною методикою і за методикою за методом скінчених елементів, ми виконуємо лише за цією характеристикою.

Із отриманих результатів порівняння внутрішніх згинальних моментів в перерізах елементів крокв видно, що в місцях виникнення максимальних зусиль, згинальні моменти зменшуються в межах 30%, що при визначенні поперечних перерізів значною мірою вплине на економію матеріальних ресурсів на зведення будівлі.

Так в нашому випадку, якщо при розрахунку кроквяної системи за класичною методикою необхідний переріз крокви складає 180×100 мм, то при врахуванні просторової роботи кроквяної системи цей переріз складатиме 150×100 мм. Це призводить до економії 0,044 м^3 деревини на одній поперечній кроквяній системі, а на весь обсяг робіт по виготовленню покрівлі економія складатиме 2,7 м^3 деревини.

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗБІРНОГО ЗАЛІЗОБЕТОННОГО НАСТИЛУ З РЕБРИСТИХ ПЛИТ НА РОБОТУ ҐРАТЧАСТИХ ДВОСХИЛИХ БАЛОК ЗА ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИМИ ПАРАМЕТРАМИ

Савченко О.С., к.т.н., доцент
Савченко Л.Г., ст. викладач
Артамошина Н.М., студ. гр. ЗПЦБ 2301м
Сумський національний аграрний університет

У сучасному великому місті залізобетон є скелетом, що формує архітектурні елементи: це і житлові багатоповерхівки, і офісні та торгові будівлі.

Залізобетон – основний будівельний матеріал, в якому поєднані в монолітне ціле сталева арматура і бетон. Основними компонентами в виробництві залізобетонних виробів (плити перекриттів, перемички, плити дорожніх покриттів, палі, стовпи та інші види) є важкий бетон і арматурний каркас, який також виготовляються на підприємстві.

Бетон, маючи багато чудових якостей, в той же час відноситься до вельми енергоємним матеріалам. За даними досліджень, на виробництво 1 куб.м. збірного залізобетону в середньому витрачається 470 тис.ккал; на виробництво окремих конструкцій на полігонах, а також при недосконалих технологічних процесах ця витрата зростає до 1 млн.ккал і більше. Якщо врахувати, що річна потреба в енергоресурсах промисловості збірного залізобетону становить

приблизно 12 млн.т умовного палива, то стає ясно, що навіть невеликий відсоток його економії вивільнить велику кількість палива для інших цілей народного господарства. Потреба в енергоресурсах для виробництва 1 куб.м збірних залізобетонних виробів не враховує витрати енергії, необхідної для виробництва складових бетону (цементу, наповнювачів) і арматури, що відрізняються ще більшою енергоємністю.

Одними з таких залізобетонних конструкцій, що використовуються при зведенні покриттів одноповерхових промислових і сільськогосподарських споруд є кроквяні балки.

Кроквяні балки покриттів застосовуються при кроці колон 6 м і прольотах 6, 9, 12 і 18 м, а в окремих випадках і 24 м.

Кроквяні балки бувають двосхилі (трапецієподібного обриси з єдиним ухилом верхнього поясу або полігональні з ламаним обрисом верхнього поясу), односхилі, а також з паралельними поясами. Можуть бути також балки з криволінійним обрисом верхнього поясу, який описується за кривими, близьким до обрису епюри згинальних моментів, що робить їх найбільш вигідними по витраті матеріалів, але виготовлення таких балок більш трудомістке.

Для покриттів будівель з скатної покрівлею і сіткою колон 6×6 і 6×9 м застосовуються кроквяні балки з ненапруженою арматурою. Поперечний переріз балок – тавровий, з полицею в стислій зоні. Балки можуть бути односхилими і двосхилими: ухил односхилих балок 1:15, двосхилих – 1:12. Ребро балки армується пакетом стрижнів зі сталі класу А400 і гнутою сіткою, а полку – плоскою сіткою з дроту класу В500. Призначені такі балки переважно для однопрогонових будівель і прибудов.

Для будівель з скатної покрівлею прольотами 12 і 18 м застосовуються односхилі і двосхилі балки двотаврового поперечного перерізу з товщиною стінки 60 ... 100 мм, яка призначається з умов технології виготовлення і забезпечення міцності і тріщиностійкості похилих перерізів. До опор стінка потовщується, так що утворюється вертикальне ребро жорсткості. У стінці можуть бути отвори круглої або багатокутної форми, що розміщуються в зоні найменших поперечних сил. Наявність отворів зменшує витрату бетону і полегшує прокладку комунікацій.

Висота перерізу балок приймається рівною $1/10 \dots 1/16$ їх прольоту. Висота двосхилих балок на опорі 790 мм, а в середині прольоту визначається ухилом верхнього поясу (1: 12).

У балках з ламаним поясом ухил в крайніх чвертях балки дещо більше, за рахунок чого збільшується висота балки при незмінній висоті її в опорних перерізах.

Ширина верхньої стислій полки з умови стійкості при транспортуванні і монтажі приймається рівною $(1/50 \dots 1/60)\, L$. Ширина нижньої полиці зазвичай дорівнює 250 ... 300 мм, що забезпечує зручне розміщення поздовжньої напруженої арматури і міцність балки при стисненні.

В таких балках доволі високі витрати на армування конструкції.

Розглянемо для прикладу двосхилу ґратчасту залізобетонну балку покриття. У відповідності до серії 1.462.1-3/89, за якою підбирають і виготовляють зазначену конструкцію, витрати попередньо напруженої арматури в залежності від класу навантаження коливається для балок прольотом 12 м в межах 53,2 до 215,5 кг на одну балку, а для балок прольотом 18 м – від 140 до 536,4 кг на одну балку, при цьому клас бетону для виготовлення таких балок також буде коливатися в межах від С20/25 до С40/50.

Методика розрахунку таких балок у відповідності до діючих нормативних документів полягає у визначенні навантажень на конструкцію, наступному визначенні внутрішніх зусиль, що виникають в конструкції і наступному підборі необхідного класу бетону і необхідній кількості арматури. При цьому сама конструкція розглядається як окрема, шарнірно обперта.

В реальних умовах же плити перекриття, що спираються на залізобетонну балку впливають на зусилля, що виникають в ній. Чисельному дослідженню цього впливу і присвячена сама робота.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СИНТЕТИЧНИХ ТКАНИННИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ АРМУВАННЯ ДЕРЕВ'ЯНИХ ЕЛЕМЕНТІВ

Савченко О.С., к.т.н., доцент
Савченко Л.Г., ст. викладач
Єфіменко Є.С., студент групи ЗПЦБ 2301м
Сумський національний аграрний університет

XXI столітті все більшу популярність набирає будівництво з деревини. Деревина – унікальний поновлюваний природний ресурс, який людство використало з найдавніших часів, проте, в період активної індустріалізації, деревина, як основний матеріал несучих конструкцій, пішла на другий план, поступившись першим місцем важким металевим і залізобетонним конструкціям. У наші дні, коли питання екології та енергоефективності відіграють вирішальну роль, будівництво із застосуванням даного природного матеріалу стає все більш актуальною, а висока стійкість конструкцій з деревини до впливу хімічно агресивних середовищ робить їх застосування пріоритетним в будівництві комплексів для зберігання різних солей і мінеральних добрив, аквапарків , басейнів, прибережних морських споруд.

Поряд з конструкціями з цільної деревини, широкого поширення набули конструкції з клеєної деревини, дерев'яні панелі з перехресним розташуванням шарів (CLT, МНМ), панелі з каркасом з деревини та багато композитні матеріали і конструкції, де деревина є основним компонентом.

Вітчизняний і зарубіжний досвід підтверджує необмежені можливості використання деревини в якості основного матеріалу для несучих конструкцій. У багатьох розвинених країнах з деревини зводяться багатоповерхові житлові будинки і великопрогонові будівлі і споруди будь-якої форми і призначення.

Деревину з давніх-давен використовують в якості будівельного матеріалу, традиції будівництва з неї зберігаються і розвиваються в багатьох країнах. В Україні, Росії, Японії, Китаї, країнах Європи зберіглася велика кількість культурних, архітектурних і історичних пам'ятників з цього матеріалу. Збереження цієї спадщини є важливим завданням в даний час.

Необхідність в посилення при реконструкції будівель виникає з ряду причин:

- аварійний стан конструкцій;
- зміна призначення споруди;
- збільшення корисних навантажень.

При проектуванні дерев'яних конструкцій часто виникає необхідність посилення балок міжповерхових перекриттів як в сучасних будівлях, так і в будівлях, що представляють історичну і культурну цінність. Одною з основних вимог в таких проектах є максимальне збереження початкового вигляду деревини в інтер'єрі приміщення. При цьому не допускається зміна статичної схеми будівлі.

Поширеним дефектом клеєних конструкцій є порушення вимог технології зрощування ламелей на «зубчастий шип», недотримання яких веде до зниження несучої здатності конструкції в розтягнутих зонах. Випробування елементів КДК з відхиленнями параметрів зрощування, проведені в лабораторії дерев'яних конструкцій ЦНДІБК ім. В.А. Кучеренко, показали, що в таких випадках руйнування настає при досягненні навантаження 60-70% від розрахункових значень.

Найпростіші рішення щодо посилення КДК полягали в основному в збільшенні геометричних розмірів поперечного перерізу. Це стосувалося переважно конструкцій з цільної деревини, де з брусів набиралося складене перетин на піддатливих зв'язках. Такі методи використовуються при посиленні балок в малоповерховому будівництві, а також клеєних конструкцій середніх прольотів (6 ... 12) м.

До традиційних способів посилення відноситься посилення дерев'яними накладками, сталевими хомутами і обоймами, протезами системи Даідбекова С.Д. Ефективним методом підсилення, який широко застосовується в даний час, є посилення шляхом зміни статичної схеми конструкцій. Наприклад, установка затяжок для компенсації розпірних зусиль в арках, перетворення сегментних ферм в тришарнірні арки, установка шпренгелів на балки - все це дозволяє перерозподілити зусилля в конструкції і підвищити її несучу здатність. Недоліками даних методів є трудомісткість робіт, а також зміна зовнішнього вигляду конструкції, збільшення габаритів, що не завжди допускається при проведенні реконструкції об'єктів культурної спадщини. Крім того, в даному випадку неминуче зменшення корисного простору приміщення, що також відноситься до недоліків даного методу.

Одним з перспективних способів підвищення несучої здатності і зниження деформативності клеєних дерев'яних конструкцій можна вважати метод пошарового армування. Він полягає в установці в швах клеєного пакета сіток з

високомодульних матеріалів на основі вугле-, скло-, арамідоволокна. Ці матеріали стійкі до агресивних дій клеїв і навколишнього середовища, що повністю виключає їх руйнування від корозії.

Перевага даного методу полягає в використанні сучасних високоміцних матеріалів, які за своїми характеристиками значно перевершують традиційну сталь. До переваг методу також слід віднести простоту технологічного процесу виробництва клеєних дерев'яних конструкцій. Головний недолік методу – це висока вартість армуючих матеріалів в даний час.

ПОСИЛЕННЯ МЕТАЛЕВИХ КОНСТРУКЦІЙ ПОКРИТТЯ ПАРКІНГУ БУДІВЛІ НА ВУЛ. ВАСИЛЯ СТУСА, 35-37 В СВЯТОШИНСЬКОМУ РАЙОНІ М. КИЄВА (ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ)

Савченко О.С., к.т.н., доцент
Савченко Л.Г., ст. викладач
Колодненко В.М., студ. гр. ПЦБ 2301-1м
Сумський національний аграрний університет

Реконструкція до сьогодні є однією із найбільш дискутивних тем при прийнятті рішення про подальшу експлуатацію будівлі. При прийнятті рішення необхідно ретельно зважувати усі «за» і «проти». Однак, якщо справа стосується виключно відновлення працездатності одного із конструктивних несучих елементів, то питання вже не є таким протирічим і зазвичай всі рішення, які базуються на обґрунтуванні економічної доцільності, складності технічних рішень і т.п. схиляються у бік реконструкції для подальшої експлуатації будівлі.

В даному конкретному випадку справа стосувалася питання посилення металевих конструкцій покриття паркінгу на вул. Василя Стуса, 35-37 в Святошинському районі м. Києва.

Проект розроблявся на підставі висновків «Обстеження технічного стану металевих конструкцій покриття паркінгу будівлі на вул. Василя Стуса, 35-37 в Святошинському районі м. Києва з визначенням можливості їх подальшої безпечної експлуатації»

Об’єкт являє собою одноповерхову споруду, з габаритними розмірами в плані 37×11,1 м, що одним боком примикає до цокольного поверху шестиповерхової будівлі. З інших боків паркінг огороджений монолітними залізобетонними стінами та має виїзд на поверхню. Перекриття паркінгу використовується як дворова територія будинку переважно для паркування автомобілів. В осях «1» «2» влаштовані сходи.

Основними конструкціями будівлі є сталевий каркас. Каркас складається з: колон, пристінних стійок, головних та другорядних балок.

Фундаменти будівлі не обстежувались. Необхідність їх підсилення ба необхідність підсилення баз колон визначалася при виконанні робіт в ході авторського нагляду.

Несучими вертикальними елементами каркасу будівлі є сталеві колони та пристінні стійки. Колони виконані з прокатних швелерів №27, що зварені «в коробочку» із з'єднувальними планками. Розміри поперечного перерізу колони – 270×250 мм. Стійки зроблені із двох прокатних швелерів №14, що зварені «в коробочку», розміри поперечного перерізу складають 140×150 мм. Колони і стійки мають довжину 3,1 м та зверху – розширення для спирання балок і знизу – базу для спирання на фундамент.

При обстеженні конструкцій колон виявлені наступні дефекти:

– руйнування і випадіння вогнезахисного шару покриття колон;

– корозія металевих колон, стійок;

– відшарування металу опорної стійки, колони по периметру і на опорі по осі 9/А, 8/Б.

При реконструкції передбачено:

– розбирання повністю вогнезахисного шару покриття всіх колон;

– очищення колон від іржі, бруду, залишків фарби;

– нанесення нового антикорозійного і вогнезахисного покриття;

– підсилення стійки шляхом встановлення додаткових аналогічних металевих конструкцій.

Головні балки виконані зварними з металевих листів із розмірами поперечного перерізу 680×320 мм, полиці – товщиною 20 мм, стінка – 14 мм. Довжини балок в осях – 6,090 м з консольним звисанням, 4,230 м і 1,960 м. Спирання балок на колони – шарнірне. Другорядні балки – з прокатного двотавра №45. Довжина балок – 4,48 м, 3,99 м, 2,52 м і 2,272 м. Балки спираються на головні балки в рівні верхньої полиці через Т-подібний металевий столик з розмірами 240×216 мм.

При обстеженні конструкцій балок виявлені наступні дефекти:

– корозія, замокання металевих балок перекриття;

– відшарування та випадання металу в балках перекриття: головні балки – в осях 2/А-Д, 7/А-Д; другорядні балки – в осях 1-2/В-Г, 7-8/В-Г;

– відлущення фарби і вогнезахисного шару на металевих балках.

При реконструкції передбачено:

– розбирання повністю вогнезахисного шару покриття всіх балок;

– очищення балок від іржі, бруду, залишків фарби;

– нанесення нового антикорозійного і вогнезахисного покриття;

– підсилення головних балок сталевою рамою;

– підсилення другорядних балок розкосами та сталевими накладками;

– підсилення опорних столиків.

Детальна інформація по підсиленню несучих конструкцій при реконструкції наведена в магістерській роботі.

ДОСЛІДЖЕННЯ УТЕПЛЮВАЧІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Сопов В.П., д.т.н. , проф.
Бесараб С.Ю., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Ізоляція будівельних конструкцій набуває все більшого значення в сучасній практиці будівництва, особливо в контексті підвищення енергоефективності та теплових характеристик. Застосування легких, простих у монтажі та економічно ефективних ізоляційних матеріалів відіграє вирішальну роль у покращенні термічного опору зовнішніх стін і даху.

Ці ізоляційні матеріали, які можуть включати плити з жорсткого пінополіуретану, пінополіуретани або мінеральну вату, призначені для мінімізації теплопередачі, тим самим зменшуючи споживання енергії для опалення та охолодження. Покращуючи теплоізоляційні властивості огороджувальних конструкцій, ці матеріали сприяють підтримці стабільної внутрішньої температури, підвищують комфорт мешканців і зменшують залежність від механічних систем опалення та охолодження.

Крім того, інтеграція передових технологій ізоляції може значно знизити загальний вуглецевий слід будівель, узгоджуючи цілі сталого розвитку та нормативні вимоги. Таким чином, стратегічний вибір і встановлення відповідних ізоляційних матеріалів є важливими для оптимізації продуктивності та довговічності будівельних конструкцій у поточному екологічному контексті.

Поглиблення розуміння ізоляційних матеріалів та оптимізація будівельних процесів може призвести до значного скорочення як початкових витрат на будівництво будівлі, так і довгострокових витрат, пов’язаних з обслуговуванням. Повне розуміння ізоляційних властивостей, таких як термостійкість, вологопроникність і вогнестійкість, дає змогу професіоналам у будівництві вибирати найбільш відповідні матеріали для конкретних застосувань, тим самим максимізуючи енергоефективність і мінімізуючи відходи.

Крім того, оптимізація методології будівництва, яка може включати розширене планування, інноваційні технології будівництва та інтеграцію готових компонентів, підвищує загальну ефективність проекту. Цей раціональний підхід не тільки зменшує витрати на робочу силу, але й мінімізує час будівництва, що сприяє швидшому завершенню проекту.

Удосконалені методи будівництва можуть призвести до кращих результатів, зменшуючи ймовірність майбутніх ремонтів і технічного обслуговування. Впроваджуючи найкращі методи ізоляції та будівництва, галузь може досягти більш стійкого та економічно ефективного архітектурного середовища, що зрештою сприятиме зниженню експлуатаційних витрат та збільшенню довговічності будівель.

Вибір ізоляційних матеріалів для покрівлі та підлоги залежить від кількох важливих параметрів, включаючи щільність, теплопровідність, горючість та екологічну стійкість.

Щільність є життєво важливою характеристикою, оскільки вона впливає на теплові характеристики матеріалу та структурну цілісність. Теплопровідність, виміряна у ватах на метр-кельвін (Вт/м·К), вказує на здатність матеріалу проводити тепло; нижчі значення теплопровідності означають кращі ізоляційні властивості. Займистість, класифікована за показниками вогнестійкості матеріалу, має важливе значення для забезпечення дотримання правил безпеки та мінімізації небезпеки пожежі. Крім того, вплив ізоляційних матеріалів на навколишнє середовище, включаючи процеси їх виробництва, викиди протягом життєвого циклу та можливість переробки, відіграє все більш важливу роль у виборі матеріалів.

Пінополіуретан є прикладом високоефективного ізоляційного матеріалу завдяки своїм унікальним властивостям. Цей матеріал демонструє чудову здатність розширюватися та заповнювати порожнечі та тріщини, створюючи бездоганний тепловий бар'єр, що підвищує загальну ефективність ізоляції. Застосування пінополіуретану характеризується швидким процесом монтажу, що дозволяє значно скоротити робочий час і пов'язані з цим витрати. Крім того, він вимагає мінімальної підготовки поверхні перед нанесенням, що забезпечує більшу універсальність у різних сценаріях будівництва.

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ЗВУКОІЗОЛЯЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ

Сопов В.П., д.т.н., проф.
Сопін С.Ю., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Деділова Т.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Невпинне зростання міських агломерацій з населенням, що перевищує мільйонну позначку, являє собою величезну проблему в сучасному глобальному ландшафті. Урбанізація, що супроводжується експоненціальним демографічним зростанням, негативно впливає на добробут і продуктивність праці через повсюдне шумове забруднення та підвищений рівень активності.

Прагнення створити сприятливе середовище для проживання вимагає багатогранного підходу, що виходить за рамки простої архітектурної структури і кваліфікованого міського планування. Він вимагає впровадження надійних заходів із звукоізоляції в будівлях. Цей імператив набуває першорядного значення, враховуючи потенціал невеликих житлових ділянок для скупчення гетерогенного населення, кожна з яких має свої власні потреби. Більше того, поява непередбачуваних потреб в обслуговуванні може порушити повсякденне

життя розрізнених мешканців, загострюючи проблеми, пов'язані зі зміцненням громадської злагоди та суспільного добробуту.

Створення теплого і затишного житлового середовища передбачає використання сучасних будівельних матеріалів, розроблених для гармонізації акустики та оптимізації просторової функціональності. Це вимагає тонкого підбору матеріалів, які ефективно модулюють звукові хвилі, досягаючи балансу між їх поглинанням і відбиттям, і все це без шкоди для корисної площі приміщення.

Враховуючи значне зниження рівня шуму, а саме з 85% до 92%, при мінімізації використання наявної житлової площі, це рішення демонструє неабияку ефективність. Окрім підвищення комфорту проживання, зниження рівня шуму має багатогранні переваги, зокрема, зменшує схильність до психологічних розладів, підвищує продуктивність праці та покращує якість сну.

Помітне зниження рівня шумового забруднення, досягнуте з мінімальним просторовим вторгненням, підкреслює ефективність і практичність цього рішення. Крім простого підвищення комфорту, зниження рівня шуму навколишнього середовища має значний вплив на здоров'я і благополуччя людини, що корелює зі зменшенням поширеності психологічних розладів, підвищенням когнітивних здібностей і поліпшенням архітектури сну.

Крім того, відчутні переваги зниження рівня шуму виходять за межі індивідуального благополуччя, пронизуючи різні аспекти суспільної функціональності. Підвищення продуктивності праці мешканців сприяє зростанню економічного виробництва та загального суспільного добробуту, що підкреслює внутрішню цінність заходів зі зниження рівня шуму в житловому середовищі.

По суті, реалізація стратегій зменшення шуму не тільки сприяє створенню більш спокійної та сприятливої атмосфери для життя, але й має глибокі наслідки для індивідуального здоров'я, продуктивності праці та суспільного функціонування.

ОСОБЛИВОСТІ КАПІТАЛЬНОГО РЕМОНТУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ В М. ОХТИРКА

Сопов В.П., д.т.н., проф.
Сотник І., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Капітальний ремонт загальноосвітньої школи має низку особливостей, що визначають специфіку його планування та виконання. Основною метою таких робіт є створення сучасного, безпечного, комфортного та функціонального середовища для навчання і виховання учнів відповідно до вимог державних будівельних норм і стандартів. Однією з ключових особливостей є необхідність врахування функціонального призначення приміщень школи. Класи, лабораторії, спортивні зали, їдальні, актові зали та інші приміщення мають

відповідати сучасним освітнім програмам та бути обладнаними необхідними засобами для навчання, включаючи мультимедійні системи, сучасні меблі та інфраструктуру для інклюзивної освіти.

Особливу увагу під час ремонту слід приділити технічному стану будівлі та її інженерних систем. Перед початком робіт необхідно провести детальне обстеження, яке дозволяє виявити зношені елементи конструкцій, недоліки в системах електропостачання, водопостачання, опалення, вентиляції та каналізації. На основі отриманих даних розробляється проект, що включає модернізацію зазначених систем із використанням сучасних енергоефективних технологій, таких як утеплення стін, заміна вікон і дверей на енергоефективні, встановлення енергоощадного освітлення.

Значною складовою капітального ремонту є забезпечення санітарно-гігієнічних умов. Це включає оновлення системи вентиляції, забезпечення правильного теплового режиму, облаштування сучасних санвузлів і встановлення систем водоочищення. У спортивних і харчоблоках важливо дотримуватись спеціальних норм щодо вологості, температури та гігієни.

Оздоблювальні роботи мають враховувати не лише естетику, а й функціональність. Використання екологічно чистих і гіпоалергенних матеріалів гарантує безпеку учнів. Дизайн шкільних приміщень повинен бути сучасним, яскравим та сприяти комфортній атмосфері для навчання. Спортивні зали потребують спеціальних покриттів для підлог, а класи – звукоізоляції.

Одним із важливих аспектів є забезпечення інклюзивності навчального простору. Приміщення школи повинні бути доступними для учнів з обмеженими можливостями. Це передбачає облаштування пандусів, ліфтів, спеціальних санвузлів та інших пристосувань.

Паралельно з ремонтом будівлі здійснюється благоустрій прилеглої території. Шкільне подвір’я облаштовується безпечними спортивними майданчиками, зонами для відпочинку, озелененням та освітленням. Усі елементи благоустрою мають відповідати віковим потребам учнів і сприяти їх фізичному розвитку.

Контроль якості є обов’язковою умовою капітального ремонту. На кожному етапі робіт проводяться перевірки, щоб гарантувати відповідність нормативам, надійність конструкцій та безпеку експлуатації. Завершальний етап передбачає випробування оновлених інженерних систем та оцінку готовності об’єкта до використання.

Отже, капітальний ремонт загальноосвітньої школи – це складний багатопрофільний процес, що охоплює технічні, економічні та соціальні аспекти. Його успішне виконання забезпечує створення сучасного освітнього середовища, яке відповідає вимогам часу та потребам учнів і вчителів.

ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ТЕПЛА ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИТРАТИ ЕНЕРГОРЕСУРСІВ НА ОПАЛЕННЯ

Сопов В.П., д.т.н., проф.
Тимчук А.О., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Деділова Т.В., к.е.н., доц.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Ефективність систем опалення є критично важливим фактором зменшення споживання енергії, особливо в регіонах з суворими зимами, таких як Харківська область, де опалення необхідне протягом значної частини року. Оскільки ціни на енергоносії продовжують зростати, а екологічні проблеми посилюються, оптимізація систем опалення набуває все більшого значення.

Багато будівель, особливо старих або тих, що не мають сучасних механізмів регулювання, стикаються з такими проблемами, як перегрів, тепловтрати та неефективне використання енергії. Автоматизоване регулювання систем опалення з використанням таких технологій, як лічильники тепла та пристрої контролю температури, пропонує перспективне вирішення цих проблем.

Ця тема є актуальною, оскільки розглядає як економічні, так і екологічні проблеми, з якими стикаються власники будівель, менеджери та політики, які прагнуть підвищити енергоефективність та зменшити витрати на опалення.

Метою цього дослідження є вивчення того, як технології автоматизованого регулювання, включаючи лічильники тепла та регулятори потоку, можуть підвищити енергоефективність систем опалення. Зокрема, дослідження спрямоване на оцінку ефективності цих технологій у зменшенні перегріву, мінімізації тепловтрат та оптимізації енергоспоживання будівлях, особливо в районах з коливаннями зовнішньої температури. Дослідження має на меті визначити, як ці технології можуть призвести до відчутної економії енергії та підвищити загальну ефективність систем опалення.

Це дослідження має на меті оцінити вплив регулювання температури подачі та автоматизованих систем регулювання на ефективність систем опалення. Воно оцінить ефективність теплових лічильників у скороченні споживання енергії та дослідить, як автоматизоване регулювання температури може мінімізувати перегрів і втрати тепла. Дослідження також оцінить потенційну економію енергії, якої можуть досягти ці технології, та дослідить оптимальні умови для їх використання. Крім того, дослідження розгляне застосовність цих технологій до різних типів будівель, включаючи старі будівлі, і оцінить, як вони інтегруються з існуючою інфраструктурою опалення.

Наукова новизна цього дослідження полягає в тому, що воно зосереджене на практичному застосуванні технологій автоматизованого регулювання в старих будівлях і регіонах зі змінними температурами, таких як Харків. На

відміну від попередніх досліджень, які в основному зосереджені на нових будівлях або імпортних технологіях, це дослідження акцентує увагу на рішеннях, які працюють з існуючою тепловою інфраструктурою, що робить їх економічно ефективними та простими у впровадженні. Дослідження також вивчає економічні та екологічні переваги цих технологій, зосереджуючись на їхньому потенціалі для зменшення перегріву та споживання енергії, роблячи значний внесок у сферу енергоефективних будівельних технологій.

ВИКОРИСТАННЯ СИНТЕТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ У БУДІВЕЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

Сопов В.П,. д.т.н., проф.
Токар Д.А., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Значення цього дослідження має першорядне значення як для будівельного сектору, так і для довгострокової довговічності будівель. Зростаюча залежність від синтетичних матеріалів була зумовлена їх постійним покращенням як якісних, так і економічних аспектів, що демонструє чітку тенденцію до зростання продуктивності з кожним роком. Здатність створювати полімери з високоспецифічними властивостями, пристосованими до різних потреб, уможливила їх широке застосування як ефективних замінників традиційних будівельних матеріалів. Ця гнучкість у дизайні матеріалів дозволяє оптимізувати низку застосувань, забезпечуючи рішення, які підвищують структурну цілісність, ефективність і економічну ефективність у сучасних будівельних практиках.

Метою цього дослідження є проведення всебічного дослідження застосування синтетичних матеріалів у будівельній промисловості, особливо зосереджуючись на їхній ролі як армуючих агентів. Синтетичні матеріали, зокрема полімери та композиційні матеріали, мають унікальні механічні властивості, завдяки яким вони добре підходять для зміцнення різних структурних компонентів. Вивчаючи молекулярну структуру, несучу здатність і довговічність цих матеріалів, це дослідження має на меті оцінити їхній потенціал для підвищення структурної цілісності та довговічності будівельних проектів. Крім того, дослідження спрямоване на те, як специфічні характеристики синтетичних матеріалів, такі як міцність на розрив, гнучкість, стійкість до факторів навколишнього середовища та сумісність з іншими будівельними матеріалами, сприяють їх ефективності як армуючих агентів. Основна мета полягає в тому, щоб забезпечити наукову основу для більш широкого використання синтетичного арматури як у традиційних, так і в інноваційних методах будівництва, зрештою покращуючи стійкість, ефективність і довговічність будівельних конструкцій.

Кульмінацією цього дослідження є розробка науково точного та технічно обґрунтованого обґрунтування широкого застосування синтетичних матеріалів

як у промисловому, так і в цивільному будівництві. Отримані результати мають на меті забезпечити детальне розуміння того, як ці матеріали можуть оптимізувати будівельні процеси, покращити структурні характеристики та сприяти досягненню цілей сталого розвитку за рахунок ефективності використання матеріалів та зменшення впливу на навколишнє середовище. Зрештою, дослідження спрямоване на встановлення чіткої основи для інтеграції синтетичних матеріалів у сучасну будівельну практику, засновану як на економічних, так і на інженерних принципах.

Синтетичні матеріали, завдяки своїм індивідуальним властивостям, дають можливість підвищити як економічну ефективність, так і продуктивність будівельних проектів. Здатність відтворювати або перевершувати фізичні та механічні якості звичайних матеріалів, водночас пропонуючи додаткові переваги, такі як довговічність, легкі характеристики та стійкість до факторів навколишнього середовища, позиціонує синтетичне армування як чудову альтернативу в багатьох сферах застосування. Основним напрямком цього дослідження є детальна оцінка якісних фізико-механічних властивостей синтетичних матеріалів, що використовуються в армуванні. Ці властивості, включаючи міцність на розрив, еластичність, стійкість до корозії та термічну стабільність, є критично важливими для визначення придатності синтетики для конструкцій. Наукове дослідження спрямоване на кількісну оцінку цих атрибутів і порівняння їх із традиційними матеріалами, створюючи таким чином основу для їх ширшого впровадження.

Новизна цього дослідження полягає в його систематичному та заснованому на фактичних даних аналізі економічної та структурної життєздатності включення нових синтетичних матеріалів у застосування армування будівельних конструкцій. Це дослідження виходить за рамки існуючих знань, надаючи комплексну оцінку прибутковості та необхідності цих матеріалів, засновану як на теоретичному аналізі, так і на емпіричних даних. Синтезуючи економічні та технічні аспекти синтетичної арматури, дослідження пропонує новий погляд на те, як ці матеріали можуть революціонізувати практику армування, потенційно змінюючи структуру витрат і покращуючи стійкість і ефективність сучасного будівництва.

ВПРОВАДЖЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНИХ МЕТОДІВ УТЕПЛЕННЯ ФАСАДІВ НА ПРИКЛАДІ ЖИТЛОВОГО БУДИНКУ

Сопов В.П, д.т.н., проф.
Фесенко Є.О., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Це дослідження зосереджено на використанні зовнішніх теплоізоляційних композитних систем для ремонту фасадів, тема, яка є особливо актуальною через зростаючу потребу в енергоефективних будівлях і практиках екологічного будівництва. Традиційні ізоляційні матеріали, такі як пінополістирол і

мінеральна вата, широко використовуються, але їхній вплив на навколишнє середовище викликає занепокоєння.

У відповідь на це були представлені більш стійкі альтернативи, такі як розширена пробка, що забезпечує як екологічні, так і акустичні переваги. Цей перехід до екологічно чистих матеріалів робить дослідження особливо важливим, оскільки воно досліджує, чи можуть ці нові варіанти відповідати або перевищувати продуктивність звичайних систем.

Метою дослідження є оцінка та порівняння довговічності, енергоефективності та загальної продуктивності систем , що використовують пробку, з тими, що використовують інші утеплювачі. Дослідження має на меті визначити, чи можуть ці системи забезпечити аналогічну або кращу ізоляцію, вогнестійкість і контроль вологи, а також бути більш стійкими та пропонувати покращені акустичні характеристики.

Щоб досягти цього, дослідження передбачає експериментальне дослідження, під час якого тестуються обидві системи. Дослідження вивчає, як ці системи працюють у реальних умовах, включаючи їх здатність протистояти вологи, підтримувати енергоефективність і витримувати тривале використання. Основна увага також приділяється їх впливу на навколишнє середовище, зокрема з точки зору зменшення потенціалу глобального потепління. Порівнюючи продуктивність цих двох систем, дослідження дає цінну інформацію про життєздатність стійких ізоляційних матеріалів для майбутніх будівельних проектів.

МЕТОДИ МОНІТОРИНГУ СТАНУ ЗАЛІЗОБЕТОННИХ КОНСТРУКЦІЙ: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ КРИТЕРІЇ

Сопов В.П., д.т.н., проф.
Щербина Д.О., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Моніторинг структурної цілісності бетонних елементів є важливою проблемою в цивільному будівництві, особливо з огляду на зростаючий попит на стійку і довговічну інфраструктуру. Раннє виявлення тріщин і дефектів у бетонних конструкціях, таких як балки, мости і будівлі, має вирішальне значення для підтримки безпеки, продовження терміну служби і зниження витрат на ремонт.

Традиційні методи обстеження часто покладаються на ручну візуальну оцінку, яка може бути суб'єктивною і обмеженою за обсягом. Досягнення в галузі неруйнівного контролю, включаючи акустичну емісію, ультразвукову дефектоскопію та термографічний аналіз, пропонують багатообіцяючі альтернативи для детального та надійного моніторингу конструкцій в реальному часі. Ці сучасні методи дозволяють інженерам виявляти та аналізувати приховані дефекти, які в іншому випадку можуть залишитися непоміченими, тим самим

запобігаючи катастрофічним руйнуванням і забезпечуючи стабільність конструкції.

Основною метою даного дослідження є вивчення та оцінка сучасних методів діагностики для виявлення тріщин та дефектів у залізобетонних конструкціях. Зокрема, дослідження спрямоване на оцінку застосовності, точності та надійності таких методів, як акустична емісія, ультразвукова дефектоскопія та термографічний аналіз при виявленні тріщин, визначенні їх розмірів та розташування, а також моніторингу їх розвитку в часі.

Для досягнення поставлених цілей у дослідженні використовується поєднання теоретичного аналізу та практичного тестування. Методи включають:

Тестування акустичної емісії: Цей метод використовується для виявлення зародження та росту тріщин у бетоні шляхом аналізу високочастотних сигналів, що генеруються під час процесу руйнування. Дані збираються зі стратегічно розміщених датчиків для моніторингу прогресування пошкоджень в режимі реального часу.

Ультразвукове тестування: Ультразвукові імпульси використовуються для вимірювання швидкості хвиль і виявлення внутрішніх дефектів. Відбиття сигналу від тріщин або арматури аналізують, щоб оцінити їхній розмір, розташування та вплив на структурну цілісність елемента.

Термографічний аналіз: Активна термографія використовується для виявлення поверхневих і приповерхневих тріщин шляхом спостереження за реакцією матеріалу на теплові подразники. Цей метод дозволяє отримати зображення з високою роздільною здатністю поведінки матеріалу при зміні температури, виявляючи приховані дефекти.

Наукова новизна даного дослідження полягає в інтеграції декількох передових методів діагностики в єдину систему для моніторингу бетонних конструкцій в режимі реального часу. Поєднуючи акустичну емісію, ультразвукове тестування та термографічний аналіз, дослідження спрямоване на розробку комплексного підходу до виявлення дефектів, який долає обмеження окремих методів.

Крім того, дослідження вводить концепцію кореляції діагностичних сигналів з конкретною шириною тріщин і типами дефектів, що забезпечує більш точну і об'єктивну оцінку стану конструкції. Розробка автоматизованої системи аналізу сигналів та відстеження пошкоджень ще більше розширює можливості широкого застосування цих методів для моніторингу інфраструктури, сприяючи підвищенню надійності та ефективності практик технічного обслуговування в будівельній галузі.

ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ГІДРОІЗОЛЯЦІЙНИХ ДОБАВОК В БЕТОН: ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Юрченко О.В., к.е.н., доц.
Бобрицький С.В., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет

Актуальність теми дослідження полягає у зростаючій потребі в бетоні з підвищеною довговічністю та експлуатаційними характеристиками, особливо для конструкцій, які потребують високого рівня водонепроникності та стійкості до розтріскування. Ці характеристики особливо важливі для підземних конструкцій у житлових будинках, де проникнення води та структурна напруга можуть призвести до довгострокового пошкодження та зниження безпеки. Додавання таких матеріалів, як летюча зола, цементні капілярно-кристалічні гідроізоляційні агенти та поліпропіленові волокна показали багатообіцяюче покращення як механічної міцності, так і водонепроникності бетону.

Однак конкретна комбінація цих матеріалів та їх синергетичний ефект потребують подальшого дослідження. Це дослідження відповідає цій потребі, досліджуючи, як ці матеріали можна оптимізувати для створення бетону, який є міцнішим, довговічнішим і стійкішим до розтріскування. При цьому він пропонує рішення, які дуже актуальні для будівельної галузі, особливо в таких сферах, як ізоляція підземних споруд, де довговічність і водонепроникність є критичними.

Метою дослідження є вивчення спільного впливу золи-винесення, цементних капілярних кристалічних гідроізоляційних засобів і поліпропіленових волокон на механічні властивості та водонепроникність бетону. Зокрема, дослідження спрямоване на визначення оптимальної комбінації цих матеріалів, яка максимізує міцність бетону на стиск і розтяг, одночасно значно знижуючи його проникність. Очікується, що результати цього дослідження призведуть до створення бетонного композиту, який не тільки має покращену структурну цілісність, але також є більш стійким до розтріскування та проникнення води, що робить його ідеальним для використання у складних застосуваннях, таких як ізоляція підземних споруд у житлових будинках.

Для досягнення цієї мети було визначено декілька ключових завдань. Перше завдання полягає в тому, щоб дослідити, як різні концентрації золи-винесення, цементних капілярно-кристалічних гідроізоляційних матеріалів і поліпропіленових волокон впливають на механічні властивості та водонепроникність бетону. Це передбачає проведення серії експериментів для систематичної оцінки впливу різних кількостей цих матеріалів на міцність бетону на стиск і розтяг, а також на його здатність протистояти проникненню води.

Друге завдання полягає в аналізі мікроскопічних змін, які відбуваються в бетоні при додаванні цих матеріалів. Для цього використовуються новітні методи візуалізації, такі як скануюча електронна мікроскопія та рентгенівська

дифракція, щоб досліджувати зміни в мікроструктурі бетону та ідентифікувати кристалографічні зміни, які відбуваються.

Третє завдання полягає у визначенні оптимальної комбінації цих матеріалів, яка забезпечує найкращий баланс між підвищеною міцністю та зниженою проникністю. Нарешті, необхідно оцінити, як ці матеріали впливають на процес гідратації цементу та результуючу мікроструктуру бетону. Це допомагає зрозуміти основні механізми, завдяки яким матеріали покращують властивості бетону.

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІНИ НА ПРИКЛАДІ ВИКОНАННЯ РОБІТ З КАПІТАЛЬНОГО РЕМОНТУ

Юрченко О.В., к.е.н., доц.
Волошин Б.М., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Деділова Т.В., к.е.н., доц.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Підвищення ефективності капітальних вкладень є критично важливим для розвитку будь-якої країни, особливо в будівельній галузі. Переоцінка витрат на будівництво може призвести до відхилення проектів, навіть якщо вони є прибутковими. І навпаки, коли розрахунковий бюджет здається економним, але не враховує всі витрати, інвестори можуть взятися за збиткові проекти. Це підкреслює потребу в надійній системі оцінки витрат, яка відображає реалії будівельної галузі, точно оцінюючи витрати для забезпечення прийняття обґрунтованих рішень. Актуальність цього дослідження полягає у дослідженні методів підвищення точності та управління кошторисними витратами на будівництво та їх інтеграції в єдину систему. Це особливо важливо в Україні, де нещодавні нововведення в розрахунку вартості та законодавчі норми вимагають нового аналізу для забезпечення рентабельності та здійсненності будівельних проектів.

Дослідження розпочнеться з вивчення існуючих методів управління оцінкою вартості будівництва в ринковій економіці. Це передбачає розуміння того, як зараз розраховується вартість матеріалів, робочої сили та інших факторів і як ці методи впливають на процеси прийняття рішень у будівельних проектах. Одним із основних завдань цього дослідження є визначення питомої частки матеріальних витрат у загальних капітальних вкладеннях проекту, а також у вартості будівельно-монтажних робіт. Цей крок є критичним для розуміння впливу матеріальних витрат на загальний бюджет проекту. Нарешті, дослідження запропонує метод диференціації та визначення регіональних цін на будівельні матеріали на основі умов місцевого ринку. Це забезпечить точніші оцінки витрат і їх узгодження з регіональними варіаціями витрат на матеріали. Економічний аналіз відіграє ключову роль в оцінці рентабельності будівельних

проектів, тоді як статистичний аналіз використовується для кількісної оцінки впливу різних факторів на загальну структуру витрат. Крім того, дослідження базується на широкому спектрі інформаційно-аналітичних матеріалів, включаючи звіти та дослідження як українських, так і міжнародних експертів у сфері будівництва та ціноутворення.

Дане дослідження пропонує декілька нових поглядів на сферу управління витратами на будівництво. Одним із ключових її внесків є визначення питомої ваги матеріальних витрат у загальній сумі капітальних вкладень. Дослідження робить висновок, що будівельні матеріали є найважливішим і найменш трудомістким фактором у контролі загального обсягу інвестицій у будівельні проекти. Цей висновок підкреслює важливість матеріалів як координаційної точки для оптимізації бюджету проекту та забезпечення максимально точної та надійної оцінки витрат. Іншим вагомим внеском цього дослідження є пропозиція щодо диференційованого підходу до оцінки регіональних витрат. Дослідженням встановлено, що процес визначення кошторисних цін на будівельні матеріали має здійснюватися з урахуванням їх питомої ваги в загальній вартості матеріалів з поправками на кон'юнктуру регіонального ринку. Цей підхід гарантує, що оцінки витрат є більш точними та відображають фактичні витрати, з якими стикаються будівельні компанії в різних регіонах.

Практичне значення цього дослідження полягає в його потенціалі для підвищення точності та достовірності кошторисної оцінки в будівельній галузі. Запропонований системний підхід до визначення цін на будівельну продукцію може бути застосований при встановленні вільних (договірних) цін на матеріали та послуги, особливо в контексті субпідряду та інших договірних угод. Застосовуючи цей підхід, будівельні компанії можуть зменшити ризик затримок проекту, перевитрати коштів та інших проблем, пов’язаних з бюджетом, гарантуючи, що їхні проекти залишатимуться фінансово життєздатними. Крім того, метод регіональної диференціації цін, запропонований у дослідженні, дозволяє точніше планувати витрати з урахуванням місцевих коливань матеріальних витрат і ринкових умов. Це особливо вигідно в такій країні, як Україна, де витрати на матеріали можуть значно відрізнятися від одного регіону до іншого. Загалом це дослідження забезпечує міцну основу для вдосконалення практики оцінки витрат у будівельній галузі, сприяючи загальній ефективності та прибутковості будівельних проектів в Україні та за її межами.

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ХМАРНИХ СЕРВІСІВ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ КОШТОРИСНОЇ ВАРТОСТІ БУДІВНИЦТВА

Юрченко О.В., к.е.н. , доц.
Карпов С.І., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Деділова Т.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Введення карантину та воєнного стану зумовили необхідність розробки інноваційних методів та форм розрахунково-кошторисної документації, спрямованих на підвищення ефективності та адаптивності ролі кошторисника. Ця проблема стала особливо критичною в контексті віддаленого робочого середовища, де значна частина персоналу будівельних компаній, включаючи кошторисників, була змушена переїхати або працювати з розрізнених місць. Складність ще більше ускладнюється, коли кошторисники та інші ключові спеціалісти залучені у відрядження або працюють у обмежених умовах, що робить традиційні методи координації та документування менш життєздатними.

У таких сценаріях інтеграція хмарних технологій як для створення, так і для перевірки кошторисної документації є дуже ефективним рішенням. Ці хмарні платформи пропонують доступ у режимі реального часу до даних проекту, сприяють співпраці між територіально рознесеними командами та забезпечують централізоване зберігання важливої документації. Крім того, використання хмарної інфраструктури дозволяє автоматизувати процеси, зменшуючи ймовірність людських помилок у розрахунках і підвищуючи прозорість і відстежуваність змін оцінки. Такі системи також забезпечують покращену безпеку даних за допомогою протоколів шифрування, забезпечуючи захист конфіденційної інформації навіть при віддаленому доступі.

Цілі включають поглиблене вивчення функціональних можливостей існуючих програмних комплексів, оцінку їх продуктивності з точки зору точності, доступності користувача, обчислювальної ефективності та адаптованості до різних масштабів проекту. Дослідження також визначить ключові обмеження, такі як сумісність з існуючою інфраструктурою, витрати та ступінь підготовки користувачів, необхідний для ефективного використання. Крім того, дослідження вивчатиме потенціал хмарних рішень для усунення цих обмежень, зосереджуючись на їх масштабованості, функціях спільної роботи в режимі реального часу та розширених можливостях керування даними.

Особливу увагу буде приділено потенціалу цих інноваційних хмарних систем для підвищення ефективності оцінювання робочих процесів за конкретних регіональних умов, таких як географічний розподіл персоналу, сценарії віддаленої роботи та потреба у міжвідомчій співпраці. Більш широкою метою є визначення того, чи може впровадження хмарних рішень для оцінки призвести до вимірних покращень у виконанні проекту, контролі над витратами та загальній продуктивності в будівельній галузі Сумської області.

Однією з основних переваг, яка передбачається, є підвищення достовірності калькуляції собівартості різних видів будівельних робіт, у тому числі новобудов, проектів розширення, реконструкції, технічного переоснащення та капітального ремонту як виробничих, так і невиробничих об’єктів. Хмарний сервіс підвищує точність цих оцінок шляхом включення індексів інфляції до компонентів кошторисної вартості. Це динамічне коригування гарантує, що фінансові розрахунки залишаються точними та відображають поточні економічні умови, забезпечуючи більш реалістичний прогноз витрат. Підвищуючи точність цих розрахунків, компанії можуть краще керувати бюджетними асигнуваннями та уникати перевитрат, сприяючи більш ефективному фінансовому плануванню.

Ще один очікуваний результат – суттєве скорочення часу на перевірку кошторисної документації, що подається проектними організаціями та підрядниками. Автоматизація та стандартизація процесів у хмарному середовищі дозволяють швидко перехресно посилатися на дані та виявляти розбіжності, що, у свою чергу, призводить до більш надійної перевірки. Централізована база даних хмарної платформи також дозволяє оновлювати та коригувати в реальному часі, мінімізуючи затримки, спричинені ручним введенням даних або передачею документів між відділами. Це підвищення швидкості та точності перевірки документації покращує загальний графік проекту та зменшує адміністративні витрати.

РОЗРОБКА СПРОЩЕНОЇ МЕТОДИКИ ВИЗНАЧЕННЯ КОШТОРИСНОЇ ВАРТОСТІ НА СТАДІЇ ІНВЕСТОРНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ

Юрченко О.В., к.е.н., доц.
Пелипейченко О.С., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Деділова Т.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Актуальність теми дослідження полягає в критичній ролі, яку відіграє оцінка вартості в будівельній галузі. Процес розробки будівельних проектів вимагає точних та обґрунтованих цін для того, щоб замовники могли об'єктивно оцінити ресурси, необхідні для виконання робіт, та рівень цін на ці ресурси. Це особливо важливо на ранніх стадіях проектування, коли інвесторам необхідно зосередитися на обсязі капіталу, який вони повинні будуть виділити для реалізації проекту.

Неточні оцінки на цьому етапі можуть призвести до значних перевитрат коштів, які, як було доведено, перевищують 20-30% початкового бюджету проекту в різних секторах будівництва. Враховуючи значний економічний вплив будівельної галузі, яка формує до 10-15% ВВП у багатьох країнах, включаючи Україну, потреба у точному визначенні вартості є першочерговою. Основною

метою дослідження є оптимізація процесу розробки економічної частини будівельних проектів шляхом зменшення трудомісткості складання кошторисної документації. Таким чином, воно має на меті впорядкувати створення кошторисів, що дозволить швидше і точніше визначати фінансові інвестиції, необхідні для реалізації будівельних проектів.

Дослідження спрямоване на досягнення цієї мети шляхом розробки алгоритму на основі укрупнених кошторисних норм, який дозволить більш ефективно та комплексно складати кошториси. Це забезпечить повне охоплення всіх розділів та статей кошторисної документації, надасть більш точні техніко-економічні показники для будівельних проектів, у тому числі з технічним переоснащенням та реконструкцією, які часто потребують особливої уваги через свою складність. Для досягнення поставлених цілей у дослідженні використано різноманітні методи. Теоретичне узагальнення використано для аналізу існуючих практик оцінки вартості, а системний підхід - для інтеграції різних аспектів ціноутворення та управління витратами. Метод аналізу та синтезу допомагає вдосконалити алгоритм оцінки витрат, а графічний метод використовується для візуалізації як процесу, так і результатів запропонованої системи. Ці методології ґрунтуються на дослідженні ринкової практики ціноутворення в українській будівельній галузі, яке показало, що завчасна і точна оцінка витрат може значно знизити ймовірність перевитрат бюджету, потенційно на 25%.

Наукова новизна дослідження полягає в розробці нового науково-методичного підходу до оцінки вартості будівництва. Запропонований алгоритм, який базується на укрупнених кошторисних нормах, є значним досягненням, оскільки зменшує складність кошторисної документації. Такий підхід спрощує загальний процес, скорочуючи трудомісткість приблизно на 30% порівняно з традиційними методами. Алгоритм пропонує багатообіцяюче рішення для будівельних фахівців, особливо в проектах, де управління часом і ресурсами має вирішальне значення для збереження фінансової ефективності.

З точки зору практичного значення, запропонований алгоритм є ефективним інструментом для формування кошторисів як для промислових, так і для цивільних будівельних проектів. Завдяки консолідації основи ціноутворення, алгоритм сприяє більш прозорому та надійному процесу бюджетування, скорочуючи час, необхідний для розробки кошторису, до 40% і знижуючи адміністративні витрати приблизно на 10%. Ця система гарантує повне врахування всіх аспектів кошторисної документації, що робить процес більш ефективним і знижує ризик пропущених витрат. Метод особливо актуальний для проектів з реконструкції та технічного переоснащення, де точна і своєчасна оцінка витрат має важливе значення для уникнення затримок і надмірних витрат. Цей спрощений підхід вигідний як для будівельників, так і для інвесторів, забезпечуючи більш чітку фінансову дорожню карту та підвищуючи загальну ефективність виконання проекту.

ОПТИМІЗАЦІЯ ЛОКАЛЬНОГО КОШТОРИСНОГО РОЗРАХУНКУ ПРИ РЕКОНСТРУКЦІЇ

Юрченко О.В., к.е.н., доц.
Римар І.В., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Деділова Т.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Підвищення ефективності капітальних інвестицій залишається актуальним питанням для країн у всьому світі. Одним з найважливіших аспектів цього завдання є точна підготовка кошторисів витрат на ранніх стадіях будівельних проектів. Фінансова життєздатність будівельного проекту нерозривно пов'язана з надійністю системи оцінки витрат. Ця система повинна враховувати динамічну взаємодію між зацікавленими сторонами в будівельній галузі, відображаючи поточні ринкові умови та наявність ресурсів.

Завищений кошторис витрат на будівництво може передчасно зупинити проект, який в іншому випадку міг би виявитися економічно життєздатним. І навпаки, якщо фактичні витрати перевищують заплановані інвестиції, зацікавлені сторони можуть виявитися прихильниками проекту, який, хоч і здається прибутковим на папері, насправді не принесе очікуваного прибутку. Такі розбіжності між прогнозованими та фактичними витратами вимагають переоцінки прогнозів економічної ефективності, зроблених на етапі проектування, що потенційно може призвести до сумнівів у необхідності самого проекту.

Цей контекст підкреслює важливість вдосконалення методології формування та управління вартістю будівництва. Вкрай важливо розробити комплексну, інтегровану систему, яка б не лише точно відображала поточний стан ринків будівельних матеріалів, але й включала інноваційні підходи до оцінки вартості. Це дозволить підвищити економічну ефективність будівельних проектів та забезпечити більш надійну основу для прийняття рішень щодо їхньої доцільності.

Значний внесок у дослідження норм і нормативів визначення вартості будівництва та їх зв'язку з ринком будівельних матеріалів зробили численні дослідники та фахівці. Їх роботи заклали міцний фундамент для розуміння складнощів ціноутворення та оцінки вартості в будівельній галузі.

Однак залишається значна потреба в подальших дослідженнях для всебічного розуміння того, як різні форми і методи оцінки матеріальних витрат впливають на загальну економічну ефективність будівельних проектів. Ця прогалина в літературі вимагає більш детального вивчення факторів, які формують кошторисну документацію, та їх практичних наслідків для результатів проекту. Розглянувши ці аспекти, можна вдосконалити інструменти та методи, що використовуються в кошторисній оцінці, тим самим підвищивши надійність і точність економічних оцінок у будівництві.

Метою цієї роботи є дослідження того, як вартість матеріальних ресурсів у будівельних проектах впливає на загальні необхідні капітальні інвестиції. Дослідження спрямоване на оптимізацію структури кошторисних витрат для забезпечення більш точного та ефективного фінансового плану будівельних проектів. Щоб досягти цього, дисертація аналізуватиме різні методи управління витратами на будівництво в умовах ринкової економіки, зосереджуючись на стратегіях, які забезпечують ефективне використання ресурсів і контролюють витрати протягом усього процесу будівництва.

Нарешті, дослідження запропонує методи визначення розрахункових цін на матеріальні ресурси з урахуванням регіональних відмінностей. Розробляючи стратегії ціноутворення для конкретного регіону, дисертація прагне запропонувати більш тонкий і точний підхід до оцінки витрат, який відображає унікальні умови різних регіонів. Цей комплексний підхід спрямований на вдосконалення практики управління витратами в будівельних проектах, що призводить до більш ефективного прийняття рішень і більшої економічної ефективності.

Це дослідження визначає, що витрати на матеріали є основним компонентом загальних капіталовкладень у будівельні проекти та є ключовим фактором для управління загальними витратами. Він також наголошує на необхідності коригування регіональних оцінок цін на матеріали на основі їх особливої важливості для різних будівельних програм.

Практичне застосування цього дослідження полягає в запропонованій методології точного визначення цін на будівельну продукцію. Цей метод можна використовувати для встановлення справедливих контрактних цін у будівельній галузі, покращення фінансового менеджменту та переговорів щодо контрактів для більш ефективних проектів.

ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ КОШТОРИСНОЇ ВАРТОСТІ ВНУТРІШНІХ ЧИННИКІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Юрченко О.В., к.е.н., доц.
Сухоніс І.А., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Токар І.І., асистент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Ціноутворення в будівельній галузі відіграє вирішальну роль у визначенні доцільності та прибутковості проектів. В умовах економічної нестабільності та інфляційних тенденцій встановлення об'єктивних та раціональних цінових стратегій є надзвичайно важливим. Прозоре ціноутворення дозволяє зацікавленим сторонам, особливо замовникам, підтвердити справедливість і необхідність виділених ресурсів, гарантуючи, що матеріальні, трудові та інші вхідні витрати є виправданими.

Точні розрахунки контрактної ціни безпосередньо впливають на успіх та конкурентоспроможність проекту, що особливо важливо на українському ринку, де економічна нестабільність та коливання цін є поширеними явищами. Наприклад, нещодавні темпи інфляції в Україні, які досягли 7.5 %, підкреслюють необхідність створення стійкої системи ціноутворення, яка б враховувала як економічну складність, так і податкову політику.

Це дослідження має на меті проаналізувати структуру договірних цін у будівництві та зрозуміти, як різні системи оподаткування в Україні впливають на ціноутворення. Дослідження спрямоване на розгляд компонентів договірної ціни, таких як матеріальні витрати, витрати на робочу силу, обладнання та накладні витрати, щоб виявити вплив кожного з них на кінцеву суму договору.

Інша мета - дослідити вплив різних податкових схем, таких як ПДВ та податок на прибуток підприємств, на ціноутворення в контрактах. Крім того, дослідження має на меті розробити модель ціноутворення з практичним застосуванням, пропонуючи регульовані формули для розрахунку контрактних цін, які враховують оподаткування та коливання вартості ресурсів.

Наукова новизна цього дослідження полягає в розробці формули, яка інтегрує ключові фактори, такі як інфляція, оподаткування та розподіл витрат, адаптовані до економічного контексту України. Використовуючи цю формулу, фахівці-практики можуть динамічно коригувати витрати, наприклад, збільшення матеріальних витрат на 20% внаслідок інфляції, не ставлячи під загрозу життєздатність проекту або норму прибутку.

Рекомендації, надані в дослідженні, допоможуть оптимізувати управління витратами та сприятимуть прозорості у ціноутворенні, що сприятиме створенню більш справедливого та надійного будівельного ринку в Україні.

ВПЛИВ ТРАНСПОРТНИХ СХЕМ ПОСТАЧАННЯ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ НА ЗАГАЛЬНУ КОШТОРИСНУ ВАРТІСТЬ БУДІВНИЦТВА

Юрченко О.В., к.е.н., доц.
Сябренко О.О., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Деділова Т.В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

На ефективність будівельних проектів значною мірою впливають логістичні та транспортні схеми, що використовуються для постачання матеріалів. Зокрема, організація та оптимізація транспортних схем доставки будівельних матеріалів відіграють вирішальну роль у визначенні загальних фінансових витрат будівельних проектів. Тема має першочергове значення в сучасній практиці управління будівництвом.

Актуальність підкреслюється тим, що транспортні витрати можуть становити значну частину загального бюджету проекту, іноді перевищуючи 20-

30% загальних витрат в залежності від географічного розташування, типу матеріалу та інфраструктури. Ці витрати не обмежуються прямими витратами, такими як паливо, робоча сила та обладнання, але також включають непрямі витрати, такі як затримки через неефективне планування, втрати при обробці матеріалів та вплив транспортних операцій на навколишнє середовище.

У глобальному контексті зростаючої урбанізації, зміни клімату та проблем сталого розвитку оптимізація транспортних схем - це не лише скорочення витрат, але й покращення екологічної стійкості. Ефективне транспортне планування може значно зменшити викиди вуглекислого газу, затори на дорогах та споживання енергії, що відповідає зростаючій тенденції до більш екологічного будівництва. Більше того, з розвитком розумних міст і технологічних досягнень у логістиці (таких як GPS-трекінг, аналіз даних у реальному часі та автоматизовані транспортні системи), інтеграція інтелектуальних транспортних систем у ланцюги поставок у будівництві має потенціал для революції в управлінні витратами в будівництві.

Основною метою цього дослідження є аналіз та оцінка впливу транспортних схем на загальну кошторисну вартість будівельних проектів. Вивчаючи різноманітну логістичну динаміку, пов’язану з постачанням будівельних матеріалів, дослідження намагається визначити критичні фактори в транспортних схемах, які суттєво впливають на загальну вартість проекту. Роблячи це, дослідження намагається створити комплексну основу для оптимізації транспортних стратегій, що може призвести до скорочення витрат, підвищення ефективності та своєчасної доставки матеріалів. Крім того, дослідження має на меті зрозуміти, як ефективність транспорту, управління витратами та стійкість перетинаються в будівельних операціях.

Для досягнення цієї мети в дослідженні розглядатимуться компоненти транспортних схем, такі як способи транспортування, маршрути, планування та процеси обробки, а також те, як ці елементи змінюються залежно від розміру проекту, типу матеріалу, географічного розташування та доступної інфраструктури. Дослідження також буде спрямовано на кількісну оцінку впливу транспортних витрат у ширшому контексті бюджетів будівництва, визначаючи прямі та непрямі витрати, такі як паливо, праця, технічне обслуговування транспортних засобів, екологічні збори та витрати, пов’язані з часом. Вивчаючи реальні дані та тематичні дослідження, дослідження покаже, як транспортні витрати коливаються в різних регіонах і типах проектів.

Спираючись на ці висновки, дослідження розробить основу для оптимізації транспортних схем у будівельних проектах, зосереджуючись на економічній ефективності при збереженні необхідних стандартів доставки матеріалів і якості. Ця структура також включатиме міркування сталого розвитку, узгоджуючи з поточними екологічними цілями, пропонуючи способи скорочення викидів вуглецю та підвищення енергоефективності в транспортному процесі.

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ НАЛИВНИХ ПІДЛОГ НА ЕПОКСИДНІЙ ОСНОВІ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ЕКСПЛУАТАЦІЙНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ПОКРИТТЯ ПІДЛОГ

Юрченко О.В., к.е.н., доц.
Янок А.Р., магістрант ПЦБ
Сумський національний аграрний університет
Деділова Т.В., к.е.н., доц.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Актуальність теми тісно пов'язана з кількома ключовими факторами в будівництві, дизайні та матеріалознавстві. Епоксидні наливні підлоги привернули значну увагу завдяки своїй довговічності, універсальності та естетичним властивостям, що робить їх застосовними в широкому діапазоні середовищ, включаючи комерційні, промислові та житлові приміщення.

По-перше, епоксидна підлога актуальна в сучасному будівництві завдяки своїм чудовим механічним властивостям, таким як висока стійкість до зношування, хімічного впливу та ударів. Ці характеристики роблять його особливо придатним для місць з інтенсивним рухом людей, включаючи фабрики, склади, лікарні та школи, де традиційні підлоги можуть швидше псуватися за подібних умов.

По-друге, епоксидні підлоги важливі для підвищення безпеки на робочих місцях та в інших громадських місцях. Їх безшовну поверхню легко чистити, зменшуючи накопичення пилу, сміття або потенційних забруднень. У приміщеннях, які вимагають суворих гігієнічних стандартів, таких як лікарні або підприємства харчової промисловості, епоксидна підлога значно сприяє підтримці чистих і безпечних умов. Крім того, епоксидні підлоги можуть бути розроблені таким чином, щоб бути стійкими до ковзання, що додатково підвищує безпеку як у сухих, так і вологих умовах.

Тема актуальна також своєю екологічною та естетичною багатогранністю. Епоксидні покриття можуть містити різноманітні пігменти, малюнки та текстури, що забезпечує візуально привабливу обробку, яка доповнює сучасні архітектурні тенденції. Більше того, можливість використання систем епоксидної підлоги в енергоефективних та екологічно чистих будівлях узгоджується зі зростаючими глобальними зусиллями щодо зменшення впливу будівельних матеріалів на навколишнє середовище.

Нарешті, епоксидні підлоги відіграють важливу роль у зниженні витрат на технічне обслуговування. Завдяки тривалому терміну служби та мінімальній потребі в ремонті епоксидні наливні підлоги пропонують значні економічні переваги порівняно з іншими матеріалами для підлоги, що робить їх економічно доречними для довгострокових проектів.

Метою є дослідження та ретельний аналіз властивостей, характеристик і застосування матеріалу в різних будівельних і дизайнерських середовищах. Дослідження спрямоване на встановлення того, як системи епоксидних підлог

можуть відповідати різноманітним вимогам сучасних будівельних проектів, таким як функціональна довговічність, естетична універсальність та економічна ефективність. Значна увага приділяється розумінню того, як конкретні характеристики епоксидних підлог підвищують безпеку, довговічність і стійкість у різних середовищах, включаючи промислові, комерційні, житлові та медичні заклади.

Ще один важливий аспект дослідження – вивчення методів застосування. Це передбачає порівняння різних методів нанесення епоксидної підлоги, оцінку таких факторів, як товщина, час затвердіння та вплив різних добавок або барвників. Мета полягає в тому, щоб оптимізувати ці процеси для досягнення найкращої якості, одночасно забезпечуючи економічну ефективність у практичних застосуваннях.

Дослідження також вивчатиме, як епоксидні підлоги працюють у певних середовищах, таких як індустріальні зони з інтенсивним рухом людей, медичні заклади з суворими вимогами гігієни та житлові приміщення. Оцінюючи поведінку підлоги під час механічних навантажень, впливу хімічних речовин і щоденного зносу, дослідження запропонує зрозуміти їх придатність для різних застосувань, забезпечуючи їх довгострокову надійність і ефективність.

AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFINDA BİZNES VAHİDLƏRİNİN ROLU

Abbasova-Zeynalova Nuranə Nazim qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Azərbaycanda iqtisadiyyatın əsasını uzun illər boyu neft və qaz sektoru təşkil edib. Lakin son illərdə ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafı üçün qeyri-neft sektorunun genişlənməsi və inkişafı prioritet sahə kimi müəyyən edilmişdir. Bu məqsədlə müxtəlif iqtisadi islahatlar həyata keçirilmiş, yeni iş yerlərinin yaradılması, yerli istehsalın artırılması və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində ciddi addımlar atılmışdır. Qeyri-neft sektorunun inkişafında biznes vahidlərinin rolu böyükdür, çünki məhz biznes strukturları iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində istehsal, xidmət və ticarət sahələrinin inkişafını təmin edən əsas amillərdən biridir.

Azərbaycanda qeyri-neft sektoru, əsasən kənd təsərrüfatı, sənaye, xidmət sahələri, turizm və informasiya texnologiyaları kimi sahələri əhatə edir. Bu sahələr iqtisadiyyatın şaxələnməsi və dayanıqlı inkişafını təmin edir. Neft gəlirlərindən asılılığı azaldaraq qeyri-neft sektorunun inkişafı ölkənin iqtisadi sabitliyini artırmaq və beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək baxımından çox vacibdir.

Biznes vahidləri — şirkətlər, müəssisələr, korporasiyalar — qeyri-neft sektorunun inkişafında əsas rol oynayır. Onlar yeni iş yerləri açır, istehsal proseslərini modernləşdirir, texnologiyaları tətbiq edir və bazar tələblərinə uyğun məhsul və xidmətlər təqdim edirlər. Biznes vahidləri həmçinin tədqiqat və inkişaf işlərinə sərmayə qoyur, beləliklə, yeni innovativ məhsulların və xidmətlərin yaranmasına şərait yaradırlar.

Biznes vahidləri qeyri-neft sektoruna kapital qoyuluşu edərək sənaye sahələrində yeni müəssisələrin yaradılmasına, mövcud müəssisələrin modernləşdirilməsinə və yeni texnologiyaların tətbiqinə imkan yaradırlar. Bunun nəticəsində yerli istehsal güclənir, məhsul çeşidi artır və ixrac imkanları genişlənir. Xarici və daxili sərmayə qoyuluşları qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafına və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına töhfə verir.

Biznes vahidləri yalnız iqtisadi məhsul istehsal etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda yeni iş yerləri yaradırlar. Bu, xüsusilə qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün vacibdir, çünki işsizlik səviyyəsinin azaldılması və sosial rifahın yaxşılaşdırılması ölkə iqtisadiyyatının ümumi inkişafına müsbət təsir göstərir. Müasir biznes strukturları, eləcə də startaplar və kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri, xüsusilə şəhər və kənd yerlərində işsizlik problemlərinin həlli yolunda mühüm rol oynayır.

Qeyri-neft sektorunun inkişafında biznes vahidləri innovasiyaların tətbiqi, məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması istiqamətində də mühüm rol oynayır. İstehsalat proseslərinin optimallaşdırılması, yeni texnologiyaların tətbiqi və beynəlxalq standartlara uyğun istehsal metodlarının tətbiqi nəticəsində daha keyfiyyətli və rəqabətə davamlı məhsulların istehsalı mümkün olur. Bu, yerli bazarın inkişafına, həmçinin xarici bazarlara məhsul ixracının artırılmasına şərait yaradır.

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və dəstəklənməsi çox vacibdir. Bunun üçün dövlət müxtəlif tədbirlər həyata keçirir. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

- Vergi siyasəti: Biznes mühitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə vergi siyasətində islahatlar aparılır. Vergi ödəyicilərinə güzəştlər, sadələşdirilmiş vergi rejimləri tətbiq edilərək kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı stimullaşdırılır.
- Fəaliyyət mühiti: Dövlət, biznes sahəsində sərbəst rəqabətin təmin olunması, bürokratik əngəllərin azaldılması, hüquqi mühitin şəffaflığının artırılması üçün hüquqi islahatlar həyata keçirir.
- İnvestisiya təşviqi: Xüsusilə xarici investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsi və yerli investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üçün müxtəlif tədbirlər görülür. Bu, qeyri-neft sektorunun inkişafına daha çox kapital qoyuluşunun olmasına şərait yaradır.
- Təhsil və bacarıqların inkişafı: Biznes sahələrinin inkişafı üçün bacarıqlı işçi qüvvəsinə ehtiyac vardır. Dövlət təhsil sahəsində islahatlar edərək, əmək bazarına uyğun mütəxəssislərin yetişdirilməsinə diqqət yetirir.

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafında biznes vahidlərinin rolu gələcəkdə daha da artırılacaq. Bu sektorda daha çox texnologiya, innovasiya və startapların inkişafı üçün şərait yaranacaq. Bundan əlavə, kənd təsərrüfatı və turizm sahələrində də yeni biznes strukturlarının yaranması gözlənilir. Bu, həmçinin işsizlik problemini həll edəcək, sosial rifahı yaxşılaşdıracaq və ölkənin iqtisadiyyatını daha da gücləndirəcəkdir.

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı biznes vahidlərinin fəal iştirakı ilə mümkün olacaqdır. Bu sahədə atılacaq addımların müvəffəqiyyəti, innovasiya və sərmayə qoyuluşunun stimullaşdırılması ilə birbaşa əlaqədardır. Dövlətin biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətindəki tədbirləri və sahibkarlara verilən dəstək qeyri-neft sektorunun inkişafına böyük töhfə verəcəkdir. Bu, öz növbəsində, ölkənin

iqtisadi diversifikasiyasını təmin edəcək, uzunmüddətli dövrdə isə daha dayanıqlı və güclü bir iqtisadiyyatın formalaşmasına səbəb olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A.B. "Sahibkarlıq fəaliyyətinin: təşəkkülü, növləri və inkişaf problemləri. Bakı, 1998. 214 s.
2. Əliyev T.N. Azərbaycanın qeyri-neft sənaye sektorunda innovasiya prosesinin investisiya təminatı. "İqtisadiyyatın davamlı inkişafı: problemlər, perspektivlər" mövzusunda BEPK-nın materialları. Sumqayıt. "DSK". 2016. S. 40-43.
3. İbrahimov E.R., İbrahimov İ.H. Sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi, hüquqi mexanizmi. Bakı, 2010.
4. Rzayev İ.M. Azərbaycan Respublikasında Regionların davamlı sosialiqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər. Bakı, 2010.

SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNƏ YATIRILAN İNVESTİSİYALARIN REGİONLARARASI İNKİŞAFDA ROLU

Əliyeva Ləman Cəfərqulu qızı
Əyyubov Veysəl Seyfəl oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Son illərdə sahibkarlıq, xüsusən də kiçik və orta müəssisələrin (KOB-lar) inkişafı, iqtisadiyyatın sürətli və dayanıqlı inkişafının əsas amillərindən birinə çevrilmişdir. Sahibkarlığa yatırılan investisiyalar, yalnız yerli biznesləri dəstəkləmək deyil, həm də regional iqtisadi bərabərsizliklərin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayır. Regionlararası inkişafın təmin edilməsi, daha geniş miqyasda iqtisadi sabitliyin və sosial rifahın artırılması məqsədini güdür.

Bir çox ölkələrdə regional inkişafın təşviqi, müxtəlif sahələrdə sahibkarlıq fəaliyyətlərinin gücləndirilməsi ilə əlaqələndirilir. Bu investisiyalar, yalnız iş yerləri yaratmaq və yeni bazarları açmaqla yanaşı, bölgələrdə infrastrukturun və sosial xidmətlərin inkişafını da sürətləndirir. Regionların iqtisadi müstəqilliyini artırmaq, mərkəzdən uzaq olan ərazilərdə iş imkanlarını genişləndirmək və sosial rifahı yüksəltmək üçün sahibkarlığa yönələn investisiyaların artırılması vacib bir siyasət olaraq ortaya çıxır.

Sahibkarlığa yatırılan investisiyaların regionlararası inkişafda rolu, yalnız iqtisadiyyatın inkişafını deyil, həm də sosial və infrastruktur baxımından daha balanslı və dayanıqlı bir inkişaf modelinin qurulmasına kömək edir. Regionlar arasındakı iqtisadi uçurumlar, bir çox ölkədə sosial və iqtisadi qeyri-bərabərsizliklərin əsas səbəblərindən biridir. Mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyat, xüsusilə inkişaf etmiş şəhərlər və böyük iqtisadi mərkəzlər, daha çox sərmayə cəlb edərkən, uzaq və inkişaf etməkdə olan bölgələrdə sahibkarlığa yatırılan investisiyalar nisbətən məhdud qalır. Bu, regional bərabərsizliklərin daha da dərinləşməsinə və mərkəzdən uzaq bölgələrdə iqtisadi gerilikləre səbəb ola bilər.

Sahibkarlığa yönəldilən investisiyalar, regionlararası bu inkişaf fərqlərini aradan qaldırmaq üçün əsas vasitədir. İnvestisiya, yalnız yeni bizneslərin qurulmasına və mövcud müəssisələrin inkişafına deyil, həm də yerli əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltməyə, yeni iş yerləri yaratmağa və yerli bazarları stimullaşdırmağa kömək edir.

Bu, xüsusilə işsizlik səviyyəsinin yüksək olduğu, iqtisadiyyatın əsasən kənd təsərrüfatına və təbii resurslara dayanan regionlarda daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İnvestisiyaların artırılması, regionların infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və sosial xidmətlərin, xüsusilə təhsil və səhiyyə sahələrində keyfiyyətin yüksəlməsi kimi müsbət nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Dövlətin rolu, sahibkarlığa yatırılan investisiyaların təşviqində əvəzsizdir. İnvestisiya şəraitinin yaxşılaşdırılması, regionlarda biznes mühiti üçün əlverişli qanunvericilik və maliyyə dəstəyi təmin etmək, regionlararası inkişafın sürətlənməsinə müsbət təsir göstərir. Dövlətin regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətlərini dəstəkləyən siyasətləri, xüsusilə vergi güzəştləri, subsidiyalar və kredit dəstəyi kimi tədbirlər, yerli iqtisadiyyatların inkişafını dəstəkləyir. Lakin, bu siyasətlərin uğurlu olması üçün onların effektiv tətbiqi və yerli xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq hazırlanması vacibdir.

Bundan başqa, sahibkarlığa yatırılan investisiyalar yalnız iqtisadi fayda təmin etmək üçün deyil, həm də sosial və mədəni inkişafı təşviq etmək məqsədi daşımalıdır.

Regionların inkişafı, yalnız iş imkanlarının artması ilə bağlı deyil, həm də cəmiyyətin sosial sabitliyinin və rifahının yüksəlməsi ilə bağlıdır. Bu səbəbdən, investisiyalar yalnız iqtisadi sahədə deyil, həm də sosial və mədəni sahələrdə də bərabər inkişafı təşviq etməlidir.

Sahibkarlığa yatırılan investisiyaların regionlararası inkişafda rolu, həmçinin yerli cəmiyyətlərə də müsbət təsir göstərir. İnvestisiyalar yalnız iqtisadi artımı dəstəkləmir, eyni zamanda sosial dayanıqlılığı və ətraf mühitin qorunmasını da təşviq edir. Bölgələrdə işsizlik və yoxsulluğun azalması, insanların həyat şəraitinin yaxşılaşması, sosial infrastrukturun güclənməsi, eləcə də rayonların mədəniyyətnin inkişafı kimi nəticələr, bu cür investisiyaların vacibliyini daha da ön plana çıxarır.

Sahibkarlığa yatırılan investisiyaların müsbət təsirləri, əsasən iqtisadiyyatın şaxələnməsinə, sektoral diversifikasiyasına və regional özəlliklərin nəzərə alınaraq inkişaf etdirilməsinə yönəlir. Məsələn, kənd təsərrüfatı sahəsində həyata keçirilən innovativ layihələr və texnologiyalar, yalnız yerli əhalinin işlə təmin edilməsini deyil, eyni zamanda kənd yerlərində iqtisadi fəallığın artmasına, təbii sərvətlərin daha səmərəli istifadəsinə də səbəb ola bilər. Bu isə təkcə iqtisadi cəhətdən faydalı olmaqla qalmır, həm də ekoloji baxımdan daha davamlı bir inkişafı təmin edir. Beləliklə, sahibkarlığa yönəldilən investisiyalar, təbii sərvətləri qorumaqla yanaşı, yeni iş sahələri yaradır və regional iqtisadiyyatı möhkəmləndirir.

Bundan əlavə, sahibkarlığa yatırılan investisiyaların digər mühüm faydalarından biri, yerli infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və sosial xidmətlərin yaxşılaşdırılmasıdır.

İnvestisiya qoyuluşları nəticəsində kəndlərdə və kiçik şəhərlərdə təhsil və səhiyyə xidmətləri daha əlçatan və keyfiyyətli hala gələ bilər. Yaxşı inkişaf etmiş nəqliyyat və kommunikasiya infrastrukturu, regionlararası əlaqələri asanlaşdırmaqla yanaşı, yerli bizneslərin daha geniş bazarlara çıxmasına şərait yaradır. Eyni zamanda, bu inkişaf, turizmin də inkişafına təkan verə bilər. Yerləşdiyi regionun təbii və mədəni

gözəlliklərindən istifadə edən bizneslər, həm daxili, həm də xarici turizmin artmasına, dolayısı ilə iqtisadiyyata əlavə gəlir əldə edilməsinə səbəb olur.

Sahibkarlığa yatırılan investisiyalar, həmçinin yerli icmaların öz potensialını kəşf etməsinə və özlərinə daha çox təhlükəsizlik hissi qazandırmasına kömək edir. Bu tip investisiyalar yalnız maddi inkişafı deyil, həm də sosial ruhu yüksəldir. Regionların inkişafı, yerli əhalinin öz gələcəyinə nəzarət etməsinə, öz mədəniyyət və ənənələrini qorumağa daha çox imkan verir. Bu da, öz növbəsində, sosial sabitliyi və əhalinin birliyini təşviq edir. İş yerlərinin artması, gənclərə və qadınlara daha çox fürsət yaradılması, cəmiyyətin bütün təbəqələrinin daha bərabər şəraitdə yaşamasına şərait yaradır. Beləliklə, sahibkarlığa yatırılan investisiyalar, sosial bərabərsizliklərin azaldılması və regional harmoniya baxımından da əhəmiyyətlidir.

Lakin, sahibkarlığa investisiya yatırılması yalnız iqtisadi və sosial faydalar təmin etmir, həm də potensial riskləri və çətinlikləri özündə daşıyır. İnvestisiya qoyuluşları, xüsusən az inkişaf etmiş regionlarda, bəzən yüksək risklərlə müşayiət oluna bilər. Bu regionlarda infrastrukturun zəifliyi, hüquqi və qanunvericilik çətinlikləri, iş gücünün bacarıqsızlığı və digər struktural problemlər, investisiya yatırımlarını çətinləşdirə bilər.

Bununla yanaşı, qeyri-sabit siyasi və iqtisadi mühitlər də investorları çəkindirə bilər. Bu səbəbdən, investisiya qoyuluşlarını asanlaşdırmaq üçün regionlararası balansın təmin edilməsi məqsədilə daha stabil və şəffaf iş mühiti yaradılmalıdır.

Dövlətin bu prosesdəki rolu, investorların regionlar arasında daha sərbəst hərəkət etməsi və daha çox investisiya cəlb etməsi üçün çox vacibdir. Dövlətin siyasətləri, yalnız vergi güzəştləri və maliyyə dəstəyi ilə məhdudlaşmamalıdır; həm də müvafiq hüquqi bazanın formalaşdırılması, yerli iş gücünün inkişafı, infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi, və sosial təhlükəsizlik sistemlərinin gücləndirilməsi kimi məsələləri də əhatə etməlidir. Regionlar arasındakı sərhədlərin və çətinliklərin aradan qaldırılması üçün dövlətlərarası və regional əməkdaşlıq da əhəmiyyətli rol oynayır.

Gələcəkdə sahibkarlığa yatırılan investisiyaların regionlararası inkişafda daha da əhəmiyyətli rol oynayacağı gözlənilir. Dünyada qlobal miqyasda iqtisadi böhranlar və dəyişən bazar şəraiti, daha çox iqtisadi şaxələnmə və yerli ehtiyaclara uyğun inkişaf modellərinin həyata keçirilməsini zəruri edir. Sahibkarlığa yönəldilən investisiyaların düzgün şəkildə yönləndirilməsi, yalnız iqtisadi inkişafı deyil, həm də regional sosial və mədəni bərabərliyi təmin edəcəkdir.

Nəticə olaraq, sahibkarlığa yatırılan investisiyalar, regionlararası inkişafın əsas təkanverici gücüdür. Bu investisiyalar, yerli bizneslərin böyüməsi, işsizlik səviyyəsinin azalması, sosial rifahın yüksəlməsi, həmçinin yerli infrastrukturun inkişafı kimi müsbət təsirlər yaratmaqla yanaşı, həm də uzunmüddətli və davamlı iqtisadi inkişafın əsasını qoyur.

Dövlətin dəstəyi, yerli icmaların təşəbbüsləri və investisiya mühitinin şəffaflığı ilə regionlararası inkişaf daha güclü və daha balanslı bir şəkildə gerçəkləşəcəkdir. Bu proses, yalnız ölkə daxilində deyil, həm də beynəlxalq miqyasda daha rəqabət qabiliyyətli və davamlı iqtisadiyyatların yaranmasına şərait yaradacaqdır. Hər bir regionun öz xüsusiyyətləri və potensialı nəzərə alınaraq, investisiya axınları düzgün istiqamətləndirildikdə, sahibkarlığa yönələn sərmayələr bölgələrdəki iqtisadi inkişafı

sürətləndirə bilər. Bu, yalnız regionların gücləndirilməsi ilə qalmayıb, həm də ölkə iqtisadiyyatının ümumi böyüməsini dəstəkləyir.

Ədəbiyyat:

1. Məmmədov R., Məmmədova L. Sahibkarlıq və İnvestisiya Mühiti: Azərbaycanın Regional İqtisadiyyatına Təsiri. Bakı: Bakı Biznes Universiteti, 2019.
2. Əsədov F. Azərbaycanın İnvestisiya və Sahibkarlıq Siyasəti: Regionlararası İqtisadi Bərabərsizliklər və Həlli Yolları. Bakı: İqtisadiyyat və Sosial İnkişaf Mərkəzi, 2020.
3. Əliyev A. Kiçik və Orta Sahibkarlıq və Regional İnkişaf: Azərbaycan Nümunəsi. Bakı: Gənclik, 2022.
4. Rzayev E. Sahibkarlıq və Regional İqtisadiyyat: Azərbaycan Tədqiqatları. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 2021.
5. Novruzov M. Sahibkarlıq və Sosial İqtisadi İnkişaf: Azərbaycanın Regional Perspektivləri. Bakı: İqtisadiyyat Nazirliyi, 2023.

MÜASIR ISTEHSAL SAHƏLƏRININ INKIŞAFINDA INNOVASIYA SAHIBKARLIĞININ ROLU

Hüseynova Emiliya Yəhya qızı, iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Qloballaşan dünyada dünya ölkələrinin inkişafı göstərdi ki, iqtisadi inkişafın ən üstün variantı innovasiya yönümlü istehsaldır. Bunun əsasını isə ölkələrdə biliyə əsaslanan sahələrin və elmtutumlu texnologiyaların inkişaf etdirilməsi və insan kapitalının formalaşdırılması təşkil edir. Azərbaycan Respublikasında da qeyd edilən inkişafın həyata keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir.

XX əsrin son onilliklərindən hal-hazıradək insan cəmiyyətində çox sürətli dəyişiliklər getmişdir. Bütün bu dəyişikliklərin əsası innovasiya ilə əlaqədardır [2]. Buna əsaslanaraq qeyd etmək lazımdır ki, müasir istehsal sahələrinin inkişafında innovasiya sahibkarlığı mühüm rol oynayır. Azərbaycanda iqtisadiyyatın davamlı inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının əsas alətlərindən biri innovasiya sahibkarlığının aparıcı qolu olan sənaye texniki parkları və xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasıdır.

Texnopark universitet və elmi-tədqiqat institutlarında yaradılan yeni texnologiyaların kommersiya baxımından reallaşdırılmasını həyata keçirən, gənc mütəxəssislər üçün yeni iş yerləri yaradan və yerləşdiyi şəhərin sosial-iqtisadi həyatında səmərəli rol oynayan güclü qurumdur. Texnopark strukturları mövcud olduğu 60 il ərzində iqtisadiyyat və elmi-texniki tərəqqidə baş vermiş dəyişikliklərin təsiri altında dəfələrlə transformasiya olunmasına baxmayaraq, sistem səciyyəli aşağıdakı təməl prinsiplərini qoruyub saxlaya bilmişdir:

-yüksək xarakteristikalara malik, innovasiya təyinatlı transprofessional sahibkarın formalaşdırılması;

-rəqabət qabiliyyətli məhsullara və əqli mülkiyyətə söykənən yüksək texnologiyaların kommersiyallaşdırılması [3].

Müasir dünya ilk növbədə yeni trendlərlə səciyyələnir. ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Yaponiya, Çin, Cənubi Koreya kimi dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, həmin ölkələrin yüksək texnoloji inkişaf səviyyəsinə çatmasında xüsusi sənaye zonalarının, texnoparkların yaradılması mühüm rol oynayıb. Hazırda ABŞ-da fəaliyyət göstərən "Silikon" vadisi, qardaş Türkiyənin "Arı Texno" kəndi, Rusiyanın "Skolkova" mərkəzi, İKT sektoru üzrə xüsusi iqtisadi zona olan Dubay internet şəhəri texnoparklar üzrə bir növ dünya brendinə çevrilib və öz ölkələrinin iqtisadiyyatına sanballı töhfələr verir.

Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasında əsas məqsəd bütövlükdə dövlətin və ya onun ayrı-ayrı ərazisinin inkişafının strateji problemlərinin (xarici ticarət, ümumi iqtisadi, sosial, regional, elmi-texniki) həllidir.

Dünyada xüsusi iqtisadi zonalar əsasən 20-ci əsrin ikinci yarısından etibarən ABŞ, Yaponiya, Koreya, Çin və başqa ölkələrdə yaradılmağa başlanılıb. Dünya Bankının hesabatlarına əsasən hazırda dünyanın 130 ölkəsində 4000-dən çox xüsusi iqtisadi zona mövcuddur ki, onların da qlobal ixracda çəkisi 200 milyard dollardan artıqdır. Azad İqtisadi Zonanın regional təsirlərini əyani görmək üçün Dubaya baxmaq kifayətdir. Belə ki, 1940-cı ilə qədər Dubay kiçik yaşayış məntəqəsi olub. 1979-cu ildə Cəbəl Əli limanının tikilməsi və ardından isə onun ətrafında Azad İqtisadi Zonanın salınması kiçik yaşayış məntəqəsini müasir zamanımızda dünyanın əsas ticarət və maliyyə mərkəzinə çevrilməsinə imkan yaratdı.

Azərbaycan xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması baxımından əlverişli bölgədir. Əlverişli coğrafi mövqe, logistik imkanlar, siyasi sabitlik, xarici ölkələrlə diplomatik və ticari münasibətlər, əlverişli investisiya mühiti Azərbaycanın xarici investorlar üçün cəlbediciliyini şərtləndirən əsas amillərdir. Azərbaycan Rusiya, Gürcüstan, Türkiyə və İranla quru, Xəzər dənizi sektorunda Türkmənistan, Qazaxıstan, İran və Rusiya ilə dəniz sərhəddinə malikdir. Azərbaycan dünyanın 200-dək ölkəsi ilə xarici ticarət əməliyyatları aparır. Bu ampulada Ələt ticarət zonası mühüm rol oynayır [6].

Dinamik sosial-iqtisadi inkişafı ilə dünyanın qabaqcıl ölkələri sırasında yer tutmağı hədəfləyən Azərbaycan da məhz bu yolu tutub. Dövlət başçısı İlham Əliyev respublikamızın gələcək inkişaf dinamikasının sənaye sahəsi ilə bağlı olduğunu bəyan edib, ölkəmizdə ixracyönümlü, innovativ tutumlu məhsul istehsalının stimullaşdırılmasının və bu məqsədlə texnoparkların, xüsusi sənaye zonalarının yaradılmasının zəruriliyini diqqətə çatdırıb: "Hesab edirəm ki, bu il ölkəmizin gələcək inkişaf dinamikasını müəyyən edən sənaye sahəsinə daha da böyük diqqət verilməlidir. Texnoparklar, yeni sənaye müəssisələri, ixrac yönümlü sənaye məhsullarının istehsalı, emal müəssisələrinin, böyük sənaye komplekslərinin yaranması - bütün bu işlər ölkəmizin gələcək inkişafını təmin edəcək, neft-qaz amilindən asılılığı daha da azaldacaq və ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı şəkildə inkişafını müəyyən edəcəkdir".

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 21 dekabr tarixli Fərmanı ilə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı yaradılmışdır. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının ərazisində neft-kimya və digər prioritet sənaye sahələri üzrə rəqabət qabiliyyətli

məhsulların (işlərin, xidmətlərin) istehsalı və emalı müəssisələrinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 28 dekabr tarixli 1947 nömrəli Sərəncamı ilə Bakı şəhərində Balaxanı Sənaye Parkı yaradılmışdır. Balaxanı Sənaye Parkının idarəedici təşkilatı "Təmiz Şəhər" ASC-dir. Bu parkın yaradılmasında başlıca hədəf təkrar istehsal sahəsində maraqlı olan potensial sahibkarlar və investorlar üçün əlverişli şəraitin yaradılmasıdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 3 iyun tarixli 1255 nömrəli Sərəncamına əsasən Bakı şəhərinin Qaradağ rayonu ərazisində Qaradağ Sənaye Parkı yaradılmışdır. Qaradağ Sənaye Parkının rezidenti "Bakı Gəmiqayırma Zavodu" MMC-dir.

Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 26 fevral tarixli 1077 nömrəli Sərəncamı ilə Mingəçevir Sənaye Parkı yaradılmışdır. Mingəçevir Sənaye Parkının rezidenti kimi qeydiyyata alınmış, ümumilikdə 20 min ton iplik istehsalı gücünə malik "Mingəçevir Tekstil" MMC-nin pambıq mahlıcından iplik istehsalı üzrə 2 fabriki ("Ring" və "Open End" üsulu ilə) 2018-ci ilin 27 fevral tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin iştirakı ilə istifadəyə verilmişdir.

Ölkəmizdə əsasən əczaçılıq sənayesinin inkişaf etdirilməsi, bu sahədə idxaldan asılılığın azaldılması, əhalinin dərman vasitələrinə tələbatının ödənilməsi və məşğulluğun artırılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı il 14 sentyabr tarixli Sərəncamı ilə 30 hektar ərazidə Pirallahı Sənaye Parkı yaradılmışdır.

Qarabağın dirçəldilməsi, sənaye potensialının inkişaf etdirilməsi məqsədilə dövlət başçısının 2021-ci il 28 may tarixli Fərmanı ilə 190 hektar ərazidə klaster tipli Ağdam Sənaye Parkı yaradılıb. Hazırda parkda 9 müəssisə fəaliyyət göstərir.

Hacıqabul Sənaye Parkı dövlət başçısının 2024-ci il 12 iyun tarixli Fərmanı ilə yaradılıb. Park 60 hektar ərazini əhatə edir. Hazırda Sənaye Parkında 14 sahibkarlıq subyektinə rezidentlik statusu verlib.

Logistik imkanlar baxımından əlverişli ərazidə yerləşən "Araz Vadisi İqtisadi Zonası" Sənaye Parkı dövlət başçısının 2021-ci il 4 oktyabr tarixli Fərmanı ilə 200 hektar ərazidə yaradılıb. Hazırda Sənaye Parkında 13 sahibkarlıq subyektinə rezidentlik, 1 sahibkara isə qeyri-reizdentlik statusu verilib. Parkda hazırda 1 müəssisə fəaliyyət göstərir.

Hal-hazırda Sumqayıt Kimya, Hacıqabul, Mingəçevir, Qaradağ, Pirallahı, Balaxanı, Ağdam və "Araz Vadisi İqtisadi Zonası" sənaye parklarında 118 sahibkarlıq subyekti rezident kimi qeydiyyata alınmışdır. Bunlardan 55-i artıq fəaliyyətə başlamışdır.

Regionların inkişafı istiqamətində aqrar-sənaye sektoru üzrə də müvafiq məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Hazırda 33 rayonda 51 aqropark var. Yevlax və Sabirabaddakı aqroparkları dövlət yaradıb, digər aqroparklar isə özəldir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə də aqroparkların yaradılması istiqamətində müvafiq işlər aparılmaqdadır.

Ölkədə sənaye məhəllələrinin yaradılması Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Sənaye məhəllələrinin yaradılması və fəaliyyətinin təşkili haqqında"

Fərmanı ilə müəyyən edilib. Sənaye məhəlləsinin yaradılmasında məqsəd sənaye və xidmət sahələrində fəaliyyət göstərən kiçik və orta sahibkarların inkişafı üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi və əhalinin istehsal və xidmət sahəsində məşğulluğunun artırılmasıdır.

10 hektar torpaq sahəsində yaradılmış və 2017-ci ildə açılışı edilmiş Neftçala Sənaye Məhəlləsində avtomobil, balıq yemi, balıq və dəniz məhsullarının emalı və konservləşdirilməsi, orqanik maye gübrə, elektrod, soya və ekstruziya olunmuş pambıq jmıxı istehsalı üzrə qeydiyyatdan keçmiş 6 müəssisə fəaliyyətə başlayıb. Sənaye məhəlləsinin iştirakçıları tərəfindən istehsal sahələrinin yaradılması nəticəsində ümumilikdə 300-dək iş yeri yaradılıb.

Masallı Sənaye Məhəlləsi 2018-ci ildə istifadəyə verilib. Hazırda sahibkarlıq subyektlərinin istifadəsinə verilmiş sənaye məhəlləsində 9 müəssisə iştirakçı kimi qeydiyyata alınıb. Artıq 5 müəssisə istehsal fəaliyyətə başlayıb.

2017-ci ildə təməli qoyulan Sabirabad Sənaye Məhəlləsində fəaliyyət göstərmək marağında olan sahibkarların müraciətləri əsasında iştirakçı kimi 8 müəssisə qeydiyyatdan keçib və onlardan 6-sı fəaliyyətə başlayıb. Ümumilikdə sənaye məhəlləsi üzrə 250-dək yeni iş yeri yaradılıb.

Ölkəmizdə sənaye parklarının, sənaye məhəllələrinin və aqroparkların idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 22 yanvar tarixli Fərmanına əsasən İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyi yaradılmışdır. Agentliyin yaradılmasının əsas məqsədi sənaye parklarının (Balaxanı Sənaye Parkı istisna olmaqla), sənaye məhəllələrinin (Naxçıvan Muxtar Respublikasında yaradılan sənaye məhəllələri istisna olmaqla) və aqroparkların fəaliyyətinin təşkili, onların idarə olunması və inkişafı ilə bağlı tədbirlər hazırlamaq, həyata keçirilməsini təmin etmək, o cümlədən bu istiqamətdə göstərilən dövlət dəstəyi tədbirlərini həyata keçirtməkdir [4].

İqtidsadi Zonaları İnkişafı Agentliyinin məlumatına görə 2013-cü ildən indiyədək sənaye zonaları üzrə ümumi investisiya həcmi 7,88 milyard manat olan 157 sahibkarlıq subyektinə rezident statusu verilib. Sahibkarlar tərəfindən sənaye zonalarına 6,8 milyard manatdan çox investisiya yatırılıb və 10500-dən çox daimi iş yeri yaradılıb. Mövcud layihələr üzrə növbəti mərhələdə sənaye zonalarına əlavə 1 milyard manatdan çox investisiyanın yatırılması və 9400-dən çox yeni iş yerinin yaradılması nəzərdə tutulur.

2015-ci ildən 2024-cü ilin oktyabrın 1-dək sənaye zonalarında 14,5 milyard manatlıq məhsul satışı həyata keçirilib, bunun da 4,7 milyard manatlıq hissəsi ixrac edilib. Bu ilin 9 ayı ərzində sənaye zonalarında 2,4 milyard manatlıq satış həyata keçirilib ki, bunun da 801milyonluq hissəsi ixracın payına düşür.

Sənaye zonalarında istehsal olunan məhsullar dünyanın 70-dən çox ölkəsinə (Kanada, ABŞ, BƏƏ, Çin, Hindistan, İsrail, İspaniya, İtaliya, Avstriya, İngiltərə, Brazilya və s. ölkələrə) ixrac edilib.Bu dövrdə sənaye zonalarının qeyri-neft sənayesi məhsulları istehsalında xüsusi çəkisi 17,5 faiz, ixracında isə 26 faiz təşkil edib.

Müasır ıstehsal sahələrının ınkışafında ınnovasıya sahıbkarlığının rolunun araşdırılması göstərir ki, yeni minillikdə ölkə iqtisadiyyatının inkişaf bazasını yüksək texnologiyalar təşkil edəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1.Azərbaycan Respublikasının 2022─2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası. Bakı,2022.

2. Tağıyev A. İnnovasiya. I cild. Bakı, 2018.

3. Texnopark innovasiya əsaslı, elmtutumlu və rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın yaradılması vasitəsidir. URL: https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/texnopark-innovasiya-esasli-elmtutumlu-ve-reqabet-qabiliyyetli-iqtisadiyyatin-yaradilmasi-vasitesidir-89104

4. Texnoparkların yaradılması ilə Azərbaycanda sənayeləşmənin yeni mərhələsi başlayıb. URL: https://www.yeniazerbaycan.az/Siyaset_e17482_az.html

5. Sənaye parkları. URL: https://economy.gov.az/az/page/senaye-zonalari/senaye-parklari

6. Sənaye zonaları biznes üçün əlverişli məkanlardır? URL: https://modern.az/iqtisadiyyat/493586/senaye-zonalari-biznes-uchun-elverishli-mekanlardir-arashdirma/

МАТЕРИАЛДЫҚ ӨНДІРІС САЛАСЫНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кузенбаева Э.Р., э.ғ.м.
Л.Б. Гончаров атындағы Қазақ автомобиль-жол институты

Нарықтық қатынастары дамыған кез келген мемлекеттің ұлттық экономикасының негізін жекелеген азаматтар немесе әртүрлі ұйымдық-құқықтық нысандағы кәсіпорындар жүзеге асыратын кәсіпкерлік құрайды.

Кәсіпкерлікті дамытудың маңыздылығы келесі факторлармен анықталады:

1) дамыған нарықтық қатынастар жағдайында шаруашылық жүргізуші субъектілердің ұтқырлығын қамтамасыз етеді, терең өндірістік мамандандыру мен кооперацияны қалыптастырады, онсыз халық шаруашылығының жоғары тиімділігі мүмкін емес;

2) дамыған және теңдестірілген нарықты құруға ықпал ететін өндірістік және тұтынушылық салаларда құрылған тауашаларды тез толтырады;

3) шығармашылық бастаманы, барлық тартылған ресурстарды ұқыпты пайдалануды және салынған капиталды тез қайтаруды мақсат етеді;

4) нарықтық экономиканың тиімді дамуының негізі болып табылатын дамыған бәсекеге қабілетті сфераны жасайды және қолдайды.

Кәсіпкерлік пайда алу мақсатында тауар өндірісін ұйымдастыру процесі ретінде, сонымен бірге осы процесті басқару функциясының өзіндік тарихы мен динамикасы бар.

Кәсіпкерлік (кәсіпкерлік қызмет) – азаматтардың пайда немесе жеке табыс алуға бағытталған, өз атынан, өз тәуекелімен және мүліктік жауапкершілікпен жүзеге асырылатын бастамашылық қызметі.

Кез келген кәсіпкерлік қызметтің нәтижесі – алға қойған мақсаттарға жету.

Кәсіпкерліктің негізгі мақсаттары:

1) белгілі бір объектіге салынған капиталдан және басқа да экономикалық ресурстардан пайда (кіріс) алу;

2) қандай да бір мақсатты нарықтағы белгілі бір қажеттілікке қоғамның сұранысын қанағаттандыру.

Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру сыртқы ортаның әртүрлі элементтерімен және белсенді күштерімен өзара әрекеттесусіз мүмкін емес. Көп жағдайда шаруашылық жүргізуші субъектілердің қатарына кіретіндер:

1) кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыру және жүзеге асыру субъектісі ретінде кәсіпкердің өзі (оның кәсіпорны);

2) тұтынушы кәсіпкердің негізгі контрагент ретінде;

3) кәсіпкерлік қызметтің түпкілікті нәтижелеріне әсер ете алатын әртүрлі ұйымдар мен мекемелер ұсынған мемлекет;

4) қызметкер (кәсіпкер бөлек жұмыс істемесе);

5) іскерлік серіктестер (әдетте ресурстарды жеткізушілер, кооператорлар және делдалдар).

Мұндағы негізгі критерий салалық тиістілік емес, қызметтің мазмұны болып табылады. Нарықтық экономикасы дамыған елдерде бизнесмендердің бұл топтарының арақатынасы шамамен 20:40:40 құрайды және олардың негізгі бөлігі (70%-дан астамы) техникалық, ақпараттық және басқа қызметтерді көрсетумен байланысты. Нарығы дамымаған, инфляция деңгейі жоғары қазіргі Қазақстан мемлекетінде кәсіпкерлердің 70 пайызы тауарды қайта сатумен және қаржылық делдалдық операциялармен айналысады.

Экономикалық жетістікке және өнеркәсіп өндірісінің жоғары өсу қарқынына қол жеткізуде кәсіпкерлікті дамыту таптырмас рөл атқарады. Ол экономиканың инновациялық, өндірістік сипатының негізі болып табылады. Шаруашылық субъектілерінің бастамасы мен креативтілігін көрсету мүмкіндігі неғұрлым көп болса, соғұрлым әлеуетті және нақты даму нәтижелері арасындағы алшақтық азаяды.

Кәсіпкерлік үйлестіру, нарық және бәсеке арқылы даму стратегияларын әзірлеу, шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы байланыс механизмдерін жасайды. Сонымен, кәсіпкерлік шаруашылық субъектісі және экономикалық мінез-құлықтың ерекше шығармашылық түрі ретінде экономикалық табысқа жетудің барлық факторларының ажырамас қасиеті болып табылады.

Сонымен қатар, өндірістің жұмыс істеу процесінде делдалдық немесе басқа да кәсіпкерлік қызмет сияқты келесі мақсаттарға ие:

– әзірлемелерді жүзеге асыруға, жаңа нарықтарды бағындыруға, өндірісті дамытуға қаражат жинақтау;

– өз кәсіпорны немесе белгілі бір аумақтағы әлеуметтік мәселелерді шешу;

– кәсіпорын өніміне сұранысты құру және реттеу және т.б.

Қорыта айтқанда, қойылған мақсаттарға жету кәсіпорынның ағымдағы немесе болашақтағы саясаты шеңберінде кәсіпкерлік қызметтің нақты мәселелерін шешуге негізделген. Сонымен бірге саясат кәсіпкерлік қызметтің бағыттары мен әдістерін, кәсіпкерлік ортаның ағымдағы немесе өзгермелі жағдайында кәсіпорынның мінез-құлқын анықтайды.

Секція 2

Соціально-економічні аспекти розвитку підприємництва

METHODOLOGY OF ASSESSING ENTREPRENEURIAL RISKS

Kalgulova R.Zh., Candidate of Economic Sciences, professor
KazARI named after. L.B. Goncharov

An analysis of domestic and foreign sources shows that the initial stage of risk management is the creation of its algorithm. This issue is reflected in domestic and foreign sources.

K. Redhead and S. Hughes in their work "Financial Risk Management" proposed the following risk management algorithm.

"The process of managing entrepreneurial risk can be divided into six successive stages:

1. Defining the goal;
2. Identifying the risk;
3. Risk assessment;
4. Selecting a risk management method;
5. Implementing management;
6. Summarizing the results."

V.B. Egorov proposes the following algorithm for managing entrepreneurial risks:

1. "Risk identification (description of their nature and special specific features).
2. Risk assessment (quantitative expression of not only the probability of losses, but also the amount of potential damage).
3. Development and selection of measures to overcome risks.
4. Analysis and control over the consequences of the implementation of measures to overcome risks." M.A. Rogov notes that risk management consists of several main stages:

1. Identification and classification of the main types of risk.
2. Calculation of an adequate and easily interpreted quantitative measure of risk.
3. Making decisions on reducing or increasing the identified risks.
4. Development and implementation of procedures for monitoring the risks of current positions.

Analyzing the risk management algorithm proposed by the authors, we can note the similarity between them. In our opinion, the main stages of risk management (including entrepreneurial risk management) are: risk detection (identification), risk assessment and implementation of measures to reduce the impact of risk. One of the main tasks in managing entrepreneurial risks is risk analysis. Analysis of entrepreneurial risks helps to choose one or another method of managing entrepreneurial risk. The problems of analyzing entrepreneurial risks are reflected in some domestic and foreign literary sources. Of course, timely recognition of risks is one of the main tasks of effective operation of the enterprise. The manager must

correctly assess the degree of influence of risks on the results of entrepreneurial activity of the enterprise in quantitative terms.

In risk management practice, there are several types of assessment of quantitative determination of business risks, which puts the manager before the choice: which type of assessment is most effective in managing business risks.

The most common methods of quantitative analysis of business risk are:

- statistical;
- cost feasibility analysis;
- expert assessment method;
- use of analogs.

The essence of the statistical method is that the statistics of losses and profits that took place in a given or similar production are studied, the amount and frequency of obtaining a particular economic return are established and the most probable forecast for the future is made.

The forecast is made using the method of variation, dispersion and standard deviation.

As is known, variation is a change (fluctuation) in the quantitative assessment of a feature when moving from one case (option) to another. For example, a change in economic profitability can be determined by summing up the product of the actual values of economic profitability (EP_i) to the corresponding probabilities (P_i):

$$EP = \sum_{i=1}^{n} EP_i \times P_i \quad (1)$$

Variation is estimated by dispersion, that is, the measure of scatter (dispersion, deviation) of the actual value of a feature from its average value. The weighted average dispersion of mathematics is calculated by the formula:

$$D = \sum_{i=1}^{n} (EP_i - EP)^2 \times P_i , \quad (2)$$

and standard deviations are defined as $\sqrt{D}$. (3)

The higher the result, the more risky the project or solution under consideration, or even the entire enterprise activity under analysis.

The statistical method of calculating the degree of risk requires a significant array of data, which is not always available, which complicates its application.

Cost feasibility analysis is aimed at identifying potential risk zones. Cost overruns can be caused by one of four main factors or a combination of them:

- initial underestimation of cost;
- change in design boundaries;
- difference in productivity;
- increase in initial cost.

The method of expert assessments is based on a questionnaire survey of expert specialists. Then the questionnaires are statistically processed in accordance with the analytical task. In order to obtain the highest quality judgment, specialists with a high professional level and extensive practical experience in the relevant field, who have the ability to adequately understand development trends, and who are interested in the problem at hand are involved in the examination. Questionnaires are a fairly accurate method for determining the impact of risks in quantitative terms. The advantage of this method also lies in the sufficient simplicity of the study.

The method of using analogs consists in finding and using similarities, similitudes of phenomena, objects, systems and their comparison (sometimes subconsciously) with other more or less similar objects.

This method is characterized by a certain subjectivity, since intuition and experience are of great importance. The main stage of the algorithm for managing entrepreneurial risks is the development and selection of measures to overcome them. Considerable attention is paid to the consideration of methods for managing entrepreneurial risks in some Russian and foreign publications.

THE ROLE OF INVESTMENT IN THE MACROECONOMIC DEVELOPMENT OF SOCIETY

Turkebaeva Z.T., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
KazARI named after L.B. Goncharov

Investments play a significant role in the functioning and development of the economy. Irrational implementation of investments entails freezing of resources and, as a consequence, a decrease in the size of manufactured products. The effectiveness of the use of investments has a significant meaning for the economy: increasing the scale of investment without achieving a specific value of its productivity does not lead to financial growth.

Investments - (from the Latin text "invest" - to invest) long-term investments of funds in the economy in order to generate income.

In a broader interpretation, investments are understood as all types of property and intellectual values placed in objects of entrepreneurial and other types of work in order to generate income or achieve a social effect.

By the main goals of investment:

1. Direct investments - investments in new physiological and intellectual assets (capital-forming investments), as well as investments of a company in the authorized capital of another company in order to establish control over it; 2. Portfolio investments - investments of the company in securities for the purpose of receiving income, or for other purposes, excluding the establishment of control over another company;

The doctrine of investment dynamics is based on the principle of the multiplier. In translation, the multiplier means - a multiplier (multiplication - multiplication, increase; multiplier - a multiplier, a coefficient).

The multiplier is a coefficient showing the increase in income caused by the increase in investments. The concept of the investment multiplier was taken by J. M. Keynes from the British economist R. F. Kahn, who in 1931 put forward the idea of the "employment multiplier", showing the relationship between the increase in costs of conducting social affairs and the decrease in unemployment. J. M. Keynes, instead of employment, began to consider government earnings as a dependent variable. The main provision of the joint Keynesian doctrine is considered to be the thesis on the decisive role of investments in determining the joint size of employment. The increase in investments means the involvement of additional workers in the creation, which leads to an increase in employment, state income and consumption. The initial increase in employment caused by new investments causes an auxiliary increase in employment caused by the need to satisfy the demand of additional workers. Keynes called this coefficient of the auxiliary increase in employment a multiplier, which demonstrates the correspondence between the increase in investments on the one hand, and the increase in employment and income - on the other. When autonomous investments arise or change, changes occur in the value of the balanced state income. The investment multiplier demonstrates the positive impact of investments on all other branches. Keynes proposed to regulate not only investments, but also state earnings. He considered taxes to be a means for this, requiring their increase in order to withdraw savings for the increase of state investments.

Recruitment of state and foreign investments is considered extremely necessary for a progressive economy. Availability of necessary investment resources, first of all, will allow to make modernization of existing production assets, and also to create new high-tech companies, which will positively affect the financial growth of the state. The influx of investments both foreign and state, is also important for achieving medium-term goals - exit from advanced socio-economic decline, overcoming production regression and deterioration of quality of life. Separately, it should be stated that national investments are even more relevant than foreign ones, because they serve as an indicator of public confidence in the government.

ПЕРЕВАГИ IT-АУТСОРСИНГУ В КОНЦЕПЦІЇ ESG-СТРАТЕГІЇ

Будяков Г.В., аспірант
Київський національний університет технологій та дизайну

Стратегії та ініціативи ESG вимагають вимірюваних, підзвітних результатів. ESG: E – екологічний елемент вимірює, як організація захищає навколишнє середовище, особливо щодо корпоративної політики боротьби зі зміною клімату та відходами. S – соціальний елемент досліджує, як організація управляє відносинами з постачальниками, клієнтами, працівниками та громадами. G – управлінський елемент стосується керівництва компанії, структурами прийняття рішень, аудитом та внутрішніми процесами.

Питання ESG стали центральними для більшості клієнтів, майже 60% [1] стверджують, що мета та цінності організації впливають на економічні рішення.

Організації повинні бути проактивними у сфері ESG, і ця потреба поширюється не лише на саму організацію, а й на весь ланцюжок їхніх постачальників.

Існують переваги, які IT-аутсорсинг може надати концепції ESG:

1. IT-аутсорсинг дозволяє зосередитися на головних цілях. IT-аутсорсинг допомагає вирішувати пріоритетні цілі, а допоміжні, зокрема звітність по ESG передати профільним фахівцям.

2. Узгодження цифрової трансформації з ESG-стратегією. В епоху цифрової трансформації організації були змушені трансформуватися для того, щоб залишатися продуктивними, і перехід на гібридну роботу є кращим прикладом поточного виклику. Зростаючий виклик на використання штучного інтелекту та великих масивів даних є, мабуть, найбільшим завданням, яке стоїть перед організаціями. Цей тиск означає, що трансформація зараз є критично важливою, що прискорює перехід до хмарних технологій. Прогнозується, що IT-аутсорсинг, впровадження хмарних послуг мають тенденцію до зростання.

3. Формування галузевих орієнтирів при відсутності стандарту ESG звітності. ESG – це, по суті, набір стандартів та вимірювань. Проте, незважаючи на те, що увага громадськості до цієї теми є надзвичайно високою, реальні стандарти і нормативи все ще важко знайти. Відсутність чітких цілей може ускладнити роботу організацій, створюючи виклики щодо того, як найкраще сформувати ESG-стратегію та звітність організації. Співпраця з обізнаним міжгалузевим постачальником послуг IT-аутсорсингу, який має досвід у галузі та багатьох інших сферах може забезпечити відсутній досвід і знання.

4. Відповідність вимогам. Попри те, що стандарти та законодавство ESG мають фрагментарний характер, ця ситуація зміниться. Посилення тиску з боку аудиторів та більш суворі правила створюють виклики у сфері ESG. Співпраця з IT-постачальником, який може допомогти впровадити технології, процеси та звітність, щоб краще відповідати цим новим стандартам – це спосіб бути конкурентоспроможним.

5. Швидші дані – швидші рішення в сфері ESG. Правильні дані в потрібний час мають вирішальне значення для того, щоб допомогти керівникам приймати кращі ESG-рішення. Співпраця з досвідченим IT-постачальником, який допоможе організації створити та запустити правильний технологічний рівень для генерування якісних ESG даних розширить можливості організації.

6. Управління постачальниками та моніторинг ESG. Технології та великі масиви даних стають дедалі складнішими. Таке розгалужене середовище може бути складним для моніторингу, але тим не менш, воно важливе для ESG, оскільки постачальники, які виходять за межі внутрішнього середовища, повинні відповідати ESG на всьому ланцюжку постачання.

Організації використовують або планують використовувати хмарні технології для покращення своїх зусиль у ESG-стратегії. Хмарні технології є критично важливою технологією для підтримки та покращення зусиль організації у сфері ESG. Хмарні технології сприяють цьому кількома способами:

1. Хмарні системи звітності та управління даними можуть покращити ESG за рахунок збору, автоматизації та стандартизації організаційних даних і

процесів організації. Це може сприяти кращій бізнес-аналітиці, одночасно підвищуючи прозорість для кращого розуміння та адаптації до ESG ризиків.

2. Хмарні технології еволюціонують. Сучасні технології, додатки, програмні продукти є або хмарними, або створені за допомогою хмарних технологій. Скористатися перевагами сучасних рішень життєво важливо, щоб йти в ногу з очікуванням клієнтів щодо сталого розвитку та суспільного блага.

3. Хмарні системи сприяють розвитку штучного інтелекту. Штучний інтелект – це трансформаційний і значною мірою хмарний набір технологій. Штучний інтелект буде важливим не лише для збереження конкурентоспроможності, але й матиме вирішальне значення для ESG, особливо в питаннях енергетики, викидів та біорізноманіття.

4. Хмарні технології дозволяють ефективніше, швидше та простіше звітувати. Хмарні технології також мають можливість створювати швидкі та точні звіти, необхідні для вимірювання та покращення показників ESG.

5. Зменшення споживання енергії. Хмарні системи значно зменшують споживання енергії та обсяги викидів. Це пов'язано з гнучкістю хмарних технологій у порівнянні з традиційною інфраструктурою, що дозволяє адаптувати обчислювальні ресурси та ресурси зберігання даних.

6. Зниження витрат на обладнання та споживання. Інфляція та глобальний дефіцит призводять до зростання цін на технології. Організації повідомляють про 20% економію за рахунок переходу до хмарних систем [1].

Отже, оскільки хмарні технології є найкращим способом генерування показників ESG, має сенс створити ESG-стратегію в поєднанні з хмарною трансформацією. Вибір співпраці з постачальником послуг IT-аутсорсингу, який має досвід не лише в управлінні трансформацією, а й у впровадженні ESG у цей процес, надасть значну перевагу розвитку організації.

Література:

1. Can Outsourcing IT Transform ESG? URL: https://www.oneadvanced.com/contentassets/6535801a46894b4d9c855327ee296a0b/ito--esg-ebook-v3.pdf (дата звернення 25.11.2024 р.)

БЛОКЧЕЙН У КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СОЦІУМУ

Кудрявцев В.М., к.е.н., доцент
Макаренко С.П., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Розвиток сучасного людського соціуму характеризується такими всесвітніми тенденціями як формування кіберпростору. Кіберпростір, або по-іншому цифрове середовище, – це простір функціонування продуктів інформаційно-комунікаційних технологій, що дають змогу створювати надзвичайно складні системи взаємодій агентів з метою отримання інформації,

обміну та управління нею, а також здійснення комунікацій в умовах безлічі різних мереж. Інформаційно-комунікаційні технології розширюють і посилюють міжнародне співробітництво, в якому інформаційний капітал стає новим елементом загальнонаціонального багатства та етапом інформаційної революції.

В умовах стрімкого розвитку технологій, що формують цифрову економіку, для якої характерним є стале розширення електронного бізнесу та електронної комерції, де розрахунок більшою мірою здійснюється електронними грошима, підвищується і роль інформаційної безпеки як засобу запобігання цифровій злочинності в контексті сталого розвитку людського соціуму.

25 вересня 2015 року 193 країни ООН ухвалили резолюцію «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року». Документ встановив 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР). Ціль під номером 9 – «Індустріалізація, інновації та інфраструктура» характеризується: «Створенням стійкої інфраструктури, сприянню всеохоплюючій та стійкій індустріалізації та інноваціям» [1]. Але незважаючи на розвиток науково-технічного прогресу для забезпечення якості життя людей, він може нести й потенційні загрози для сталого розвитку людства.

Значне зростання кількості випадків електронного шахрайства підкреслює необхідність впровадження технологій, які зможуть забезпечити збереження даних для забезпечення людських потреб в інформаційній безпеці. Цією технологією може стати блокчейн.

Блокчейн (від англ. «Blockchain» – ланцюжок блоків) є різновидом технології розподіленого реєстру (від англ. «Distributed ledger technology» – технологія зберігання інформації), що має на увазі повну децентралізацію, тобто не має єдиного регулювального органу, він використовується для шифрування та зберігання структурованих даних за допомогою криптографічних методів. Уся інформація в блокчейні зберігається у вигляді зашифрованих між собою блоків, які не можна видаляти або редагувати, завдяки цьому забезпечується їхня імутабельність і неможливість злому, адже дані перебувають одночасно в усіх учасників мережі. Поєднання властивостей розподіленого реєстру та блокчейну дають змогу забезпечувати інформаційну безпеку в умовах цифровізації економіки та сталого розвитку суспільства.

Важливо розуміти, що шахрайство в цифровому середовищі процвітає не тільки в сегменті «business-to-customer» (B2C), а й у сегменті «business-to-business» (B2B). У цьому випадку жертвами злочинців є індивідуальні підприємці та компанії різних галузей економіки. Методи для досягнень шахрайських схем здебільшого ідентичні тим, що використовуються для обману громадян. Це може бути підробка офіційних сайтів різних дистриб'юторів, а також крадіжка персональних даних, яка надалі може призвести до шантажу і шкоди для ділової репутації компанії. Незалежно від масштабів діяльності підприємства, збиток, який завдається такими видами шахрайства, економічно важливий.

Банки доклали чимало зусиль для боротьби з шахрайством і захисту персональних даних, інвестуючи у фінтех і впроваджуючи обмін інформацією в

режимі реального часу. Ці методи підвищили ефективність, але призвели до збільшених витрат і більш тривалого часу онбордингу клієнтів (від англ. «Onboarding» – входження, адаптація). Це знайомство користувача з функціоналом продукту. Частина комплексного процесу адаптації клієнтів банку включає в себе перевірки дотримання вимог, тобто, час, який витрачається банком на перевірку особистості нового користувача. Із застосуванням блокчейна можливе об'єднання великих обсягів даних, які можуть бути анонімізовані та захищені протоколами шифрування в розподіленому реєстрі. Фінансовим установам часто потрібно ухвалювати рішення на основі обмежених даних, наприклад, під час схвалення кредитних продуктів, тому що потенційний клієнт може не мати достатньої кількості безготівкових фінансових транзакцій для оцінки своєї кредитоспроможності. Маючи об'єднаний масив даних, банки зможуть переглядати інформацію, яка була завантажена будь-якою іншою фінансовою установою в мережу. Результатом мають стати більш швидкі, ефективні та обґрунтовані процеси розподілу кредитних продуктів.

Незважаючи на значну кількість проведених експериментів із впровадження блокчейн-технологій, фінансовий сектор економіки стикається з проблемами під час упровадження таких інструментів для боротьби з шахрайством, оскільки має пройти адаптивний період до нової культури, що ґрунтується на децентралізації та необхідності обміну даними. Це відносно далека концепція в галузі, яка звикла на перше місце ставити конфіденційність. Такий обмін даними пов'язаний із витратами, оскільки це ризикує підірвати здатність банків пропонувати персоналізовані послуги.

Література

1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development: веб-сайт. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R (дата звернення: 15.11.2024).

АНАЛІТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ КОМПАНІЇ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Левіщенко О.С., к.е.н., доцент
Рубцов Є.А., магістрант
Національний транспортний університет

У сучасних умовах динамічних змін бізнес-середовища стратегічний розвиток компаній стає визначальним фактором їхньої конкурентоспроможності. Особливу увагу слід приділяти соціально-економічним аспектам, які забезпечують стійкість і довгостроковий успіх підприємства.

Стратегії розвитку підприємства здебільшого орієнтовані на довгостроковий період і потребують вкладення інвестиційних коштів, а це характеризується відповідним рівнем ризику. На ризики потрібно звернути увагу під час формування стратегії розвитку. До основних чинників негативного

впливу належать: неадекватність зовнішніх умов розвитку ринків; зниження результатів ефективності діяльності підприємства; втрата контролю над ризиками; можливість збитків через зниження якості активів; надлишкове інвестування; невідповідність структури виробничої системи потенційним масштабам діяльності тощо. Окрім того, здатністю до ризикових операції не наділені всі керівники, тому часто виникають ситуації, коли проекти відхиляються навіть за мінімального ризику. Враховуючи довгостроковий характер реалізації стратегії розвитку, необхідно заздалегідь закласти можливості підприємства до відповідних дій на зміну ситуації на ринку. Виявлення можливостей для розвитку підприємства базується на ретельній діагностиці внутрішнього і зовнішнього середовища. Запорукою успішної реалізації стратегії розвитку підприємства є її інноваційне спрямування. Кожна стратегія розвитку орієнтована на позитивні результати (збільшення прибутків, підвищення рентабельності діяльності), які сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності продукції підприємства у цілому [1].

Взаємозв'язок між економічною ефективністю та соціальною відповідальністю є важливим елементом стратегічного розвитку сучасних компаній. Соціальна відповідальність сприяє економічній ефективності, підвищуючи репутацію компанії, зміцнюючи лояльність споживачів та оптимізуючи витрати через впровадження етичних практик і екологічних ініціатив.

Інтеграція соціальної відповідальності у стратегію компанії сприяє підвищенню продуктивності через інвестиції в персонал, зменшенню ризиків завдяки етичній поведінці та стимулює інновації для сталого розвитку.

Підхід "win-win" забезпечує взаємну вигоду, створюючи суспільну цінність, розширюючи ринкові можливості та зміцнюючи довгострокову стійкість компанії через баланс економічних, соціальних і екологічних цілей [2].

Основними викликами соціальної відповідальності є значні короткострокові витрати та складність досягнення балансу між прибутковістю й задоволенням суспільних потреб.

Інтеграція цифрових технологій у процес стратегічного аналізу відкриває нові можливості для врахування соціально-економічних факторів, які впливають на розвиток компаній. Ці фактори та технології взаємопов'язані і забезпечують більш гнучке, точне й ефективне управління.

Аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів суттєво допомагає прийняти ефективні управлінські рішення щодо стратегічного розвитку компанії. Стан економіки, найважливіші макроекономічні показники (ВВП, рівень інфляції, рівень зайнятості та споживча спроможність населення), регуляторне середовище, рівень кваліфікації працівників, наявність фінансових ресурсів та доступність інвестицій для впровадження цифрових технологій – основні маркери для розробки стратегії розвитку компанії.

В часи стрімкого розвитку цифрових технологій важко уявити ефективний аналітичний процес без Big Data, що дозволяє аналізувати великі масиви соціально-економічних даних у реальному часі, прогнозувати тенденції ринку та

поведінку споживачів, а також, проводити моніторинг ринків, що пов'язані із соціальними та економічними змінами.

Серед переваг впровадження цифровізації в аналізі соціально-економічних факторів варто виділити: точність і швидкість (атвоматизація дозволяє оперативно враховувати зміни в соціально-економічному середовищі); зниження витрат (ефективне використання ресурсів завдяки аналітичним інструментам); прогнозування ризиків (виявлення потенційних загроз через прогнозний аналіз), а також індивідуалізацію стратегій (адаптація рішень до потреб різних груп споживачів або співробітників).

Соціальна відповідальність не є перешкодою для економічної ефективності, а навпаки, посилює її, створюючи довгострокову цінність для бізнесу та суспільства. Включення соціально відповідальних практик у стратегію компанії сприяє сталому розвитку, формує довіру серед зацікавлених сторін та забезпечує стабільне зростання в умовах глобальної конкуренції.

Інтеграція сучасних цифрових технологій в аналітичний процес дозволяє компаніям враховувати соціально-економічні фактори, одночасно підвищуючи ефективність стратегічного планування, що забезпечує адаптацію до змін бізнес-середовища і стійкість у довгостроковій перспективі.

Аналітичне обґрунтування стратегічного розвитку не тільки підвищує економічну ефективність компаній, а й сприяє вирішенню соціальних проблем, забезпечуючи сталий розвиток, який відповідає вимогам сучасного бізнесу і суспільства.

Література:

1. Гудзь О.І. Стратегія розвитку підприємства: сутність та класифікація. *Економіка та суспільство.* Мукачівський державний університет. 2018. Вип.18 DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-18-48

2. Win-win: перемога безпереможених і теорія перемовин№1 у світі. URL: https://worksection.com/ua/blog/win-win.html (дата звернення 20.11.2024)

ІНВЕСТИЦІЯ ЯК ГОЛОВНИЙ ЧИННИК УСПІШНОСТІ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНУ

Мордовцев О.С., к.е.н., доцент
Шепелєв О.В., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Економічний розвиток виражається в досягненні ефективності розподілу ресурсів і ефективності виробництва. У бюджетній системі одним з головних інструментів досягнення ефективності (розподілу бюджетних коштів та здійснення видатків) є фінансова децентралізація бюджетів. Це робить її важливим фактором соціально-економічного розвитку. Тому політика міжбюджетних відносин-управління повноваженнями та перерозподілу

ресурсів, – є важливим інструментом податково-бюджетної політики щодо стимулювання розвитку економіки країни.

Вибір інвестицій як показника, що формується під впливом фінансової децентралізації, здійснено не випадково. Аналіз потенціалу фінансової децентралізації показав, що стимулювати зростання факторів виробництва в приватній сфері можна через зростання ефективності суспільної сфери [1].

Методично, інвестиції можуть відображати не тільки рівень економічного розвитку регіону, а й реалізацію економічного потенціалу регіону «в моменті», тобто в кожен період часу (як правило, за рік) [2]. В даному контексті можна прийняти, що показник інвестицій є наслідком сформованого інвестиційного клімату в регіоні і відображає інвестиційну активність в ньому. Звідси, показник інвестицій може краще відображати стимули економічних агентів продовжувати підприємницьку діяльність, і тому адекватно відображає той самий «канал» позитивних стимулів, що переходять в приватний сектор з суспільного і походять з передбачуваного зростання ефективності бюджетної системи внаслідок достатніх місцевих повноважень. Дійсно, через інвестиції як економічний показник, на відміну від соціальних показників (узагальнено, рівня задоволеності населення органом влади регіону), можна простежити вплив внутрішньорегіональної децентралізації як чинника ефективності на стимули економічних агентів, що беруть участь у процесі економічного відтворення. Тобто, перевірити саму передумову впливу внутрішньорегіональної децентралізації на сферу економіки.

Зростання інвестицій в економіці багато в чому обумовлено ефективністю державної економічної, в тому числі структурної (структурно-інвестиційної) політикою. Під нею розуміється комплекс заходів щодо стимулювання факторів виробництва, перш за все інвестицій і продуктивності праці. Структурно-інвестиційній політиці відводиться ключова роль в тих областях, де механізми ринку самостійно не здатні забезпечити ефективність розподілу ресурсів. Вона передбачає полегшення пересування ресурсів між секторами економіки і заходи щодо згладжування диспропорцій, що не усувається ринковими механізмами. Таким чином, однієї лише макроекономічної стабілізації недостатньо для стійкого економічного зростання.

На відміну від зростання економіки, характер впливу фінансової децентралізації на рівень інвестицій вивчений досить слабо. Щодо бюджетних інвестицій виявлено, що при децентралізації рішень у сфері податкової політики можливий потенціал зростання якості інфраструктури. Для загальних інвестицій позитивний вплив децентралізації може транслюватися через збільшення їх обсягу, проте не обов'язково через зростання ефективності [3].

Таким чином, для зростання ефективності заходів стимулювання інвестицій необхідно розуміння процесів, що супроводжують їх здійснення. Стагнація інвестицій в економіці України пояснюється довгостроковим зниженням динаміки зовнішнього попиту, переважним попит споживчий та інвестиційний [4]. D даних умовах виникає питання про те, що опосередковує і які ефекти викликає поточна структура інвестицій в економіці. Отже, для

досягнення високих макроекономічних показників розвитку регіону як і раніше вкрай важливий сировинний сектор.

Література

1. Бабич М.М. Формування системи продовольчої безпеки: теорія, методологія, практика: монографія. Миколаїв: вид. відділ МНАУ, 2018. 360 с.

2. Bashir M., Schilizzi S. Measuring food security: Definitional sensitivity and implications. Contributed paper prepared for presentation at the 56th AARES annual conference, Fremantle, Western Australia. February 7–10, 2012. URL : https://www.researchgate.net/publication/227842803 (дата звернення: 20.04.2022).

3. Ревенко С.О. Методологічні підходи до оцінки рівня загроз продовольчій безпеці. *Агроінком*. 2013. № 10. С. 61-64.

ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ

Репецький О.В., здобувач PhD
Кирчата І.М., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Автомобільний транспорт є одним із ключових сегментів транспортної системи України, забезпечуючи мобільність населення, розвиток економіки та інтеграцію в міжнародну спільноту. В умовах сучасного світу, що характеризується глобалізацією, інтенсивною урбанізацією та кліматичними викликами, сталий розвиток автомобільного транспорту набуває особливого значення. Держава відіграє важливу роль у створенні умов для ефективного функціонування цієї галузі та забезпечення її відповідності сучасним вимогам.

Державна політика у сфері автомобільного транспорту в Україні починається з формування законодавчої бази, яка регулює діяльність усіх учасників транспортної системи: від вантажоперевізників до водіїв приватних автомобілів. У контексті євроінтеграції держава має адаптувати своє законодавство до стандартів ЄС, зокрема до вимог щодо безпеки руху, екологічних стандартів автомобілів та умов роботи перевізників, створюючи прозорі правила, які сприяють розвитку галузі, покращенню якості послуг і підвищенню рівня безпеки.

Одним із найважливіших завдань держави є розвиток транспортної інфраструктури, адже в Україні автомобільні дороги є головною складовою транспортної мережі, проте їхній стан залишається однією з найбільших проблем. Державна програма «Велике будівництво», що реалізується з 2020 року, є прикладом стратегічного підходу до реконструкції та будівництва доріг., адже завдяки цій програмі вдалося покращити стан багатьох магістралей, з'єднати регіони сучасними трасами та сприяти економічному розвитку через полегшення логістики. Однак для сталого розвитку автомобільного транспорту

держава повинна звертати увагу не лише на основні магістралі, але й на місцеві дороги, які є критичними для сільських громад.

Крім того, розвиток інфраструктури повинен включати створення паркінгів, зарядних станцій для електромобілів, сервісних зон та сучасних систем управління рухом.

Враховуючи, що автомобільний транспорт є одним із найбільших джерел викидів парникових газів в Україні, а зростання кількості автомобілів, особливо старих, імпортованих із-за кордону, погіршує екологічну ситуацію, то в даному контексті держава відіграє важливу роль у стимулюванні переходу до екологічно чистих технологій.

В цьому випадку держава має забезпечити належну інфраструктуру для електротранспорту, включаючи мережу зарядних станцій.

Безпека дорожнього руху – ще один ключовий аспект державної політики. Високий рівень аварійності на дорогах України є серйозною проблемою, що спричиняє людські втрати, економічні збитки та погіршення соціального клімату.

Держава здійснює комплекс заходів для зменшення кількості ДТП:

- запровадження системи відеофіксації порушень правил дорожнього руху;
- проведення інформаційно-освітніх кампаній щодо безпеки руху;
- поліпшення дорожньої інфраструктури, включаючи освітлення доріг, створення безпечних переходів та кільцевих розв’язок.

Сталий розвиток автомобільного транспорту неможливий без інтеграції України в європейську та світову транспортну систему. Держава відіграє провідну роль у цьому процесі через підписання міжнародних угод, участь у проєктах транс'європейської транспортної мережі (TEN-T) та співпрацю з міжнародними фінансовими організаціями для залучення інвестицій.

Розвиток міжнародних транспортних коридорів, таких як «Go Highway», який з’єднує Чорне море з Балтійським, створює нові можливості для логістики та міжнародної торгівлі. У цьому контексті важливими є стандартизація процедур на митниці, розвиток прикордонної інфраструктури та забезпечення прозорості перевезень.

Окремої уваги заслуговують інновації, які є рушійною силою розвитку автомобільного транспорту. Держава має підтримувати впровадження сучасних технологій, таких як електронні системи управління рухом, автоматизовані транспортні системи та «розумні дороги».

Держава повинна враховувати соціальні аспекти розвитку автомобільного транспорту. По-перше, це забезпечення доступності транспорту для всіх верств населення, включаючи маломобільні групи. По-друге, розвиток транспортної системи повинен сприяти створенню нових робочих місць та підвищенню рівня життя громадян.

Держава також має підтримувати програми професійної підготовки кадрів для автомобільної галузі, що включає навчання водіїв, механіків та спеціалістів у сфері логістики.

Роль держави у становленні та сталому розвитку автомобільного транспорту в Україні є багатогранною та охоплює правове регулювання, розвиток інфраструктури, стимулювання інновацій, підвищення екологічної ефективності та забезпечення безпеки дорожнього руху. Ефективна державна політика в цій сфері є запорукою економічного зростання, соціального прогресу та інтеграції України у світову транспортну систему.

В умовах глобальних викликів, таких як зміна клімату та урбанізація, держава повинна спрямовувати свої зусилля на створення екологічно чистої, ефективної та безпечної транспортної системи, яка буде відповідати потребам сучасного суспільства та сприяти сталому розвитку України.

AZƏRBAYCANDA QADIN SAHİBKARLIĞININ İNKİŞAFI SAHƏSİNDƏ OLAN PROBLEMLƏR

Əliyev R. R., t.ü.f.d.
Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Sahibkarlıq – bir çox keyfiyyətlərin, xarakter xüsusiyyətlərin və səriştələrin birləşməsinin nəticəsi olan bir bacarıqdır. Sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində bir çox təşəbbüskar, fədakar insanların birliyi olmalıdır. Ancaq fədakar, çalışqan, yaradıcı və bacarıqlı sahibkarlar sahibkarlıq prosesini inkişaf etdirmək üçün kifayət deyil. Sahibkarlıq sahibkarın müəyyən bir mühitdə həyata keçirdiyi tədbirlər prosesinə aiddir. Deyə bilərik ki, sahibkarlıq sahibkarın və ətraf mühitin hərəkətlərinin məcmusudur.

Qadınlar arasında kiçik müəssisələrin yaradılması tendensiyası müxtəlif səbəblərdən asılıdır. Birincisi, qadınlar evinə əlavə gəlir təmin etmək üçün öz bacarıqlarından istifadə edərək kiçik biznes qururlar. İkincisi, evin gəlirindəki azalmağa paralel olaraq qadınlar hər hansı bir ödənişli işlə təmin olunurlar. Bununla belə, müvafiq təhsil və bacarıqları olmayan qadınlar iş tapa bilmirlər və buna görə də məşğulluq ödənişli işdə çalışmaq istəyən və iş tapa bilməyən qadınlar üçün seçimdir. İqtisadi zərurət, qeyri-kafi ailə gəliri və ya əlavə gəlir ehtiyacı, ailədən birinin ölümü və ya boşanma kimi ailə quruluşu və ailədaxili hadisələr, qəbul edilə bilməz iş şəraiti, qadın və kişi işçilər arasındakı ödəniş fərqliliyi, gəlir bərabərsizliyi, peşə ayrımı, (qadınların üst addım rəhbərlik mövqelərinə çatmasına manea törədici davranış və təşkilati ön hadisələrdən qaynaqlanan görünməz süni əngəllər), yüksəlmələrindəki maneələr mənfi faktorlardır, səbəblərdir. Dünyada qadınları sahibkarlığa sövq edən ən əhəmiyyətli faktorlardan biri gəlir əldə etməkdir.

Bu gün dünya əhalisinin 20%-ni təşkil edən təxminən 1,2 milyard insan gündə 1 dollar olan mütləq yoxsulluq xətti altında yaşamağa çalışarkən, mikro maliyyə sistemində yoxsulluğun azaldılmasına, gəlirlərin artmasına və xüsusilə, kənd yerlərində məşğulluğun artmasına səbəb olur. Bu dəstək üçün nəzərdə tutulan bir çox müdaxilə dövlət strategiyası kimi qəbul edilir. Bu yolla kasıb insanların və xüsusilə də, qadınların öz bizneslərini başlamasına görə mikro maliyyələşdirmə əla bir seçimdir.

İndi isə sahibkarlığın böyüməsinə nəyin mane olduğunu nəzərdən keçirək. Bunlar pis sahibkarlardır, yoxsa sağlam olmayan mühit və ya hər ikisi birlikdə?

Şübhəsiz ki, Azərbaycanda qadın sahibkarlığının inkişaf tempi iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş digər ölkələrlə müqayisədə aşağıdır. Qadın sahibkarlığının coğrafiyasının genişlənməsinə maneə törədəcək amillər aşağıdakılardır:

- səriştəsizlik və zəif idarəetmə bacarığı;
- aşağı öhdəlik səviyyəsi;
- adət və ənənələrin tətbiq etdiyi məhdudiyyətlər;
- yüksək riskli fəaliyyət;
- motivasiyanın olmaması;
- infrastrukturun olmaması;
- sahibkarlıq qabiliyyətinin olmaması;
- iş adamlarının aşağı statusu;
- aşağı məhsul keyfiyyəti;
- işçilərin aşağı əmək haqqı və s.

Səbəblər və ya maneələr çoxdur. Həvəskar sahibkar öz müəssisəsinin fəaliyyətinə əzmlə və böyük həvəslə başlayır, lakin bəzi hallarda işləməyən sex, sahə, bölmə ilə başa çatır. Sahibkarın səriştəsizliyi və uğursuzluğunda hər iki ətraf mühit amili günahkardır.

Sahibkarlığın stimullaşdırılması həm daxili, həm də xarici amillərdən asılıdır. Uğurlu sahibkar olmaq üçün, ilk növbədə, proqnozlaşdırmanı, planlaşdırmanı, əsas və köməkçi materialların dəyərini düzgün qiymətləndirməklə praktik fəaliyyətin təhlilini düşünülmüş şəkildə işləyib hazırlamalıdır. Bəs belə sahibkarları necə dəqiq müəyyənləşdirmək olar?

Bəzi sahibkarlıq istiqamətlərinin inkişaf tempinin zəif olmasının səbəbi kimi xarici ölkələrdən idxal olunan malların aşağı qiymətə satılması ilə izah olunur. Bunun üçün, düşünürük ki, dövlət tərəfindən sahibkarlığın inkişafı üçün müəyyən stimullaşdırıcı addımların atılması nəzərdən keçirilməlidir.

Sahibkarlıq bir gecədə inkişaf edə bilməz. Qadın sahibkarlıq subyektlərinin böyüməsi, əsasən, onun inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Robert Garner L. sitat gətirir: "İnkişaf ruh halıdır. İnsanlar fiziki mühitlərini dəyişdirmədən əvvəl özlərini inkişaf etdirməlidirlər və bu yavaş bir prosesdir..... buraya siniflər və irqlər arasındakı münasibətlərdəki dəyişikliklər daxildir. Bunun üçün hökumət təşkilatlarının və fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi, sosial qurumların, məktəblərin, məhkəmələrin və səhiyyə xidmətlərinin genişləndirilməsi tələb olunur. Məsuliyyətsiz düşüncə və davranış vərdişləri, intellektin aşağı səviyyədə olması inkişaf üçün ən böyük maneələrdir".

Yuxarıda qeyd olunan təhsil və sosial amillərə aşağıdakıları aid edə bilərik: sahibkarlıq fəaliyyəti üçün müvafiq ixtisas təhsilinin olmaması; müstəqilliyin olmaması; ailə yükü; uşaqların tərbiyəsi və ev işləri üçün məsuliyyət; əlverişsiz ailə vəziyyəti; həyat yoldaşı və digər ailə üzvləri tərəfindən narazılığın yaranması və s..

Qadın sahibkarlığının inkişafında oxşar problemlər mövcuddur. Araşdırma nəticəsində məlum olmuşdur ki, yuxarıda göstərilən problemlər qadınlar arasında sahibkarlığın inkişafına, qadın sahibkarlığının sayının artmasına mane olur.

Eynilə də, iqtisadi amillər ola bilər: qeyri-kafi hərəkətlilik; kredit almaqda problem; istismar; maliyyə çatışmazlığı; texniki biliklərin olmaması; xammal və material çatışmazlığı və s.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq, kütləvi informasiya vasitələrində qadın sahibkarlarının rolunun artırılması sahəsində marifləndirici tədbirlərin təşkil olunması, Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyində qadın sahibkarlara vergi və gömrük sahəsində müəyyən güzəştlərin edilməsi tövsiyə olunur.

Ədəbiyyat

1. Robert L. Garner "The United States and the Developing Nations", 1972.

TƏHSİLDƏ SOSİAL VƏ İQTİSADİ İNKİŞAFIN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ: İNKLUZİV TƏHSİLİN ROLU VƏ TƏSİRLƏRİ

Tanrıverdiyeva Zülfiyyə Vaqif qızı, müəllim
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Təhsil, cəmiyyətin sosial və iqtisadi inkişafının əsas həlqələrindən biridir. Müasir dövrdə təhsil yalnız fərdi inkişafın deyil, həm də sosial və iqtisadi tərəqqinin təmin olunmasının əsas vasitəsidir. Sosial və iqtisadi inkişafın təhsil ilə sıx əlaqəsi, ölkələrin tərəqqisində və sosial bərabərliyin təmin edilməsində təhsilin fundamental rolunu vurğulayır. Bu kontekstdə inklüziv təhsil, sosial ədalətin və iqtisadi inkişafın gücləndirilməsi baxımından vacib bir yanaşma kimi önə çıxır. Bu tezisin məqsədi, təhsildə sosial və iqtisadi inkişaf arasındakı qarşılıqlı əlaqəni araşdırmaq və inklüziv təhsilin bu sahələrə təsirini təhlil etməkdir.

Təhsilin sosial və iqtisadi inkişafla əlaqəsi. Təhsilin sosial və iqtisadi inkişafla əlaqəsi çoxşaxəli və dərin bir mövzudur. Yüksək keyfiyyətli və hər kəs üçün əlçatan əsas təhsil, yoxsulluğun azaldılmasında mühüm rol oynayır və insanların yaşayış şəraitini yaxşılaşdırır. Təhsil, fərdlərə daha yaxşı həyat şərtləri qurmağa və öz potensiallarını tam şəkildə həyata keçirməyə imkan yaradır. Eyni zamanda, təhsilin genişlənməsi cəmiyyətin daha inklüziv və iqtisadi cəhətdən dayanıqlı olmasına təkan verir. İnsanlar əldə etdikləri bilik və bacarıqlar sayəsində daha məhsuldar və sosial cəhətdən fəal olurlar, bu isə cəmiyyətin inkişafına müsbət təsir göstərir. Beləliklə, təhsil, həm fərdi inkişaf, həm də cəmiyyətin ümumi rifahı üçün əsas amil olaraq, iqtisadi bərabərsizliklərin aradan qaldırılmasına və sosial ədalətin təmin edilməsinə xidmət edir[1, s.5]. Təhsil səviyyəsinin yüksəlməsi, cəmiyyətin ümumi rifahını artırmağa, işsizlik səviyyəsini azaltmağa, iqtisadi məhsuldarlığı artırmağa və sosial ədaləti təmini etməyə kömək edir. Eyni zamanda, təhsilin keyfiyyəti və əlçatanlığı, cəmiyyətin fərqli təbəqələri arasında bərabərsizlikləri azaldır, sosial inklüzivliyi təmin edir.

İnklüziv təhsil və sosial ədalət. İnklüziya, əqli və fiziki bacarıqları fərqli olan uşaqların məktəb həyatının bütün sahələrinə tam şəkildə cəlb edilməsini nəzərdə tutur. Bu yanaşma, digər uşaqların da fəal iştirak etdiyi və bərabər təhsil mühitinin təmin olunduğu bir sistemi hədəfləyir. İnklüziv təhsil prosesi, hər bir uşağın fərdi ehtiyaclarını qarşılamaq və müxtəlifllikləri nəzərə almaq üçün məktəbin mühit və resurslarını uyğunlaşdırmağı tələb edir [2, s.16]. İnklüziv təhsil, xüsusi ehtiyacları olan uşaqların və zəif sosial qrupların təhsil sisteminə daxil edilməsi məqsədini güdür. Bu yanaşma, sosial ədalətin təmin edilməsində və hər kəs üçün bərabər imkanların yaradılmasında vacib bir rol oynayır. İnklüziv təhsil, təhsil mühitini bütün fərdlər üçün əlverişli edir və sosial əlaqələri möhkəmləndirir, çünki hər bir fərd təhsil hüququndan bərabər istifadə edir.

İnklüziv təhsilin iqtisadi inkişafdakı təsiri. İnklüziv təhsil yalnız sosial sahədə deyil, iqtisadi sahədə də müsbət təsir göstərir. İnklüziv təhsilin təşviqi, əmək bazarına daha hazırlıqlı və bacarıqlı işçilər daxil olmasına səbəb olur, bu da iqtisadi inkişafı sürətləndirir. Eyni zamanda, inklüziv təhsil daha çox insana təhsil və bacarıq qazandıraraq, onların iş həyatına daha aktiv şəkildə qatılmalarını təmin edir və iqtisadiyyatın daha rəqabətqabiliyyətli olmasına kömək edir.

Azərbaycan kontekstində inklüziv təhsilin rolu. 2008-ci il 2 oktyabr tarixində Azərbaycan Respublikası "Əlillərin hüquqları haqqında" Konvensiyanı ratifikasiya etmiş və sənəd 28 yanvar 2009-cu ildən qüvvəyə minmişdir. Konvensiyanın əsas məqsədi, əlil insanların insan hüquqları və azadlıqlarından tam şəkildə bərabər istifadə etmələrini təmin etmək, onların hüquqlarını qorumaq və ləyaqətlərinə hörmətlə yanaşılmasını dəstəkləməkdir [3, s.14]. Azərbaycanda inklüziv təhsil sahəsində müəyyən addımlar atılmasına baxmayaraq, hələ də bəzi problemlər mövcuddur. Təhsil sisteminin bərabərsizlikləri aradan qaldırmaq üçün daha çox səy göstərilməsi, təhsil proqramlarının fərdiləşdirilməsi və xüsusi ehtiyacı olan uşaqlara daha çox dəstək verilməsi vacibdir. Bununla yanaşı, inklüziv təhsil modeli Azərbaycanın iqtisadi inkişafına da müsbət təsir göstərə bilər, çünki təhsil daha çox insanın bacarıqlarını inkişaf etdirərək onların iş həyatına qatılmasına imkan yaradacaq.

Təhsil sosial inklüzivliyin və iqtisadi sabitliyin təmin olunmasında strateji əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə, inklüziv təhsil yanaşması fərdlərin bərabər təhsil hüququnu qorumaqla yanaşı, onların cəmiyyətə daha fəal və dəyərli şəkildə töhfə vermələrini də təşviq edir. İnklüziv təhsilin sosial və iqtisadi təsiri çoxşaxəlidir. Sosial ədalətin təmin olunması baxımından bu yanaşma, müxtəlif qruplardan olan uşaqların, o cümlədən xüsusi təhsil ehtiyacı olanların təhsil mühitinə tam şəkildə inteqrasiyasını dəstəkləyir. Bu proses hər bir fərdin təhsil imkanlarından bərabər şəkildə faydalanmasını təmin edir, cəmiyyətdə ayrı-seçkilik və sosial təcrid hallarını aradan qaldırmağa kömək edir.

İqtisadi baxımdan isə inklüziv təhsil, əmək bazarına daha yaxşı hazırlıqlı və bacarıqlı fərdlərin daxil olmasına şərait yaradır. Bu yanaşma nəticəsində işçi qüvvəsi daha müxtəlif və bacarıqlı olur ki, bu da iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətini artırır. Bununla yanaşı, inklüziv təhsil fərdlərin iqtisadi fəaliyyətlərdə daha geniş iştirakını təmin etməklə, yoxsulluğun azaldılmasına və iqtisadi sabitliyin gücləndirilməsinə töhfə verir.

Nəticə etibarilə, təhsildə sosial və iqtisadi inkişaf arasındakı əlaqə qarşılıqlı və dərin bir bağa malikdir. İnklüziv təhsilin geniş tətbiqi yalnız fərdlərin hüquqlarını və bərabər imkanlarını təmin etmir, eyni zamanda ölkənin ümumi inkişafına güclü təsir göstərir. Azərbaycanda inklüziv təhsilin davamlı inkişafı üçün hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi, resursların artırılması və inklüziv yanaşmanın bütün təhsil səviyyələrində tətbiqi əsas prioritetlərdən biri olmalıdır. Bu, ölkəmizin həm sosial, həm də iqtisadi tərəqqisinə mühüm töhfə verəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Howgego C., Miles S. və Myers J. İnklüziv təlim. Əlilliyi və öyrənmə çətinliyi olan uşaqlar. 2014. 58 s.
2. TİPİİ. İnkluziv siniflərdə təlimin təşkili. Bakı, 2018. 68 s
3. LoremanL., Deppeler J., Harvey D. İnklüziv təhsil. Sinifdə müxtəlifliyin dəstəklənməsi üçün təcrübi təlimatlar. 2020, 324 s.

PSİXOLOGİYADA PSİXİ SAĞLAMLIQ ANLAYIŞI VƏ ONUN ƏHƏMİYYƏTİ

Əmrahzadə İlahə Yasin qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Hal-hazırda müasir elmdə aktual tədqiqat mövzularından biri insan sağlamlığıdır. Bu fenomeni psixologiya çərçivəsində öyrənmək üçün sağlamlığın psixi hadisələrin hansı kateqoriyasına aid olduğunu müəyyən etmək lazımdır. Uzun müddət sağlamlığa "sağlamlıq-xəstəlik" dixotomiyası çərçivəsində baxılırdı. Əksər hallarda sağlamlıq tibb elminin və psixopatologiyanın öyrənilməsi mövzusu olmuşdur. Bu fenomen Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının ifadəsində əks belə əks olunur: "Sağlamlıq təkcə xəstəlik və ya əlilliyin olmaması deyil, tam fiziki, əqli və sosial rifah vəziyyətidir". İnsan mürəkkəb çoxsəviyyəli sistem (bioloji, psixoloji, sosial) olduğundan sağlamlıq kompleks yanaşma əsasında öyrənilməlidir. Beləliklə, sağlamlıq fənlərarası tədqiqatın mövzusudur.

Psixologiyada sağlamlığın çoxlu tərifləri var, məsələn, "Psixoloji və psixoanalitik terminlərin izahlı lüğəti"ndə belə yazılır: "Sağlamlıq, insanın yaxşı uyğunlaşdığı, həyata maraq göstərdiyi və özünə nail olduğu nisbətən sabit vəziyyətdir. Psixi proseslər psixikanın dinamik tərəflərini vurğulayır. "Psixi vəziyyət" anlayışı fərdin psixikasında nisbətən sabit bir məqamı şərti olaraq vurğulamaq üçün istifadə olunur. Uzunmüddətli situasiya və dəyişkənlik-sabitlik parametrlərinə görə psixi vəziyyətlər psixi proseslərlə sabit şəxsiyyət və xarakter xüsusiyyətləri arasındadır.

V.A. Hansen hesab edir ki, mövcud psixi vəziyyət eyni vaxtda baş verən zehni proseslərin bir sıra parametr dəyərləri ilə xarakterizə olunur. Onun profilini müəyyən edən şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin toplusu, öz növbəsində, müəyyən bir insanın mövcud vəziyyətinin həyata keçirilməsinin unikallığını müəyyənləşdirir. Nəticə etibarilə, bu hal mövcud psixi vəziyyət psixi proseslər və şəxsiyyət xüsusiyyətləri arasında əlaqə rolunu oynayır.

Məktəblərimizdə kurikulum sistemi ilə qiymətləndirmə əsasən test (kiçik və böyük summativlər) vasitəsilə aparılır. Şagirdlər ali təhsil müəssisələrinə gəldikdə isə, yenidən yazılı yoxlama ilə qarşılaşırlaq. Semestr nəticələri gözlənildiyi kimi olmadıqda günahkarın axtarılmasıan başlanılır ki, sonda kimin üzərində dayanıldığı artıq məlumdur; müəllim dərsi daha səmərəli təşkil etməlidir. İndi müəyyən dəyişikliklər etməklə, bu boşluğu doldurmağa çalışırlar, hansı ki, fikrimcə, daha çox dolaşıqlığa yol açacaqdır. Deməli, psixi hadisələrin proseslərə, hallara, xassələrə bölünməsi əsasən zaman parametrinə əsaslanır. Yuxarıda göstərilənlərin hamısını nəzərə alaraq, sağlamlığın bu və ya digər kateqoriyaya aid edilməsi problemi xronoloji yanaşma mövqeyindən həll edilə bilər. Bizim müddəamız ondan ibarətdir ki, orta təhsillə ali təhsil arasında olan əlaqə bir-birini tamamlayan şəkildə, qiymətyönümlü deyil, metamotivasiyayönümlü perspektivdə qurulsa, şagirdlərin (o cümlədən, tələbələrin) yaradıcılığa meyli artacaqdır. Biz sadəcə "biliklə dolu ağıllar" deyil, "emosional bilikli ağıllar" yetişdirməliyik. Bəs bunu necə edə bilərik? sualı öz bərabərində "Bu dərsi öyrənməyə mənim hazırlıq səviyyəm hansı vəziyyətdədir?" sualına cavabı nəzərdə tutur. Çünki ümumi oyanıqlıq səviyyəsi normada (fərdi xarakter kəsb edə bilər, hansı ki, fərdi yanaşmanın fizioloji əsaslarından birini təşkil edir) olduğu zaman öncəliklə buna nail olmaq olar.

L.S.Vıqotskinin təklif etdiyi "aktual və yaxın inkişaf zonaları və bu kimi digər təkliflər və yanaşmalar, əslində sadəcə şagirdləri necə inkişaf etdirməyin yolunu deyil, həm də dolayı yolla şagirdlər əqli və emosional cəhətdən yüklənərsə nələrin ola biləcəyinə işarə etmişlər". Heç düşündükmü ki, məsələn, telefonumuzun yaddaşı dolduqca, operativ yaddaşına təsir etmiş olur və nəticədə telefon donmağa və psi işləməyə başlayır. Nümunə çox da yaxşı olmaya bilər, amma lazım olan konteksti izah etməyə yetən səviyyədədir. Şagirdin də qısa və uzunmüddətli hafizəsi, operativ hafizəsi vardır. Əlbəttə insanın beyni prof.T.Çerniqovskayanın söylədiyinə görə, 5.5 petabayt informasiya tutumuna malikdir ki, bu da, üç milyon saat videomateriala baxış deməkdir. Lakin beynimizin tutumunun yüksək olması onu lazımsız şeylərlə doldurmağımızın lazım olduğu anlamına gəlmir.

Biz ilk olaraq, bəzi anlayışların təhlilini verib daha sonra problemin ana xətlərini izah etmək istəyirik. Bu anlayışlardan birincisi psixoloji sağlamlıq anlayışıdır, hansı ki, psixi sağlamlıq anlayışından köklü fərqlənir. Psixoloji sağlamlıq anlayışı psixi sağlamlıq anlayışından fərqli olaraq, həm ruhi, həm də şəxsiyyətin sağlamlığını və vəhdətini özündə ehtiva edir.

Psixoloji yetişkənlik: 1) uğursuzluq və ya hər hansı bir zorlanma qarşısında bərpa oluna bilmə gücüdür, 2) gerçəklərlə yaşama yanında gerçəkləri olduğu kimi qavramadır, 3) bir anlamda məqsədinə çatmada fürsətləri yaxalamanın sağlam düşüncəsi və yaxşı hesablanmış olan riskləri gözə alma cəsarətidir, 4) insanın digər insanlarla dərin insanlararası münasibətlər qura bilmə keyfiyyətidir, 5) cəmiyyətin təməl təşkilatlarından uzaqlaşmadan, onlara tərs düşmədən yaşaya bilməkdir.

S.Sullivana görə, öz və digər insanlar haqqında doğru və yetərli personifikasiyalar inkişaf etdirərək insanlar arasında yaxşı münasibətlər qura bilmə sağlıqlılıq işarəsidir. E.Fromma görə, şəxsiyyət bütünlüyü olaraq adlandırdığı mənliyin fərdiləşməsi üçün sadə əlaqələrdən qurtularaq azad olması və bu azadlığın gətirdiyi

çarəsizlik və yalnızlıq hisslərindən qurtulması üçün də öz fərdiyyətini itirmədən digər insanlarla həmrəylik, paylaşma və sevgi əlaqələrilə bütünləşməsi sağlamlıq işarəsi olub, alıcı, istismarçı, ticarətçi, biofil və nekrofil yönəliş formaları xəstəlik əlamətləridir.

Prof.dr. Y.Kılıççının sözləri ilə desək, "psixoloji sağlamlıq insanın özü və çevrəsi ilə əlaqəli ehtiyaclarını qarşılaya bilməsi üçün onun öz daxili güclərinin çevrə şərtlərini istifadə edə biləcək yetkinliyə çatması prosesi" olaraq ifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat:

1. Babayeva Ş., Həsənova M. Sosial psixologiya. Bakı, 2019.

AZƏRBAYCANDA MƏŞĞULLUQ SƏVİYYƏSİNİN ARTIRILMASINDA SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN ROLU

Hacıyev Azər Vahid oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti
Azərbaycan Texnologiya Universiteti, dissertant

Əmək bazarı istənilən ölkə iqtisadiyyatında transformasiyaların sabitliyini və effektivliyini mühakimə etmək mümkünlüyü olan göstəricilərdən biridir. Əmək bazarında tələb və təklif bir çox amillərlə qarşılıqlı əlaqədədir ki, onların mənfi təsirini aradan qaldırmaq və ya müsbət təsirini artırmaq üçün vaxtında müəyyən edilməlidir.

İnsan resurslarının idarə edilməsində əmək bazarına kompleks qaydada yanaşmanın çox böyük əhəmiyyəti vardır. Sanki əmək bazarının insan resurslarının idarə edilməsi ilə birbaşa əlaqəsinin hiss edilməsi də insan resurslarının əmək bazarının obyekti və subyekti kimi ona təsiretmə istiqamətində bazar modeli şəraitində mühüm rola malikdir. Həqiqətən də əmək bazarına çıxış orda mövcud olan rəqabətə davamlı olmaq, eyni zamanda əmək bazarının rəqabət mexanizmindən, bazar subyektindən və əmək bazarının təşkilindən bilavasitə asılıdır. Burada əmək bazarının strukturu və fəaliyyət göstərmə forması onun infrastrukturu və funksiyaları işçi qüvvəsinin işə cəlb edilməsində, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında təhsil müəssisələri, kadr hazırlığı ocaqları peşə meyilli və peşə seçmə təşkilatları, əmək birjaları, dövlət və qeyri–dövlət məşğulluq mərkəzləri və s. çox böyük rol oynayırlar. Əmək bazarının infrastrukturu kadrların hərəkəti və bazarın fəaliyyəti ilə məşğul olan bir sıra strukturların məcmu sistemindən ibarətdir. Əmək bazarı infrastrukturunun funksiyaları konkret olaraq bunlardır.

- işə götürənlə işçi qüvvəsi arasındakı qarşılıqlı əlaqənin nizamlanması;
- işə götürənin işçilərə məlumat - informasiya xidmətini göstərməsi;
-əmək bazarı ilə əlaqədar olan informasiyaların toplanması, təhlili və proqnozlaşdırılması;
- əhali məşğulluğunun genişləndirilməsi;
- işsiz əhalinin sosial və maddi təminatının təmin edilməsi;
- yeni iş yerlərinin açılmasına təsir göstərmə;

- peşəyönümlü işlərin aparılması, treninqlərin təşkili, ixtisasın artırılması işlərinin təşkil edilməsi.

"Əmək bazarında ən başlıca məsələ əmək bazarı strukturunun, məşğulluq şəraitinin konyukturasının əmək bazarının seqmentləşdirilməsində, ayrı–ayrı tematik problemlər üzrə informasiya mənbələrinin müəyyən edilməsi, məşğulluq şəraiti strukturunun (iqtisadi blok, sosial blok, peşə-ixtisas bloku, konyuktura şəraiti, aqrar sahələrin cəlbedicilik səviyyəsi, əmək bazarının seqmentləşdirilməsi) sistemli qaydada təhlil edilməsidir.

Başqa bazarlar sistemində əmək bazarı aparıcı mövqeyə malikdir. Əmək bazarı olmadan nə mikro (firmadaxili) və nə də makroiqtisadi problemləri həll etmək olar. Əhalinin zəruri sosial–iqtisadi problemləri olan əmək haqqı, stimullaşdırma, təhsilə qoyulan sərmayə, əməyin digər sosial məsələləri, habelə inflyasiya əhalinin alıcılıq qabiliyyəti, gəlirləri, yığımı və s. kimi mikro problemlər istər – istəməz əmək bazarı baxımından araşdırılır, öyrənilir və həll yolları axtarılır.

İşçi qüvvəsi bazarına əmək bazarının dinamikasını xarakterizə edən demoqrafik amillərlə bərabər əmək qabiliyyətli əhalinin iqtisadi fəallıq dərəcəsi də mühüm təsir göstərir. Bu göstərici cəmi məşğul və işsiz əhalinin əmək qabiliyyətli hissəsinin ümumi sayına olan nisbəti ilə müəyyən edilir.

İşçi qüvvəsinin dinamikasına eyni zamanda miqrasiya prosesləri də güclü təsir edir. Məşğulluğun dinamikasına tələb baxımından təsir edən başlıca amillərə iqtisadi konyukturanın vəziyyəti, iqtisadi proseslər və geniş təkrar istehsalının fazaları aid edilə bilər. Qeyd edilən bu amillərlə yanaşı işçi qüvvəsinə olan tələbata elmi–texniki tərəqqi də təsir edir.

Müasir şəraitdə əmək bazarının dövlət tənzimlənməsi iqtisadi, inzibati, qanunvericilik, təşkilati və s. tədbirlərin kompleks sistemini özndə əks etdirir.

Yeni iqtisadi şəraitdə əmək bazarı ölkənin, regionun, şəhərin rifahını, sabitliyini, transformasiyaların səmərəliliyini və inkişafını qiymətləndirmək mümkün olan göstəricilərdən biridir.

Əmək bazarının xüsusi əhəmiyyəti onun sosial yönümlü olması ilə bağlıdır. Bunu, bir tərəfdən əhalinin rifahının əsasını əmək fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlər, digər tərəfdən isə natamam məşğulluq təşkil edir. Bu, bir qayda olaraq, mənfi nəticələrə (sosial gərginliyin artması, rayonun sosial-iqtisadi göstəricilərinin pisləşməsi və s.) gətirib çıxarır.

Beləliklə, hazırda işəgötürənlər tərəfindən artan tələbat, ilk növbədə, əsas və orta ixtisas peşələri üzrə ixtisaslı kadrlardır. Öz növbəsində tədqiqatçılar işçi peşələrinin cəlbediciliyini iqtisadi fəaliyyət növlərinə görə əmək haqqının kəskin diferensiallaşması, aqrar sahədə əmək haqqının minimum səviyyəsi, əmək şəraiti baxımından cəlbedici olmaması, tez-tez əmək haqqının verilməməsi ilə izah edirlər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, peşə təhsilinin strukturu ali təhsilin xeyrinə dəyişir. Həqiqətən də gənclər əsasən hüquq, maliyyə, iqtisadi və menecment ixtisaslarının daha çox tələb olunduğu ali təhsil müəssisələrinə daxil olurlar, həkimlərə, mühəndislərə və müəllimlərə daha çox tələbat olur. Eyni zamanda, məzunlar imkanlarının daraldığını düşünərək kiçik şəhər və kəndlərdə işləmək istəmirlər ki, bu da bir sıra ixtisaslar üzrə qıtlığın artmasına səbəb olur.

Ölkənin, regionun, müəssisələrin inkişafı ən mühüm iqtisadi ehtiyatlardan (istehsal amillərindən) biri - əmək ehtiyatlarından istifadənin vəziyyəti və səmərəliliyi ilə bilavasitə bağlıdır.

İqtisadiyyatda mövcud vəziyyət ölkənin davamlı inkişafının təmin edilməsində əmək bazarının və məşğulluğun rolunun və yerinin öyrənilməsinə xüsusi əhəmiyyət verir.

Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı həm rəqabət mühitinin inkişafına, həm də məşğulluğa müsbət təsir göstərir. Nəticə etibarilə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı və vətəndaşların rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi icra olunan mexanizmlərdə özünü göstərməkdədir. Bundan başqa, sahibkarlığın inkişafı ölkə iqtisadiyyatında yarana biləcək böhranların nəticəsinin maksimum səviyyədə elastikliyinə və böhran vəziyyətindən çıxışın intensivləşdirilməsinə imkan verir. Tədqiqatın nəticəsi olaraq məlum oldu ki, mövcud böhran şəraitində yeni iş yerlərinin yaradılması mənbələrindən biri kimi sahibkar əməyinin rolunda artım müşahidə olunur. Bu baxımdan, sahibkarlıq əməyinin stimullaşdırılması, o cümlədən, infrastrukturun inkişafı, sahibkarlara məsləhətlər verməklə kiçik biznesin təşviqi, sahibkarlıq inkubatorlarının yaradılması dövlət səviyyəli bir vəzifədir.

Əmək bazarının inkişafı üçün sahibkarlıq müəssisələri ilə dövlət arasında tərəfdaşlıq sahibkarlıq strukturlarına real yardımın göstərilməsini əhatə etməli, sahibkarlıq isə öz növbəsində yeni iş yerlərinin yaradılması hesabına əhalinin məşğulluğunun genişləndirilməsi şərtlərini yerinə yetirməlidir. Belə tərəfdaşlıq vasitəsilə əmək bazarı daha çevik və mobil ola bilər ki, bu da iqtisadi artıma səbəb olacaq.

Məlum oldu ki, innovativ ideyaların və yaradıcı təşəbbüslərin reallaşdırılması, onların praktikada tətbiqi üçün zəmin yaradılması, elm və texnika sahəsində çalışan gənclərin sayının artırılması və əmək bazarının tələblərinə cavab verən kadrların hazırlanması barədə məlumatlandırma sisteminin qurulması, məşğulluq sahəsində milli informasiya sisteminin yaradılmasının sürətləndirilməsi daha vacibdir.

Ədəbiyyat:

1. Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2018.

2. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi. Bakı, 2016.

3. “Mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı. Bakı, 2018.

4. Əmək və məşğulluq sahəsində dövlət siyasəti. Təhlil sənədi. Bakı, 2014.

5. Məhərrəmova R., Musayeva S. Sahibkarlıq. Bakı, 2019.

6. İbrahimov E.R., İbrahimov İ.H. Sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi, hüquqi mexanizmi. Bakı, 2010.

7. “Əmək Bazarı və Sosial Müdafiə Məsələləri üzrə Milli Observatoriya” hansı işləri görəcək? URL: https://sosial.gov.az/media/xeberler/3282

REGIONLARDA SAHIBKARLIQ EKOSISTEMININ INKIŞAFINDA UNIVERSITETLƏRIN ROLU

Hüseynova Emiliya Yəhya qızı, iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Mustafazadə Elmir Alim oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Regionlarda sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolu məsələsi son illər kifayət qədər diqqət mərkəzindədir. Bunun bir neçə səbəbi var və bu səbəblər həm iqtisadi, həm də sosial aspektdən önəmlidir. Regionlarda universitetlər sahibkarlıq ekosistemlərinin inkişafında mərkəzi mövqe tuturlar. Universitetlər regionlarda təhsil, təlim və innovasiya mərkəzləri kimi çıxış edərək yerli iqtisadiyyatın canlanmasında mühüm rol oynayırlar. Universitetlər tərəfindən dəstəklənən texnologiyalar və innovasiyalar yerli iqtisadiyyatların yaranmasına səbəb olur və yeni biznes modellərinin yaradılmasına imkan verir. Regionlarda universitetlər texnoparkların, inkubatorların, akseleratorların və digər mülkiyyət infrastrukturlarının yaradılmasına rəhbərlik edirlər. Bu qurumlar regionlarda mülkiyyətçiliyin inkişafı üçün lazımi şərait yaradır. Universitetlər texnoparklar və inkubatorlar vasitəsilə tələbələrə və yerli sakinlərə iş yerləri, texnologiya dəstəyi və maliyyə resursları təqdim edir. Universitetlərdə yaradılmış innovasiya mərkəzləri və inkubatorlar startapların sürətli inkişafı üçün mühit yaradır və regiona xarici investorların cəlb edilməsinə kömək edir. Universitetlər regionlarda iqtisadi inkişafda iştirak edir və sosial inkişafın katalizatoru kimi mühüm rol oynayırlar. Regionlarda ali məktəblərin elmi-texniki fəaliyyəti cəmiyyətin təhsil və inkişaf səviyyəsini yüksəldir, yerli əhali arasında sosial inkişafa töhfə verir.

Elmi tədqiqatlar regionlarda sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolunu artırmaq üçün vacib bir vasitədir. Universitetlərin sahibkarlarla birgə fəaliyyətlərinin düzgün qiymətləndirilməsi, inovativ ideyaların inkubasiyası və onun generasiyasının aşkar edilməsi və onların inovasiya infrastrukturlarında əsaslandırılmış tədqiqatlar vasitəsilə akselerasiyası. Bu tədqiqatlar sahibkarlıq ekosistemində, biznes strategiyasına və ümumiyyətlə, fəaliyyət planına əsaslı təsir göstərir.

Elmi tədqiqatlar hər zaman müəyyən nəzəri əsaslara söykənir. Universitet – Sahibkar iş birliyinə tətbiq edilən tədqiqatlar, maliyyə idarəetməsi, risk idarəçiliyi və hüquqi tənzimləmə kimi sahələrə dair nəzəriyyələrə əsaslanır. Bu nəzəriyyələr regionlarda sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolunun mahiyyətini və funksiyalarını anlamağa kömək edir, eyni zamanda sahibkarlıq proseslərinin inkişafına dair innovativ yanaşmaların tətbiq edilməsini təmin edir.

Sosial–iqtisadi tədqiqatlar sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı problemləri və bu problemlərin həll yollarını müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Universitet - Sahibkar münasibətləri sosial tədqiqatların tətbiqi, universitetlər və sahibkarlarla effektiv əlaqələr qurmaq, onların təcrübə və biliklərini analiz etmək məqsədi daşıyır. Belə tədqiqatlar sahibkarlar arasında kommunikasiya mexanizmlərinin

təkmilləşdirilməsinə, universitetlərin davranış modellərinin təkmilləşdirilməsinə imkan yaradır.

Elmi tədqiqatların əsas məqsədi regionlarda sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolunun şəffaf və effektiv şəkildə aparılmasını təmin etməkdir. Bu tədqiqatlar vasitəsilə universitet – sahibkar münasibətlərinin nəticələrini obyektiv şəkildə dəyərləndirə bilərlər. Elmi tədqiqatlar bir neçə növdə olur: kəmiyyət tədqiqatları, keyfiyyət tədqiqatları, təhlil tədqiqatları və müqayisəli tədqiqatlar. Hər bir növün sahibkarlıq ekosisteminin fəaliyyətində xüsusi rolu vardır və bu növlər müxtəlif metod və yanaşmalarla həyata keçirilir.

Sosial araşdırma metodlarının öyrənilməsi, universitetlərdə sahibkarlıq yönümlü tədbirlər sosial sahibkarlığın inkişafında obyektivlik və dəqiqliyini təmin etmək üçün zəruridir. Bu yanaşmalar regionlarda sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolunu daha da təkmilləşdirilməsinə şərait yaradır. Elmi tədqiqatlar və sosial araşdırma metodlarının effektiv tətbiqi sayəsində universitetlər fəaliyyətlərini optimallaşdıraraq sahibkarlıq ekosistemi vasitəsi ilə sosial problemlərə dolayı yollarla təsirini artıra bilərlər.

Elmi tədqiqatın uğurlu və effektiv olması üçün onun düzgün mərhələlərə bölünməsi vacibdir. Tədqiqat mərhələləri sistematik şəkildə planlaşdırılmalı və hər bir addım dəqiq şəkildə həyata keçirilməlidir. Regionlarda sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolunun araşdırılması tədqiqatları prosesin düzgün qurulmasına və nəticələrin obyektiv olmasına şərait yaradır.

Tədqiqatın başlanğıc mərhələsi mövzu seçimidir. Mövzunun aktuallığı, tədqiqatın effektivliyini və onun nəticələrinin əhəmiyyətini müəyyən edir. Regionlarda sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolu mövzusu, bu sahədə mövcud problemlərin həlli və inkişaf perspektivlərinin təhlili baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Praktiki olaraq, mövzu seçimi zamanı təklif formasının hazırlanması tələb olunur ki, bu da tədqiqatın planının müəyyən edilməsinə kömək edir.

Tədqiqatın uğurlu olması üçün onun məqsədi və tədqiqat sualları dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilməlidir. Bu mərhələdə, tədqiqatın əsas məqsədi – sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolu və bu proseslərin tənzimlənməsi qaydalarını təkmilləşdirməkdir. Tədqiqat sualları isə tədqiqatın aparılacağı çərçivəni və auditoriyanın diqqətini cəmləyəcəyi mövzuları əhatə edir. Suallar, tədqiqatın istiqamətini müəyyən edərək elmi araşdırmaların dərinləşməsinə və konkret nəticələr əldə olunmasına kömək edir.

Tədqiqatın planlı şəkildə həyata keçirilməsi üçün tədqiqat qrafiki hazırlanmalıdır. Qrafik, tədqiqatın başlanğıc mərhələsindən sona qədər olan bütün addımların vaxtında və ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsini təmin edir. Bu, həm də tədqiqat prosesinin idarə edilməsini asanlaşdırır və iş yükünün düzgün bölüşdürülməsinə imkan yaradır.

Regionlarda sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolunun tədqiqi zamanı, bu qrafik çərçivəsində nəzərdə tutulan tədbirlərin və mərhələlərin ardıcıllığı qurulmalı və ona riayət olunmalıdır. Bu mərhələlər tədqiqatın strukturunu və istiqamətini dəqiq şəkildə müəyyən etməklə, sahibkarlıq ekosistemində universitetlərin roluna dair dərin analiz və obyektiv nəticələr əldə etmək üçün əsas

yaradır. Hər bir mərhələ diqqətlə planlaşdırılmalı və həyata keçirilməli, nəticədə tədqiqatın etibarlılığı və obyektivliyi təmin edilməlidir.

Tədqiqatın strategiyası tədqiqatın məqsədlərinə nail olmaq üçün hansı yanaşmaların və metodların istifadə ediləcəyini müəyyən edir. Regionlarda sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolu proseslərinin təhlili və tənzimlənməsi qaydalarının araşdırılması zamanı tədqiqatın strukturlu və planlı şəkildə aparılması vacibdir. Bu strategiyalar vasitəsilə tədqiqatın əsas suallarına cavab tapılır və nəticələrin obyektivliyi təmin olunur.

Birdəfəlik tədqiqatlar adətən müəyyən bir dövrü əhatə edir və qısa müddətli analizlər üçün istifadə olunur. Bu tədqiqatlarda məqsəd, müəyyən bir anda əldə edilən məlumatlar əsasında sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolunun cari vəziyyətini və onların effektivliyini qiymətləndirməkdir. Bu yanaşma sayəsində sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin yanaşma sistemində olan problemlər aşkar edilir və tənzimləmə mexanizmləri üzərində işləmək mümkün olur.

Təkrar tədqiqatlar bir neçə dövr ərzində aparılır və məlumatların zamanla necə dəyişdiyini göstərir. Regionlarda sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolunun təkmilləşdirilməsi prosesində təkrar tədqiqatlar xüsusilə vacibdir, çünki bu, universitetlərin maliyyə göstəricilərinin və sahibkarlıq ekosisteminin effektivliyinin illər ərzində necə inkişaf etdiyini və dəyişdiyini izləməyə imkan yaradır. Bu metodla aparılan tədqiqatlar, tənzimləmə strategiyalarının uzunmüddətli təsirini qiymətləndirməyə kömək edir.

Longityud tədqiqatlar uzun müddət ərzində aparılan tədqiqatlardır və mülkiyyət ekosistemi proseslərində uzunmüddətli dəyişikliklərin və inkişafların qiymətləndirilməsini təmin edir. Bu strategiya mülkiyyət sistemlərinin təkamülünü izləmək və onun sahibkarlıq ekosisteminə təsirini qiymətləndirmək üçün geniş imkanlar yaradır. Longityud tədqiqatlar vasitəsilə regionlarda sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolu mexanizmlərinin necə dəyişdiyini və hansı tədbirlərin effektiv olduğunu analiz etmək mümkündür.

Kohort tədqiqatlar universitetlərin sahibkarlıq fəaliyyətləri üzərindəki təsirini izləmək və təhlil etmək üçün faydalıdır. Belə bir tədqiqatı necə tətbiq edilməsi haqqında bəzi yanaşmalar zəruridir. İlk olaraq tədqiqat üçün müəyyən bir qrupu seçə bilərik, məsələn, müəyyən bir universitetdə sahibkarlıq təlimi və ya inkubasiya mərkəzlərindən yararlanan tələbələr, məzunlar və ya regionda yaşayan və universitetlə əməkdaşlıq edən kiçik sahibkarlar. Sonram həmin Universitetlərin regionda sahibkarlıq fəaliyyətinə necə təsir göstərdiyini uzunmüddətli izləmə yolu ilə ölçə bilərik. Bu nəticələr universitetlərin sahibkarlıq fəaliyyətləri üçün regionda hansı növ dəstəyin daha təsirli olduğunu və hansı sahələrdə inkişaf etdirilməli olduğunu müəyyən etmək üçün istifadə edilə bilər.

Bu strategiyalar tədqiqatın istiqamətini və dərinliyini müəyyən edərək, regionlarda sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolu proseslərinin və tənzimləmə qaydalarının obyektiv və effektiv şəkildə araşdırılmasına imkan yaradır.

Elmi tədqiqatlarda keyfiyyətin qiymətləndirilməsi tədqiqat prosesinin və nəticələrinin etibarlılığını təmin etmək üçün vacibdir. Regionlarda sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolunun araşdırılmasında, keyfiyyətin

qiymətləndirilməsi, mülkiyyət ekosisteminin toxunulmazlığı və obyektiv olmasını təmin etmək məqsədi daşıyır. Bu hissədə tədqiqatın keyfiyyətini ölçən metodlar və meyarlar izah olunur.

Qiymətverici tədqiqatlar mövcud sahibkarlıq proseslərini və onların tətbiq metodlarını qiymətləndirir. Bu tədqiqatlar vasitəsilə Regionlarda sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolunun effektivliyi və obyektivliyi dəyərləndirilir. Qiymətləndirmə prosesində istifadə olunan alətlərin və metodların düzgün tətbiq olunub-olunmadığını aşkar etməyə imkan verir.

Müşahidə tədqiqatın əsas komponentlərindən biridir və onun keyfiyyətini təyin etmək üçün müxtəlif kateqoriyalara bölünür. Sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolunun təhlili zamanı müşahidə kateqoriyaları vasitəsilə konkret prosesləri və fəaliyyətləri izləyərək, obyektiv nəticələr əldə edirlər. Bu kateqoriyalar vasitəsilə müşahidə olunan hadisələrin və proseslərin təsviri aparılır və onların düzgün qiymətləndirilməsi təmin olunur.

Müqayisə xarakterli tədqiqatlar müxtəlif ölkələrdə tətbiq olunan sahibkarlıq metodlarının effektivliyini müqayisə etməklə, hansı metodun daha effektiv olduğunu müəyyən edir. Bu tədqiqatlar vasitəsilə universitetlərin müxtəlif fəaliyyət sahələrində istifadə olunan inovasiya mexanizmlərinin uyğunluq dərəcəsi və təsirləri araşdırılır.

Çoxsaylı metod yanaşması tədqiqatın keyfiyyətini artırmaq və nəticələrin obyektivliyini təmin etmək üçün bir neçə metodun tətbiqini nəzərdə tutur. Bu yanaşma, tədqiqat prosesində müxtəlif məlumat mənbələrinin və metodların istifadəsini təmin edərək, daha dəqiq və obyektiv nəticələrin əldə olunmasına kömək edir.

Tədqiqatın keyfiyyətini təmin etmək üçün istifadə olunan ölçmə mexanizminin etibarlılığı mühüm əhəmiyyət daşıyır. Regionlarda sahibkarlıq ekosisteminin inkişafında universitetlərin rolunu araşdırarkən istifadə olunan ölçmə mexanizmləri, universitet – sahibkarlıq münasibətləri proseslərinin dəqiqliyini və düzgünlüyünü təsdiqləmək məqsədi daşıyır. Bu mexanizmlər, tədqiqatın nəticələrinin etibarlılığını artırır və obyektiv qiymətləndirmə təmin edir.

Ədəbiyyat:

1. “Azərbaycan ali təhsil müəssisələrində davamlı sahibkarlıq ekosisteminin gücləndirilməsi” (ENGAGE) mövzusunda Erasmus+ layihəsi çərçivəsində növbəti təlimlərə start verilib. URL: https://mdu.edu.az/azrbaycan-ali-təhsil-mussislərində-davamli-sahibkarliq-ekosisteminin-gucləndirilməsi-engage-movzusunda-erasmus-layihəsi-cərciv/

2. “Sahibkarlıq universiteti” yaxşı ideyadır. URL: https://sherg.az/arxiv/48455

3. Azərbaycan universitetləri Estoniyanın sahibkarlıq təhsili və startap ekosistemini öyrənirlər. URL: https://ted.az/az/view/news/52295/azerbaycan-universitetleri-estoniyanin-sahibkarliq-tehsili-ve-startap-ekosistemini-oyrenirler-fotonbsp

4. “Təhsilə baxış dəyişir” – TİF sədri ilə MÜSAHİBƏ. URL: https://xeberler.az/new/details/tehsile-baxis-deyisir---tif-sedri-ile-musahibe--31455.htm

MILLI INNOVASIYA SISTEMI VƏ ONUN TƏNZIMLƏNMƏSI

Hüseynova Ruhiyyə Adil qızı, Iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Hər bir ölkədə innovasiyanın mənimsənilməsi, sürətləndirilməsi və yayılmasının təmin edilməsi məqsədilə "Milli innovasiya sistemi" (MİS) yaradılır. İlk dəfə K.Premen tərəfindən 1987–ci ildə MİS anlayışı işlədilmişdir. Bir iqtisadi kateqoriya kimi "innovasiya" terminini ilk dəfə elmə gətirən Jozef Şumpeter olmuşdur. Şumpeterə görə, innovasiya tətbiq etmək məqsədilə yeni istehlak-əmtəələrinin, yeni istehsal və nəqliyyat vasitələrinin, bazarların və sənayenin təşkili formalarının dəyişdirilməsidir. MlS–in obyektiv iqtisadi inkişaf qanunauyğunluqları müəyyən edilmişdir:

– Elmin, təhsilin, istehsalın və bazarın inteqrasiyasının gücləndirilməsi;

– MİS–in formalaşması və inkişafında dövlətin rolunun artırılması planlaşdırma mexanizmlərinin bir başa idarəedilməsinə şərait yaradır;

– İnvestisiyaların innovasiya istiqamətinə yönəldilməsinin gücləndirilməsi;

– Regionların, ayrı–ayrı ərazilərin və regionlrarası komplekslərin MİS-in inkişafında rolunun artırılması;

– MİS-in inkişafına təminat verən təsərrüfatçılıq sisteminin bütün komponentlərinin dəyişdirilməsi.

MİS–in yaradılması yeni resurslara, təbii kapitala və insan kapitalına, məhsuldar innovasiya texnologiyasına və elminə keçidlə əlaqədardır. MİS qarşılıqlı təsir göstərən təsərrüfat subyektlərinin məcmusu formasında olan və dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin edən, sosial–iqtisadi sistemin tərkib hissəsidir. MİS–in əsas komponentlərinə aiddir: idarəetmə və koordinasiya funksiyasını yerinə yetirən dövlət; innovasiya fəaliyyətinin normativ–hüquqi bazası; MİS-in infrastrukturu; innovasiya fəaliyyətinin subyektləri; elmtutumlu məhsulların bazarları. [1]

MİS-in strateji məqsədləri aşağıdakılardır:

– innovasiya fəaliyyətinin, motivləşdirilmiş istehsal subyektlərinin, innovasiya təkamülünün, innovasiya səriştəliliyinin, innovasiya fəallığının formalaşdırılması və inkişafı;

– innovasiya iqtisadiyyatının ən əsas şərti olan innovasiya prosesinin təmin edilməsi;

– yeni iqtisadiyyatın– elmtutumlu istehsallarla və innovasiya xüsusiyyətli xidmətlərlə müəyyən edilən elmi iqtisadiyyatın özülünün yaradılması;

– insan fəaliyyətinin bütün sahələrində innovasiyanın yaradılması və maddiləşdirilməsi hesabına ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı artımına, keyfiyyətin və həyat səviyyəsinin, innovasiya mədəniyyətinin yüksəldilməsini təmin etmək;

– təbiətdən istifadənin, ətraf mühitin, təbiətin və insanların sağlamlığının qorunmasına şərait yaradılması. [5]

Milli innovasiya sistemi çərçivəsində strateji vəzifələr: iqtisadi, sosial, hərbi və bu kimi digər sahələrin innovasiyayönümlü inkişafının uzun müddətli və orta müddətə proqnozlaşdırılması və modelləşdirilməsi; innovasiyanın inkişafı meyarlarına

çoxamilli yanaşmaların işlənilməsi; iqtisadiyyatın innovasiyayönümlü inkişafına əsas resursların yönəldilməsi; regional səviyyədə strateji məqsədlərə nail olmaq üçün inteqrasiya kompleksinin proqram və layihələrinə əsaslanaraq, dövlətlə-istehsalın, biznesin, elmin və təhsilin tərəfdaşlıq müddəalarının işlənilməsi və həyata keçirilməsi; innovasiya fəaliyyətinin nəticələri olan məhsulların daxili istehlak bazarlarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi; innovasiya fəaliyyətinin ərazi və məhsul texnologiya əlamətlərinə görə təsnifləşdirilməsi; fond bazarlarının, vençur kapitalı bazarlarının və biznesi dəstəkləyənlərin inkişaf etdirilməsi; innovasiya infrastrukturunun yaradılması və inkişafı.

Milli İnnovasiya Sisteminin strukturuna aşağıdakıdaxildir: innovasiya siyasətinin strategiyasının işlənilməsini yerinə yetirən bölmə; innovasiya fəaliyyətinin inkişafı və həvəsləndirilməsi sahəsi üzrə normativ-hüquqi bazanı təmin edənlər; innovasiya infrastrukturları; elmin yaradılması və yayılmasını təmin edən subyektlər; iri elmi–sənaye korporasiyaları, yüksək texnoloji sənaye istehsalları da daxil olmaqla sənaye müəssisələri; təhsil və peşə təhsili idarələri; innovasiyanın həyata keçirilməsini təmin edən bazar subyektləri; innovasiyanın yaradılması və irəlilədilməsini təmin edən marketinq və maliyyə subyektləri; beynəlxalq mühitdə qarşılıqlı əlaqəni təmin edənlər.

Milli innovasiya sisteminin funksiyalarına aşağıdakılar aiddir: İnnovasiya ideyalarının yaradılması, innovasiya məhsulunun istehsalı, innovasiyanın həyata keçirilməsi.

MİS- in əsas struktur alt sistemləri aşağıdakılardır:yeni biliklərin yaradılması alt sistemi; innovasiya məhsullarının istehsalı alt sistemi; innovsaiya məhsullarının reallaşdırılması alt sistemi; innovasiyanın dəstəklənməsi alt sistemi. [1, 2]

Regional innovasiyanın inkişafına dörd formada yanaşma tətbiq edilir: qütbləşdirmə yanaşması, bərabər inkişaf yanaşması, kombinəedilmiş yanaşma, ölkənin infrastruktur oxu üzrə inkişaf yanaşması. [3]

Hazırda innovasiya sistemlərinin 3 forması vardır:

1. Ənənəvi innovasiya sistemləri. Tam innovasiya dövrünün modeli innovasiya ideyasının formalaşmasından hazır məhsulun istehsalına qədər innovasiya sistemi strukturunun bütün komponentlərini əhatə edir; fundamental və tətbiqi elm, ETTKİ, təcrübi nümunənin hazırlanması, istehsalı, maliyyə mexanizmi, kadr hazırlığı və s. (ABŞ, İngiltərə, Almaniya, Fransa, İtaliya, İsveç, Niderland, İsveçrə, Finlandiya).

2. Şərqi Asiya innovasiya sistemi. Bu modeldə innovasiya dövründə fundamental və bir qədər tətbiqi elm komponenti yoxdur. Bu model "ənənəvi inteqrasiya modeli" ölkələrindən götürülmüş yüksək texnoloji məhsulun ixracına istiqamətlənmişdir. (Yaponiya, Sinqapur).

3. Alternativ innovasiya sistemi. Bu model kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatında böyük olmayan ölkələrdə istifadə edilir. Bu ölkələrin innovasiya siyasəti yüksək texnologiyaların alınması və yayılmasına, kadr hazırlığına, yüngül sənayeyə, kreativ sənaye inkişafına yönəlir (Tayland, Türkiyə, Çili, İordaniya, Portuqaliya). Milli İnnovasiya Sistemlərinin əsasını ənənəvi İnnovasiya Sistemi təşkil edir belə ki, ənənəvi innovasiya sisteminə malik ölkələr dünya iqtisadiyyatının 50% çox bir hissəsinə malikdirlər və onlar innovativ sistemi ən mükəmməl şəkildə qurmağı bacarmış ölkələrdir.

Rəqəmsal transformasiya, V sənaye inqilabı şəraitində idarəetmədə innovasiya, elmin ayrı-ayrı sahələrində, təhsildə, texnika və texnologiyada, istehsalda və müxtəlif xidmət sahələrində və s. olmaqla, makroiqtisadi şəraitdə milli innovasiya sisteminin inkişafı və onun tənzimlənməsi hər bir ölkənin milli innovasiya siyasətinin inkişafı istiqamətində prioritetdir. Müasir rəqabətədavamlı müəssisələr müəssisənin innovasiya siyasətini məqsədəuyğun və düzgün qurmalıdırlar ki, daim inkişaf edə bilsinlər və olkənin inkişafında, bütövlükdə milli innovasiya sisteminin inkişafında öz töhfəsini verə bilsinlər.

Ədəbiyyat:

1. Abbasova A.M. Bazar iqtisadiyyatında əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə. "Məşğulluq problemləri və milli əmək bazarının formalaşmasına qloballaşdırma proseslərinin təsiri". Beynəlxalq EPK-in materialları. Bakı, 2001.

2. Əyyubov V.S., Tağıyev A.M. Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Dərs vəsaiti. Bakı, 2017.

3. Strateji menecment hazılığı üzrə Cousera kursunun materialları. ABŞ, Minnesotta Universitetinin professorları tərəfindən reallaşan 3 aylıq kurs, 2024-cü il.

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN EKOLOJİ TƏHSİLİ

İsmayılova Ayşən Fəxrəddin qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların ekoloji təhsili məqsədli, mütəşəkkil, sistemli, ardıcıl yerinə yetiriməlidir. İnsan və təbiət bir-biri ilə sıx bağlıdır. İnsanın ətraf mühitə təsiri qlobal miqyas alır. Ekoloji problemlər bir çox ölkələrin pedaqoji proqramlarının məzmununa çevrilir.

İndi cəmiyyətdə nə baş verir? Yetkinlər təbiətə qarşı istehlakçı davranırlar, hansı nəticələrin ola biləcəyini düşünmürlər. Təbiətə diqqətli münasibət erkən uşaqlıqdan tərbiyə olunmalıdır. Ətraf aləmin gözəlliyini dərk edən bir uşağın yaşadığı yerə bağlılıq hissi, onu qorumaq istəyi var ki, bu da sonradan Vətəninin sevgisinə səbəb olacaqdır. Bu, ekoloji təhsilin məqsədi Vətənə, doğma diyara sevgi aşılamaqdır. Uşaqlar bütün canlılara qarşı diqqətli olmağı öyrənirlər. Yetkinlər olaraq, uşaqlar yalnız öz resurslarını xərcləməklə deyil, həm də qorumaq və artırmaqla öz torpaqlarının həqiqi sahibləri olacaqlar.

Təbii ki, dünya uşaqların hərtərəfli inkişafı üçün böyük imkanlarla doludur. Təlimin, gəzintilərin, xüsusi müşahidələrin düşünülmüş təşkili onların düşüncə tərzini, təbiət hadisələrinin rəngarəng müxtəlifliyini görmək və hiss etmək, ətrafdakı dünyadakı böyük və kiçik dəyişiklikləri hiss etmək qabiliyyətini inkişaf etdirir. Tərbiyəçinin rəhbərliyi altında uşaq təbiət haqqında düşünür, biliklərini, hisslərini zənginləşdirir, canlıya düzgün münasibət, məhv etmək deyil, yaratmaq istəyi formalaşdırır.Təbiətə insani və diqqətlə yanaşmağı öyrənmək lazımdır. Bunun üçün ekoloji şüuru və məktəbəqədər yaşdan ətraf mühitin vəziyyətinə görə məsuliyyəti inkişaf etdirmək lazımdır.

Məktəbəqədər pedaqogikanın vəzifəsi uşağın vahid, yüksək əxlaqlı bir şəxsiyyət kimi formalaşdırmaqdır. Yalnız öz torpağını həqiqətən sevən, doğma yurduna sadiq olan əsl vətənpərvər olacaqdır.İndi ekoloji təhsilə yanaşma dəyişib. Uşaqları təbii hadisələrlə tanış etmək ekoloji cəhətdən dəyişdi. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların ekoloji təhsili bütün təhsil prosesinin tərkib hissələrindən biridir. Yalnız düşüncə, nitq inkişaf etdirmir, emosional sahənin inkişafına kömək edir, həm də əxlaqın əsasını qoyur.Uşaqlıqda qoyulan baza ekoloji mədəniyyətin təməli olacaqdır.

Məktəbəqədər uşaqların ekoloji tərbiyəsi ətraf mühitə elmi, idrak, emosional və mənəvi, praktik olaraq fəaliyyət münasibətlərinin formalaşmasına yönəldilmişdir.

Məktəbəqədər uşaqların ekoloji tərbiyəsinin əsas vəzifələri:

1.Uşaqlarda subyektiv təcrübənin inkişafı, təbiət və sosial-mədəni mühitlə emosional və həssas qarşılıqlı əlaqə;

2.Bilik və təəssüratların həyata keçirilməsi və konsolidasiyası, habelə təbii mühitin bərpası və qorunması üçün praktik və yaradıcı fəaliyyət təcrübəsinin toplanması;

3.Təbiətin bir hissəsi olaraq öz " Mən " ini dərk etmək, hər uşaqda müsbət "Mən-konsepsiya" nın inkişafı;

4.Təbii və sosial-mədəni mühitə emosional-dəyər münasibətinin tərbiyəsi.

Ekoloji təhsil aşağıdakı sahələrdə işləməyi əhatə edir: təhsil istiqaməti, inkişaf istiqaməti, təlim məqsədi.

Ekoloji təhsilin əsas məqsədi ekoloji şüurun və ekoloji mədəniyyətin əsaslarını formalaşdırmaqdır.Bütövlükdə uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasına təsir göstərir.Bir sıra problemlərin həlli ilə həyata keçirilir:

1. Uşaqları təbiət haqqında biliklərlə zənginləşdirmək.

2. Təbiətin bütün komponentlərinin əlaqələri və qarşılıqlı asılılığı haqqında fikirlər formalaşdırmaq.

3. Praktik bacarıq və bacarıqları aşılamaq

4. Gözəlləri görmək, doğma təbiətin sərvətlərini qorumaq bacarığını inkişaf etdirmək

Ekoloji mədəniyyət yalnız təbiətin gözəlliyini qavramağı deyil, həm də biliyini, onu qorumaq üçün aktiv fəaliyyəti əhatə edir. Uşaqlarla davranış qaydaları müşahidə olunur və müzakirə olunur, Bitki və heyvanlara qulluq üzrə praktik təcrübə qazanmalarına kömək edir. Uşaqlar böyüdükcə uşaqların vəzifə və vəzifələri tədricən genişlənir. Ekoloji təhsil uşaqlara bütün canlı orqanizmlər arasında sıx bir əlaqə olduğunu başa düşmək vəzifəsini qoyur. Uşaq başa düşməlidir ki, ağacları kəsmək və ya quşları məhv etmək yaxşı deyil.Uşaq bağçasında ekoloji təhsil uşaqlar, müəllim heyəti, valideynlər ilə həyata keçirilə bilər.

Ekoloji təhsil üzrə uşaq bağçasında məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla iş formaları:

1. Uşaqlara məlumat çatdırmaq üçün tərbiyəçiyə əsas rol verildiyi xüsusi hazırlanmış qruplar.

2. Uşaqların tərbiyəçilərlə birlikdə fəal iştirak etdiyi, təbii qanunlar və təbii qanunlar haqqında faktlar haqqında fikirlərini aktuallaşdırdığı birgə fəaliyyət.

3. Uşaqların müstəqil fəaliyyəti.

Ekoloji təhsilin şərtlərindən biri uşaqların ailələri ilə birgə fəaliyyətidir. Yalnız ailə ilə birgə səylər əsas problemi həll edə bilər. Ekoloji cəhətdən savadlı bir insan yetişdirmək həm ailənin həmdə məktəbəqədər təhsil müəsisəsinin əsas vəzifələrindən biri olmalıdır. Birgə iş formaları: məsləhətləşmələr, KVN,müsabiqələr, viktorinalar, görüşlər, səfərlər, ekoloji tətillər, qrupun birgə abadlaşdırılması və abadlaşdırılması, rəsm və sənətkarlıq sərgiləri, ailə qəzetləri. Bu iş forması uşaqların və böyüklərin ekoloji inkişafına kömək edir. Uşaq bağçasının şagirdlərin ailələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi valideynlərin pedaqoji mədəniyyətini artırır. Təhsil effekti uşaqlar yalnız kənardan müşahidə ilə deyil, birbaşa prosesə cəlb olunarsa əldə edilir.

VALIDEYNLƏR ILK TƏRBIYƏÇI KIMI

İsmayılzadə Nurlanə Mənsur qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Cəmiyyət qarşısında duran bir çox zəruri vəzifələrin yerinə yetirilməsində ailə mühüm rol oynayır. Müasir cəmiyyət fərdi ailələrdən, onun sanki molekulu olan ailələrdən ibarətdir. İnsanın bir şəxsiyyət kimi formalaşması onun daxil olduğu cəmiyyətdən – mühitdən, ailədən, daxil olduğu kollektivdən və s. asılıdır. Bütün tərbiyə növlərinin əsası ailədə qoyulur. Ailə mənsub olduğu xalqın milli xüsusiyətlərini, adət-ənənələrini yaşadır.

Dünya dinləri arasında ən mükəmməl və ən ali din olan İslamda övlad tərbiyəsi, valideyn haqqı ən aydın formada açıqlanmışdır ki, bu da valideynlərin və ümumilikdə tərbiyə prosesinin hər bir üzvünün yolunu işıqlandırır. İslami dəyərlərlə tərbiyə olunan uşaq cəmiyyətdə ailənin verdiyi ən böyük və möhtəşəm töhvə olur. Heç də təsadüfi deyil ki, islamın ən böyük simalarından olan, böyük əzəmət və qüdrət sahibi hz.Əli(ə) buyurmuşdur: “Heç bir ata övladına gözəl tərbiyədən qiymətli hədiyyə verə bilməz”.

Ailədə tərbiyə işinin düzgün və səmərəli təşkili uşağın gələcək həyatında əsaslı rol oynayır və onun mükəmməl şəxsiyyət kimi yetişməsi üçün ilkin zəmin yaradır. Danılmaz həqiqətdir ki, tərbiyəsi düzgün qurulmuş uşaq valideynlərini müqəddəs varlıq kimi görür. Ailədə üzvi hisslərlə tərbiyə almış, vicdanı Allaha və insanlığa məhəbbətlə dolmuş uşağın kamil insan kimi yetişməsi həm ailənin, həm də cəmiyyətin ən müqəddəs arzusudur. Bu müqəddəs missiyanın həyata keçirilməsi bir proses kimi ailədə başlayır və məktəbdə davam etdirilir. Tərbiyə işinin düzgün təşkili uşağın təlim və təhsil fəaliyyətində də özünü göstərir. Bu baxımdan uşaqların tərbiyəsi və şəxsiyyət kimi formalaşması problemi valideynlərlə birgə eyni dərəcədə həm də pedaqoqların müqəddəs vəzifəsidir ki, bu işin öhdəsindən layiqincə gəlmək üçün hər bir müəllim tərbiyəetmək prosesinin bütün sirlərindən xəbərdar olmalı və problemin məsuliyyətini aydın şəkildə dərk etməlidir.

Bəzi ailə başçıları ailədə gələcək ata-anaların – vətəndaşların tərbiyəsini onlara bol yemək verməkdə, yaxşı paltar almaqda görürlər. Övladı sevmək azdır, tərbiyə etmək böyük əməkdir, böyük zəhmətdir. Bu yaradıcı əməkdir, mühakimə, insan ağlı və əsəbləri ilə bağlı gərgin əməkdir. Bu isə hər bir ata-ananı düşünməyə, fakt və hadisələri müşahidə edib nəticə çıxarmağa vadar edir.

Ailədəki psixoloji durum, ər-arvad münasibətlərindəki ziddiyyətli neqativ amillər, ailənin sosial durumu, valideynlərin statusu uşaqların tərbiyəsinə bilavasitə təsir göstərir. Hətta ər-arvad arasında məhəbbət zəif, onların bir-birinə etimadı aşağı səviyyədə olduqda, bu zaman övladlara məhəbbət də, qayğı da aşağı olur. Bəzən ər-arvad arasında çəkişmələr, münaqişələr, zorakılıq halları, ziddiyyətlər övladlara da siraət edir. Bunun nəticəsində övladlar tərbiyədən və digər qayğılardan kənarda qalırlar.

V.A.Suxomlinski ailənin tərbiyəvi imkanlarını insan gözəlliyini doğuran sehrli qüvvə ilə müqayisə etmişdir. Bu qüvvənin hər bir ailənin mənəvi sərvətinə çevrilməsinə çalışmaq lazımdır. Bu, o vaxt ola bilər ki, ailədə pedaqoji tələbləri hamı eyni dərəcədə yerinə yetirsin, vahidlik göstərilsin. "Valideyn şəxsi nümunələri ilə övladlarını elə tərbiyə etməlidir ki, onlar ataya, anaya, babaya, nənəyə, qohum-qardaşa xeyirxahlıq göstərməyi bacarsınlar.

Ailə tərbiyəsindəki nöqsanların bir səbəbi də böyüklərin pedaqoji məsələləri bilməmələridir. Məktəb ailənin köməkçisidir. Məktəbin ailəyə köməyinin ən qədim forması müəllimin, sinif rəhbərinin valideynlərlə fərdi söhbətləridir. Məktəb yerləşdiyi ərazidə yaşayan valideynlər üçün elmi – pedaqoji mərkəzə çevrilməlidir. Məktəbin ailə ilə əlaqəsinin ən asan forması şagirdlər vasitəsilədir. Bu əlaqə formasının üstünlüyü yalnız onun operativliyində deyil, həm də ondadır ki, şagird müəllimlərin tələblərini ailəyə çatdırır. Ailənin inkişafının hər bir mərhələsində özünəməxsus ziddiyyətlər əmələ gəlir və onların həlli müəyyən ixtilaflarla müşahidə olunur.

Mənəvi tərbiyə insanın dəyişməz, harmonik inkişafını, qürur, səmimiyyət, məsuliyyət və s. hisslərini tərbiyələndirir. Mənəviyyat tək bir duyğu deyil, kompleks bir hissdir. Sevgi, hörmət, güvən, inanmaq və digər hisslər bu kompleksə aiddir. Bu duyğuların genetik bir təməli var. Mənəviyyat insanlara aiddir. İnsanın özünü ələ alması, çətin vəziyyətə düşəndə düzgün qərar verməsi ancaq mənəviyyatın güclü olması ilə mümkündür.

Kiçikyaşlı məktəblilərin mənəvi tərbiyəsi valideynlər tərəfindən formalaşır. Belə ki, uşağa valideynləri düzlük, doğruçuluq, sevgi, hörmət və s. kim mənəvi hisslərin formalaşmasında yardımçı olmalıdırlar. Uşaqlarda səxavətli olması, yardım etmək istəyi formalaşdırmaq, paxıllıq hissinin olmaması və başqa hisslərin inkişafı ata-ananın birgə səyi nəticəsində aparılmalıdır. Valideynlr övladlarında maddi olmayan, mənəvi hissləri inkişaf etdirməli, nəyin doğru, nəyin yanlış olduğunu övladına anlatmalıdır. Xeyirxahlıq, hörmət, doğruçuluq, yoldaşlıq, sadəlik, təvazökarlıq kimi mənəvi dəyərlər düşünülmüş şəkildə təbliğ olunmalıdır. Ailə və məktəb birgə işləməlidir ki, ailənin verdiyi tərbiyə məktəbdə möhkəmlənsin, nəinki möhkəmlənsin, hətta üstünə əlavə tərbiyə yığsın.

Ədəbiyyat:

1. Muradxanov M.Ə., Həşimov Ə.Ş. Bakı: Pedaqogika, 1964.
2. Makarenko A.S. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı: Maarif, 1988.
3. Suxomlinski V.A. Vətəndaşın doğulması. Bakı. Maarif, 1975. 412 s.

DÖVLƏTİN DAYANIQLI İNVESTİSİYA VƏ İNNOVASİYA SİYASƏTİNİN İQTİSADİYYATIN ŞAXALƏNDİRİLMƏSİNƏ TƏSİRLƏRİ

Məmmədov Saqib Yaşar oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti, müəllim
Gəncə Dövlət Universitetinin, dissertantı

Ümumən, dövlətin investisiya siyasəti iqtisadiyyatdakı rolun tam açıqlamaq üçün onun digər sahələrə, proseslərə təsirini izah etmək lazım gəlir. Bu gün modernləşən və rəqabətqabiliyyətli iqtisadi sistemin davamlı inkişaf etməsi baxımından dövlətin investisiya-innovasiya siyasətini reallaşdırmaq üçün öz qarşısında bir sıra həlli vacib sayılan vəzifələr qoyulur ki, onlar da bu siyasətin rolunu açıqlayır.

İnvestisiya siyasətində dövlətin rolu "investor–investisiya obyekti" münasibətlərində qaydaları müəyyən etmək, iqtisadi sistemin özünü tənzimləmək və sərbəst inkişaf etmək üçün imkanı yaratmaqdır. Dövlətin investisiya siyasəti 2 hissədən ibarətdir: tənzimləmə və stimullaşdırma. Tənzimlənmə sistemi hər qoyulan kapitalın pul vahidinə (manata) görə maksimim gəlirin əldə edilməsini nəzərdə tutur. Stimullaşdırıcı element isə maksimum investisiya cəlb olunmasını tələb edir.

Ölkə iqtisadiyyatına investisiya cəlb etmək üçün dövrün tələblərinə cavab verən investisiya siyasəti işlənib hazırlanmalıdır. Ona görə investisiya siyasətində - kompleks şəkildə iqtisadiyyata yönələn investisiyaların həcmi, quruluşu vəistiqamətləri müəyyən edilməlidir. İnvestisiya siyasətinin əsas vəzifəsi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına tələb olunan resursların cəlb edilməsi və onların səmərəli istifadəsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasıdır. Azərbaycan üçün digər postsovet ölkələri kimi təkcə elmi tədqiqatların intensivləşdirilməsi deyil, həm də bu tədqiqatların tətbiqi mexanizminin işlənib hazırlanması, müxtəlif kommersiya layihələrinin həyata keçirilməsi önəmlidir.

Ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlılığını artırmaq üçün investisiyalı inkişaf təmin etməlidirlər. Qloballaşan iqtisadi münasibətlər şəraitində belə model əsasında səmərəsiz iqtisadi strukturdan rəqabət qabiliyyətini təmin edən yüksək elm tutumlu postindustrial iqtisadi quruluşa keçmək mümkündür. İnnovasiyalı inkişaf tipi ölkənin iqtisadi və hərbi-siyasi təhlükəsizliyinin təmin edə bilər. Mikrosəviyyədə innovasiyaların tətbiqi müəssisə üçün kəskin rəqabət şəraitində üstünlük verir, makrosəviyyədə isə ölkənin rəqabət qabiliyyətinin artmasına, beynəlxalq aləmdə onun nüfuzunun möhkəmlənməsinə şərait yaradırr.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti və onun əsas tərkib hissəsi investisiya siyasətinə dövlətin iştirakının 3 forması mövcuddur:

- büdcə vasitəsi hesabına dövlətin investisiya prosesində bilavasitə iştirakı;
- investisiya fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- investisiya resurslarının amortizasiyası və formalaşması.

Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti 3 prinsipə müvafiq olmalıdır:

1. bazar xarakterli olmalıdır. Hətta dövlət investisiyaları qaytarılmalı, ödənişli və müddətli olmalı, müsabiqə əsasında yerləşdirilməlidir;

2. səmərəli və ardıcıl olmalı, struktur dəyişiklərin təsir göstərən sistem ziddiyyətli olmamalıdır;

3. kompleksli olmalıdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatın inkişafı və bu inkişafın dayanıqlı xarakter alması üçün əlverişli şəraitin yaradılması ölkənin innovasiya fəaliyyətindən və dövlətin innovasiya siyasətindən asılı olduğundan müasir şəraitdə düzgün qurulmuş innovasiya siyasəti olmadan iqtisadi inkişaf və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya qeyri-mümkündür. Bunun üçün, maliyyə-investisiya bazarları inkişaf etməli, investisiyaların səmərəliliyi təmin olunmalı, investisiya cəlbediciliyi problemləri həll edilməli, xüsusilə xarici investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması mühiti yaradılmalıdır. Strateji innovasiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi məqsədilə innovasiyaların yayılması, işlənməsi və istehsal proseslərinə tətbiqinin təmin olunması kifayət qədər maliyyə tutumlu məsələlərdir.

Dövlət tərəfindən ayrılan məqsədli kapital qoyuluşları, investisiyalar, dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan vəsaitlər, müxtəlif elm, innovasiya və texnologiyalar, investisiya fondlarının ayırdığı maliyyə resursları, qeyri-dövlət təşkilatlarının vəsaitləri, sığorta təşkilatlarının yönəltdiyi investisiyalar və s. ola bilər.

Dövlət büdcəsi vəsaitləri hesabına layihələrin maliyyələşmə qaydaları AR-nın hökuməti tərəfindən müəyyən edilir. AR subyektlərinin büdcə vəsaitləri hesabına investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi qaydaları isə AR-nın müvafiq subyektlərinin icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən edilir. AR-nın subyektlərinin büdcə vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilən investisiya layihələrinin siyahıları regional investisiya proqramlarını təşkil edir. Müvafiq investisiya layihələrinin reallaşdırılması zamanı AR-nın dövlət büdcəsi və AR subyektlərinin büdcə vəsaitləri hesabına dövlət ehtiyacları üçün tikinti podrat işlərinə sifarişlərin yerləşdirilməsi, qanunvericiliklə tənzimlənən qaydada, müsabiqələrin keçirilməsi vasitəsilə, dövlət sifarişçiləri tərəfindən həyata keçirilir.

İnvestisiya prosesi ölkənin gələcəyini formalaşdırır, rəqabət qabiliyyətini gücləndirir. Bu səbəbdən dövlət investisiya prosesi genişləndirməkdə, onu stimullaşdırmaqda maraqlıdır. İnvestisiya cəlbediciliyini artırmaq üçün dövlət investorların iqtisadi maraqlarına təsir edərək, iqtisadi mexanizmlər vasitəsi ilə investisiyaların gəlirlilik səviyyəsini artıra bilər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuşdur.

2. Abbasova S.H. Texnologiyalar və yeniliklərin idarə edilməsi. Bakı, 2007. 288 s.

3. Biznesin təşkili və idarə edilməsi. Bakı: İqtisad Universiteti. Nəşriyyatı, 2011. 464 s.

MÜƏSSISƏ INFRASTRUKTURLARININ FƏALIYYƏTINDƏ SAĞLAMLIQ, TƏHLÜKƏSIZLIK VƏ ƏTRAF MÜHITIN MÜHAFIZƏSININ (SƏTƏMM) ROLU

Mustafayeva Aidə Mübariz qızı, tex.f.d., dosent
İnformasiya texnologiyaları kafedrasının müdiri
İdarəetmə Sistemləri İnstitutunun doktorantı
Əliyeva Səbinə İmdad qızı
İnformasiya texnologiyaları kafedrasının müəllimi
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Təqdim olunan məqalə, müəssisələrdə Sağlamlıq, Təhlükəsizlik və Ətraf Mühitin Mühafizəsi (SƏTƏMM) sahəsində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin əhəmiyyətini və bu texnologiyaların müəssisə fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsindəki rolunu araşdırır. Məlumdur ki, müasir müəssisə infrastrukturlarının əsas fəaliyyətini rəqəmsal həllər, məsələn müəssisənin fəaliyyətini xarakterizə edən veb saytlar, rəqəmsal marketinq, SEO analiz, SMM menecer və s. əhatə edir. Məhz bu komponentlərdən biri də SƏTƏMM-dir. SƏTƏMM-i müstəqil bölmə kimi müəssisənin veb saytında yer alması infrastrukturun davamlı, dayanıqlı inkişafına təsir edəcək meyarlardan biri hesab etmək olar. Mütəmadi olaraq əməkdaşların Sağlamlıq, Təhlükəsizlik və Ətraf Mühitin Mühafizəsi ilə bağlı təlimlərin təşkili həm nizam-intizama, həm də müəssisənin innovativ inkişafına təkan verməklə, ümumi iş mühitinin keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, risklərin effektiv idarə olunmasına imkan verəcəkdir.

Təlimlər əməkdaşların təhlükəsizlik qaydalarına daha ciddi riayət etməsini təmin edir, onların məsuliyyət hissini yüksəldir və iş mühitində yaranan potensial təhlükələrin qarşısını almağa yardımçı olur. Bu yanaşma, eyni zamanda, komandadaxili əməkdaşlığı gücləndirir, müsbət iş mədəniyyəti formalaşdırır və hər bir əməkdaşın müəssisə daxilində öz dəyərini hiss etməsinə şərait yaradır. Təlimlərin davamlı olaraq həyata keçirilməsi işçilərin bilik və bacarıqlarının artırılmasına xidmət edir və onların hər hansı fövqəladə vəziyyətlərə hazırlıqlı olmalarını təmin edir. Belə bir addım müəssisənin etibarlılığını, sosial məsuliyyətini və tərəfdaşlar arasında nüfuzunu artıraraq onun uzunmüddətli inkişafına töhfə verir. Təlimlərin təkcə texniki məlumatla deyil, həm də praktiki biliklər və real vəziyyətlərə uyğunlaşmaqla təmin edilməsi işçiləri daha çevik və hazırlıqlı edir. Bu isə ümumi olaraq müəssisənin həm daxili mühitinə, həm də xarici imicinə müsbət təsir göstərir. Bu məqsədlə elektron-sətəmm yaradılması günümüzün tələbidir. Elektron-sətəmm, müasir müəssisələr üçün bilik paylaşımı və işçilərin bilik səviyyəsinin artırılması prosesini daha səmərəli və texnoloji əsaslarla təmin edən bir platformadır. Ancaq bu platformanın fərqli və yenilikçi bir yanaşması, müəssisənin veb-saytının yalnız bir bölməsindən çox, dinamik, müstəqil bir sistem kimi qurulmasıdır. Bu sistemin əsas xüsusiyyəti onun mərkəzləşdirilmiş API əsaslı struktura malik olmasıdır.

Müasir müəssisələr üçün sağlamlıq, təhlükəsizlik və ətraf mühitin mühafizəsi (SƏTƏMM) prinsipinə riayət etmək, yalnız hüquqi və sosial məsuliyyətlərlə bağlı deyil, həm də davamlı inkişafın təmin edilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bununla belə, müəssisələrin fəaliyyətində bu prinsiplərin effektiv idarə olunması çox vaxt çətinliklərlə qarşılaşır. Ən böyük çətinliklərdən biri, SƏTƏMM məsələlərinin inteqrasiyasının və idarə edilməsinin mürəkkəbliyi, xüsusilə rəqəmsal texnologiyaların bu sahəyə tətbiqindəki çətinliklərdən qaynaqlanır [1-7].

İşçi sağlamlığının qorunması, təhlükəsizlik risklərinin idarə edilməsi və ətraf mühitin mühafizəsi üçün tətbiq olunan mövcud həllər bəzən qeyri-kafi olur, çünki müasir müəssisələrin təbii resursları optimallaşdırmaq və əməliyyatların təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə daha səmərəli və yenilikçi texnologiyalara ehtiyacı var. Rəqəmsal texnologiyalar, məsələn, IoT, süni intellekt və böyük məlumat analitikası, bu problemlərin həllinə kömək edə biləcək potensiala malikdir, lakin bu texnologiyaların tam şəkildə tətbiqi və istifadəsi müəssisələr üçün həm texnoloji, həm də təşkilati baxımdan böyük sınaqlar yaradır. Bu kontekstdə, müəssisələrin SƏTƏMM prinsiplərini daha effektiv şəkildə həyata keçirə bilməsi üçün rəqəmsal texnologiyaların necə tətbiq edilə biləcəyini, bu tətbiqlərin hansı çətinliklərə səbəb olduğunu və hansı yeni imkanlar yaratdığını araşdırmaq zəruridir [4].

Müasir müəssisə infrastrukturları üçün sağlamlıq, təhlükəsizlik və ətraf mühitin mühafizəsinin (SƏTƏMM) səmərəli təşkili bir neçə mühüm meyardan asılıdır. Bu meyarlar həm texnoloji, həm də təşkilati və hüquqi aspektləri əhatə edir, çünki SƏTƏMM-in uğurlu tətbiqi yalnız bir faktorla bağlı deyil, kompleks bir yanaşma tələb edir (cədvəl 1).

Cədvəl 1 - SƏTƏMM tətbiq meyarları

Meyar	Təsviri
İnteqrasiya edilmiş idarəetmə sistemləri	SƏTƏMM prinsiplərinin birgə idarə edilməsi üçün uyğun beynəlxalq standartların (ISO 45001, ISO 14001 və s.) tətbiqi.
Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi	IoT, süni intellekt, böyük məlumat analitikası və bulud hesablama kimi rəqəmsal həllərin tətbiqi ilə əməliyyatların optimallaşdırılması.
Təhlükəsizlik mədəniyyəti və işçi maarifləndirilməsi	İşçilərin təhlükəsizlik mədəniyyəti ilə bağlı maarifləndirilməsi və müntəzəm təlimlərin keçirilməsi.
Risklərin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması	Təhlükələrin və risklərin əvvəlcədən müəyyən edilməsi və proqnozlaşdırılması üçün müasir texnologiyaların tətbiqi.
Ətraf mühitə təsirin ölçülməsi və azaldılması	Enerji istifadəsi, tullantıların azaldılması və təbii resursların optimallaşdırılması üzrə tədbirlərin görülməsi.
Hüquqi tələblərə uyğunluq	Qanunvericilik tələblərinə riayət və beynəlxalq standartlara uyğunluq, hüquqi risklərin azaldılması.
Şəffaflıq və hesabatlılıq	Şəffaflıq və hesabatlılıq, tərəfdaşlarla məlumat paylaşılması və ictimaiyyətə müəssisənin SƏTƏMM fəaliyyəti haqqında hesabatın verilməsi.

Bu meyarların inteqrasiyası müəssisələrin həm daxili əməliyyatlarını, həm də sosial və ekoloji məsuliyyətlərini səmərəli şəkildə yerinə yetirməsinə kömək edir. Azərbaycan və beynəlxalq müəssisələrinin SƏTƏMM sahəsindəki təcrübələrinin müqayisəli təhlili cədvəl 2-də təsvir olunmuşdur [5-7].

Cədvəl 2 - Azərbaycan və beynəlxalq müəssisələrinin SƏTƏMM təcrübəsinin müqayisəli təhlili

Meyar	Azərbaycan Müəssisələrinin Təcrübəsi	Beynəlxalq Müəssisələrinin Təcrübəsi
SƏTƏMM idarəetmə sistemləri	Əksər müəssisələr yalnız yerli qanunvericiliyə əsaslanır və beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşma zəifdir.	Çoxsaylı beynəlxalq müəssisələr ISO 45001, ISO 14001 və digər beynəlxalq standartlarla tam uyğunlaşdırılmışdır.
Rəqəmsal texnologiyaların istifadəsi	Rəqəmsal texnologiyalar son illərdə tətbiq edilməyə başlanıb, lakin geniş yayılmamışdır.	Rəqəmsal texnologiyalar geniş şəkildə tətbiq olunur, məsələn, IoT, süni intellekt və analitika vasitəsilə sağlamlıq və təhlükəsizlik monitorinqi.
İşçi təhlükəsizliyi və sağlamlığı	Təhlükəsizlik və sağlamlıq tədbirləri bəzən yalnız qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir.	İşçi sağlamlığını qorumaq üçün qabaqcıl təhlükəsizlik mədəniyyətinə sahibdirlər və müntəzəm olaraq təlimlər keçirilir.
Ətraf mühitin qorunması	Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində qanunvericiliyə uyğunluq təmin edilir, lakin praktikada tətbiq azdır.	Ətraf mühitə təsiri azaltmaq üçün enerji və resurs istifadəsi optimallaşdırılır, tullantıların idarə edilməsi üzrə qabaqcıl təcrübələr tətbiq olunur.
Hüquqi uyğunluq və standartlar	Yerli hüquqi tələblərə uyğunluq əsas prioritetdir, beynəlxalq standartların tətbiqi qeyri-mütəmadi olur.	Beynəlxalq müəssisələr həm yerli qanunvericiliyə, həm də beynəlxalq SƏTƏMM standartlarına tam uyğundur.
Risk idarəetməsi və proqnozlaşdırma	Risklər əsasən hadisə baş verəndən sonra idarə olunur, proaktiv yanaşmalar məhduddur.	Risklər əvvəldən müəyyən edilir və qabaqlayıcı tədbirlər görmək üçün qabaqcıl texnologiyalar (SI, analitika) tətbiq edilir.
Şəffaflıq və hesabatlılıq	Şəffaflıq və hesabatlılıq hələ inkişaf mərhələsindədir, daha çox daxili məqsədlər üçün istifadə edilir.	Beynəlxalq müəssisələr mütəmadi olaraq şəffaf və ətraflı hesabatlar təqdim edir və ictimaiyyətə açıqlama verir.

Meyar	Azərbaycan Müəssisələrinin Təcrübəsi	Beynəlxalq Müəssisələrinin Təcrübəsi
Texnologiyaların davamlı inkişafı	Texnoloji inkişaf sürətlənir, lakin resurs çatışmazlığı və təşkilati maneələr tətbiqi ləngidir.	Beynəlxalq müəssisələr texnoloji inkişafı ardıcıl olaraq izləyir və innovativ həllər tətbiq edirlər.

Aparılan təhlillərdən məlum olur ki, beynəlxalq müəssisələr SƏTƏMM sahəsində daha inkişaf etmiş texnoloji və idarəetmə təcrübələrinə malikdirlər. Azərbaycan müəssisələri isə SƏTƏMM prinsiplərinin tətbiqi sahəsində daha çox yerli qanunvericiliyə əsaslanır və texnoloji inkişaf baxımından bəzi məhdudiyyətlərlə qarşılaşırlar. Ancaq son illərdə xüsusilə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi ilə bu sahədə inkişaf sürətlənməkdədir. SƏTƏMM-in (Sağlamlıq, Təhlükəsizlik və Ətraf Mühitin Mühafizəsi) müəssisələrdə inkişafı üçün yaradılacaq veb səhifənin komponentləri, istifadəçilərə effektiv və müasir bir idarəetmə mühiti təqdim etməlidir. Bunun üçün SƏTƏMM-in bir veb səhifəsinin yaradılması müasir dövrün əsas və vacib tələblərindən biridir. Mərkəzləşdirilmiş API əsaslı veb səhifənin əsas komponentləri və onların funksiyaları cədvəl 3-də göstərilmişdir.

Cədvəl 3 - Mərkəzləşdirilmiş API əsaslı veb səhifənin əsas komponentləri

Komponent	Təsviri	Funksiyası
Real-zamanlı monitorinq paneli	Veb səhifədə yerləşən, IoT cihazları və digər monitorinq alətləri vasitəsilə iş mühiti və işçi sağlamlığının izlənməsi üçün istifadə olunan interaktiv panel.	İş mühitindəki təhlükəsizlik parametrlərini (hava keyfiyyəti, temperatur, işçi vəziyyəti) izləyir və istifadəçilərə real vaxtda məlumat təqdim edir.
Risk proqnozlaşdırma və təhlil alətləri	Süni intellekt və maşın öyrənmə alqoritmləri ilə müəssisənin SƏTƏMM risklərini əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq və analiz etmək üçün alətlər.	Potensial riskləri və təhlükələri əvvəlcədən təhlil edir, müvafiq tədbirlər təklif edir və işçi təhlükəsizliyini artırır.
Virtual təhlükəsizlik təlimləri (VR/AR)	Virtual və artırılmış reallıq texnologiyalarını istifadə edərək təhlükəsizlik təlimlərinin keçirilməsi.	İşçilər üçün təhlükəsizlik təlimlərini daha effektli şəkildə təqdim edir və real həyat ssenariləri üzərində öyrənmə imkanı yaradır.
Məlumatların mərkəzləşdirilməsi (Bulud)	Məlumatların bulud əsaslı mərkəzləşdirilməsi, müəssisə daxilindəki bütün SƏTƏMM məlumatlarının saxlanması və	Məlumatların təhlükəsiz şəkildə saxlanmasını təmin edir, hər yerdən və hər zaman əlçatan edir və müəssisə daxili məlumatları təhlil edərək

Komponent	Təsviri	Funksiyası
	asanlıqla əldə edilməsi üçün infrastruktur.	səmərəli idarəetməyə imkan verir.
Ətraf mühit monitorinqi (Dronlar)	Dronlar və digər sensorlar vasitəsilə ətraf mühitin (hava keyfiyyəti, suyun çirklənməsi, təbiətə təsir) monitorinqinin aparılması.	Fiziki olaraq çətin ərazilərdə ətraf mühitin vəziyyətini izləməyə və müəssisənin ekoloji təsirini qiymətləndirməyə imkan verir.
Hesabat və şəffaflıq sistemi	Müəssisənin SƏTƏMM fəaliyyətləri haqqında detallı hesabatların təqdim edilməsi üçün vasitələr. Şəffaflıq təmin etmək üçün izləmə və sənədləşdirmə sistemləri.	Müəssisələrin SƏTƏMM fəaliyyətləri ilə bağlı məlumatları ictimaiyyətə və maraqlı tərəflərə açıq şəkildə təqdim edir, şəffaflığın artırılmasına kömək edir.
Blokçeyn inteqrasiyası	SƏTƏMM məlumatlarının doğruluğunu və dəyişdirilməzliyini təmin edən blokçeyn texnologiyası.	Məlumatların dəyişdirilməz şəkildə qeyd olunmasını təmin edir və müəssisə əməliyyatlarının şəffaflığını artırır.
Sertifikatlaşdırma və uyğunluq paneli	Veb səhifə vasitəsilə müəssisənin SƏTƏMM sahəsindəki beynəlxalq standartlara uyğunluğunun izlənməsi və sertifikatlaşdırma proseslərinin idarə edilməsi.	Müəssisənin əməliyyatlarının beynəlxalq tələblərə uyğunluğunu izləyir və müvafiq sertifikatları təmin edir.
İcazələr və təhlükəsizlik idarəetməsi	İstifadəçi icazələri və təhlükəsizlik tədbirlərinin idarə edilməsi, məlumatların qorunması üçün təhlükəsizlik səviyyələrinin tətbiq edilməsi.	İstifadəçi hüquqları və məlumat təhlükəsizliyinin təmin edilməsini, hədəfli məlumat qorunmasını təşkil edir.
Təkmilləşdirilmiş istifadəçi təcrübəsi (UX/UI)	İstifadəçilər üçün sadə, intuitiv və əlçatan interfeys dizaynı. Veb səhifə üzərində hərəkət etməyi asanlaşdıran və istifadəyə yararlı olan dizayn komponentləri.	İstifadəçi təcrübəsini yaxşılaşdırmaq üçün veb səhifənin dizaynını optimallaşdırır, istifadəçi üçün rahatlıq təmin edir.

Bu komponentlər müəssisələrin SƏTƏMM sahəsində müasir rəqəmsal həllər tətbiq etməsinə və əməliyyatlarını daha təhlükəsiz, effektiv və ekoloji cəhətdən davamlı şəkildə idarə etməsinə imkan verir. Hər bir komponent özlüyündə müəssisənin müxtəlif ehtiyaclarına uyğun olaraq inkişaf etdirilə bilər.

Müəssisələr üçün SƏTƏMM sahəsində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, həm işçi sağlamlığını qorumaq, həm də ətraf mühitin mühafizəsini təmin etmək baxımından əhəmiyyətli irəliləyişlərə yol açır. İnnovativ bir veb səhifə yaradılması, müəssisələrə bu məqsədlərə çatmaq üçün effektiv vasitələr təqdim edir. Veb səhifənin komponentləri, müasir texnologiyaların, o cümlədən IoT cihazları, süni intellekt, bulud texnologiyaları, blokçeyn və virtual reallıq kimi alətlərin inteqrasiyasını təmin etməklə, SƏTƏMM fəaliyyətlərinin daha şəffaf, operativ və ətraf mühitə dost olmasına kömək edir. Bu veb səhifə, müəssisələrin əməliyyatlarını optimallaşdırmaq, riskləri əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq, təhlükəsizlik tədbirlərini təkmilləşdirmək və ətraf mühitə təsiri azaltmaq üçün əhəmiyyətli bir platforma təmin edir. Nəticədə, müəssisələr daha təhlükəsiz, ekoloji cəhətdən davamlı və qanuni tələblərə uyğun fəaliyyət göstərə bilər, bu da həm işçi sağlamlığını artırır, həm də təşkilatların sosial məsuliyyətini gücləndirir. E-SƏTƏMM veb səhifəsinin müəssisə infrastrukturlarının veb saytına inteqrasiyası infrasturkturun davamlı dayanıqlı inkişafına təklif olunan yeni innovativ həldir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva S.İ., Süleymanova A.H. Bulud texnologiyalarinin idarəetmə sektorlarinda tətbiqinin üstünlükləri və problemləri. MAS 19th INTERNATIONAL EUROPEAN CONFERENCE ON MATHEMATICS, ENGINEERING, NATURAL & MEDICAL SCIENCES. URL: https://mdu.edu.az/wp-content/uploads/2024/05/19.pdf
2. Əliyeva S.İ., Süleymanova A.H. Advantages And Challenges Of Using Cloud Technologies In Management Areas. II International Scientific Conference on Problems of Higher Education and Science "Scientific and Methodological Aspects of Improving the Quality of Specialist Training in Global Challenges". May 10, 2024.
3. Fərəcova G., Vahabova L. İş Şəraitində Əmək, Təhlükəsizlik və Sağlamlıq Qaydaları. Azərbaycan Respublikasi Təhsil Nazirliyi tərəfindən 11 oktyabr 2019-cu il tarixli, F-604 saylı əmr ilə təsdiq edilmişdir. Bakı, 2019. 83 s.
4. Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsi.
5. Occupational health and safety management systems URL: https://www.iso.org/standard/63787.html
6. Hseglobal. URL: https://hseglobal.com/hse-management-system/
7. Safetyculture. URL: https://safetyculture.com/topics/hse-management-system/

AZƏRBAYCANDA BİZNES MÜHİTİNİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Namazova Aynur Məhəmməd qızı, müəllim
Mingəçevir Dövlət Universiteti
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, dissertant

Ölkəmizdə biznes və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində bir sıra layihələr həyata keçirilib. Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici

investiya qoyuluşu diqqət mərkəzində saxlanılmaqla bərabər, dövlət müəssisələrinə qoyulan investisiyaların səmərəli istifadəsinə də nəzarət gücləndirilib. Belə ki, dövlət müəssisələrinin maliyyə sağlamlığını və dayanıqlılığını yaxşılaşdırmaq, maliyyə resurslarının, habelə xarici borcların cəlb olunmasını səmərəli meyarlar əsasında idarə etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezident İlham Əliyevin müvafiq sərəncamına əsasən Azərbaycan İnvestisiya Holdinqi yaradılıb. Bu, dövlət müəssisələrinin profisitinin artırılmasına, onların büdcədən asılılıqlarının azaldılmasına, azad bazar münasibətlərinin hərtərəfli inkişafına, özəl mülkiyyətin genişlənməsinə mühüm təsir göstərib.

Azərbaycana investisiya yatırılmasına marağın getdikcə artması, ölkəmizin siyasi baxımdan sabit olması, milli, dini və irqi tolerantlığı baxımından seçilməsi ilə əlaqədardır. Eyni zamanda, ölkəmizdə keçirilən iqtisadi siyasət, aparılan islahatlar nəticəsində güclü iqtisadi potensial mövcuddur. Əlverişli biznes və investisiya mühiti, Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə etibarlı tərəfdaş kimi tanınması, Azərbaycanın əlverişli mövqeyə malik tranzit mərkəzi olması, insan kapitalının inkişafı da ölkəmizin investisiya qoyuluşu baxımından cəlbediciliyini artırır. Azərbaycan beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəlikləri tam şəkildə həyata keçirir. Həyata keçirilən transmilli layihələr bu gün Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır.

İl ərzində müasir texnologiyaların və qabaqcıl təcrübənin tətbiqi sayəsində ölkəmizdə sənayeləşmə sürətlə inkişaf edib, inşaat materiallarının istehsalı, metallurgiya, maşınqayırma, kimya, qida və digər ənənəvi sənaye sahələri genişlənib, yeni sənaye sahələri yaradılıb, respublikamızda sənaye məhsulları üzrə özünütəminetmə səviyyəsi artıb.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin müvafiq Sərəncamı ilə fevralın 2-də təsdiq olunmuş "Azərbaycan 2030: Milli Prioritetlər" sənədinə əsasən, işğaldan azad edilmiş ərazilərin Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının dirçəldilməsi, reinteqrasiyası və inkişafı iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən biri elan edilib [1].

Azad olunan ərazilərin Azərbaycan iqtisadiyyatına reinteqrasiyası, burada əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi, istehsal, xidmət, ticarət, nəqliyyat, logistika və digər sahələrin yaradılması da diqqət mərkəzindədir. Qarabağda dağ-mədən, yeyinti, emal sənayeləri, metallurgiya, turizm-rekreasiya, əczaçılıq, taxılçılıq, tərəvəzçilik, üzümçülük, pambıqçılıq, meyvəçilik, heyvandarlıq, quşçuluq, arıçılıq, tikini materialları kimi sahələr böyük inkişaf potensialına malikdir.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə edən islahatlar biznesin inkişafına güclü təkan verib. Liberal biznes mühitinin formalaşmasının xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılması isə investisiya şəraitinin yaxşılaşdırılmasına müsbət təsir göstərib. Görülən işlər iqtisadiyyatın genişlənməsinə və investisiyaların artımına yol açıb.

"Əlverişli Biznes Mühiti" layihəsi Dünya Bankı Qrupu tərəfindən təqdim edilib. Layihənin "Vergitutma" indikatoru üzrə Yol Xəritəsi təqdim edilib və bu istiqamətdə nəzərdə tutulan tədbirlər müəyyənləşdirilib. "Əlverişli Biznes Mühiti" layihəsi ölkənin biznes və investisiya mühitinin əlverişliliyinin, yerli və xarici investorlar üçün

cəlbediciliyinin daha da artırılmasına yönələn, keyfiyyətcə yeni yanaşmalar əsasında qurulan bir dəyərləndirmə prosesidir. Əgər əvvəllər qurum tərəfindən biznes mühitinin dəyərləndirilməsi zamanı diqqət daha çox mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərinə yönəlirdisə, indi ölkədə biznes sahələrinin funksionallığı, bütövlükdə özəl sektorun inkişafına təsir göstərən biznes qaydaları və dövlət xidmətlərinin müqayisəli qiymətləndirilməsi xüsusi önəm daşıyır. "Əlverişli Biznes Mühiti" layihəsi ölkənin biznes və investisiya mühitinin əlverişliliyinin, yerli və xarici investorlar üçün cəlbediciliyinin daha da artırılmasına yönələn, keyfiyyətcə yeni yanaşmalar əsasında qurulan bir dəyərləndirmə prosesidir [2].

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. URL: https://president.az/az/articles/view/50474
2. Azərbaycan İnvestisiya Holdinqi. URL: https://aih.gov.az/

XÜSUSİ QAYĞIYA EHTİYACI OLAN UŞAQLARIN ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASI İSTİQAMƏTİNDƏ APARILAN VALİDEYNLƏRLƏ ƏMƏKDAŞLIQ İŞLƏRİ

Nəcəfova Günel Alim qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğu günbəgün artmaqdadır. Bu artımın əsas səbəbləri arasında ekoloji şəraitin pozulması, gələcək valideynlərin və xüsusilə də anaların sağlamlıq problemləri, həll olunmamış sosial-iqtisadi problemlər sayıla bilir. Hazırda, dünya cəmiyyətində uşaqların sosiallaşmasına özəl diqqət ayrılır və ehtiyac vardır. Vurğulanmalıdır ki, bu məsələ ölkəmizdə hal-hazırda da aktualdır və çox böyük bir problemdir. Məhdudiyyətli şəxslərin valideynləri üçün uşaqlara qulluq məsuliyyətlidir. Uşaqlarının öyrənmə və sosiallaşma prosesində öhdəlikləri daha da artır. Çoxsaylı araşdırmalar göstərir ki ki, bu qəbildən olanların valideynləri emosional gərginlik, həyəcan, günah hissi və s. mənfi emosialar keçirirlər və xroniki stress vəziyyətində olurlar. Bütün bunlar valideynlərin uşaqlarına olan münasibətlərinə təsir edir və uşaqların sağlamlıq və inkişafı üzərində olumsuz təsir göstərir. Bu kateqoriyadakı ailələr üçün dəstək proqramları və sosial yardım təşkilatları vacibdir.. Ailələrə edilən dəstək vasitəsilə valideynlər uşaqlarının problemləri ilə daha yaxşı başa çıxır və özlərini daha az stressli hiss edirlər.

Məhdudiyyətli uşağın ailədə doğulması valideynlər üçün fərqli bir hadisədir. Bu zaman onlar üçün 3 reaksiya növü mövcuddur:

- Passiv reaksiyalı ailələr - problemin ağırlığını başa düşmədə, qarşıya alınan tədbirlər haqqında qərar verilmədə təxirə salınma ilə əlaqəli olanlar;
- Hiperaktiv reaksiyalı ailələr - uşağı müalicəsi üçün çox işgörənlər, yüksək dəyərləndirilən dərmanlara üstünlük verənlər, çoxsaylı klinikalara gedən və s
- Ortaq razılaşmış və razılaşmamış ailələr - təlimatları ardıcıl icra edənlər və ya problemin ağırlığı ilə mübarizədə hələ də qərar verməkdə çətinlik çəkənlər.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların doğulması, ailə üzvləri üçün ağır bir psixoloji yükdür. Mövcud proses zamanı, ailə üzvlərinin arasında münaqişələr, anlaşmazlıqlar və həyəcanlar artır. Bu amildən dolayı, əlil uşaqların valideynləri qarşısında böyük bir vəzifə qoyulur - uşağı müalicə etmək, onun ehtiyaclarına diqqət yetirmək və ailədə müsbət bir hava yaratmaq. Bu zaman, mədəni asudə vaxt üçün imkanlar azalır, uşaqların təhsili zəifləyir və valideynlərin sağlamlığı da ciddi risklərlə qarşılaşır. Cəmiyyətin bu problemli uşaqlara və ailələrinə yalnızca az münasibət bəsləməsi də başqa bir problemdir. Bu, valideynləri belə bir addım atmağa məcbur edir və onları uşaqlarını körpələr evinə göndərməyə sürükləyir.

Məhdudiyyəti olanların cəmiyyətə adaptasiyası, inteqrasiyası, çox faktorlu bir məsələdir. Bu uşaqların böyüdüyü ailələr, tərbiyə və sağlamlıq xidmətlərindən kifayət qədər dəstək ala bilmədikləri üçün təklik və izolyasiya içində qalır. Bu durum məhdudiyyəti olanların sosiallaşmasını, mədəniyyətlə tanış olmağı, təhsil almağı və hətta mümkün karyera inkişafı üçün zəiflədir. Dövlət tərəfindən, hərtərəfli kömək yolları ilə, belə ailələrə yardım edilməlidir. Bu dəstək paketləri, sağlamlıq xidmətlərinin yanı sıra, təhsil, məşq proqramları da əhatə etməlidir. Beləliklə, onların valideynləriylə birlikdə inteqrasiyası mümkün olacaq və uşaqlar sosial, mədəni və təhsil sahələrində həyata keçirilən bir çox proseslərdən yararlana biləcəklər. Həmçinin, cəmiyyətin mentalitetində dəyişikliklərə ehtiyac duyulur. Məhdudiyyəti olanlar və onların valideynləriylə birgə işləmək və onları cəmiyyətə inteqrasiya etmək, bütün cəmiyyətin məsuliyyəti altındadır. Bu uşaqların bədəni və zihni fəaliyyətlərinə əsaslanan təhsil, mədəniyyət və sosial proqramlar tətbiq edilməlidir. Bu sayədə, məhdudiyyəti olan uşaqları da cəmiyyətin bir parçası kimi görəcəklər və həyatlarını dolu dolu yaşaya biləcəklər.

Məhdudiyyəti olanların izolyasiya səbəblərindən biri, psixofiziki çatışmazlıqlar haqqında mövcud olan stereotiplərdir. Bu uşaqların küçələrdə, mədəniyyət ocaqlarında və digər cəmiyyət məkanlarında görmək çox nadirdir. Onların bir hissəsi məktəb-internatlarda təhsil alırlar. Buna baxmayaraq, bir hissəsi isə bütün günlərini evdə keçirməlidirlər.Məhdudiyyətli övladı olan ailələrə psixoloji konsultasiya və dəstək çox vacibdir. Onlara uşaqlarının bədən və ruh sağlamlığı ilə bağlı problemlərlə başa çıxmaqda bu dəstək kömək edir. Psixoloji yardım, valideynlərə uşaqlarının psixoloji inkişafını izləmək və onların psixoloji səhiyyəsini idarə etmək, həmçinin mövcud vəziyyətə uyğun tədbirlər almaq üçün yönəldici məsləhətlər verir. Həmçinin, psixoloji konsultasiya, valideynlərin öz psixoloji sağlamlığı üçün də gərəklidir. Məhdudiyyətli övladı olan valideynlər ümumiyyətlə daha çox stresli və gərgin olmağa meyilli olurlar. Psixoloji dəstək, onların bu hissləri idarə edə bilmələrinə yardımçı olur və valideynlərin məhdudiyyətliövladları üçün daha səmərəli bir valideyn olmalarına kömək edir.

Göstərilən ümumi məsələlər, uşaqların bərpası üçün tədbirlərin aparılmasına kömək edir:

-Uşağın psixi inkişafı ilə işləyən insanlar özbaşınalığı və fərdi xarakterlərinədiqqət etməlidirlər;

-Müxtəlif qüsurlu və psixi inkişafında pozuntuları olan uşaqların qısa bir müddətdə müalicə edilməsi və tibbi-psixoloji-pedaqoji konsultasiyaya yönəldilməsi;

-Məhdudiyyətli olanların ikincil qüsurlarının qarşısının alınması, psixoloji profilaktika və psixoqigiyena üzrə tövsiyyələrin verilməsi;

-Ümumi hər bir kəs üçün təlim zamanı üzə çıxan çətinliklərin psixo-pedaqoji düzəlişi üzrə məsləhətlərin hazırlanması;

-Ailədə uşaqların tərbiyəsi üzrə tövsiyyələrin tətbiqi;

-Valideynlərlə psixoloji konsultasiya zamanı istənilən formada korreksiyonu işinin aparılması;

-Cəmiyyətdə maarifləndirmə işlərinin səhmlənməsi və uşaqların mümkün qədər çox insana çatdırılması.

DAVAMLI İNKİŞAFDA BİOMÜXTƏLİFLİK DƏYƏRLƏRİ VƏ ONUN PRAKTİKİ ƏHƏMİYYƏTİ

Nəsibova-Qurbanzadə Günay Namiq qızı, magistrant
Bakı Dövlət Universiteti

İnsana estetik cəhətdən təsir edən əsas obyektlər təbiət obyektləridir. Ona görə də biomüxtəlifliyin əsl dəyəri ilə yanaşı onun estetik dəyəridə mövcuddur. Sadə bir misal biz təbiətdə real olaraq heç vaxt görmədiyimiz hər hansı bir canlı haqqında məlumatı ya sevinc, ya da kədər hissi ilə qarşılayırıq. Zövq almaq və ya məmnunluq duymaq dolayısı yolla da ola bilər. Məsələn, heç vaxt balina və ya zürafə görməyən insan üçün belə, təbiətdə hələ də bu və ya digər ekzotik növlərin qaldığını bilmək xoşdur. Biomüxtəlifliyin estetik dəyəri yüksəkdir.

İnsanların əksəriyyətində biomüxtəliflik müsbət emosiya doğurur. Onun haqqında düşünən zaman yamyaşıl meşələr, müxtəlif cür otlarla örtülmüş meşə talaları, savanna və çöllər, mərcan rifləri, heyvan və bitkilərin növ zənginliyinin müsbət emosiyalar doğurduğu müxtəlif təbiət guşələri xəyalən göz önünə gəlir. Estetik zövq olmasaydı, bizim bir sıra maraqlarımız və əyləncələrimiz, məsələn, idman balıqçılığı, ov, piyada gəzintilər, quşların cəh-cəhinə qulaq asmaq və s. öz mənasını itirərdi. İnsanlarda gözəl təbiət mənzərələrinin seyrinə dalmaq üçün mənəvi ehtiyac vardır.

Lakin biomüxtəlifliyin estetik dəyəri sadəcə gözəl və nəfis bir təbiət mənzərəsinə zövqlə tamaşa etməkdən daha yüksəkdir. Amma bu estetik zövq verən gözəlliyə münasibətimiz hansı səviyyədədir. Hər bir insan işləmək, fəliyyət göstərməklə bərabər istirahət etməlidir. Ən yaxşı istirahət təbiətdə təşkil olunan istirahətdir. Biomüxtəliflik istirahətin təşkili üçün də böyük dəyərə malikdir. Gözəl landşaftlar, növlərlə zəngin ekosistemlər kimi təbii ehtiyatlar rekreasiyanın inkişafı üçün vacib şərtdir. Təsadüfü deyildir ki, təbiəti gözəl olan ölkələrdə turizm obyektlərinin sayı çox olur və bu ölkələrdə turizm sürətlə inkişaf edir. İnsasnlar məhz gözəl təbiəti, gözəl mənzərəsi olan yerlərə gəlir və istirahət edirlər.

Azərbaycanda ekoturizmin inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli imkanlar var. Ona görə ki, Respublikamızda dənizin olması, müxtəlif su hövzələrinin olması burada yay vaxtlarında istirahəti təşkil etməklə yanaşı ovçuluq məqsədli turizmin inkişafınada şərait yaradır.

Biomüxtəlifliyin öyrənilməsinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

1) ərazilərin tədqiqi və biotopların qiymətləndirilməsi;

2) nadir növlərin qorunub-saxlanması üçün vacib olan əsas biotoplara diqqət yönəltməklə, onların inventarlaşdırılması;

3) nadir və itmə təhlükəsi altında olan növlərin monitorinqi və vəziyyətinin qiymətlən- dirilməsi;

4) quru və su ekosistemlərinin xəritələrinin hazırlanması və s.

Tədqiqatların nəticələri biomüxtəlifliyə ziyan vurmadan bu və ya digər ərazilərin istifadəsində, həmçinin su-bataqlıq yerləri, meşələr, otlaqlar, biçənəklər və s. təbii sahələrin bərpa olunması üçün tövsiyələrin işlənib-hazırlanmasında, landşaft-ekoloji planlaşdırmada istifadə edilir.

Regionlarda biomüxtəlifliyin mühafizəsinin və ekosistemlərin sabitliyinə nail olunmasının səmərəli forması müxtəlif növ xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin: milli parkların, qoruqların, yasaqlıqların, təbii parkların və s. təşkil edilməsidir.

Hazırda biomüxtəlifliyin qiymətləndirilməsi üçün təklif edilmiş 40-dan çox indeks məlumdur. Biomüxtəlifliyin ölçülməsində istifadə edilən indekslər bir-birindən tarazlığa və ya növ zənginliyinə üstünlük vermələri ilə fərqlənir. Bu indekslər xeyli dərəcədə mürəkkəbdir və müvafiq elmi ədəbiyyatlarda geniş verilir. Tətbiq olunan metodların mürəkkəbliyi, avadanlıqların bahalığı və çətinliklə əldə edilməsi, etibarlı məlumatların alınmasına sərf olunan vaxtın çoxluğu ətraf mühitin tədqiqində başlıca maneələrdir. Bu tədqiqatların aparılması və lazımi informasiyaların əldə edilməsi isə müvafiq qərarlar qəbul edilməsi və tədbirlər planı hazırlanması üçün əsas rol oynayır.

Ədəbiyyat:

1. Məmmədov V., Yusifov E. Ekoloji menecment. Bakı, 2014. II cild. 423 s.
2. İbrahimov İ. Ətraf mühitin iqtisadiyyatı. Bakı, 2015. 356 s.
3. Quliyev T.S. Təbiətdən istifadənin və ətraf mühitin mühafizəsinin iqtisadiyyatı. Bakı, 2006. 260 s.
4. Məmmədov Z.S. Təbiətdən istifadənin iqtisadiyyatı. Bakı, 2010. 229 s.

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI PSİXOLOGİYA

Niftəliyeva Nərgiz Nazim qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Mədəniyyətlərarası psixologiya müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlar arasında qarşılıqlı əlaqəni dərk etməyə yönəlmiş bir sahədir. O, müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanların davranışında, idrakında və emosiyalarında oxşar və fərqli cəhətləri öyrənir. Sahə son illərdə əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış, yeni tendensiyalar və problemlər yaranmışdır.

Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin bir çox psixoloji aspektləri müxtəlif sosial qrupların münasibətlərini öyrənən bilik sahəsi kimi sosial psixologiya sahəsindədir. Mədəniyyətlərarası paradiqmada bu problemlərin öyrənilməsi mədəniyyətlərarası psixologiyanın müxtəlif mədəniyyətlər və mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə

şəraitində psixi prosesləri və insan davranışını öyrənən ayrı bir psixoloji bilik sahəsi kimi meydana çıxmasına səbəb oldu.

Mədəniyyətlərarası psixologiya, insan davranışının mədəni fərqliliklərdən güclü şəkildə təsirləndiyini, yəni psixoloji hadisələrin mədəniyyətlər arasında yalnız məhdud dərəcədə bir-biri ilə müqayisə oluna biləcəyini düşünən psixologiya sahəsinə istinad edən mədəni psixologiyadan fərqlənir. Əksinə, mədəniyyətlərarası psixologiya davranış və zehni proseslərdə mümkün universalların araşdırılmasını əhatə edir.

Şəxsiyyətin ictimailəşməsi nəticəsində müəyyən sosial, mədəni və milli kimlik formalaşdığından, insan başqa qruplardan olan insanları öz mənsubiyyəti prizmasından dərk etməyə başlayır. Məhz buna görə də mədəniyyətlərarası ünsiyyət mexanizmlərini öyrənmək üçün mədəniyyətlərarası qavrayış mexanizmlərini öyrənmək lazımdır.

Bəzi mədəniyyətlər fərdiyyətçiliyi və şəxsi muxtariyyətin vacibliyini vurğulaya bilər. Bununla belə, digər mədəniyyətlər qrup üzvləri arasında kollektivizmə və əməkdaşlığa daha yüksək dəyər verə bilər. Bu cür fərqlər həyatın bir çox sahələrində güclü rol oynaya bilər.

Psixologiyanın öyrəndiyi digər mühüm amil stereotiplərin və qərəzlərin mədəniyyətlərarası ünsiyyətə təsiridir. İnsanlar mədəni xüsusiyyətlərinə görə digər insanları kateqoriyalara ayırmağa və qiymətləndirməyə meyllidirlər. Bu, başqa mədəniyyətlərlə qarşılıqlı əlaqəni və onları qavramağı çətinləşdirən stereotiplərin və qərəzlərin formalaşmasına səbəb ola bilər. Psixologiya bu stereotipləri və qərəzləri öyrənir, həmçinin onları aradan qaldırmaq və mədəniyyətlərarası ünsiyyətə təsirini azaltmaq üçün metodlar hazırlayır.

Müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlar duyğuları fərqli şəkildə qəbul edirlər. Qərb mədəniyyətlərinin nümayəndələri insanın daxili emosional vəziyyətinə, Şərq mədəniyyətlərinin nümayəndələri isə emosiyaların sosial kontekstinə diqqət yetirirlər. Bu tədqiqat mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqənin altında yatan psixoloji prosesləri başa düşmək üçün mühüm nəticələrə malikdir.

Mədəniyyətlərarası psixologiyada başqa bir tendensiya çoxlu şəxsiyyətlərin kəsişməsinə artan vurğudur. İnsanlar bir çox mədəni, irqi, etnik və ya milli qruplarla eyniləşə bilər ki, bu da onların davranışlarına və münasibətlərinə təsir edə bilər. Tədqiqatçılar bu çoxsaylı şəxsiyyətlərin necə qarşılıqlı əlaqədə olduğunu və başqaları tərəfindən necə qəbul edildiyini öyrənirlər. Məsələn, araşdırmalar göstərdi ki, bir çox şəxsiyyətə malik insanlar həm müsbət, həm də mənfi təsirlər yaşaya bilərlər. Bir tərəfdən, onlar bir neçə icmaya mənsub olduqlarını hiss edə bilərlər. Digər tərəfdən, onlar həm çoxluq, həm də azlıq tərəfindən ayrı-seçkiliyə və ya marginallığa məruz qala bilərlər.

Digər bir tendensiya multikulturalizmə və müxtəlifliyə olan marağın artmasıdır. Bu, bir çox ölkələrdə artan müxtəlifliyi və daha inklüziv cəmiyyətlərin inkişaf etdirilməsi ehtiyacını əks etdirir. Tədqiqatçılar multikulturalizmin fərdlərə və qruplara təsirini, eləcə də təşkilatlarda və icmalarda müxtəlifliyin idarə olunması problemlərini öyrənirlər. Məsələn, araşdırmalar göstərdi ki, müxtəlifliyə məruz qalma yaradıcılığa və problemlərin həllinə müsbət təsir göstərə bilər. Bununla belə, bu, qruplararası münaqişə və ayrı-seçkiliyə də səbəb ola bilər.

Müxtəlif ölkə və millətlərin arasında vasitəsiz əlaqələrin yaradılması onların arasında daha asan və etibarlı münasibətlərə gətirib çıxarır. Qarşılıqlı münasibətlər zəminində fərqli mədəniyyətə malik olan insanlar özlərinə yad olan mühitdə müəyyən çətinliklərlə rastlaşırlar. Bu zaman onlar adaptasiya problemlərinə məruz qalırlar.

Mədəniyyətlərarası ünsiyyət prosesində qavrayış şəxsiyyətə daxilən xas olan ideya və nəzəriyyələrlə müəyyən edilir. Bunlara dünyagörüşü və mentalitet daxildir. Bunlar digər insanlar, xüsusən də başqa mədəniyyətin nümayəndələri haqqında məlumatların seçilməsi və yaradılması, habelə onun təşkili və ünsiyyət tərəfdaşının vahid imicinin qurulması amilləridir. Mədəniyyətlərarası qavrayış şəxsiyyətlərarası qavrayışdan müəyyən dinamik və mənalı xüsusiyyətlərə malik olması ilə fərqlənir.

Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, ənənəvi mədəniyyətin yeniləşməsi, hər şeydən əvvəl şəxsiyyətin dəyər-motivasiya strukturunda və kollektiv eyniliyində münaqişə yaradır. Çünki, həyat tərzinin modernləşməsi mürəkkəbləşmiş etnomədəni sistemi dərin keyfiyyət dəyişməsinə aparır.

Mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə psixologiyanın rolunun nəzərə alınması mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqənin effektivliyinə təsir edən əsas ölçüləri və amilləri aşkar etməyə imkan verir.

Ədəbiyyat:

1. Verdiyeva L., Kərimova M. Sosial psixologiya. Bakı, 2018.
2. Babayeva Ş., Həsənova M. Sosial psixologiya. Bakı, 2019.
3. Ratner C. Kültürel psikoloji, kültürler arası psikoloji, yerel psikoloji. İKÜ, 2014.

SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFININ SOSİAL-İQTİSADİ ASPEKTLƏRİ

Xəlilov Xəlil Ramiz oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Əhalinin gəlirləri rifahın əsas dominantı bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsal, bölgü və idarəetmə səmərəsi rolunu oynamaqla iqtisadi artıma və iqtisadi inkişafa təsir edir, sahibkarlığın stimullaşmasına şərait yaradır. Sahibkarlığın son məqsədi onun kommersiya obyekti kimi gəlirləri ilə ölçülür. Gəlir anyalışı yeni yaradılan məhsul və xidmətin dəyəri ilə ölçülür. Gəlirlərdən istehlak xərclərini çıxdıqdan sonra əldə olunan qalığa dəyər, istehlak üçün yeni xərclərə isə maliyyə əsası rolunu oynayır. Gəlirlər, formalaşma mənbələri və istifadə istiqamətləri geniş aspektdə öyrənilib. Gəlirlərin iqtisadi subyektlər üzrə formalaşması mülkiyyətin miqyası, onun istifadə səmərəsi həmçinin forma və xarakteri ilə artır və istifadə olunur. Dövlət gəlirləri dövlətin iqtisadi inkişafının nəticəsi və amili olmaqla iqtisadi tədbirlərin maliyyə əsaslarını təşkil edir. Dövlət gəlirlərinin formalaşması mənbələri xalis sahibkarlığın səmərəli təşkili və artırılması yolları təşkil edir. Dövlət gəlirlərinin sosial statusu hər bir nəfərin və qrupun bu gəlirlərdən istifadəsi qanunauyğunluqları reallaşır. Təbii ki, gəlirlər yaradılır, istehsal olunur və məhdud olduğu üçün onun bölgüsü də müəyyən meyar və göstəricilər ilə, prinsiplər və normativlərə uyğun stimullar və tənzimləmə rıçaqları

üzərində qruplaşır. Bu göstərilən aspektlər son nəticədə gəlirlərin sosial səmərəsini, onun iqtisadi artımda rolu və rifahının yüksəldilməsində səmərəsini ifadə edir. Dövlət gəlirləri istehsal prosesində yaranır, onun dövlət və qeyri-dövlət mülkiyyətində olan sahibkarlıq fəaliyyəti nəticəsində istehsal olunan məhsul və xidmətlərin dəyərinin sahibkarlar və dövlət arasında bölgüsü nəticəsində baş verir. Hər bir subyektin gəlirləri həmin subyektlərin gəlirlərin yaranmasında iştirak payını nəzərə almaq və həmçinin subyektlərin səlahiyyətləri və vəzifələrini təmin edən resurs potensialını formalaşdırmaq məqsədini reallaşdırmağa çatan vəsait hədəf olaraq konseptual inkişafın əsas istiqamətləridir. Sahibkar gəlirlərinin bölgüsü dövlətlə müəssisə daxili yığım və istehlak məqsədləri üçün əmək haqqı və əmək haqqına əlavələr şəklində, dövlət büdcəsində ödəmələr üçün istifadə olunur. Sahibkar gəlirləri sosial müdafiə fonduna, dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə müxtəlif vergilər yolu ilə bölünür. Əldə olunmuş gəlirlərin subyektlər arasında əmtəə və xidmət mübadiləsi yolu ilə bölünür. Beləliklə, hər bir subyektin gəlirləri özünəməxsus mənbələr hesabına formalaşır. Təbii ki, bu mənbələr ümumi olsa da, onların ödəmə dairəsi və potensialın intensiv istifadəsi uyğun gəlirlərin həcmini onun dinamikasını yaradır. Cari xərclər perspektiv gəlirlərin mənbəyini və amilini təşkil edir. Ona görə də hər bir sahibkar subyekti bazar rəqabəti şəraitində davamlı inkişaf meyillərini saxlamaq üçün özünün xərc strukturunu ehtimal nisbətlərdə bölməklə canlı əmək məsrəfləri və yığım üçün, həm də özünü sıx ortalamaq üçün müəyyən istiqamətlər seçir. Sahibkar gəlirləri istehsal yönlü və istehlak xarakterli nisbətlərin müəyyən normativlər və istehsal, istehlak tələbatları arasında dəyişmə dinamikasına uyğun qərarlar qəbul etməklə özünü idarə edir. Gəlirlərin formalaşması sahibkarlığın özünün inkişaf meyillərini formalaşdırır, onun fəaliyyəti üçün maliyyə mənbələrini təmin etməklə mərkəzləşdirilmiş və yerli büdcələrin gəlir hissəsinin, əhali gəlirinin formalaşmasında aparıcı mənbə rolunu oynayır. Artıq makro səviyyədə ümumi daxili məhsulun 74%-nin özəl sektor tərəfindən formalaşması, əhali gəlirlərinin tərkibində sahibkarlıq gəlirlərinin əmək haqqı və transfert gəlirlərindən yuxarı olması və bu meylin dinamikası bütövlükdə gəlirlərin və sahibkarlığın birbaşa və dolayısı əlaqəsini inkişaf etdirir. Sahibkarlıq gəlirlərinin artması, sahibkarların sayının artması, onların bazara uyğun maddi nemətlər və xidmət istehsalının reallaşması, həmçinin əhalinin rifahının yüksəldilməsi tələbləri ilə bağlı olaraq dəyişir. Sahibkarlıq gəlirləri respublikada həyata keçirilən islahatlar və bu islahatların sosial nəticələri ilə əlaqəlidir. Belə ki, torpaq islahatları, özəlləşdirmənin ilkin və sonrakı mərhələləri sahibkarlıq gəlirlərinin artımı üçün ilkin mənbəə olmaqla sonrakı varidatın əsasını təşkil edir.

Sahibkarlığa maliyyə yardımı tətbiq olunan vergi sistemi ilə də onun daxili vəsaitlərinin hesabına öz fəaliyyətinin genişlənməsinə imkan verir. Sahibkarlığa kömək məqsədi ilə də daha çox borcların silinməsi, debitor və kreditor borcların verilməsində kanikul verilməsi halları tətbiq olunur ki, bu da öz növbəsində sahibkarlara şərait yaradır ki, özünün fəaliyyəti üçün bazanı möhkəmlətsin. Sahibkarlıq gəlirlərinin vergiyə cəlb olunmayan hissəsinin artırılması, sadələşdirilmiş vergi formasının tətbiq edilməsi, bəzi regionlara kreditlərin daha ucuz faizlə və ünvanlı verilməsi, dövlət tərəfindən məhsulun alınması, ixracatı üçün təminat verilməsi halları və mexanizmləri gəlirlərin artırılması, iqtisadi potensialın daha çevik iqtisadi

dövriyyəyə cəlb edilməsinə şərait yaradır. Respublikada ixracat vergisinin tətbiq olunmasını müəyyən mənada sahibkarların fəaliyyətinə maliyyə dayağı olsa da onun prespektivdə tətbiqi və onun differensial yanaşma metodikası respublikada sahibkarlıq gəlirlərinin mərkəzləşdirilmiş gəlir və xərc strukturu ilə əlaqəsinin möhkəmlədə bilər.

Ədəbiyyat:

1. İbrahimov İ.H. Sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələləri. Bakı: Səda nəşriyyatı, 2010. 248 s.
2. "Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezi-dentinin 28 dekabr 2017-ci il tarixli Fərmanı.
3. Məhərrəmov A.M. Sahibkarlıq: nəzəriyyədən praktikaya. Bakı, 2009.
4. Əliyev T.N., Həsənov Ə.H., Əsədov X.Ə. İnnovasiya sahibkarlığının əsas xüsusiyyətləri və təşkilinin səmərəliliyi. AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası. №2 Bakı. Elm. 2010. S. 5-12.
5. İbrahimov İ.H., İbrahimov E.R. -Sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi-hüquqi mexanizmi. Bakı, 2004.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ БИЗНЕС САЛАСЫНДАҒЫ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Омарова А.Б., экономика кафедрасының аға оқытушысы
Л.Б. Гончаров атындағы ҚазАЖИ, Алматы қаласы

Елімізде жаңа технологияларды енгізу мақсатында "Жасыл" экономика саласын зерттеу басталды. Елордада өткен кездесуде сарапшылар, бизнес және ғылым өкілдері, сондай-ақ экология және цифрлық даму министрлігінің өкілдері оның барысы туралы талқылады. "Гринтех" бағытына ерекше назар аударылатын болады. Сонымен қатар, медицина және ауылшаруашылық технологиялары Мұқият зерттелетін болады. Мысалы, қазір елде су тапшылығы өте өзекті. Бұл тақырып арнайы сессияда көтерілді. Ғалымдар суды қалай тиімді пайдалану керектігін білмейміз дейді. Әсіресе ауыл шаруашылығы саласында. Бұл ретте Үкімет пен экологтардың бірлескен жұмысы өте маңызды

Суды ауылшаруашылығы саласында да, тұрмыстық қолданыста да өте көп шығындаймыз. Мәселен, біздің қалалар Еуропамен салыстығанда 2-3 есе артық пайдаланады. Тиімділік көрсеткіші өте төмен. Тіпті әлем бойынша тізімнің ең соңғы сатыларындамыз. Бізден кейін Сомали ғана тұр. Ендігі мақсат осы тығырықтан шығудың жолын табу. Яғни техникалық және технологиялық инновацияларды игеруіміз керек.

Цифрлы Қазақстан: Экономика саласындағы цифрлық технологиялар қалай енгізіліп жатыр?

"Цифрлық Қазақстан" бағдарламасы 4 бағыт бойынша жүзеге асырылуда. Бірінші бағыт-ауыл-өңірді кең жолақты интернетпен қамтамасыз ету. Екінші бағыт-экономика саласына цифрлық технологияларды енгізу (Көлік және

логистика, денсаулық сақтау, білім беру, Ауыл шаруашылығы және электрондық сауда). Үшіншісі-мемлекеттік органдардың жұмыс сапасын арттыру, төртіншісі-IT-мамандарды даярлау.

Экономикалық пайда

- Экономикалық өсуге елеулі үлес
- Аралас салалардағы жұмыс орындарының санының 3-5 есе өсуі
- Еңбек өнімділігінің артуы
- Шағын және орта бизнестің өсу қарқынын жеделдету

"Бүгінгі таңда кез келген мемлекеттің әлеуметтік, экономикалық және саяси жаңғыруының негізгі міндеті ретінде инновациялық, өндірістік және ғылыми даму арқылы білімге негізделген экономикаға көшу проблемасы қойылды. Бұл ғылыми бағдарламаларды мақсатты бағдарлауды және өндірістік жүйені жаңғыртуды, сондай-ақ ғылыми салаға жүйелі көзқарасты талап етеді. Ұлттық инновациялық жүйелердің модельдерін зерттеу мемлекеттің өндірісті, ғылымды және инновацияны дамытудағы рөлін дәлелдеді. Мемлекеттік инновациялық қызметке ұлттық инновациялық жүйені қалыптастыруға бағытталған инновациялық қызметті мемлекеттік қолдауды жүзеге асыруға бағытталған инновациялық саясат жатады. Инновациялық саясат технологиялар мен ғылымның даму перспективалары мен болжамдарына негізделген. Инновациялық саясаттың негізгі бағыттары индустриялық саясаттың бағыттарымен айқындалады және инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау мен ынталандыруды іске асырумен және іске асырумен байланысты.

Бизнесте қолданылатын заманауи технологиялар

Дүниежүзілік компаниялар жаңа технологияға үлкен қаражат салуда. Көбінің жеке IT бөлімдері бар және деректерді талдау, маркетинг және тұтынушыларды сегментациялау үшін жетілдірілген бағдарламалық жасақтаманы қолданады. Кейбіреулер жалақы төлеуді, қызметкерлердің бортқа шығуын және басқа да уақытты қажет ететін тапсырмаларды оңтайландыру үшін HR басқару платформаларына сүйенеді. Сондай-ақ виртуалды шындықты күнделікті қызметіне қосатын бизнес бар.

Шағын кәсіпкерліктің алдында тұрған қиындықтар

Көріп отырғаныңыздай, технологияның әр түрлі түрлері бар және олардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар. Жолға секірмес бұрын, алда тұрған қиындықтар туралы білетіндігіңізге көз жеткізіңіз. Инфрақұрылымды басқару, заңнамалық талаптарға сәйкестік, киберқауіпсіздік және бюджеттік мәселелер - бірнеше мысал. Сіз стартап немесе кішігірім бизнес болған кезде, тіпті кішкене қателік сізге үлкен шығын әкелуі мүмкін.

Инновация және жасанды интеллект. Диджитал-бұл қазіргі заманғы озық технологиялар дамып келе жатқан әдеттегі бизнес-ойларды өзгерту және жалпы салаларды модернизациялау тәсілі. Сарапшылардың пікірінше, цифрлық жүйелерді енгізуге асықпайтындар бәсекеге қабілеттілігін жоғалтады.

Болашақ Бизнес: назар аударуға тұрарлық 5 технология.

Мұнда біз бизнестегі бірден назар аударуға тұрарлық бес ірі технологиялық тенденцияны қарастырамыз. Бизнес көшбасшылары болашақта бәсекеге қабілетті болу үшін осы технологияларды білуі және енгізуі керек.

Төртінші өнеркәсіптік революцияны қозғайтын бірнеше маңызды технологиялық тенденциялар бар, бұл кибер-физикалық жүйелердің үйлесімімен сипатталатын бизнестегі өзгерістердің келесі дәуірі. Кәсіпорындар осы технологияларға назар аударып, оларды алдағы жылдары өміршең болып қалу үшін пайдалануы керек.

Цифрландыру нәтижесінде пайда болған үлкен деректер Төртінші өнеркәсіптік революцияның отыны болып табылады. Олар бизнестегі көптеген басқа технологиялық тенденциялар үшін өте маңызды, соның ішінде жасанды интеллект, заттардың интеллектісі және автономды роботтар. Сізде неғұрлым көп деректер болса, машиналық оқыту алгоритмдеріне үлгілерді табу және бұрын анық болмаған қатынастарды табу оңайырақ болады. Деректерді талдағаннан кейін сіз болашақ нәтижелерді жақсы болжай аласыз, сонымен қатар шешім қабылдай аласыз.

Технология жаңа болмаса да, біздің әлемді бұрын-соңды болмаған цифрландыру және цифрлық із қалдыру Big Data-ның өркендеуіне әкелді. Мұның бәрі соншалықты жылдам, бүгінде әлемде қол жетімді деректердің 90% - ы соңғы екі жылда ғана жасалды.

Компаниялар тұтынушыларды және трендтерді жақсырақ түсіну, ақылды өнімдер мен қызметтерді ұсыну, ішкі операцияларды жақсарту және қосымша пайда табу үшін деректерге қол жеткізуді пайдалана алады. Деректерді елемейтін немесе оған қол жеткізе алмайтындар енді бәсекеге қабілетті немесе өзекті бола алмайды.

Есептеу қуатын арттыру

Егер компанияларға деректерді сақтауға және пайдалануға мүмкіндік беретін өңдеу қуатының артуы болмаса, кәсіпорындар Big Data-дан пайда көре алмас еді. Деректерді жақсы сақтауға және жылдам талдауға ықпал ететін компьютерлік технологияның бірнеше жетістіктері бар. Олардың бірі-Amazon, Google және Microsoft сияқты бұлтты провайдерлер, олар компанияларға бизнеске қажет барлық есептеу құралдарын бұлтқа орналастыруды ұсынады. Бизнестің сәттілігін қамтамасыз ететін тағы бір Технологиялық үрдіс-бесінші буын - 5G ұялы байланыс технологиясы. Бұл онлайн қоғамның және ақылды әлемнің негізі. Ақырында, кванттық компьютерлер есептеу қуатын экспоненциалды түрде арттырады,

Жасанды интеллект (AI)

Машиналар біз үшін көп нәрсені жасай алады — оқу, жазу, көру, есту, сөйлеу және тіпті жасау. AI біздің күнделікті өмірімізге еніп қана қоймайды-бұл біздің бизнесіміз бен салаларымызды өзгертеді. Бұл шындықты жасанды интеллект, Машиналық оқыту және автоматтандыруды инвестицияларды қолдау немесе арттыру үшін маңызды салалар деп санайтын аға менеджерлердің 73% мойындайды. Бұл бизнес назардан тыс қалдыра алмайтын үрдіс. Компаниялар

интеллектуалды өнімдерді, қызметтерді әзірлеу және бизнес-процестердің интеллектуалдылығын арттыру үшін AI пайдаланады.

Заттардың интеллектісі

Күнделікті заттардың барлығы дерлік ақылды болады-сағат, киім, тұрмыстық техника және т.б. Бастапқыда олар интернетке қосылған кезде технология Заттар интернеті деп аталды. Бірақ қазір жасанды интеллект қосылғаннан кейін күнделікті заттар ақылға қонымды болды. Біз талқылаған басқа технологиялық тенденциялар сияқты, заттардың интеллектісі де бизнес әлеміне үлкен артықшылықтар ұсынады. Тұтынушылардың тауарларды қалай пайдаланатыны туралы бұрын-соңды болмаған ақпарат бере алатын ақылды өнімдерді өндіру мен сатудан бастап, жаңа кіріс ағындарын құруға, сондай-ақ операцияларды оңтайландыруға дейін. Кәсіпорындар ақылды деректерді өз бизнесінде қалай қолдана алатындығына назар аударуы керек.

Автономды роботтар

Бизнестегі соңғы технологиялық бағыт-автономды роботтар. Роботтар өндіріс орындарында жиі кездеседі, бірақ олар біздің үйлерімізге еніп, кеңседе бізбен ынтымақтасады. Роботтардың адамдар үшін артықшылығы-олар скучно, лас, қауіпті және қымбат жұмыс жасай алады. Автономды көліктер-бұл бизнесті өзгертетін "роботтардың" тағы бір түрі. Дрондар мен ұшқышсыз ұшақтар тасымалдауды, жеткізу қызметтерін және тіпті армияны өзгертуі мүмкін. Роботтар физикалық нысан болмауы керек. Роботты процестерді автоматтандыруда (RBA) бағдарламалық Роботтар бизнес-процестерді автоматтандырады. Әр саладағы барлық дерлік бизнес үшін осы технологиялық трендке арналған көптеген қосымшалар бар.

Тиімділікті, қауіпсіздікті, өсуді және бәсекелестік артықшылықты арттыратын жүздеген, тіпті мыңдаған шешімдер бар, және олардың әрқайсысы тартымды әлеуетке ие болғанымен, ол шектеулер мен шығындарды да қосады. Бүгінгі таңда көптеген технологиялық тенденциялар бизнеске әсер етеді және нені инвестициялау керектігін шешу қиын болуы мүмкін. Дегенмен, біз айтқан бес тенденция әрбір корпоративтік көшбасшының радарында болуы керек.

Секція 3

Потенціал суб'єктів підприємництва в умовах перманентних викликів

CALCULATION OF THE INITIAL COST OF PLANT, PROPERTY AND EQUIPMENT

Hacıyeva Hafiza Huseyn, Lecturer
Azerbaijan State Agrarian University

The valuation of plant, property, and equipment involves several key considerations, with three primary methods of assessment: Acquisition cost, salvage value, and replacement expense. The determination of the initial expenditure is influenced by the source and form of acquisition of these assets. long-term tangible assets may either be developed internally by the enterprise through capital investment or purchased from external vendors. In either case, the costs associated with their creation or acquisition—including transportation and installation expenses—constitute the initial expenditure of these assets.

The initial expenditure of long-term tangible assets are recognized when the asset is received and enters the enterprise. However, it is important to note that this initial cost is not continuously recorded over the asset's entire useful life or operational period within the enterprise.

The initial expenditure of long-term tangible assets are determined based on the specific source of their acquisition, as follows:

1.Contributions from Founders: When fixed assets are contributed by the founders as part of their share in the authorized capital of the enterprise, the value is agreed upon by all parties involved.

2.Costs Incurred by the Enterprise: For assets created (constructed) or acquired by the enterprise itself, the initial cost includes the actual expenses incurred for preparation, construction, purchase, delivery, and installation of the fixed capital. This also applies to assets purchased from other enterprises or individuals.

3.Purchased Assets: For fixed assets acquired from external sources, including other enterprises, individuals, or government bodies (via allocation or aid), the value is determined based on the information provided in the acceptance and transfer documentation, often with expert valuation or in accordance with the recorded details in such documents.

It is widely recognized that long-term physical assets lose value over time due to wear and tear, leading to a gradual decrease in their original value.

The elements that constitute the initial cost of land, buildings, and equipment include the following:

-Purchase Price: The acquisition cost, net of any trade discounts, import duties, and non-reimbursable taxes.

-Direct Costs: All expenditures directly associated with preparing the asset for use, including transportation, installation, and any other costs necessary to bring the asset to a condition suitable for its intended operational use, as determined by the enterprise management.

- Estimated Obligation Costs: An estimation of future expenses associated with obligations resulting from the acquisition or use of the asset, such as removal, decommissioning, and site restoration, unless these costs are meant to form reserves.

The initial expenditure of long-term tangible assets are based on the cash equivalent at the time of acquisition. If the payment terms differ from the usual credit conditions, the initial expenditure is adjusted to reflect the present value of the asset at the time of purchase. Any variance between the original cost and the actual payment is recognized as interest expense in the income statement over the term of the loan. However, interest costs that are eligible for capitalization under International Accounting Standard (IAS) 23 are not included in this expense treatment.

Routine maintenance costs incurred to keep an asset in operational condition do not contribute to increasing the asset's value. Rather, these costs are recorded as expenses in the profit or loss statement during the period they are incurred. These expenses usually consist of labor costs and minor consumables required for the asset's regular maintenance.

For instance, the cost of oil and oil changes for a vehicle does not impact the vehicle's carrying value and is instead recorded as an expense in the period in which it occurs. These types of costs are generally categorized as repair and maintenance expenditures.

In certain cases, specific components of long-term tangible assets require periodic replacement. For instance, airplane seats need to be replaced after a certain period of use. If the replacement part satisfies the recognition criteria, it is included in the asset's carrying value. However, the removed component must be derecognized following the established criteria for asset derecognition.

References:

1. Sultanov. F., Hasanov E., Ibadov I. International Financial Reporting Standards. Materials for Accounting Professional certification exams. Baku. 2022. P. 63-84.

2. Radil F. Fundamentals of international accounting. Economic Research and Education Center. Baku. 2019. P. 191-213.

3. Salahov A, Mehdiyev V. Accounting. Textbook. Baku. 2016. P. 298-308.

4. Abbasov Q., Sabzaliyev S., Dashdamirov A., Guliyev V., Sadigov A. Accounting (financial) accounting. Textbook. Baku. 2003. P. 178-208.

5. Gurbanova X.V., Karimova M.H., Suleymanov R.Z, Mammadova R.R. Accounting of long-term assets in the Republic of Azerbaijan. *Scientific Works of Azerbaijan State Agrarian University*. 2021. N1. P.89-91.

6. Rzayev Q. Accounting and auditing. Textbook. Baku. 2006. P. 152-165.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВ ОПК УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ МЕНЕДЖМЕНТУ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Аванесова Н.Е ,д.е.н, професор
Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова

Військова агресія проти України суттєво трансформувала роль оборонно-промислового комплексу в національній економіці, акцентуючи увагу на забезпеченні обороноздатності держави. У цих умовах економічна безпека підприємств оборонно-промислового комплексу (ОПК) набуває стратегічного значення, визначаючи стійкість, адаптивність та ефективність національної оборонної системи. Сучасне кризове середовище ставить перед підприємствами оборонної сфери численні виклики, які потребують комплексного управлінського підходу, орієнтованого на інновації, гнучкість і стійкість. У цьому контексті менеджмент стає ключовим інструментом забезпечення економічної безпеки, враховуючи необхідність адаптації до швидкозмінних умов.

В умовах військової нестабільності підприємства ОПК стикаються з комплексом проблем, які суттєво впливають на їхню діяльність. Серед основних проблем можна виокремити дестабілізацію фінансових потоків, погіршення логістичного забезпечення, нестачу кваліфікованих кадрів, фізичну небезпеку для виробничих потужностей та персоналу. Водночас військові дії посилюють залежність підприємств ОПК від державного замовлення, що створює нові виклики, пов’язані з прозорістю і ефективністю управління державними ресурсами. Особливу увагу слід звернути на проблему стратегічного планування, яка в умовах війни втрачає передбачуваність через високий рівень невизначеності та ризиків. Відсутність чітких довгострокових перспектив обмежує здатність підприємств адаптуватися до нових умов, розробляти інноваційну продукцію та забезпечувати конкурентоспроможність на внутрішньому й зовнішньому ринках. Це особливо важливо з огляду на інтеграцію України у глобальні ринки оборонної продукції, що вимагає відповідності міжнародним стандартам і підвищення технологічного рівня підприємств.

Ключовою проблемою менеджменту в контексті забезпечення економічної безпеки є управління ризиками. Війна створює широкий спектр ризиків, починаючи від руйнування інфраструктури й закінчуючи кібератаками, які спрямовані на знищення виробничих і логістичних систем. Для забезпечення ефективного функціонування підприємств ОПК потрібна розробка й впровадження комплексних систем ризик-менеджменту, які дозволяють не лише оперативно реагувати на загрози, але й завчасно їх прогнозувати. Особливо актуальним є використання сучасних цифрових технологій, які сприяють автоматизації процесів, зниженню витрат і підвищенню швидкості прийняття рішень.

Водночас значну увагу слід приділити інноваційному менеджменту, оскільки саме інновації є основою для розвитку оборонно-промислового комплексу в сучасних умовах. Створення нових технологій і продуктів, які відповідають потребам Збройних Сил України, стає критично важливим завданням. У цьому контексті важливим є впровадження моделі відкритих інновацій, яка дозволяє залучати до розробок не лише внутрішні ресурси підприємства, але й партнерів з академічної спільноти, приватного сектору та міжнародних організацій.

Система управління підприємствами ОПК повинна також враховувати соціально-економічні аспекти, які пов'язані з війною. Забезпечення стабільності трудових колективів, підтримка морального духу працівників, створення умов для безпеки роботи є невід'ємними складовими ефективного управління. У цьому аспекті особливого значення набуває HR-менеджмент, який повинен спрямовуватися на формування стійких колективів, здатних працювати в умовах надзвичайного тиску.

Взаємодія з державними структурами залишається критично важливою складовою менеджменту підприємств ОПК. Для покращення ефективності цієї взаємодії необхідне вдосконалення механізмів державного управління, забезпечення прозорості фінансових потоків і спрощення процедур державного замовлення. У сучасних умовах доцільним є використання принципів державно-приватного партнерства, що дозволяє мобілізувати додаткові ресурси та підвищити ефективність виконання оборонних замовлень.

Отже, забезпечення економічної безпеки підприємств оборонно-промислового комплексу України в умовах військової нестабільності потребує комплексного підходу до управління, який базується на стратегічному плануванні, ефективному управлінні ризиками, впровадженні інновацій і побудові тісної взаємодії з державними структурами. Ефективний менеджмент у цьому контексті стає не лише інструментом вирішення оперативних завдань, але й основою для підвищення конкурентоспроможності та стійкості підприємств у довгостроковій перспективі.

Література:

1. Міністерство оборони України. Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України до 2030 року. URL: https://www.mil.gov.ua/content/strategy/opk2030.pdf

2. Тарасенко С. Г. Економічна безпека в умовах воєнного стану: сучасні виклики та рішення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2023. № 56. С. 87–91.

3. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану: експертно-аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-05/executive-summary _ecsecurity _ 2023_gotovee-1.pdf

ЗМІСТ ТА ПРИНЦИПИ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ

Вербицька В.І., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Сьогодні кожна людина є свідком та учасником ринкової економіки, яка характеризується традиційною лінійною моделлю виробництва, що ґрунтується на принципі отримання сировини, виготовлення продукту та викидання відходів - «добуваємо-виробляємо-викидаємо». Ця економіка не життєздатна перед екологічними та економічними обмеженнями та викликами, оскільки давно вже вийшла за межі обмежених світових ресурсів. Забруднення довкілля, води та повітря, знищення лісів набуло небачених масштабів, при цьому значно знизилася якість життя, зникли цілі види тваринного та рослинного світу, екологія залишає бажати кращого. Альтернатива цій моделі існує у вигляді циркулярної бізнес-моделі, метою якої є відновлення природного, виробничого, фінансового та людського капіталу, а також відновлення ресурсів.

В опублікованому в 2016 році науковому дослідженні циркулярної економіки, проведеному UPS та GreenBiz, йшлося про те, що 86% керівників великих підприємств вважають, що циркулярна економіка стане суттєвою для їхнього бізнесу вже через 2 роки. Цей відсоток у два рази більший ніж у 2014 році, коли лише 47% керівників відчуло важливість цієї економіки [1].

При згадці про циркулярну економіку у сфері промислових комплексів у світовому досвіді необхідною є згадка фонду EllenMacArthur, завдяки якому з'явився теоретичний фундамент застосування циркулярної економіки в державах за кордоном. В якості основного чиннику тут виділяють замкнутий характер ланцюга поставок. Основним правилом і змістом циркулярної економіки виступає принцип вторинної переробки або, іншими словами, циркулярна економіка є замкнутим ланцюгом, виробництво в якому здатне відновлюватися. За допомогою прихильності до її принципів досягається вирішення різних проблем. Найважливіше — досягається екологічна ефективність, відбувається зменшення кількості відходів з допомогою переробки сировини, отже, і скорочується саме забруднення природних ресурсів. Крім того, відбувається збереження вичерпних ресурсів, знову ж таки за рахунок їхньої переробки [2].

Однією з ключових галузей застосування принципів циркулярної економіки є промислові комплекси, які займають більшу частину економічного розвитку всіх держав, являючи собою великі транснаціональні компанії, корпорації тощо. Тобто, промислові комплекси, мають бути розглянуті в контексті застосування та впровадження принципів циркулярної економіки.

Література:

1. The Growth of the Circular Economy report. GreenBiz Group Inc. 2016. URL: https://www.greenbiz.com/report/growth-circular-economy (дата звернення 12.11.2024)

2. Ellen MacArthur Foundation. https://www.ellenmacarthurfoundation.org/ (дата звернення 15.11.2024)

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА УПРАВЛІННЯ

Кирчата І.М., к.е.н., доцент
Горбуненко А.Б.., здобувач PhD
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Економічна безпека підприємства є однією з найважливіших умов його стабільного функціонування та розвитку в умовах сучасного ринку. Сьогодні бізнес стикається з новими викликами, такими як посилення конкуренції, глобалізація, цифровізація, ризики кіберзагроз і шахрайства. У цьому контексті забезпечення економічної безпеки виходить за межі класичного фінансового аналізу і включає управління ризиками, впровадження інноваційних технологій і побудову прозорої системи контролю.

Економічна безпека підприємства – це стан захищеності його ресурсів, фінансових, матеріальних і людських, від внутрішніх і зовнішніх загроз. Вона охоплює широкий спектр заходів, спрямованих на збереження стабільності, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення розвитку підприємства.

Ефективна система економічної безпеки повинна враховувати:

- захист фінансових ресурсів (від шахрайства, корупції та неплатоспроможності контрагентів);
- управління ризиками (включаючи ризики, пов’язані з цифровими технологіями);
- забезпечення конфіденційності інформації;
- побудову стійкої системи управління в кризових умовах;

Сучасна економічна безпека має базуватися на двох принципах: превентивності (упередження загроз) і адаптивності (швидке реагування на виклики).

Цифровізація, будучи процесом інтеграції цифрових технологій у всі аспекти діяльності підприємства, стає ключовим фактором у забезпеченні економічної безпеки, оскільки дозволяє автоматизувати процеси, зменшувати вплив людського фактора та оперативно виявляти загрози.

Сучасні підприємства використовують аналітичні платформи, що дозволяють збирати, обробляти та аналізувати дані в реальному часі. Наприклад, системи Big Data Analytics можуть виявляти аномалії в операційній діяльності, що вказують на можливі ризики або шахрайські дії.

Використання цифрових інструментів для автоматизації бухгалтерського обліку, аудиту та бюджетування зменшує ризик помилок і зловживань. Наприклад, ERP-системи (Enterprise Resource Planning) дозволяють контролювати всі аспекти фінансової діяльності в єдиній інтегрованій платформі.

Захист цифрових даних є критично важливим для економічної безпеки. Підприємства впроваджують системи захисту від кіберзагроз, такі як фаєрволи, антивірусні програми, системи виявлення вторгнень та шифрування даних. Важливим аспектом є навчання персоналу основам кібергігієни.

Алгоритми штучного інтелекту (ШІ) здатні прогнозувати ризики, аналізуючи великі обсяги даних, та автоматично виявляти потенційні загрози. Наприклад, ШІ використовується для аналізу поведінки клієнтів або співробітників, виявляючи незвичні дії, що можуть свідчити про шахрайство.

Хмарні рішення, в свою чергу, забезпечують захист даних через централізоване управління доступом і резервне копіювання. Крім того, хмари дозволяють оперативно масштабувати ресурси для реагування на загрози.

Шахрайство є однією з найпоширеніших загроз для підприємств. Воно може включати фінансові махінації, крадіжку даних, корупцію, маніпуляції з контрактами та фальсифікацію звітності.

До інструментів боротьби із шахрайством відносять:

- внутрішній аудит: регулярна перевірка фінансової діяльності та операцій дозволяє виявляти порушення;
- цифрові системи моніторингу: системи, що автоматично аналізують фінансові операції, можуть ідентифікувати підозрілі транзакції;
- анонімні канали для повідомлень: можливість повідомляти про шахрайство без розкриття особистості сприяє виявленню зловживань;
- впровадження системи комплаєнсу: створення стандартів етичної поведінки та контроль їх дотримання допомагають запобігти корупції.

Управління ризиками є невід’ємною частиною системи економічної безпеки. Це процес ідентифікації, оцінки та мінімізації впливу загроз.

Незважаючи на широке впровадження цифрових технологій, людський фактор залишається важливим у забезпеченні економічної безпеки. Підприємства повинні інвестувати у підвищення кваліфікації працівників. Навчання з кібергігієни, управління ризиками та боротьби з шахрайством є обов’язковими для всіх рівнів персоналу. Формування корпоративної культури, орієнтованої на етичну поведінку та дотримання стандартів безпеки, допомагає мінімізувати внутрішні загрози.

Отже, сталий розвиток економічної безпеки залежить не лише від технологічних рішень, але й від готовності підприємств до адаптації в умовах постійних змін. Інвестиції у сучасні технології, навчання персоналу та формування корпоративної культури є ключовими елементами для побудови ефективної системи економічної безпеки, здатної забезпечити стабільність і розвиток бізнесу у довгостроковій перспективі.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ НА ОСНОВІ ПРИНЦИПІВ ESG

Кудрявцев В.М., к.е.н., доцент
Бабій А.С., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Концепція сталого розвитку в сучасному світі набуває дедалі більшого впливу та значущості, як реакція на екологічні проблеми, спричинені економічним зростанням.

Сама концепція сформувала себе у вигляді ідеї збереження планети. Ця ідея повинна мати стратегію збалансованого розвитку соціуму, економіки та екології.

Якщо сталий розвиток являє собою саме концепцію, яка охоплює всі сфери людського існування і розглядає загальні питання, то ESG – це підходи, які розглядають економічні та виробничі питання у фінансовому та промисловому секторі.

Міжнародні принципи ESG, засновані на трьох взаємопов'язаних складових – екології (Environmental), соціальній політиці (Social) та корпоративному управлінні (Governance), набувають дедалі більшої популярності в сучасному порядку денному українських компаній.

Це означає, що тепер запорука успіху компанії зміщується в бік відповідального ведення бізнесу з турботою про людину і природу.

Підхід ESG-трансформації передбачає методології вимірювання цих принципів у діяльності бізнесу. Існує безліч підходів оцінки, які постійно вдосконалюються.

У цій роботі розглядається методологія рейтингового агентства RAEX-Europe. Вона передбачає присвоєння загального рейтингу та окремого рейтингу за кожною складовою з трьох принципів, що дає змогу оцінити більш слабкі або сильні складові.

Найвищим значенням є присвоєння рейтингу «А», далі йде рейтинг «В», і найнижчий рейтинг «С». Своєю чергою, ці значення поділяються ще на три рейтинги – найвищі значення «А», дуже високе значення «АА» і високе значення «ААА».

Розглянувши дані рейтингу ESG українських компаній, найпроблемнішими з трьох складових принципів є екологічні (E) і соціальні (S), але ці значення безпосередньо залежать від управління (G). Подібна проблема безпосередньо зачіпає і відбивається на ESG-трансформації через некомпетентність управлінських моделей. Сам процес часто залишається на етапі вже прийнятих кейсів у сфері стійкості і не трансформує саму систему корпоративного управління таким чином, щоб відбувався повноцінний процес впровадження ESG-принципів у сам бізнес-процес компаній.

Для повноцінного використання екологічних і соціальних принципів, що залишилися, сам підхід доцільніше змінити в бік поступового впровадження

управлінських принципів, які згодом сприяють більш плавному й ефективному впровадженню ESG-принципів.

Подібна проблема безпосередньо відбивається на рівні управлінських компетенцій українських компаній і проєктів. Подібний процес трансформації вимагає від управлінців нових рішень і моделей управлінь, що виявляється на базових етапах бізнес-процесів. Ці недоліки несуть серйозні витрати, і їхня кількість зростатиме за будь-яких змін, то через деякий час «конструкція», побудована невірно, почне розпадатися.

Бізнес-процеси мають на увазі точки входу і виходу, які вибудовуються в певну послідовність. Більшості українських компаній притаманний функціональний підхід, що вже скорочує трансформацію в галузі управління, оскільки основне завдання функціонального підходу – це структура і чіткий поділ, і не завжди такий підхід має на увазі збіг кінцевого результату і обраних цілей.

Зважаючи на це, українським компаніям необхідно відходити від функціонального підходу в бік процесного, який дасть змогу сформувати довгострокову єдину мету, яка не буде розходитися з цілями окремих процесів, вибудувати систему контролю і показників, які є нефінансовими показниками звітності застосування ESG- принципів.

Формування ESG-звітності є обов'язковим пунктом для впровадження ESG-принципів. Даний звіт повинен містити «конкретну інформацію про поточні та плановані ініціативи компанії в галузі сталого розвитку. У них також наводиться докладний аналіз ставлення організації до суспільства, обов'язку по відношенню до співробітників, справедливості по відношенню до клієнтів, відповідальності перед суспільством і турботи про навколишнє середовище.

Ще одним принципом контролю є принцип внутрішнього та зовнішнього контролю реалізації ESG-стратегії.

Під час внутрішнього моніторингу особлива увага приділяється прогалинам в ESG-стратегії та стримувальним факторам, під час зовнішнього моніторингу – відстеженню тенденції в галузі регулювання ESG.

Що стосується більш значущих проблем корпоративного управління, то в українській практиці тільки зароджується практика впровадження відділів і менеджерів зі сталого розвитку або ESG-стратегії. Здебільшого такі завдання керівництво покладає на екологічний сектор компанії, що докорінно невірно, оскільки ESG не передбачає реалізацію тільки екологічних питань.

Відповідно, створення в компаніях відділів, що відповідають за ESG, – найбільш вірний шлях до ефективної трансформації в умовах сучасного порядку денного сталого розвитку. Цей відділ візьме на себе завдання з розроблення, впровадження та контролю ESG-стратегії.

Таким чином, сучасний порядок денний ESG-трансформації передбачає впровадження ESG-принципів у бізнес-процеси шляхом формування служби, відповідальної за ведення цього напряму, формування компетентності управлінського складу у сфері сталого розвитку та ESG, збирання й контроль нефінансової звітності, прихильність до процесного підходу бізнес-процесів.

ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКА В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Кудрявцев В.М., к.е.н., доцент
Барановський В.В., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Циркулярна економіка – це системний підхід до економічного розвитку, призначений для потреб бізнесу, суспільства та довкілля. Вона прагне до зменшення відходів і максимального використання ресурсів. Перелічимо кілька практичних прикладів застосування циркулярної економіки:

Переробка та повторне використання матеріалів. Компанії можуть переробляти матеріали, такі як пластик, скло, метали та папір, для створення нових продуктів. Це скорочує потребу у видобутку та обробці сировини, економить енергію та зменшує викиди вуглекислого газу.

Продукти як послуги. Замість купівлі товарів, таких як автомобілі або побутова техніка, споживачі можуть орендувати їх. Це стимулює виробників створювати більш довговічні та легко ремонтовані продукти, оскільки вони зберігають за собою відповідальність за їхні експлуатаційні характеристики протягом усього життєвого циклу.

Екодизайн. Розробка продуктів з урахуванням їхнього впливу на навколишнє середовище на всіх етапах життєвого циклу, від видобутку сировини до утилізації. Це включає використання екологічно чистих матеріалів, зменшення кількості використовуваних матеріалів і спрощення переробки продуктів після їхнього зносу.

Платформи для обміну та повторного використання. Платформи, як-от біржі речей, платформи для спільного використання транспорту та інструментів, дають змогу людям більш ефективно використовувати ресурси, зменшуючи тим самим загальне споживання та відходи.

Біоекономіка. Використання відновлюваних біологічних ресурсів із землі та моря, таких як рослини, дерева та водорості, для виробництва харчових продуктів, кормів, біоенергії та біоматеріалів. Це зменшує залежність від викопного палива та сприяє скороченню викидів парникових газів.

Індустріальний симбіоз. Взаємодія різних промислових підприємств для використання відходів одного процесу як ресурсів для іншого. Це може включати обмін теплом, водою, матеріалами та енергією, що скорочує відходи та підвищує ефективність ресурсів.

Цифрові технології для управління ресурсами. Використання Інтернету речей (Internet of Things), великих даних і блокчейна для відстеження та оптимізації потоків ресурсів протягом усього ланцюжка створення вартості. Це допомагає підприємствам ефективніше управляти запасами, скорочувати відходи і підвищувати прозорість їхніх постачальницьких ланцюжків.

Застосування циркулярної економіки вимагає змін у бізнес-моделях, виробничих процесах, дизайні продуктів і споживчій поведінці. Воно пропонує як екологічні, так і економічні вигоди, сприяючи сталому розвитку.

Бізнес-моделі в циркулярній економіці відрізняються від традиційних підходів тим, що вони прагнуть створити цінність через стале використання ресурсів, мінімізацію відходів і максимальне повторне використання продуктів і матеріалів. Ці моделі підтримують перехід від лінійної економіки, що ґрунтується на принципі «добувай-використовуй-викинь», до замкнутого циклу, де продукти та матеріали циркулюють в економіці якомога довше.

Слід зазначити, що споживча поведінка в контексті циркулярної економіки має на увазі зрушення від традиційної моделі «купи і викинь» до більш стійких і відповідальних практик споживання. У циркулярній економіці споживачі відіграють ключову роль, оскільки їхній вибір безпосередньо впливає на виробничі процеси, використання ресурсів і управління відходами.

Нижче наведено кілька аспектів, що характеризують зміни в споживчій поведінці в рамках циркулярної економіки.

1. Свідоме споживання. Споживачі стають більш обізнаними про вплив своїх покупок на навколишнє середовище і суспільство. Це призводить до вибору продуктів з довгим терміном служби, мінімальним впливом на навколишнє середовище і можливістю вторинної переробки або утилізації.
2. Перевага послуг над володінням. Замість купівлі товарів споживачі дедалі частіше воліють користуватися послугами. Наприклад, спільне використання автомобілів, оренда одягу та обладнання знижують кількість необхідних фізичних товарів і стимулюють їх більш ефективне використання.
3. Участь у програмі обміну та вторинного використання. Споживачі беруть активну участь у програмах обміну, продажу або купівлі вживаних товарів. Це скорочує потребу у виробництві нових товарів і сприяє зменшенню відходів.
4. Ремонт і модернізація. Замість того, щоб викидати зламані або застарілі товари, споживачі все частіше вважають за краще їх ремонтувати або модернізувати. Це продовжує термін служби продуктів і скорочує кількість відходів.
5. Перевага екологічно чистих і поновлюваних ресурсів. Споживачі вибирають товари, вироблені з перероблених або поновлюваних матеріалів, і підтримують компанії, що використовують екологічно чисті технології.
6. Підтримка локальних виробників. Купівля товарів у локальних виробників скорочує вуглецевий слід транспортування і сприяє розвитку місцевої економіки.

Ці зміни у споживчій поведінці вимагають від компаній адаптації до нових вимог, зокрема розробку стійких продуктів і послуг, поліпшення процесів переробки та утилізації, а також посилення прозорості своєї діяльності. Загалом, активна участь споживачів у циркулярній економіці сприяє зниженню екологічного впливу, економії ресурсів і просуванню до більш стійкого майбутнього.

Підсумовуючи вище сказане, можна стверджувати, що, циркулярна економіка пропонує рішення, які дають змогу досягти сталості, ефективного

використання ресурсів і забезпечення економічного зростання, не завдаючи шкоди навколишньому середовищу.

СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ ПОТЕНЦІАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ

Мармаза О. І., к. п. н., професор
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Сучасний діловий світ досить не стабільний та рухливий. Це пов'язано як із змінами макрофакторів (економіка, політика, екологія), так і внутрішніх (зміни попиту на товари чи послуги, обсягів виробництва, можливостей підприємства чи працівників). Відтак постає проблема можливостей, здатності, готовності, тобто потенціалу організації та керівника.

Потенціал доцільно аналізувати у межах таких відносин, як:

- потенціал як ресурс, який сформувався в процесі навчання професії, набуття досвіду під час роботи в організації;
- потенціал як резерв, оскільки він засвідчує ступінь використаних та наявних можливостей;
- потенціал як елемент розвитку, що визначає перспективу удосконалення, зростання.

Отже, потенціал відображає інтегральні поточні й перспективні можливості, ресурси, резерви організації чи особистості.

Потенціал організації визначають декілька рис: можливості подальшої діяльності; наявність ресурсів, які не використані та ще будуть гарантовано надходити; форма підриємництва, відповідна структура діяльності; професійні кадри та ефективне керівництво.

До можливостей, що складають потенціал організації, належать: обсяг матеріальних ресурсів та їх якість (фонди, запаси, кадри тощо); нематеріальні ресурси (ліцензії, технології, інформація тощо); інформаційне забезпечення організації та її діяльності; здатність працівників виробляти певну продукцію чи надавати послуги; готовність до інновацій (здатність оновити технології, удосконалити процеси, закупити обладнання тощо); фінансування (здатність залучити кошти, взяти кредити, погасити заборгованість тощо); менеджмент (професіоналізм керівників організації, їх мотивація, постійний самоменеджмент тощо).

Зазначимо, що є різні підходи до визначення складових потенціалу підприємства [1, 2]. Розглянемо структуру потенціалу підприємства на основі інтегрованих уявлень про нього.

Структуру потенціалу підприємства умовно утворюють два компонента: об'єктивний та суб'єктивний.

До об'єктного компоненту належать:

1. *Виробничий потенціал*: основні фонди підприємства, оборотні фонди, нематеріальні активи, техніка, потужність підприємства, можливість

використання земельних ділянок, права на виробництво тощо.

2. *Фінансовий потенціал* означає обсяг фінансових ресурсів, які є власними, запозиченими чи залученими будь-яким способом; передбачає відтворення та розвиток (традиційний, інтенсивний, змішаний) тощо.

3. *Інноваційний потенціал* передбачає можливості підприємства впроваджувати інновації у різні системи та процеси діяльності підприємства, здатність генерувати ідеї в реальне матеріально-технічне оновлення тощо.

Суб'єктний компонент вміщує складові, які є передумовою існування та розвитку об'єктивних складових.

1. *Науково-технічний потенціал* передбачає високий рівень забезпечення виробництва чи надання послуг, використання досягнень науки, виробничого досвіду галузі, техніки, інженерної справи, професіоналізму кадрів тощо.

2. *Трудовий потенціал* складається із працівників підприємства, які мають здатність забезпечити діяльність, виготовляти якісну продукцію, постійно підвищують майстерність (під час професійної діяльності та шляхом відвідування курсів підвищення кваліфікації, участі у тренінгах, майстер-класах, професійних змаганнях) тощо.

3. *Інфраструктурний потенціал* передбачає наявність необхідних для виробництва господарств, служб, цехів, приміщень, що є умовою для реалізації як цілей, так і усіх інших складових потенціалу підприємства.

4. *Маркетинговий потенціал* означає виявлення можливостей організації узгодити виготовлення та споживання продукції, ефективність логістичного забезпечення процесу виробництва (перевезення, сортування, складування, збереження, перерозподіл продукції) тощо.

5. *Управлінський потенціал* утворюють керівники організації, які мають відповідні якості, знання, уміння ефективно управляти, створювати умови для досягнення поставлених перед організацією цілей та завдань.

Отже, потенціал – це наявність мобілізаційних засобів (технологій, коштів, техніки, фахівців тощо) для продовження (удосконалення) діяльності. Ефективна діяльність будь-якої організації (підприємство, компанія, банк, заклад освіти, лікарня, торгівельний комплекс тощо) зумовлюється її потенціалом.

Література:

1. Березін О. В., Дуда С. Т., Міценко Н. Г. Управління потенціалом підприємства: навч. посіб. Львів : Магнолія, 2011. 308 с.

2. Хомяков В. І., Бєлінська В. М., Федоренко О. В. Потенціал і розвиток підприємства : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Київ : Кондор, 2011. 432 с.

ТРАНСПОРТНА ІНФРАСТРУКТУРА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

Мордовцев О.С., к.е.н., доцент
Чудик В.В., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Одним з найважливіших елементів загальної інфраструктури регіону є транспортна інфраструктура. В даний час існує ряд підходів до її визначення, позиція авторів яких пов'язана з профілем їх наукових інтересів. Наприклад, в економічній теорії міжнародна транспортна система являє собою найважливіший елемент глобальної інфраструктури. У національній економіці до транспортної інфраструктури країни відносять рухомий склад і шляхи сполучення територій. У регіональній економіці транспорт відносять до доповнюючих інфраструктурних галузей регіону.

На наш погляд, при розгляді організаційно-економічних факторів розвитку територій не можна обмежуватися чисто галузевим підходом до змісту транспортної інфраструктури, не враховуючи той факт, що транспорт сприяє організації економічного простору, забезпечуючи просторовий поділ праці і безперервність відтворювальних процесів, а також можливість отримання мультиплікативного ефекту внаслідок комплексного взаємозв'язку різних галузей економіки.

Важлива роль транспортної інфраструктури для регіонального розвитку-один з фундаментальних принципів регіональної економіки. У найбільш спрощеній формі він має на увазі, що регіони з кращим доступом до ресурсів і ринків за допомогою транспорту будуть, за інших рівних умов, продуктивніше, конкурентоспроможніше а, отже, й успішніше, ніж більш ізольовані регіони.

Говорячи про розвиток транспортної інфраструктури, в першу чергу мають на увазі оптимізацію пропорцій різних видів транспорту на ринку транспортних послуг, що забезпечують ефективність економіки територій узагальнюючим показником розвитку національної економіки є ВВП, а для окремо взятих територій – валовий регіональний продукт (ВРП). Обсяг ВРП залежить від безлічі соціально-економічних факторів, в тому числі від рівня розвитку територіальної-транспортної системи.

Аналіз наявного досвіду розвитку транспортної інфраструктури показує, що її модернізація здатна поліпшити якість життя населення і зростання економіки регіонів. Однак, як і в будь-якому правилі, тут є і винятки. Наприклад, Європа має регіони, розташовані в центрі континенту, але не мають відповідних конкурентних переваг, тоді як деякі з найбільш швидко зростаючих регіонів знаходяться на периферії. Тому слід визнати, що різні елементи інфраструктури в різному ступені впливають на ВРП. У зв'язку з цим вкрай важливий процес прогнозування результатів варіантів напрямків економічного зростання з використанням можливостей транспортної інфраструктури.

ЗАСТОСУВАННЯ ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНОГО СТАТИСТИЧНОГО КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ

Москаленко Н. М., здобувач PhD
Непран А. В., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Кожному виробнику промислової продукції відомо, що характеристика якості продукції (розміри, опір, вага і т. д.) коливаються в певних межах навіть при найстійкішому технологічному процесі. Відхилення від номінальних даних викликаються різними причинами, пов'язаними з похибками обладнання, коливаннями в режимі роботи, недоліками інструменту та пристроїв, неоднорідністю матеріалу і напівфабрикатів, помилками робочого і т. п. Більшість причин викликають випадкові відхилення параметрів якості від номіналу у той чи інший бік. На думку В. В. Кузьоми, вирішення проблеми підвищення якості продукції є ключовим чинником забезпечення її конкурентоспроможності [1, с. 256].

Найбільш дієвим та економічним способом вирішення проблеми є впровадження на цій ділянці попереджувального статистичного контролю. Він дозволяє систематично стежити за станом тих чи інших показників якості продукції, не допускаючи раптової і, що особливо важливо, непоміченої розладки обладнання або іншого відхилення від нормального ходу виробничого процесу.

Ось один із способів запобіжного контролю якості продукції. Спочатку готують карту, на яку заздалегідь наносять контрольні лінії: дві характеризують величину технічних допусків, а інші дві визначають межі статистичних контрольних допусків (рис. 1).

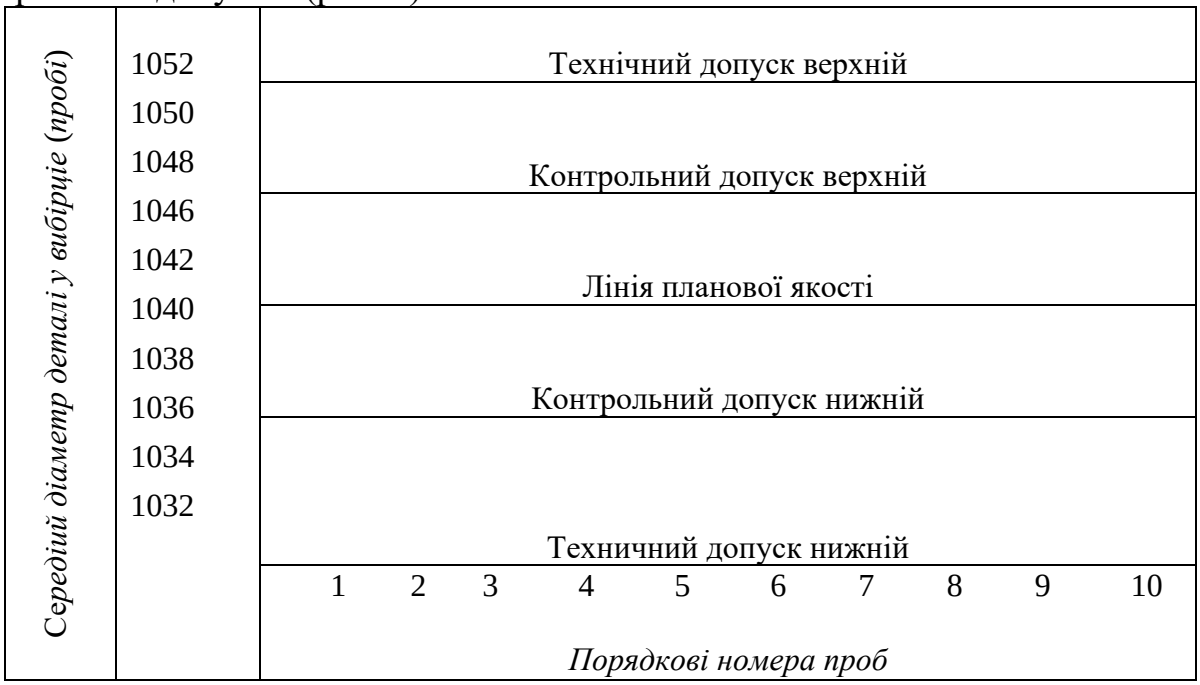

Рисунок 1 - Технічна карта вигоровлення виробу

Контролер відділу технічного контролю періодично, скажімо через кожну годину вибирає безпосередньо на робочому місці кілька пробних деталей, допустимо по 5 шт. в кожній пробі. Вихід за межі верхнього або нижнього технічних допусків свідчить про появу браку, то це служить сигналом про погіршення якості продукції, необхідності втручання у виробничий процес і усунення несправностей.

Попереджувальний поточний контроль має на меті періодичний за розробленим графіком) контроль якості продукції шляхом відбору проб або вибірок, завдяки чому виявляються і усуваються відхилення від нормального ходу технологічного процесу ще до того, як ці відхилення можуть призвести до браку.

Література:

1. Кузьома В. В., Павлюк С. І. Якість продукції як вирішальний фактор забезпечення конкурентоспроможності підприємства. *Бізнес Інформ*. 2020. № 12. С. 252–258.

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КРИЗАМИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент,
Коваль І.Б., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Управління кризами в діяльності підприємства є критично важливим в умовах сучасної економіки, яка характеризується нестабільністю, геополітичними змінами, зростаючою конкуренцією, цифровізацією та екологічними викликами. Тому необхідним є дослідження актуальних аспектів управління кризами в діяльності підприємства.

Загальний алгоритм управління кризами на своєму початку передбачає прогнозування кризових ситуацій, шляхом використання аналізу ризиків для виявлення можливих загроз, таких як економічні кризи, технологічні збої чи репутаційні ризики та впровадження систем раннього попередження через моніторинг ринкових трендів, змін у законодавстві чи поведінці конкурентів.

На наступному етапі здійснюється антикризове планування, в ході якого відбувається розробка стратегій мінімізації наслідків кризових явищ. В сучасних умовах необхідною є наявність чіткого плану дій, який включає фінансову реструктуризацію, оптимізацію ресурсів і сценарне моделювання, а також формування резервів (фінансових, матеріальних та людських ресурсів) для оперативної реакції.

Важливим аспектом сучасного антикризового управління є використання цифрових технології у кризовому управлінні - використання систем бізнес-аналітики (BI) для аналізу даних у реальному часі, впровадження CRM та ERP-систем для підвищення прозорості процесів і координації дій, а також загальне

активне застосування автоматизації та штучного інтелекту для швидшого прийняття рішень.

Окремим елементом системи управління кризами є налагодження кризових комунікацій, відкритого та чесного діалогу з працівниками, клієнтами, партнерами та іншими зацікавленими сторонами, управління репутацією через соціальні мережі, прес-релізи та співпрацю з медіа. Такі дії можуть бути реалізовані через формування команд з управління комунікаціями для роботи у кризових ситуаціях.

Важливим аспектом сучасного антикризового управління є забезпечення фінансової стійкості шляхом переоцінки структури витрат для виявлення непотрібних статей витрат, диверсифікації джерел доходу для зменшення залежності від одного сегменту ринку, впровадження інструментів управління ліквідністю та оптимізації заборгованості.

В ході антикризового управління в переважній більшості випадків відбувається адаптація бізнес-моделі задля забезпечення гнучкості у підходах до організації роботи через, наприклад, перехід на дистанційний режим, зміну ланцюгів постачання; впровадження стійких бізнес-моделей, орієнтованих на цифрові сервіси, екологічність і клієнтоорієнтованість.

Загалом для управління кризами в діяльності підприємства в сучасних умовах господарювання дуже важливою є культура управління змінами, що передбачає розвиток лідерства в умовах невизначеності, інвестування в навчання персоналу для підготовки до змін, створення внутрішньої культури адаптивності та інноваційності.

Таким чином, у сучасних умовах ефективне управління кризами є не лише інструментом подолання проблем, але й засобом отримання конкурентної переваги, що дозволяє підприємствам не тільки виживати, але й зростати.

Література:

1. Зуб А.Т. Антикризове управління: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Юрайт, 2024. 343 с.

2. Коротков Е.М. Антикризове управління: теорія і практика. Київ: Юрайт, 2024. 406 с.

3. Нестеренко В.Ю., Коваль І.Б., Болотова Т.М. Біржові операції в системі антикризового управління підприємством. Економіка. Фінанси. Право. 2024. №7. С. 106-108.

4. Онісіфорова В.Ю., Сідельнікова В.К. Актуальні аспекти антикризового управління підприємством. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2020. № 2 (25). С. 137-145.

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВА

Осьмірко І.В., к.е.н., доцент
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Аналіз господарських операцій підприємства є ключовим інструментом для оцінки ефективності його діяльності, виявлення проблем і визначення резервів для покращення результатів. Особливості такого аналізу залежать від специфіки діяльності підприємства, його організаційної структури та цілей.

Господарські операції – це дії підприємства, пов'язані з виробництвом, реалізацією продукції, управлінням ресурсами, фінансуванням та інвестиційною діяльністю. Вони є базою для формування фінансових результатів.

Традиційно метою аналізу господарських операцій є визначення економічної ефективності операцій, виявлення резервів для оптимізації витрат і збільшення прибутку, оцінка ризиків, пов'язаних із фінансовими, виробничими чи інвестиційними процесами. Все це здійснюється для підготовки обґрунтованих управлінських рішень.

Проаналізуємо алгоритм здійснення аналізу господарських операцій. Він передбачає реалізацію наступних етапів:

– збір даних з використанням бухгалтерських і управлінських звітів, а також аналіз даних внутрішнього та зовнішнього середовища;

– систематизація операцій через класифікацію за видами діяльності та розподіл операцій за підрозділами чи проєктами;

– розрахунок показників, таких як рентабельність, оборотність активів, продуктивність праці, а також коефіцієнтів ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості;

– оцінка ефективності шляхом порівняння фактичних показників із плановими чи середньогалузевими значеннями, визначення причин відхилень;

– формулювання висновків і рекомендацій шляхом визначення сильних і слабких сторін діяльності та розробки заходів для підвищення ефективності.

Проаналізуємо виклики та особливості сучасного аналізу. До них слід віднести вплив зовнішнього середовища, який реалізується через економічну нестабільність, зміни в законодавстві та ринкові ризики; цифровізацію; вимоги до прозорості.

Результатами якісно проведеного аналізу господарських операцій є виявлення слабких місць у ланцюжку доданої вартості, оцінка впливу окремих операцій на загальний фінансовий результат та формування стратегічних рішень для підвищення ефективності підприємства. Ефективний аналіз господарських операцій дозволяє підприємству своєчасно реагувати на зміни, оптимізувати процеси та забезпечувати стабільний розвиток.

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ ВІЙНИ

Сідельнікова В.К., к.п.н., доцент
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Аналіз господарських операцій підприємства є ключовим інструментом для оцінки ефективності його діяльності, виявлення проблем і визначення резервів для покращення результатів. Особливості такого аналізу залежать від специфіки діяльності підприємства, його організаційної структури та цілей.

Господарські операції – це дії підприємства, пов'язані з виробництвом, реалізацією продукції, управлінням ресурсами, фінансуванням та інвестиційною діяльністю. Вони є базою для формування фінансових результатів.

Традиційно метою аналізу господарських операцій є визначення економічної ефективності операцій, виявлення резервів для оптимізації витрат і збільшення прибутку, оцінка ризиків, пов'язаних із фінансовими, виробничими чи інвестиційними процесами. Все це здійснюється для підготовки обґрунтованих управлінських рішень.

Проаналізуємо алгоритм здійснення аналізу господарських операцій. Він передбачає реалізацію наступних етапів:

– збір даних з використанням бухгалтерських і управлінських звітів, а також аналіз даних внутрішнього та зовнішнього середовища;

– систематизація операцій через класифікацію за видами діяльності та розподіл операцій за підрозділами чи проєктами;

– розрахунок показників, таких як рентабельність, оборотність активів, продуктивність праці, а також коефіцієнтів ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості;

– оцінка ефективності шляхом порівняння фактичних показників із плановими чи середньогалузевими значеннями, визначення причин відхилень;

– формулювання висновків і рекомендацій шляхом визначення сильних і слабких сторін діяльності та розробки заходів для підвищення ефективності.

Проаналізуємо виклики та особливості сучасного аналізу. До них слід віднести вплив зовнішнього середовища, який реалізується через економічну нестабільність, зміни в законодавстві та ринкові ризики; цифровізацію; вимоги до прозорості.

Результатами якісно проведеного аналізу господарських операцій є виявлення слабких місць у ланцюжку доданої вартості, оцінка впливу окремих операцій на загальний фінансовий результат та формування стратегічних рішень для підвищення ефективності підприємства. Ефективний аналіз господарських операцій дозволяє підприємству своєчасно реагувати на зміни, оптимізувати процеси та забезпечувати стабільний розвиток.

ТЕНДЕНЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ДВІЙНИКІВ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Червякова В.В., канд. екон. наук, доцент
Національний транспортний університет

На тлі глобалізації, зростання очікувань клієнтів і збільшення обсягів перевезень, організації, залучені до ланцюгів постачання, стикаються з дедалі більшим тиском. Основними викликами є низька операційна ефективність, складність прогнозування попиту, проблеми з управлінням запасами та затримки у виконанні замовлень. Ланцюги постачання також зазнають тиску від споживчого попиту на доступні товари з швидкою та безкоштовною доставкою, зростання заробітної плати працівників виробничої та логістичної сфер, а також непередбачуваності макроекономічних потрясінь [1].

За таких умов компанії, які не адаптують свої ланцюги постачання до нових реалій, ризикують втратити конкурентоспроможність. Вирішити ці проблеми допомагають цифрові двійники – інноваційні технології, які можуть докорінно змінити підхід до управління ланцюгами постачання.

Цифрові двійники – це віртуальні копії об'єктів, систем або процесів, які використовуються для моделювання потенційних ситуацій і результатів. Вони застосовують реальні дані (іноді у вигляді маскованих або синтетичних форм) для отримання аналітичних даних та візуалізацій. Багато організацій використовують цифрові двійники для оптимізації операцій, планування сценаріїв і прийняття рішень. За оцінками експертів, глобальний ринок цифрових двійників зростатиме на 30-40% щорічно протягом найближчих років і досягне $125-150 мільярдів до 2032 року [2].

Цифрові двійники можуть моделювати взаємодію між фізичними та цифровими процесами на всьому шляху ланцюга постачання – від ідеї продукту і виробництва до складування і розподілу, від покупок у магазинах чи онлайн до доставки і повернень. Завдяки цьому цифрові двійники створюють чітке уявлення про оптимальний процес у ланцюгу постачання. А у поєднанні з сучасним прогнозним ШІ вони стають і передбачувальними, і рекомендаційними. Вони можуть прогнозувати майбутні сценарії та пропонувати оптимізаційні заходи, створюючи самоконтрольовані й самовідновлювані ланцюги постачання. Цифрові двійники дозволяють перейти від управління на основі емпіричних правил до динамічної та деталізованої оптимізації.

Сучасне програмне забезпечення для управління ланцюгами постачання (SCM), яке включає інструменти планування та складення розкладу (APS), системи управління складами (WMS) і системи управління транспортуванням (TMS), автоматизувало великі частини ланцюга постачання за останнє десятиліття, значно оптимізуючи взаємодію між постачальниками, покупцями та перевізниками. Цифрові двійники можуть інтегруватися з існуючими

інструментами SCM, виступаючи інноваційним шаром, який додається до технологічного стеку.

Цифрові двійники значно розширюють можливості SCM-інструментів, надаючи низку переваг:

- Наскрізна інтеграція (цифрові двійники об'єднують всі SCM-інструменти в єдину систему, забезпечуючи повну видимість ефективності процесів та взаємозв'язків між етапами ланцюга постачання).
- Стійкість у змінних умовах ринку (у поєднанні з цифровими двійниками SCM-інструменти забезпечують доступ до аналітики в реальному часі, прогнозів і рекомендацій, що допомагає швидко реагувати на виклики та збої).
- Оптимізація багатьох завдань (цифрові двійники дозволяють одночасно враховувати кілька пріоритетів і складні обмеження, допомагаючи оперативно адаптувати процеси до змін ринку).
- Аналіз варіативності (цифрові двійники дають змогу оцінювати різні сценарії, такі як терміни виконання, попит або надійність постачальників, що допомагає передбачати можливі наслідки завдяки аналізу типу «що-якщо»).

Організації використовують цифрові двійники як для розробки довгострокових стратегій, так і для покращення щоденних операцій. Основні сфери їх застосування включають прогнозування запасів, управління товарними потоками на складах і у виробничих зонах, а також планування виробництва. Переваги цифрових двійників охоплюють як стратегічну перспективу, так і операційну ефективність. Вони допомагають знизити ризики під час планування трансформацій, моделюючи можливі наслідки рішень, а також об'єднують різні моделі для створення інтегрованих прогнозів.

Незважаючи на визнання ефективності цифрових двійників, їх масштабне впровадження залишається складним завданням через необхідність значних інвестицій, часу та кваліфікованих кадрів. Такі системи зазвичай розробляються індивідуально, оскільки працюють із великими обсягами конфіденційних або синтетичних даних.

Успішна оптимізація ланцюга постачання потребує не лише впровадження технологій, але й трансформації корпоративного мислення. Важливо усунути внутрішні бар’єри, замінивши інтуїтивні підходи до прийняття рішень аналізом даних. І хоча передбачити майбутні кризи, такі як пандемії чи економічні потрясіння, неможливо, цифрові двійники дозволяють компаніям адаптуватися до змін і оперативно реагувати на них.

Література:

1. Attaran M. and Celik B.G. Digital Twin: Benefits, use cases, challenges, and opportunities. *Decision Analytics Journal*. 2023. Volume 6. https://doi.org/10.1016/j.dajour.2023.100165.
2. Oca A., Cosmas A., Tunasar C., Shah K. Digital twins: The key to unlocking end-to-end supply chain growth. McKinsey & Company. 2024. URL: https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/digital-twins-the-key-to-unlocking-end-to-end-supply-chain-growth#/

3. Kenny G., Pogrebna G. Digital Twins Can Help You Make Better Strategic Decisions. Harvard Business Review. 2024. URL: https://hbr.org/2024/09/digital-twins-can-help-you-make-better-strategic-decisions.

SAHİBKARLIQ MÜHİTİNDƏ OLAN İMKANLAR VƏ MANEƏLƏR

Hüsüyev Babək Bəxtiyar
Mingəçevir Dövlət Universiteti
İstanbul Dövlət Universitetnin, doktorantı

Sahibkarlıq iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvələrindən biridir və cəmiyyətin sosial-iqtisadi rifahına mühüm töhfə verir. Azərbaycanın iqtisadi inkişafı üçün sahibkarlıq mühüm əhəmiyyət kəsb edir və ölkədə bu fəaliyyətin təşviqi məqsədilə müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir. Lakin sahibkarlıq mühitinin inkişafı üçün bəzi əsas imkanlar olsa da, sahibkarlar eyni zamanda müxtəlif maneələrlə qarşılaşır. Bu məqalədə Azərbaycanda sahibkarlıq mühitində mövcud olan əsas imkanlar və qarşıya çıxan maneələr təhlil olunur.

Sahibkarlıq üçün mövcud imkanlar

Azərbaycanın zəngin neft və qaz ehtiyatları, ölkəyə iqtisadi cəhətdən güclü mövqe qazandırır. Bu, enerji sektorunda sahibkarlıq imkanlarını genişləndirir və digər sahələrin inkişafını da stimullaşdırır. Eyni zamanda, Azərbaycan Şərq ilə Qərb arasında körpü rolunu oynadığı üçün nəqliyyat və logistika sahələrində də geniş sahibkarlıq imkanları yaradır.

Dövlət sahibkarlığın inkişafını dəstəkləmək üçün müxtəlif güzəştli kreditlər, vergi güzəştləri və investisiya proqramları təqdim edir. Son illərdə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar, sahibkarların qeydiyyat və icazə prosedurlarını sadələşdirərək onların işlərini asanlaşdırıb. Bu islahatlar kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin inkişafını dəstəkləyir.

Rəqəmsallaşma prosesləri və texnologiyaların geniş yayılması sahibkarlara yeni iş imkanları yaradır. Elektron ticarət, startap fəaliyyəti və onlayn xidmətlər bazarın inkişafı üçün yeni fürsətlər təqdim edir və sahibkarların beynəlxalq bazarlara çıxışını asanlaşdırır. Azərbaycanın gənc və dinamik əhalisi innovativ və texnoloji sahələrdə sahibkarlıq üçün böyük potensial yaradır. Bu xüsusilə İKT, elektron ticarət və rəqəmsal marketinq kimi sahələrdə sahibkarlığın inkişafı üçün geniş imkanlar təqdim edir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti zamanı qarşıya çıxan maneələr

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün maliyyə resurslarına çıxış problemi hələ də böyük bir çətinlik olaraq qalır. Bank faizlərinin yüksək olması, kredit şərtlərinin sərtliyi sahibkarlığın inkişafını məhdudlaşdırır və onların fəaliyyətini çətinləşdirir. Bölgələrdə sahibkarlıq üçün infrastruktur çatışmazlığı mühüm maneələrdən biridir. İnternetin keyfiyyətinin aşağı olması, yolların vəziyyəti və digər texniki infrastruktur problemləri regionlarda sahibkarların inkişafını məhdudlaşdırır.

Sahibkarların qeydiyyatı və digər sənədləşmə prosedurlarında hələ də bəzi çətinliklər qalmaqdadır. Bəzi hallarda bürokratik proseslər sahibkarların işlərini

çətinləşdirir və vaxt itirməsinə səbəb olur. Korrupsiya və qeyri-şəffaflıq kimi problemlər də sahibkarlıq mühitinin inkişafına mane olur.

Bəzi sahələrdə, xüsusilə də texnologiya və idarəetmə sahələrində peşəkar kadrlara ehtiyac sahibkarlıq üçün böyük çətinliklər yaradır. Müasir tələblərə cavab verən peşəkar işçilərin az olması, xüsusən də yüksək texnologiya və mühəndislik sahələrində sahibkarların rəqabət gücünü zəiflədir.

Nəticə

Sahibkarlıq mühitində mövcud imkanlar və maneələr Azərbaycanın iqtisadi inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət dəstəyi və innovativ yanaşmaların tətbiqi ilə mövcud maneələri minimuma endirmək mümkündür. Sahibkarlığın davamlı inkişafı üçün infrastrukturun yaxşılaşdırılması, maliyyə resurslarına çıxışın asanlaşdırılması və peşəkar kadr çatışmazlığının aradan qaldırılması vacibdir.

Ədəbiyyat:

1. Qəmbərov Ə., Məmmədov R., & Həsənov M. Azərbaycan iqtisadiyyatında sahibkarlığın inkişafı. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti Nəşriyyatı. 2020.
2. Əliyev T. R. Azərbaycan iqtisadiyyatı və sahibkarlıq. Bakı: İqtisadi İslahatlar və Kommunikasiya Mərkəzi. 2019.
3. Əliyeva L. Azərbaycan sahibkarlıq mühitinin qiymətləndirilməsi. *İqtisadiyyat və İnkişaf jurnalı*. 2019. cild 26(3) S. 45-62.
4. Əsədov S., Əliyev Q. Azərbaycan iqtisadiyyatında sahibkarlığın inkişaf perspektivləri. *Biznes İqtisadiyyatı və İdarəetmə jurnalı*. 2020. cild 18(4). S. 122-138.
5. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Bakı: İqtisadiyyat Nazirliyi, 2023.
6. Dünya Bankı. Doing Business 2022. Azərbaycan üzrə hesabat.

YAŞIL ENERJİDƏN İSTİFADƏ VƏ ONUN AZƏRBAYCANDA UĞURLA TƏTBİQİNİN İQTİSADİ NƏTİCƏLƏRİ

Nurəddinova Güldanə Aydın qızı
Mingəçevir Turizm Kolleci, Azərbaycan

Ekologiyanın qorunması bütün dünyanı maraqlandıran əsas məsələrdən biridir. Uzun bir dövr ərzində neft, qaz, kimyəvi təsirli maddələrlə, eləcə də digər vasitələrlə çirkləndirilən ekologiyanın, ətraf mühitin sağlamlaşdırılması əsas prioritetlərdən biridir. Azərbaycan da, dünyanın digər ölkələri də bunu əsas prioritetlərdən biri hesab edir.

Azərbaycan Respublikası yaxın gələcəkdə “yaşıl artım” ölkəsinə və yaşıl enerji ixracatçısına çevrilməyi hədəfləyir. Bu hədəfi reallaşdırmaq üçün isə Azərbaycanın yetərincə potensialı mövcuddur. Belə ki, ölkəmizin təsdiq edilmiş bərpaolunan enerji mənbələrinin texniki potensialı 184 GVt-dan (GW) çoxdur və bundan istifadə edərək yaşıl enerji istehsalını artırmaq imkanları mövcuddur.

Azərbaycanın bərpaolunan enerji istehsalı siyasətinin strateji əsasını Prezident İlham Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilən və 2021-ci ilin fevralında qəbul edilən "Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafın Milli Prioritetləri" təşkil edir. Beş Milli Prioritetdən biri olan təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi prioriteti qarşıya yeni hədəflər qoyur.

"Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər"də respublikamızın "yaşıl artım" ölkəsinə çevrilməsi hədələnir və bu prioritet daxilində yaşıl enerjiyə keçidin dəstəklənəcəyi, bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin artacağı qeyd olunur. Milli Prioritetlərə uyğun olaraq hazırlanan və qəbul edilən "2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası"nın isə "yaşıl artım ölkəsi" üzrə strateji çərçivə verilmişdir. Burada göstərilir ki, elektrik enerjisi istehsalının qoyuluş gücündə bərpa olunan enerji mənbələrinin payı 2026-cı "Iqtisadi islahatlar" elmi-analitik jurnal 17 ilədək 24%-ə çatdırılacaqdır.

Naxçıvan, Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonları yaşıl enerji üçün çox əlverişlidir, bu ərazilərdə bərpaolunan enerjinin əldə olunması üçün çox (böyük potensial var. O ərazilərdə istər dağ çaylarının çoxluğu, istərsə də digər təbii resurslar orada gələcəkdə qurulacaq su elektrik stansiyaları üçün əlverişlidir.

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, Azərbaycanda yaşıl enerji istehsalı və ixracı istiqamətində nəhəng layihələrin icarsına başlanılması qeyri-neft sektorunun inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycanla Avropa arasında yaşıl enerji dəhlizinin yaradılması isə ölkəmizin siyasi və iqtisadi maraqlarının təmin olunması baxımından təqdirəlayiq addımdır. Müasir dövrün çağırışlarına cavab verən, qlobal problemlərin həllinə səy göstərən Azərbaycan iqlim dəyişmələrinin fəsadlarına qarşı mübarizədə də fəal iştirak edir. Bu il BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyası - COP29-a evsahibliyinə ölkəmizin namizədliyinin dəstəklənməsi bunu bir daha təsdiq edir.

Ədəbiyyat:

1. Məmmədov R. Ətraf mühitin iqtisadiyyatı. İqtisad Universiteti, 2023.
2. Qasımov E., Abbasov R. Bərpa olunan enerji ehtiyatlarından istifadəyə giriş. Maxofset, 2022.
3. Önder H. Doğal kaynaklar və çevre ekonomisi. Ekin, 2019.
4. Exploring the green economy: issues, challnges and benefits. / Red. heyəti: Muradov Ə., Muradlı N., Əhmədov F., Məhərrəmova G. İqtisad Universiteti, 2023.

RƏQƏMSAL İQTİSADİYYATIN ƏMƏK BAZARINA VƏ MÜTƏXƏSSİSLƏRİN KARYERA YÜKSƏLİŞİNƏ TƏSİRİ: MÜSBƏT VƏ MƏNFİ MEYLLƏR

Rəsulov Z.Y., baş müəllim
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Müasir istehsalda rəqəmsal texnologiyalardan istifadənin genişlənməsi iş yerlərinin ümumi sayının artmasına təsir göstərir. Birincisi, informasiya-

kommunikasiya texnologiyaları sahəsində iş yerləri açılır. İkincisi, rəqəmsal texnologiyaların təsiri altında iqtisadiyyatın bir sıra sahələrində, ilk növbədə xidmət sektorunda yeni iş yerləri yaradılır. Dünya İqtisadi Forumunun "İş yerlərinin gələcəyi" hesabatında növbəti illərdə 75 milyon iş yerinin itiriləcəyi proqnozlaşdırır. Bu o deməkdir ki, insan fəaliyyətinin bütün sahələrinin avtomatlaşdırılması hesabına bütün iş tapşırıqlarının yarıdan çoxunun maşınlar tərəfindən yerinə yetiriləcəyi, bir çox peşələrin mövcudluğunu dayandıracağı gözlənilir. Eyni zamanda həmin hesabatda rəqəmsal inqilab sayəsində 133 milyon iş yerinin açılacağı vurğulanır. Yəni əsaslı surətdə fərqli ixtisaslara malik vakansiyalar yaranacaqdır. 58 milyon iş yerinin müsbət saldosu olması olduqca nikbin səslənir, lakin bir şərtlə: sabahın bacarıqlarını öyrənmək və mənimsəmək. Bu da öz növbəsində təkmil təlim, kadrların yenidən hazırlanmasını tələb edəcəkdir.

Hesabatda həmçinin, ən çox axtarılan işlər arasında yeni texnologiyalar, rəqəmsal tətbiqetmə, süni intellekt, böyük məlumatlar ilə əlaqəli işlərin olacağı, digər tələb olunan profillər kimi isə "klassik" işlər olan satış nümayəndələri, marketinq müdirləri, təlim üzrə mütəxəssislər və s. çoxluq təşkil edəcəyi qeyd olunur. Göründüyü kimi, gələcək hələ də qeyri-müəyyən olaraq qalır.

Qlobal əmək bazarı üstün qabiliyyətlərə malik istedadlı insanlar üçün ərazi sərhədlərini silən onlayn platformalar sayəsində onlara eyni vaxtda məsafədən bir neçə layihəni həyata keçirməyə imkan verir. Üstəlik, bir sıra hallarda bu cür fəaliyyətlər milli hüquq sistemlərinin hüdudlarından kənara çıxır və getdikcə daha çox beynəlxalq qarşılıqlı əlaqə mexanizmlərini, milli hüquq sistemlərinin müxtəlif elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsini və əlaqələndirilməsini tələb edir.

Rəqəmsal texnologiyalar həm də özünüməşğulluğun artırılması üçün yeni imkanlar yaradır. Onlayn platformalar işçiyə daimi iş yeri təyin etmədən çevik qrafiklə işləməyə imkan verir. Evdən, kafelərdən, ucqar rayonların sakinlərinin müxtlif sektorlara cəlb edilməsinin sərhədləri genişlənir. Digər tərəfdən, bu cür platformalar əmək bazarında müdafiəsiz və həssas kateqoriyalı vətəndaşlar üçün (uşaqlı qadınlar, əlillər, gənclər, əməkçi miqrantlar) məşğulluq imkanlarını genişləndirmək imkanları yaradır.

Platformalardan istifadə edən bir çox insan part-time işləyir. Onlar platformalardan tam ştatlı işdən əldə edilən gəliri artırmaq, biznesə başlamaq, mövsümi məşğulluğu təmin etmək və s. məqsədlə istifadə edirlər. Həmçinin işləri tələb əsasında həyata keçirmək mümkündür (ehtiyac olduqda konkret tapşırıqları yerinə yetirmək üçün müştərilərlə əlaqə saxlanılan iş forması).

İş getdikcə virtuallaşır və qlobal əlaqə sayəsində real vaxt rejimində mobil cihazlardan istifadə etməklə istənilən yerdə, istənilən vaxt aparılır. Belə çevik qlobal müəssisənin yaranması şirkətlərdən istedadların dinamik ekosistemini idarə etməyi və hətta işçilər dünyanın müxtəlif yerlərində və saat qurşaqlarında yerləşdikdə belə səmərəli rəqəmsal biznes proseslərini saxlamağı tələb edir.

İqtisadiyyatın rəqəmsallaşması prosesi həm də işçilər və işəgötürənlər arasında qarşılıqlı əlaqə formatının transformasiyasını nəzərdə tutur. Bu, zaman və məkanda iş fəaliyyətinin qeyri-mərkəzləşdirilməsi proseslərinə səbəb olan məsafə əlaqələrinin yaranması və genişlənməsidir. Nəticədə çevik, virtual əmək bazarı formalaşır və

klassik məşğulluq modeli köhnəlir. İkincisi, işçinin özü üçün karyera yolunun uzunmüddətli planlaşdırılması zərurəti ortadan qalxır, çünki müəyyən bir ixtisas uzunmüddətli məşğulluq demək deyil, zəmanəti yalnız əmək bazarının tələbidir. Nəticədə işçilərin dəyişən şərtlərə uyğunlaşmaq, əmək bazarında aktiv qalmaq və onların tələbat səviyyəsinə daim nəzarət etmək qabiliyyəti kimi keyfiyyətlərə tələblər artır.

Rəqəmsallaşmanın tətbiqi işçilər üçün daha çox muxtariyyət verir, işəgötürən tərəfindən işlərin həyata keçirilməsinin gedişatına nəzarəti zəiflədir, daha rahat şərait yaradır. İşçilərin gəliş-gedişinin elektron qeydə alınması şərtləri, veb-kameralardan istifadə etməklə işçilərin əməyinin monitorinqi tətbiq edilir.

Bununla belə, işçilərin hüquqlarına, iş yerində sağlamlığının və psixoloji rahatlığının qorunmasına mənfi təsir göstərən problemlər mövcuddur. Məsələn, işəgötürənin işçilərin şəxsi həyatına, onların istirahət vaxtından istifadəsinə müdaxiləsinin hüdudlarının nədən ibarət olduğu və işçilərin işdən kənar vaxtlarda rəhbərlikdən gələn zənglərə, e-poçtlara və ya qısa mesajlara cavab verib-verməmək kimi məsələlər qaranlıq olaraq qalır.

Məsafədən işin təşkili nöqteyi-nəzərindən növbəti problem işəgötürənlə məsafədə olan işçi arasındakı münasibətlərdə gücləndirilmiş elektron rəqəmsal imzanın istifadəsidir. Burada söhbət həm onu əldə etmək üçün maliyyə xərclərindən (bu xərcləri kim çəkməlidir - işəgötürən və ya əmək münasibətlərinin hər iki tərəfi), həm də onunla birlikdə bütün əmrləri, qaydaları, iş təlimatlarını, reqlamentləri və digər yerli sənədləri dəstəkləmək, razılaşdırmaq və imzalamaq ehtiyacından gedir.

Əhəmiyyətli problem həm də intizam pozuntularının sənədləşdirilməsidir. Məsafədən işləyən işçi tərəfindən intizam pozuntusu törədilməsini işəgötürən rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə öyrənir (məsələn, işçinin müəyyən vaxtda işəgötürənlə onlayn əlaqə saxlamaması), lakin bunun texniki səbəblərdən (məsələn, proqramın uğursuzluğu, zəif internet) və ya işçinin günahı üzündən baş verməsini müəyyən etmək və sübut etməkdə çətinliklər yaranır.

Dinamik rəqəmsallaşma nəticəsində əmək bazarında baş verən dəyişikliklərin mənfi tərəfi iş yerlərinin ixtisar edilməsi riskinin artması, işçilərin peşə bacarıqları ilə işəgötürənlərin tələbləri arasında uyğunsuzluğun artması və işəgötürənlər tərəfindən sui-istifadəyə meyllilikdir.

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin, eləcə də regionların balanssız rəqəmsal inkişafı bir çox işçiyə yeni fəaliyyətlər üçün lazım olan bacarıqları vaxtında əldə etməyə imkan vermir. Digər tərəfdən, işəgötürənlərin özləri heç də həmişə müasir rəqəmsal texnoloji prosesləri vaxtında həyata keçirmirlər ki, bu da əmək bazarında əlavə təhriflərə və yenə də işsizlik riskinin artmasına səbəb olur.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 22 iyul 2022-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

2. Bayramov Ş.V., Rəsulov Z.Y. Karyera planlaması. Bakı: Optimist, 2023. 196 s.

3. Hüseynova E.Y., Rəsulov Z.Y., Xəlilova E.E. Yumşaq bacarıqlar (Soft skills). Mingəçevir: MİQ Poliqrafiya ofisi, 2024. 227 s.
4. The Future of Jobs Report 2018. World Economic Forum, 2018.
5. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet səhifəsi URL: https://www.stat.gov.az/
6. Dördüncü Sənaye İnqilabının Təhlili və Koordinasiya Mərkəzinin rəsmi internet səhifəsi. URL: https://4sim.gov.az/az

MÜASİR AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA ELM VƏ YÜKSƏK TEXNOLOGİYALAR

Səfərova Təranə Allahverdi qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Elm təbiətin və cəmiyyətin obyektiv qanunları haqqında insanların bilikləri məcmusudur. Bu bilikləri toplayan və sistemləşdirən insanların əməli fəaliyyəti də "elm" anlayışına daxildir. Təbiətin və cəmiyyətin obyektiv qanunları haqqında məlumatları insanlar toplayır və tədricən onları öyrənirlər və müəyyən elmi nəticələr çıxarırlar. Çıxarılan bu nəticələr obyektiv qanunlar haqqında tam və natamam biliklər əldə etməyə imkan verə bilər. Təbiətin və cəmiyyətin obyektiv qanunlarını tam mənada dərk etmək və onlardan təcrübədə istifadə etmək çox mürəkkəb bir məsələdir. Elmin və texnikanın tərəqqisi sonsuz bir prosesdir. Onun obyektiv əsasını insanların tələbatları və bu tələbatların sürətlə artması təşkil edir. Məsələ burasındadır ki, hər hansı bir dövr-də cəmiyyətin öhdəsində olan istehsal vasitələri tələbatları ancaq müəyyən müddətdə ödəyə bilir. Vaxt keçdikcə fəaliyyətdə olan əmək alətləri və əmək cisimləri durmadan artan tələbatları ödəyə bilmir. Cəmiyyətin yeni üstün tələbatlarını dolğun şəkildə ödəmək üçün daha müəkəmməl, daha məhsuldar istehsal vasitələrinin yaradılması zərurəti meydana çıxır. Elə bir dövr yaranır ki, əldə olan istehsal vasitələrinin köməyi ilə cəmiyyətin bu və ya başqa məhsullara olan tələblərini ödəmək mümkün olmur.

Yeni texniki vasitələrin tapılmasına, istehsal edilməsinə və sənayenin və xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində tətbiq edilməsinə ehtiyac artır. Bu da texnikada inqilabi çevrilişləri zəruri edir. Bu zəruriyyət prinsipcə yeni texnikanın yaradılması nəticəsində həll edilir. Bu proses arasıkəsilmədən davam edir. Elə buna görə də bəşəriyyət tarixində çoxlu elm və texniki inqilablar baş vermişdir və bu proses indi də davam edir. Texnika öz inkişafında çox sadə dildə desək, primitiv daş alətlərdən indi istehsala geniş tətbiq edilən və süni intellektə malik EHM-ə qədər uzun və mürəkkəb yol keçmişdir. Texnikada baş vermiş inqilablara çoxlu misallar çəkmək olar. Öz dövründə daş alətlərin meydana gəlməsi inqilab idi. Sonralar daş alətlərin başqa materiallardan (dəmirdən, poladdan, müxtəlif bərk alətlərdən və s.) hazırlanan alətlərlə əvəz edilməsi də texnikada baş verən inqilab idi. XVIII əsrin ikinci yarısında buxar mühərrikinin yaranması və istehsala tətbiq edilməsi, XIX əsrin axırı və XX əsrin əvvəllərində elektrik və daxili yanma mühərriklərinin meydana gəlməsi də texnikada baş verən inqilablardır.

Müasir dövrdə texnikada baş verən inqilablar mürəkkəb və çoxşaxəli bir prosesə çevrilmişdir. Bu prosesin əsas cəhəti texnikanın kinematik quruluşunun dəyişməsi və prinsipcə yeni həlqələrinin - kibernetik proqramlaşdırılmış qurğuların, idarəedici və nəzarətedici həlqələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsidir. Məhz belə həlqələrin meydana gəlməsi cəmiyyətin çoxdankı arzusunu - avtomatlaşdırılmış istehsalların yaradılmasını reallaşdırmağa imkan vermişdir. Belə texniki inqilabın nəticəsində insan hər cür yekcins, yaradıcı olmayan işləri yerinə yetirməkdən xilas olur. Elm özünün tərəqqisində iki mərhələni keçir. Birinci mərhələdə elm tədricən inkişaf edir, təbiətin və cəmiyyətin bu və ya digər qanunauyğun proseslərini yavaşyavaş öyrənir. Lakin belə tədrici (evalyusiya) inkişaf müəyyən bir dövrü əhatə edir. Sonrakı inkişaf üçün yeni əsas (baza) yaranmalıdır. Belə yeni əsas elmin inkişafının ikinci pilləsində - inqilabi pilləsində yaranır. Birinci pilləyə nisbətən ikinci inqilabi pillə qısa bir müddətdə (anda) baş verir. Bunun nəticəsində elmi biliklər daha da zənginləşir. Belə zənginləşmiş əsas üzərində elm yeni inkişaf xəttinə düşür və təzədən elmin (bu yeni əsas üzərində) tədricən (evalyusiya) inkişafı başlayır. Deməli, belə nəticə çıxarmaq olar: elmin tərəqqisi onun tədricən (evalyusiya) və inqilabi inkişafının məcmuudur. Elmin tədricən inkişaf pilləsində onun inqilabi inkişafı üçün zəmin hazırlanır. Elmin inkişafı kimi, texnikanın inkişafı da iki formada - evalyusiya (tədricən inkişaf) və inqilab (keyfiyyətcə dəyişilmə, partlayış, sıçrayış) formalarında baş verir.

Texnikanın tədricən inkişaf dövrü müxtəlif ola bilər. Evalyusiya dəyişmələrinin vaxt uzunluğu cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin inkişaf səviyyəsindən və təsərrüfat mexanizminin vəziyyətindən asılıdır. Məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsi yüksək, təsərrüfat mexanizmi isə mükkəməl olarsa, onda texnikanın evalyusiya inkişaf dövrü qısala bilər. Əhatə etdiyi dövrdən asılı olmayaraq evalyusiya müddətində əmək vasitələrində tədricən təkmilləşmələr gedir: texnika daha mükəmməl olur, məhsuldarlığı artır, texniki parametrləri yaxşılaşır və s. Göstərmək lazımdır ki, elmdə olduğu kimi, texnikada da evalyusiya inkişafı inqilabi inkişafla başa çatır, lakin konkret olaraq əmək vasitəsinin tərəqqisi dayanmır: texnikada inqilab baş verdikdən sonra yeni əsas üzərində təzədən onun tədricən inkişafı başlayır və yeni inqilabi dəyişmənin əmələ gəlməsi üçün zəmin hazırlayır. Deməli, elmdə olduğu kimi texnikada da tədrici inkişaf inqilabi dəyişikliklərlə nəticələnir, sonradan tam yeni, mütərəqqi əsas üzərində yenidən tədricən inkişaf başlayır və yeni inqilabi dəyişikliklər baş verir və bu tsikl daim təkrar olunur. Elmin və texnikanın tərəqqisi bir qayda olaraq, dünya miqyasında istehsalın tərəqqisinə səbə olur. Bu isə o deməkdir ki, yeni texnika və texnologiya hər tərəfli geniş dairədə, bütün planetdə yayılır. Yeni texnika və texnologiya geniş (qlobal) miqyasda yayıldıqda onların səmərəli istifadə edilməsi məsələsi beynəxlalq əlaqələrin, ölkələr arasında iqtisadi münasibətlərin inkişafından aslı olur. Müasir dövrün xarakterik cəhəti elmi və texniki inqilabların intensivliyinin artmasıdır. Elmi özünü tam mənada məhsuldar qüvvə kimi göstərir və dünya iqtisadiyyatına və onun yarım sistemlərinə güclü müsbət təsir göstərir. elm məhsuldar qüvvədir. Bu öz əksini əmək cisimlərinin və əmək alətlərinin yeni növlərinin yaradılması, fəaliyyətdə olanlarının təkmilləşdirilməsində və istehsalın texnologiyasına aktiv təsir etməsində tapır. Elmi-texniki tərəqqinin bir xüsusi və çox əhəmiyyətli cəhəti də dünya iqtisadiyyatının formalaşıb inkişaf etməsinə müsbət təsir göstərməsidir. Bu da ondan ibarətdir ki, ETİ-

ilə zəngin olan müasir ETT hər hansı bir məhsulun həcmini istənilən qədər artırmağa imkan verir. Buna görə də xarici iqtisadi əlaqələrdə, mübadilə çox işlənən mallarla yanaşı, texnologiya , idarəetmə, bilik, təcrübə, elmi-texniki informasiya və yaxud da "cisimlənmiş" bilik (təcrübə, elm) olan müasir tipli maşın və avadanlıqlar, yüksək xüsusi, çəkiyə malik olurlar.Nəticədə dünya iqtisadiyyatı da inkişaf edir Müasir elmi-texniki inqilabın müasir xüsusiyyətlərindən biri də elmi-texniki fəaliyyətin nəticələrindən istifadənin beynəlmiləşməsidir. Elmi-texniki nailiyyətlərdən istifadənin beynəlmiləşməsi ixtiraların, səmərələşdirci təkliflərin, "Nouhau"ların istehsala tətbiqini sürətləndirməyə, beynəlxalq münasibətləri genişləndirməyə və dünya iqtisadiyyatının intensiv yolla yüksəlməsinə imkan verir.

Yeniliklərin istehsal tətbiqinə tələb olunan vaxt müxtəlif ölkələrdə müxtəlifdir. Məsələn Yaponiyada bunun orta müddəti, 2- 3,5 il, ABŞ-da 5-7 il, Almaniyada 8-10 il təşkil edir.Qeyd edək ki, elmi-texniki təcrübə sahəsində mübadilə bir sıra formalarda həyata keçirilir. Yüksək texnologiyanın ixracı baxımından ABŞ dünyada liderdir. Dünya miqyasında satılan liseniyalarda ABŞ-ın payı 70% təşkil edir. Lisenziyanı idxal edən ölkələr də yüksək səmərə əldə edirlər. Məsələn, Yaponiya keçən əsrin 50-ci illərində texniki səviyyəyə görə ABŞ-dan 20-30 il geri qalırdı.Hazırda Yaponiya bu geriliyi aradan qaldıran bilmişdir və hətta bir sıra sahələrdə dünyada liderliyi əlində saxlayır. Geriliyi qısa bir müddətdə aradan qaldıran Yaponiya lisenziya almaqda davam edir. Beləliklə, elmi-texniki tərəqqinin ayrı-ayrı ölkələrdə sürətlə inkişaf etməsi, elmitexniki nailiyyətlərin qlobal masştabda istehsala tətbiqi və bunlarla əlaqədar və paralel olaraq lisenziya-parent mübadiləsinin hər sahədə və hər cür yenilikləri özündə cəmləşdirən "Nou-hau"ların intensivləşməsi, bütün bunlarla əlaqədar olan digər bir prosesin-əmtəə, xidmət və maliyyə dövriyyəsinin sürətlənməsi yeni beynəlxalq əmək bölgüsünün formalaşmasına səbəb olmuşdur, bu da öz növbəsində dünya iqtisadiyyatının sürətlə inkişafı üçün şərait yaratmışdır. Elmi-texniki tərəqqi sənayenin inkişafına və onun strukturunun təkmilləşməsinə güclü təsir göstərir. Bu təsir kompleks xarakter daşıyır və demək olar ki, tükənməzdir. Elmi-texniki tərəqqi (ETT) sənayenin sahə strukturuna özünün ümumi, xüsusi və ən yeni istiqamətləri ilə təsir göstərir. ETT yeni məhsul növlərinin meydana gəlməsinə səbəb olur. Bu prosesin təsiri altında cihazqayırma sənayesi, mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma, elektron və radiotexnika vasitələri istehsal edən sahələr, kimya sənayesi vasitələrinin istehsalı sürətilə inkişaf etməyə başlayırlar. ETT-nin mühüm istiqaməti olan mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma maşınqayırmanın sürətli inkişafına səbəb olur. Elektrikləşmə maşınqayırma sənayesində generatorlar, transfarmotorlar və digər bu kimi, o dövrlər üçün yeni olan məhsulların istehsalını zəruri etdi. Məhsul istehsallarında geniş miqyasda kimyəvi materiallardan və kimyəvi texnologiyalardan istifadə edilməsi kimya sənayesinin üstün inkişaf etdirilməsi zərurətini ortaya qoyur. Bununla yanaşı olaraq kimya sənayesi üçün avadanlıqlar istehsal edən xüsusi sahələr, geniş nomenklaturada sintetik məhsullar istehsal edən üzvi sintez sahələri, mineral mənşəli xammalın zənginləşdirilməsi prosesini həyata keçirən sahələr meydana gəlir və inkişaf edir.

AZƏRBAYCANDA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFINDA QADINLARIN ROLU

Suleymanova Təranə Əhməd qızı, müəllim
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Ölkəmizin sosial-iqtisadi, mədəni həyatında, layiqli vətənpərvər övladlar yetişdirilməsində Azərbaycan qadınların xüsusi rolu var. Hazırda həm qlobal səviyyədə, iqtisadiyyatda, həm də ölkədə qadın sahibkarlığının çəkisinin artması müşahidə edilir, qadınlar kiçik biznes qurmağa, özünüməşğulluğa getdikcə daha çox maraq göstərirlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 22 iyul 2022-ci il Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası"nda qadınların iqtisadi imkanlara çıxışının yaxşılaşdırılması, iqtisadi fəallıqlarının artırılması istiqamətində strateji çərçivə müəyyən edilib. İcrası 2022-2026-cı illəri əhatə edən "İşğaldan azad edilmiş ərazilərə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramında qadınların sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb olunmasının dəstəklənməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməkdədir [1].

Son illərdə iqtisadi inkişafla bağlı təsdiq edilən sənədlərdə qadınlar arasında sahibkarlıq fəaliyyətinin təşviqi, qadın sahibkarlığının inkişafına yönəlmiş müddəalar öz əksini tapıb. Azərbaycanda sahibkar qadınların 25,4 faizi kənd təsərrüfatı, 21,5 faizi ticarət, 35,3 faizi isə xidmət sektorunda çalışır. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən 2024-cü ilin may ayına sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün hüquqi şəxs yaratmadan qeydiyyatdan keçmiş qadın sahibkarların sayı 300 mindən çox olub.

Ölkənin Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın qadın sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsində böyük rolu vardır. Belə ki, onun xüsusi təşəbbüsü ilə həyata keçirilən sosial layihələr qadın sahibkarlığının, xüsusilə də qaçqın və məcburi köçkün qadınlar arasında sahibkarlığın inkişafına müsbət təsir göstərir.

Qadınlar cəmiyyətdə dəyişikliklərin mühüm amilidir. Qadın sahibkarların potensialından istifadə Azərbaycanın dayanıqlı və inklüziv inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edər. Qadın sahibkarlara daha çox dəstək verilməsi təkcə sosial baxımdan deyil, həm də iqtisadi baxımdan vacibdir. Qadınlar ölkə əhalisinin yarısını təşkil etdiyindən və ümumiyyətlə, kişilərdən daha aşağı gəlirlərə və iqtisadi iştirak səviyyəsinə malik olduğundan onların cüzi qazancı belə ümumi iqtisadi artıma əhəmiyyətli təsir göstərir. Bütün sahələrdə daha çox gender bərabərliyinə nail olmaq əmək bazarında gənc qadınların və kişilərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün xüsusilə vacibdir. Sahibkarlıq həm də qadınların öz iqtisadi müstəqilliklərini təmin etmələri üçün yaxşı imkandır. Öz müəssisələrini idarə etmək, həm də onlara həmfikir qadınlarla ünsiyyət qurmaq, təcrübə mübadiləsi aparmaq və sosial həyata daha çox cəlb olunmaq imkanı verir ki, bu istiqamətdə rayon və ya mühafizəkar icmalarda müəyyən çətinliklər mövcuddur. Gələcəkdə regionlardakı qadınlar üçün davamlı təlimlər təşkil olunmalıdır. Qadın sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı problemlərin və perspektivlərin başa

düşülməsi, məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması və ölkədə qadın biznesinin inkişafı üçün effektiv siyasətin və dəstək tədbirlərinin hazırlanmasına kömək edər.

Sahibkar yenilik və yaradıcılıq anlayışlarını özündə birləşdirən şəxsdir. Sahibkarlıq maliyyə, fiziki və sosial riskləri olan kifayət qədər səy və vaxt sərf edərək yeni dəyər yaratmaqdır. Bu fəaliyyət növündə qadınların aktivliyi artan dinamika ilə inkişaf edir. Qadınların iqtisadiyyatda rolunun artırılması həm də BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin 17 hədəfindən biridir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası"nın təsdiq edilməsi haqqında. URL: https://e-qanun.az/framework/50013

KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN İNKİŞAFINDA TURİZM SEKTORUNUN ROLU

Tağıyev Arif Məmmədhəsən oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Dünya iqtisadiyyatında son illərdə baş verən qloballaşma və ölkələrarası beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın güclənməsi şəraitində sürətlə inkişaf edən iqtisadi sahələrdən biri də daha çox kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri formasında inkişaf edən turizm sektorudur. Hazırda turizm və əyləncə biznesi bir çox dünya ölkələrinin əsas gəlir mənbəyindən birinə çevrilməklə ölkə iqtisadiyyatında, Ümumi Daxili Məhsulun və Milli Gəlirin yaradılmasında xüsusi çəkisi yüksək dinamika ilə artmaqdadır.

Turizm sektoru, daha çox kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri olmaqla qeyri-neft sektorunun əsas seqmentlərindən biri kimi Azərbaycan iqtisadiyyatında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki Azərbaycan turizm sektorunun inkişafı üçün potensial imkanları yüksək olan dünya ölkələrindən biridir. Dünyada mövcud olan 30-a qədər turizm növündən demək olar ki, əksəriyyətinin ölkəmizdə inkişaf etdirilməsi üçün potensial imkanlar mövcuddur.

Hələ Sovetlər İttifaqı dövründən Azərbaycanda bir çox turizm sahələri, xüsusilə istirahət turizmi, səyahət turizmi, su turizmi, idman turizmi, sağlamlıq turizmi və digər növləri kifayət qədər inkişaf etmişdir. Lakin turizmin bu növləri daha çox daxili turizm üçün, yəni SSRİ vətandaşları üçün açıq idı. Digər tərəfdən həmin dövrlərdə turizmə gəlirli bir biznes sahəsi kimi deyil, daha çox istirahət vasitəsi kimi baxıldığından buraya investisiya qoyuluşları o qədər də yüksək deyildi. Eyni zamanda Azərbaycanın İranla sərhəd zonaları, xüsusilə Masallı, Lənkəran, Astara, lerik, Biləsuvar və digər turizm porensialı yüksək ərazilərimizin vətəndaşların sərbəst hərəkəti üçün qapalı ərazilər olduğundan, o cümlədən əcnəbi turistlərin Azərbaycana səfərləri ciddi tənzimləndiyindən ölkəmizdə turizmin inkişafı və turizm potensialından tam istifadə edilməsi imkanları olduqca məhtud idi. Bununla belə sovetlər dövründən İttifaqda kifayət qədər tanınmış Naftalan, İsti-su, Günəşli, Abşeron, Qala-altı və digər bu kimi sanatoriyalar, Xəzər dənizı ətrafında, Şuşa, Zaqatala, Gəncə, Mingəçevir və digər

bölgələrimizdə mövcud olan kurort və istirahət evləri, məhşur tarixi abidələrimiz, muzeylərimiz ölkəmizdə turizmin inkişafına əsaslı təsir göstərmişdir. Hələ o dövrlərdən Mingəçevirdə yerləşən "Kür" Olimpiya avarçəkmə bazası bütün fəsillər ərzində İttifaqın və ayrı-ayrı respublikaların, o cümlədən Ukrayna və Pribaltika respublikalarının su idman növləri üzrə yığma komandalarını qəbul edir, beynəlxalq səviyyəli yarışlar keçirirdi. Özünün orjinal təbiəti, flora və faunası, iqlimi, coğrafi relyefi, qədim unikal tarixi abidələri ilə məhşur olan Azərbaycanın Quba-Xaçmaz, Lənkəran-Masallı, Şəki-Zaqatala, Gəncə-Qazax, o cümlədən uzun müddət işğal altında olmuş və hazırda işğaldan azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgəsinin türizm potensialı həm keçmiş dövrlərdə, həm də indiki dövrümüzdə özünün xüsusi yeri ilə seçilir.

Çox təəssüf ki, 30 ilə qədər işğal altında olan ərazilərimizin sosial-iqtisadi və ekoloji potensialı erməni işğalçılarının terroruna məruz qalmış, dünyada anoloqu olmayan dağıntılara və sözün həqiqi mənasında talançılığa məruz qalmışdır. Demək olar ki müasir turizmin bütün növləri üçün unikal imkanları olan Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ölkə iqtisadiyyatına reinteqrasiyasında turizm sektorunun rolu dövlətimiz tərəfindən olduqca yüksək qiymətləndirilir. Hazırda "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Nilli Prioritetlər" çərçivəsində Azərbaycan dövləti tərəfindən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi payonlarının sosial-iqtisadi potensialının bərpası və əhalinin bu ərazilərdə məskunlaşması ilə bərabər burada "yaşıl iqtisadiyyat" kontekstində sənaye, kənd təsərrüfatı və infrastruktur-xidmət kompleksinin inkişafı daxilində eyni zamanda kiçik və orta sahibkarlıq, kiçik biznes subyektləri kimi turizm sektorunun inkişafı istiqamətində məqsədli proqramlar həyata keçirilməkdədir [1].

Azərbaycan dövləti tərəfindən son illərdə qəbul edilmiş iqtisadiyyatın diversifikasiyası və şaxələndirilməsi konsepsiyasının reallaşdırılması istiqamətində qəbul edilən prioritetlərdən biri də təbii ki, turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi olmuşdur. Ölkəmizdə turizmin inkişafı ilə bağlı bir sıra Dövlət Proqramları qəbul edilmiş və onların icası nəticədə son illərdə ölkədə yaradılan ümumi dəyərdə (ÜDM) turizmin xüsusi çəkisi 2-2,4 faizə qədər artmışdır. Lakin ölkəmizin turizm potensialı nəzərə alınmaqla bu hələ son həd deyil və qarşıdakı hədəflərimiz daha böyükdür [5]. Təsadüfi deyildir ki, turizm sektorunun inkişafı ilə bağlı 2016-cı ildə ğəbul edilmiş Strateji Yol Xəritəsində qeyd edildiyi kimi "Mövcud imkan və potensialdan səmərəli istifadə etməklə Azərbaycan 2025-ci ilədək həm regionda, həm də digər dünya ölkələri arasında cəlbedici turizm məkanlarından birinə çevriləcəkdir. 2025-ci ildən sonrakı dövr üzrə perspektiv isə Azərbaycanı dünyada turistlərin ən çox üstünlük verdikləri 20 turizm məkanından birinə çevirməkdir". Dövlət Turizm Agentliyinin sədri Fuad Nağıyev "Azərbaycan Turizm Sammiti 2022"də çıxışı zamanı qeyd etdiyi kimi hədəfimiz 2026-cı ilə qədər xaricdən turist axınını 4 milyon nəfərə, daxili turizmi isə 6 milyon nəfərə, turizm gəlirlərini isə 4 dəfə artaraq 11,2 milyard manata çatdırmaq və bunun da yarısını xarici turistlərin hesabına əldə etmək nəzərdə tutulmuşdur [3] .

Çox ambisialı belə bir hədəfin həyata keçirilməsini reallaşdırmaq üşün ən uğurlu imkanlardan biri işğaldan azad olunmuş ərazilərimizin turizm potensialını yaxın illərdə tam həcmdə dövriyyəyə cəlb etməkdir. Hətta bu günümüzdə də bölgəyə olan turizm

marağının nə qədər yüsək olduğunun canlı şahidiyik. Bütövlükdə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgəsi özünün unikal təbiəti, iqlimi, flora və faunası, qədim tarixi abidələri, müalicəvi suları ilə dünyanın ən çox tanınan turizm bölgələri ilə müqayisə və rəqabət apara bilən bir potensiala malikdir. Burada əhalinin məşqulluğunun təmin olunması üçün həm iri, həm də kiçik turizm subyektlərinin yaradılması və inkişafı ilə bağlı hər bir şərait vardır. Yəni iri otellər, ixtisaslaşmış sanatoriya-kurort obyektləri ilə bərabər, kiçik biznes üçün xüsusilə yararlı olan kənd turizminin, istirahət turizminin, gəzinti turizminin inkişafı üçün potensial imkanlar yaranacaqdır. Bu yerli əhali üçün əlavə gəlir mənbəyi, məşğulluq məsələsi olduğu kimi, turistlər üçün də daha az məsrəflərlə sağlam və ekzotik bir istirahaət vasitəsi olacaqdır.

Burada bir məsələyə də mən xüsusi olaraq toxunmaq istəyirəm. Təbii ki, ölkənin turizm sahibkarlığının inkişafının vacib kompanentlərindən biri bu sahə üçün müxtəlif istiqamətli ixtisaslı kadrların hazırlanmasıdır. Kifayət qədər gənc bir sahə olduğundan bu sahədə kadr hazırlığı aparan universitetlərin sayı da o qədər çox deyil və bunlardan biri də Mingəçevir Dövlət Universitetidir. Artıq 200-dən çox məzunumuz universiteti bitirərək müxtəlif sahələrdə çalışırlar. Hazırda bu sahədə 2 ixtisas üzrə-"Turizm işinin təşkili" və "Turizm bələdçiliyi" ixtisasları üzrə kadr hazırlığı ilə məşğuluq. Son illərdə qəbulda ən populyar ixtisaslardan biri kimi bura axın daha çoxdur. Belə ki əşər bu ixtisaslar üzrə tələbə qəbulu 2020-2021 ci ildə cəmi 37 nəfər idisə, artıq 2021-2022ci tədris ilində 75 nəfər, 2022-2023 cü ildə 116 nəfər, 2023-2024 və 2024-2025-ci tədris illərində isə hər ildə 210 olmuş, növbəti ilə qəbul planımız isə 230 nəfər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Gələçək üçün hədəflərimiz daha böyükdür [4].

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Nilli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamı.

2.Musayeva C.Q., Tağıyev A.M. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Ali məktəblər ücün dərs vəsaiti. Bakı: Avropa nəşriyyatı, 2018. 420 s.

3. Azərbaycan Turizm Sammiti 2022: materialları.

4. MDU "İqtisadiyyat" kafedrasının illik hesabatları.

5. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. AR DSK. Bakı, 2023.

Секція 4

Актуальні аспекти розвитку інноваційного підприємництва

KEY DRIVERS OF ENTREPRENEURSHIP IN GABALA: TOURISM AND INNOVATION

Aliyev Elchin Mahammad, Head of Internal Control Department
Mingachevir State University

This article explores the role of tourism and innovation as key drivers of entrepreneurship in Gabala, Azerbaijan. Located in a scenic region, Gabala has become one of the most dynamic tourism areas in the country, attracting both domestic and international visitors through investments in infrastructure and cultural heritage. This study highlights the development of Gabala's tourism sector, including the creation of modern facilities such as hotels, resorts, cable cars, and sports venues, which enhance the region's appeal. With a focus on an innovative approach, the article discusses the integration of digital technologies to improve tourist services, enhance accessibility, and attract eco-friendly startups to the area. The article also includes a comparative analysis of tourism practices in other countries, such as the UAE, Turkey, and Georgia, to identify successful strategies that could be adapted to Gabala's tourism sector. Key recommendations are presented, including the development of digital tools such as mobile applications, interactive kiosks, IoT-based visitor management systems, eco-tourism platforms, and targeted digital marketing initiatives. By leveraging both innovation and international best practices, Gabala has the potential to establish itself as a year-round tourist destination, thus boosting local entrepreneurship and contributing to Azerbaijan's economic growth.

The Gabala tourism zone, located in a picturesque region of Azerbaijan, is one of the country's fastest-growing areas for tourism. Over recent years, due to investments in tourism infrastructure and cultural heritage, Gabala has become an attractive destination for both domestic and international tourists. The development of the Gabala area is focused on creating modern conditions for leisure and wellness, including the construction of hotels, resorts, cable cars, and sports facilities. Numerous tourist routes in the region lead to historical monuments, nature reserves, and mountain ranges. An essential part of Gabala's tourism includes cultural and sports events, such as the annual international music festival, which attracts many visitors [1-3]. The future prospects of the Gabala tourism zone are linked to expanding an innovative approach, including the integration of digital technologies to improve service quality and increase the accessibility of tourism services. New platforms and applications are emerging, allowing tourists to plan routes, book tours and hotels, and utilize virtual guides. This promotes entrepreneurial activity in the region and attracts startups focused on eco-tourism and sustainable development. The future development of the Gabala tourism zone aims to increase the number of international partnerships, improve transportation

accessibility, and create new entertainment and educational projects that will help attract visitors year-round.

Azerbaijan is actively developing its tourism sector, aiming to become an attractive destination for international tourists by leveraging its unique cultural, historical, and natural resources. The successful promotion of Azerbaijan as a tourist destination is strengthened through national holidays, festivals, and infrastructure modernization, including transportation and hospitality sectors (Table 1).

Table 1 - Comparative Analysis

Criteria	Azerbaijan	UAE	Turkey	Georgia
Main focus areas	Eco-tourism, cultural tourism, event tourism (Formula 1), wellness tourism	Luxury tourism, event tourism, business tourism	Cultural tourism, beach tourism, medical tourism, all-inclusive system	Eco-tourism, gastronomic tourism, cultural heritage
Infrastructure	Improvement of transport and hotel infrastructure, creation of ski resorts and balneological centers	Development of world-class attractions hotels, and malls	Developed infrastructure in coastal areas, large hotel complexes	Improved roads, development of small hotels, infrastructure for eco- and gastro-tourism
Support measures	Government support, promotion through national holidays, international festivals	Government initiatives to attract investment, innovations, and incentives in tourism	Incentives for investors, programs to promote medical tourism	Visa facilitation, support for small businesses in tourism
Events	International festivals, sports competitions	Exhibitions, festivals, international sports events	Annual festivals sports events	Cultural events, wine festivals, event tourism
Innovations	Integration of digital technologies	High level of technological innovation in service and security	Promotion through online platforms, digital transformation in hospitality	Use of digital platforms for tourism promotion

This table highlights key areas and results of tourism development in Azerbaijan and several leading countries, demonstrating opportunities to adapt international experience to the country's unique characteristics and needs.

To develop tourism in Gabala, the following digital and innovative solutions are proposed:

1. Mobile application for tourists – An app with interactive maps, routes, and recommendations for attractions, along with options for booking tours, hotels, and restaurants, and obtaining discounts on services.
2. Interactive information kiosks – Installation of kiosks with touch screens in key tourist areas to provide quick access to information in multiple languages.

3. Smart tourist flow management systems – Use of IoT sensors to monitor congestion in tourist areas and manage visitor flow, preventing overcrowding and enhancing comfort.

4. Eco-tourism platform – An online platform offering eco-friendly tours, information on local natural attractions, and services by local guides, supporting sustainable tourism.

5. Digital marketing and promotion – Active use of social media, virtual tours, and interactive content to promote Gabala to international tourists.

References:

1. Azərbaycan-2030 Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər, 02 fevral 2021-ci il. URL: https://president.az/az/articles/view/50474

2. Əliyev E.M. İdarəetmə sahələrində rəqəmsal tranformasiyaya keçidin üstünlükləri və perspektivləri. HODJA AKHMET YASSAWI7. International Congress on Scientific ResearchMingachevir State University, Azerbaijan, 24-25 fevral, 2023. S. 99.

3. Aliyev E.M., Aliyev M.E. Development and prospects of marketing in the context of digitalization. Lankaran State University. *Mathematics and natural sciences series*. 2022. No. 2. P. 5-12. https://lsu.edu.az/new/Elmi-jurnallar-t%C9%99bi%C9%99t-3-2022-2.php

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND BIG DATA TECHNOLOGIES

Mustafayeva Aida, Ph.D. in Technical Sciences, Associate Professor,
Head of Information Technology Department,
Mingachevir State University
Doctoral Student at the Institute of Control Systems, Azerbaijan

This article explores the development of innovative entrepreneurship in Azerbaijan through the application of Artificial Intelligence (AI) and Big Data technologies. It highlights the relevance of adopting these technologies to enhance the competitiveness of the economy, create new job opportunities, and stimulate the growth of startups. Special attention is given to the need for government support, the establishment of appropriate digital infrastructure, and the development of educational programs to train specialists. The article also analyzes international experiences, focusing on successful cases of AI and Big Data utilization in various countries, as well as potential opportunities for Azerbaijan in this field. The conclusion presents a comprehensive strategy, including measures for building an effective innovation ecosystem, integrating new technologies into public services, and promoting partnerships with international companies and startups.

The "Development of Innovative Entrepreneurship Using Artificial Intelligence and Big Data Technologies" centers on the concept that digital technologies are becoming the foundation for business and economic transformation. In recent years,

Artificial Intelligence (AI) and Big Data have opened new horizons for entrepreneurs, offering opportunities to improve efficiency, reduce costs, and enhance service quality. AI enables the optimization of business processes and the development of innovative products and services tailored to customer needs and preferences. Big Data technologies allow for the analysis of vast amounts of information, facilitating more informed and strategic decisions, which in turn boosts business competitiveness. Given the rapid digitalization and global economic shifts, entrepreneurs utilizing AI and Big Data gain substantial advantages. These technologies not only enhance internal processes but also allow businesses to respond promptly to changing market conditions. In today's competitive environment, the ability to process and analyze large volumes of data is a critical success factor. Thus, the integration of AI and Big Data into innovative business models plays a vital role in supporting and advancing entrepreneurship in the digital age.

"Analysis of Azerbaijan and International Experience" in the context of developing innovative entrepreneurship with the use of Artificial Intelligence (AI) and Big Data technologies highlights the need to assess the current state of these technologies in the business environment and identify potential for further growth in the country. In the face of global digitalization and the growing role of technology in the economy, Azerbaijan faces challenges in adapting local entrepreneurs to the latest digital trends and implementing advanced technologies across various sectors.

One of the key issues is the lack of infrastructure for the effective use of AI and Big Data, along with limited access for small and medium-sized enterprises to these technologies due to high costs and a shortage of qualified personnel. To enable entrepreneurs to fully harness the potential of AI and Big Data, support is needed at the policy level, including the creation of a favorable digital environment and the development of educational programs aimed at training specialists in these fields. There are already successful international examples of integrating AI and Big Data into innovative business models, providing valuable lessons for Azerbaijan.

Countries like the United States, China, and Germany are actively integrating AI and Big Data into business processes, significantly boosting competitiveness and opening new prospects for entrepreneurship. This experience can inform the development of effective strategies in Azerbaijan, tailored to the local conditions and economic needs. Thus, it is essential to analyze the current state of affairs in Azerbaijan, identify key issues and barriers, and study international experience to form recommendations for introducing innovative technologies into the country's entrepreneurial environment.

To advance digital infrastructure, there is a need to accelerate the construction of digital hubs and data centers and ensure the accessibility of digital services for small and medium-sized businesses. In terms of government support, a fund should be established to finance innovative IT projects, and the process of obtaining subsidies should be streamlined. In education, it is essential to develop AI and Big Data programs at universities and invite foreign instructors and partners to share expertise. Partnerships with international companies will aid in technology development and attract investments.

The development of a startup ecosystem requires the establishment of technology parks, incubators, and mentoring programs, as well as simplification of the startup registration process. In the public sector, AI and Big Data should be implemented for data processing and automation of public services. Participation in international projects and forums will facilitate knowledge exchange and attract experts. To improve the population's digital literacy, state programs should be developed to provide easier access to digital skills training.

For the effective development of innovative entrepreneurship using AI and Big Data in Azerbaijan, comprehensive measures are necessary. These include building digital infrastructure, supporting startups, fostering talent, and establishing partnerships with international companies. Government support and international collaboration are essential factors for the successful integration of advanced technologies into the country's economy.

References:

1. Azərbaycan-2030 Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər, 02 fevral 2021-ci il, URL: https://president.az/az/articles/view/50474
2. Əliyev E.M. İdarəetmə sahələrində rəqəmsal tranformasiyaya keçidin üstünlükləri və perspektivləri. HODJA AKHMET YASSAWI7. International Congress on Scientific Research. Mingachevir State University, Azerbaijan, 24-25 fevral, 2023. S.99.
3. Aliyev E.M., Aliyev M.E. Development and prospects of marketing in the context of digitalization. Lankaran State University. *Mathematics and natural sciences series*. 2022. No. 2. P. 5-12. https://lsu.edu.az/new/Elmi-jurnallar-t%C9%99bi%C9%99t-3-2022-2.php
4. Mustafayeva A.M., Aliyev E.M. Turizm sənayesində rəqəmsal transformasiya. 2nd Future Trends in Leisure and Recreation-FTLRC24, 7-8 March 2024. Beynəlxalq elmi-praktiki konfrans. URL: https://hacibayram.edu.tr/api/files/1/Hac%C4%B1bayram%20AHBV/ftlrc24(tr-TR)/Bildiri%20Kitab%C4%B1/FTLRC%20DI%CC%87ZGI%CC%87%2030.10.pdf

ВСТАНОВЛЕННЯ ХАРАКТЕРУ ЗВ'ЯЗКУ СУТНОСТІ І ЗМІСТУ ЯК ВАЖЛИВІША ПРАКТИЧНА ІННОВАЦІЯ

Бабайлов В.К., к.е.н., доцент
Пахомова Л.В. асистент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Відоме**,** що у 1996 році була розроблена методика 2С70, яка дозволила отримати просто фантастичні і одночасно реальні результати у визначенні будь-яких понять. Це підтверджено багатьма публікаціями авторів доповіді, наприклад, [1,2]. Головна властивість цієї методики у концентрації уваги на визначенні всього двох аспектів поняття, але таких, які надають вказаний величезний результат. Математичними розрахунками і практикою підтверджено,

що ці два аспекти, якими є сутність і зміст, надають 70% поняття і відповідного йому явища (50% надає сутність і 20% – зміст).

Так, наприклад, визначено, що сутність економіки є організація вартості; сутність менеджменту – це організація будь-якої діяльності; сутність адміністрації – це організація персоналу; зміст управління включає два елементи – це: менеджмент плюс виробництво; зміст менеджменту включає три елементи: економіку, інженерію, адміністрацію. Можливе привести ще багато прикладів ефективності використання методики 2С70.

Однак, практика використання методики 2С70 показала й значні складності, труднощі. Можливе це є одна зі причин її обмеженого використання у практиці. Причому сам автор цієї методики зіштовхнувся з проблемою визначенні сутності такого важливого поняття як «інженерія», «або інженерна організація виробництва» при викладанні навчальної дисципліни «Організація виробництва». Більш того, автор зіштовхувався зі складністю щодо визначення сутності та понять у інших дисциплінах. При цьому саме визначення сутності, а не змісту є найбільш складною проблемою.

Невирішення цієї проблем веде до величезних втрат щодо обсягу знань, які досягають 50%. Тому вирішення проблеми визначення сутності поняття виключне *актуальне*.

Однак, загального засобу вирішення такої проблеми для визначення сутності будь-яких понять поки не існувало.

На думку авторів одним зі таких засобів визначення сутності може бути використання вже відомого, визначеного змісту; тобто, через відомий зміст можливо рухатися до визначення сутності.

Але для цього обов'язково необхідно виконувати одну важливу умову – встановити *характер зв'язку змісту зі сутністю*.

Значний досвід практики використання методики 2С70 привів авторів до такого всезагального висновку: *сутність є організацією взаємодії елементів змісту.*

Подальше використання цього ствердження переконало авторів в тому, що цей висновок має силу всезагального *закону*, всезагальної *методики*.

Метою даної доповіді стало представлення наочного конкретного прикладу застосування цього закону (методики).

Таким прикладом стало визначення сутності інженерії, яку неможливе було визначити будь-якими іншими засобами.

При цьому автори вважають, що до *змісту* інженерії необхідне включати два основних її елементи: *техніки і механіку*.

У даному контексті техніка – вже організована речовина (матеріал); а механіка – це теж вже організовані сили цієї техніки (наприклад, міцність на розрив, або на стиск обраного матеріалу, технік).

Що стосується *сутності* інженерії, то вона дійсне не була встановлена точно. До речі методика 2С70, при всієї її ефективності, не відповідає на це питання, - вона вирішують інші проблему – проблему визначення величини

внеску у поняття вже визначених сутності і змісту; але як визначити сутність й зміст – це питання не методики 2С70.

Але цей пробіл і заповнює методика-закон «Сутність – це організація взаємодії елементів змісту». Саме її використання й приводить до простого визначення сутності інженерії: «Інженерія за сутністю є організація взаємодії технік і механіки». Й дійсно Інженерія – це не просто, не тільки організація технік (як слідує зі літератури), але це організація *технік і механіки* (взаємодії, з'єднання цих технік). *Простий приклад*: стіл (результат інженерії) – це не просто організація крижки і ніжок (технік) окремо, без їх взаємодії (без механіки, без їх з'єднання).

Висновки. Основним результатом доповіді є створення умови успішного визначення сутності будь-якого поняття у формі закону «Сутність – це організація взаємодії елементів змісту».

Цей закон має всезагальний характер, тобто він використатиметься для успішного визначення сутності будь-якого поняття через відомий зміст.

Уточнено визначення сутності інженерії: інженерія це не просто організація технік, але ще і організація їх взаємодії (організація механіки).

Література:

1. Бабайлов В.К., Пахомова Л.В. «Οικονομικος» Ксенофонта і «артхашастра» Каутілья – два взаємодоповнюючих першоджерела економіки. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*. 2024. № 32. С. 171-179.

2. Бабайлов В.К, Шевченко І.Ю, Курденко О.В. Удосконалення методологічних аспектів ризик-менеджменту. *Економіка та суспільство*. 2024. № 64. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4292 DOI: 10.32782/2524-0072/2024-64-69

«РИЗИК-ПЕДАГОГИКА» ЯК ОСОБЛИВА І ВАЖЛИВА СФЕРА ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Бабайлов В.К., к.е.н., доцент
Пахомова Л.В. асистент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

У сучасній літературі відмічається, що «Підприємницька інноваційна діяльність безпосередньо пов'язана з *вдосконаленням знань*, доведенням інноваційної ідеї до розробок конкретного товару, послуги чи технології, які користуються попитом на ринку, з розрахунком одержати інноваційний прибуток» [1].

Автори доповіді вважають, що головне у інноваційному підприємництві – це вдосконалення саме знань, і перш за все, вдосконалення знань студентів – саме це забезпечить успіх їх майбутньої практики інноваційної діяльності. Для

цього потрібне підвищення ефективності управління педагогічним процесом. У зв'язку зі цим необхідне розповсюдити на управління педагогічним процесом таку новітність як нове поняття – поняття «ризик-управління» [2]. Сутність його в тому, що реальним є не управління взагалі, але саме ризик-управління; що управління існує тільки в умовах ризиків, що абстракцією (відхиленням від реальності) є якраз не ризик-управління, а саме управління, що у дійсності управління ніколи й ніде не існує без ризиків.

Більш того, виходячи зі цього, автори доповіді вважають за *актуальне* введення такої *новітності* як поняття «*ризик-педагогіка», як педагогіка в умовах педагогічних ризиків.* Але тут виникає і нова проблема – проблема визначення сенсу поняття *педагогічний ризик*.

Для авторів доповіді явилося навіть несподіваним те, що педагогі вже раніше використовували поняття «педагогічні ризики». Але їх аналіз показав, що розуміння педагогічних ризиків навіть кваліфікованими педагогами на жаль супроводжується значним нерозумінням природи, самої сутності ризиків взагалі. А помилки у визначенні сутності педагогічних ризиків автоматичне приводять до помилок й в управлінні педагогічними процесами.

Тому *метою* доповіді стало удосконалення визначення педагогічних ризиків і організації ризик-педагогіки на основі успіхів, які досягнути саме у ризик-економіці.

Для досягнення цієї мети був, перш за все, зроблений аналіз основних недоліків у розумінні ризик-педагогіки, якій свідчить про наступне.

По-перше, ні жодний зі педагогів навіть не ставить питання про визначення сутності ризику, а одразу переходять до розмов про другорядні, банальні аспекти ризиків.

Так, у [3] навіть при всіх перевагах даної публікації (а до них необхідне віднести правильне ствердження, що необхідне «*…сприймати ризик як об'єктивну реальність…*»; що сучасне життя призвело «*…до стрімкого зростання ризиків…*»; що ми «*…вже призвичаїлись розглядати ризик як економічну категорію, призвичаїмось і до розуміння ризиків в освітній сфері»*) її автор проте запобігає визначення сутності і змісту поняття «ризик».

А вже давно доведено, що саме ці всього лише два аспекти створюють сімдесят відсотків будь-якого поняття! Тобто, без їх визначення можливе максимум й у кращому випадку отримати лише тридцять відсотків поняття і знань щодо нього.

Головним наслідком ігнорування визначення сутності і змісту стають такі помилкові поняття, як «*управління ризиками*», яке спростоване ще у [4], де доведено, що ми управляємо не ризиками, а, наприклад, прибутками, доходами в умовах ризиків.

Й хотілося б усунути і таку помилку, яку допускає автор [3], якій стверджує, що «…ризики – це не тільки загрози, а й шанси». Тобто, він пропонує «*ризикувати*». У дійсності *ризикувати* означає ігнорувати загрози, які надходять від ризику й діяти так, як ба ризиків не існує, тобто, без методик страхування або самострахування. У дійсності ризикування – це гра, це авантюризм, які

неприпустимі у серйозному бізнесі, менеджменті і управлінні у цілому. Запобігання визначення сутності і змісту педагогічних ризиків і ризик-педагогіки характерне й для інших педагогічних джерел.

Результатами доповіді є висновки:

– педагогічний ризик (сутність) – це коливання величини *знань* учнів, студентів;

– ризик-педагогіка (сутність) – це організація управління педагогічним процесом в умовах педагогічних ризиків;

– зміст педагогічного ризику – це два елементи: визначеність і невизначеність величини отриманих студентами знань;

– зміст ризик-педагогіки: виховання і навчання в умовах педагогічних ризиків;

– але вирішення проблеми визначення істинних видів педагогічних ризиків залишається – вона потребує окремого дослідження.

Автори впевнені що, отримані результати сприятиме подальшому розвитку інноваційної освіти студентів і діяльності викладачів закладів вищої освіти.

Література:

1. Інноваційне підприємництво : веб-сайт. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/28355/mod (дата звернення: 17.11.2024).

2. Бабайлов В., Дмитрієва О. Ризик-управління - це управління втратами від ризику. *Економіка та суспільство*. 2023. DOI: https://doi.org/10.30977/PPB.2226-8820.2023.30.214

3. Культура ризику і право на помилку у закладі освіти : веб-сайт. URL: https://vseosvita.ua/c/pedagogy/post/48073: (дата звернення: 17.11.2024).

4. Бабайлов В. К., Шершенюк О. М., Пахомова Л. В. Конспект лекцій «Ризик-менеджмент» : для студентів спеціальностей 051 «Економіка», 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність». Харків: ХНАДУ, 2023. 36 с.

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА АВТОТРАНСПОРТНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

Близнюк А.О., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Організаційно-фінансові та інноваційні підходи включають: фінансові механізми та механізми для поліпшення управління транспортною інфраструктурою (ТІ); сучасні розробки для розвитку транспортної інфраструктури; процес і план вибору варіантів господарського використання транспортної інфраструктури; рекомендації щодо поліпшення плану управління послугами ТІ; рекомендації щодо використання інтелектуальних систем управління транспортом тощо. Названі методи проектування призначені для збільшення транспортної доступності. Нові способи вирішення національних

транспортних проблем включають поліпшення активів, розвиток видів фінансового управління, вибір відповідних джерел фінансування для інвестицій в основний транспортний розвиток країни.

Для оцінювання результатів діяльності компаній часто використовують зображення, що показують унікальні витрати компанії на НДДКР, які ґрунтуються на продажах і кількості відділів науки і технологій. Також широко використовується програма розвитку ТАТ, похідна від терміна "період часу", що слід розуміти як період часу, починаючи з якого потреба в досвіді задовольняється, поки продукт не буде випущений на масовий ринок. Характерні схеми, що визначають кількість і тип конструктивних одиниць, використовуються рідко, зазвичай у конкретному тестовому аналізі. За допомогою конкретних завдань з оцінки ефективності нових малих підприємств і наявності необхідної інформації можна знайти найвигідніші способи для подальшої реалізації процесів оцінки. Якщо говорити про оцінку ефективності поліпшених операцій компанії, то необхідно пам'ятати про існуючі обмеження, які роблять оцінки лише оцінками, тобто так званою першою оцінкою. Слабкі сторони пов'язані з самими варіантами дизайну як об'єктами безпосередньо тестування і проявляються під час кризи. Під час тестування показника ефективності значення отриманого результату порівнюють із сумою витрат, понесених для досягнення цього результату. Вважається також, що отриманий результат можна відрізнити іншими кількісними методами.

Існуюча складність структури впливу проєкту проявляється у двох типах. Суть у тому, що окремо компоненти такої події не можуть бути однаково збалансовані одними й тими самими універсальними компонентами, що полегшує інтеграцію отриманих оцінок. Друга проблема, пов'язана з процесом проєктування, полягає в тому, що для реалізації інтеграційних процесів потрібні додаткові оцінки вартості кожного компонента результату, які в усіх випадках індивідуальні і призначені виключно для своїх завдань. Створення нових робочих місць потребує додаткових внутрішніх і зовнішніх витрат. Отже, щоб визначити економічну життєздатність нових комерційних підприємств, необхідно оцінити економічну життєздатність цього типу бізнесу в цілому. Ключем до обґрунтування економічних показників будь-якого нового комерційного підприємства є його результат: поточна чиста вартість (NPV), що характеризується порівнянням понесених витрат із досягнутими результатами і вважається основою успіху унікального дизайн-проєкту.

Досягнення інновацій вимагає доступу до більш широкого спектру знань і можливостей, а також їх поєднання, при цьому важливими є наявність та якість ресурсів, що можна охарактеризувати як "наука і техніка". Виробництво цих знань, активів є ключовим аспектом інноваційного процесу, але воно не відбувається в університетах чи інших дослідницьких організаціях. Університети не організовані й не управляються як виробники інновації самі по собі - вони насамперед призначені для досягнення нового розуміння природних явищ і технологій: у цьому завданні вони природно винахідливі. І навпаки, у сучасних країнах з ринковою економікою саме фірми мають стимули та

структури управління для інновацій. Їхня головна мета, як очікується, буде майже винятковими джерелами інновацій. У "царстві інновацій" громадська дослідницька організація ніколи не буде більше, ніж інститут другого рангу.

Таким чином, видається доцільним визнати переваги поділу праці між університетами та бізнесом щодо функції виробництва знань і розподілити інноваційну функцію. Однак, як і за будь-якого поділу праці, підвищується ефективність різних завдань: винаходів з одного боку та інновацій - з іншого.

Таким чином, наукові дослідження вказують на необхідність того, щоб компанії не просто використовували наукові знання, але й активно брали участь у науковій діяльності. Це означає, що розробка та впровадження нових підходів до управління людськими ресурсами та практик у компаніях є важливою частиною рішення для покращення умов передачі знань. Проте, такі аспекти часто ігноруються під час обговорення політики та розробки показників. Основна причина відмінність нового проєкту від інвестиційного, в якому існує загальноприйнята система оцінки прибутку. Ефективність маркетингових інновацій проявляється через вихід на нові ринки, зміну стратегії просування та інші заходи, спрямовані на покращення конкурентоспроможності та залучення нових споживачів.

Ще однією причиною є доволі непередбачувана і часто оцінюється тільки в контексті розвитку загальної конкурентоспроможності компанії. Інноваційна діяльність також здійснюється в умовах невизначеності та високого ризику, оскільки процес розробки та впровадження проєкту тривалий, а зовнішнє середовище швидко змінюється. Це ускладнює експертам можливість прогнозування та оцінки кінцевого результату нововведення на початкових етапах. Не завжди мета компанії - отримати прибуток у короткі терміни, часто компанії мають на меті створити імідж своєї компанії, зокрема стимулювати продажі основної категорії. Можна зробити висновок, що неможливо повністю спрогнозувати методи оцінки інноваційних проєктів для оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємства.

БІЗНЕС-ПАРТНЕРСТВО ЯК ДРАЙВЕР ВПРОВАДЖЕННЯ АВТОМАТИЗАЦІЇ ВИРОБНИЧИХ ПРОЦЕСІВ І ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Головін О.А., здобувач ступеня доктор філософії
ННІ «Українська інженерно-педагогічна академія» ХНУ ім. В.Н. Каразіна

Автоматизація виробничих процесів є важливим чинником для підвищення конкурентоспроможності підприємств. Використання оптимізованих систем дозволяє значно скоротити час на обробку даних, зменшити ймовірність помилок, пов’язаних із людським фактором та спрямувати зусилля співробітників на вирішення стратегічно важливих завдань. Однак успішне впровадження автоматизації не завжди можливе без належного

бізнес-партнерства, яке забезпечує підприємства доступом до новітніх технологій, ресурсів і експертних знань.

Важливу роль у цьому процесі відіграє стратегічне партнерство, яке виступає потужним інструментом, оскільки дозволяє залучати зовнішні знання, ключові компетенції та ресурси для досягнення стратегічних цілей. За визначенням І. Іполітової та Г. Селезньової, така модель партнерства сприяє зміцненню конкурентних переваг підприємств і створює основу для довгострокового розвитку інновацій [1].

Для успішного впровадження автоматизації необхідно чітко визначити, хто з партнерів і яким чином буде залучати спеціалістів, необхідних для реалізації проєкту. Це може бути обов'язком всієї організації, директора або забезпечуватись через окремі програми фінансування. Ці питання постають ще на етапі створення бізнесу, адже автоматизація потребує не тільки технічних ресурсів, але й кваліфікованих спеціалістів.

Важливим також є визначення за рахунок яких джерел фінансування покриватимуться витрати з впровадження автоматизації. Чи це буде інвестиція партнерів, чи залучення зовнішнього капіталу, чи внутрішні кошти компанії – від цього залежить масштаб і швидкість реалізації проєкту.

Координація між партнерами має базуватися на чітких домовленостях, які регламентують розподіл обов'язків, відповідальність кожної сторони та підходи до залучення фахівців. Елізабет Вассерман наголошує на доцільності використовувати офіційну письмову угоду про партнерство, щоб чітко визначити, як розподіляються доходи, відрахування, прибутки, збитки та кредити [2]. Вона зазначає про необхідність в партнерській угоді деталізувати внески партнерів, розподіл прибутків і збитків, а також правила управління та прийняття рішень. Це допоможе уникнути конфліктів і забезпечить прозорість співпраці. Ірина Нікітіна підкреслює, що основою ефективної партнерської угоди є зафіксовані домовленості щодо ключових аспектів співпраці: розподілу відповідальності, принципів прийняття рішень, правил розподілу прибутків та збитків, а також умов для розширення чи виходу з партнерства [3]. Ці елементи регулювання партнерських відносин підвищують ефективність бізнес-партнерства і створюють надійний фундамент для реалізації автоматизації.

Таким чином, питання автономізації виробничих процесів може виникати не тільки на етапі вже операційної діяльності бізнесу, його становлення та розвитку, а й на етапі укладення партнерства при його створенні. Розбудова автоматизації процесів може закладатися як стратегічна мета перших років існування бізнесу для закладення відповідного фундаменту. Для цього це питання має бути одним з питань які узгоджується партнерами при плануванні бізнесу зі встановленням відповідних цілей для менеджерського складу бізнесу та побудовою повноцінного плану. Узгодженні позиції мають бути відображені в партнерській угоді, а також транслюватися в договори з найманими менеджерами.

Література:
1. Іполітова І.Я., Селезньова Г.О. Стратегічні партнерства підприємств як напрям їхнього зовнішнього розвитку. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/28_2019_ukr/17.pdf.
2. Wasserman E. How to structure a partnership. *Inc*. URL: https://www.inc.com/guides/structuring-partnerships.html.
3. Нікітіна І. Партнерські відносини важливо формалізувати. *Ligazakon*. URL: https://biz.ligazakon.net/interview/183356_rina-nktna-partnersk-vdnosini-vazhlivo-formalzuvati.

ІННОВАЦІЇ У ВІДНОВЛЕННІ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Дмитрієва О.І.,д.е.н, професор
Кущ А.А., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Воєнний конфлікт, що триває в Україні з 2014 року, а з 2022 року охопив всю територію країни, створив безпрецедентні виклики для транспортної інфраструктури. Масштабні руйнування доріг, мостів, залізничних вузлів та логістичних центрів призвели до значних втрат для економіки країни, ускладнили перевезення гуманітарних і військових вантажів, а також суттєво вплинули на забезпечення мобільності населення. Зруйновані магістральні дороги в таких регіонах, як Харківська, Запорізька та Миколаївська області, значно ускладнили забезпечення основних логістичних потоків, створивши нові виклики для транспортної галузі[5].

Одним із ключових викликів стало знищення критичних транспортних артерій, що забезпечували сполучення між стратегічно важливими регіонами. Це створило необхідність швидкої адаптації транспортної системи для забезпечення військових перевезень, евакуації населення та доставки гуманітарної допомоги. У відповідь на ці виклики уряд України, приватний сектор і міжнародні партнери були змушені впроваджувати інноваційні рішення, спрямовані на відновлення та модернізацію транспортної інфраструктури.

Важливим елементом відновлення транспортної системи стало використання цифрових логістичних платформ, які дозволили оптимізувати маршрути, підвищити ефективність перевезень і забезпечити координацію логістичних потоків у реальному часі. Цифровізація стала важливим кроком для мінімізації затримок і ризиків, особливо в умовах бойових дій. Безпілотні транспортні засоби стали невід'ємною частиною логістичних операцій, дозволяючи здійснювати перевезення вантажів у зони активних бойових дій без ризику для людських життів. Впровадження інтелектуальних транспортних систем сприяло оптимізації управління транспортними потоками, забезпечуючи зниження витрат і підвищення безпеки перевезень[1].

Суттєвим інструментом для оперативного відновлення пошкодженої інфраструктури стали мобільні мости, тимчасові дорожні покриття та швидкозатверджувальні матеріали, які дозволили швидко відновлювати критичні транспортні артерії. Використання дронів для моніторингу стану інфраструктури значно скоротило час на оцінку пошкоджень і планування ремонтних робіт. Такі рішення забезпечили можливість підтримувати логістичні потоки навіть у найбільш постраждалих регіонах. Крім того, впровадження екологічно стійких матеріалів для відновлення доріг і мостів дозволило не лише підвищити їхню довговічність, але й забезпечити відповідність сучасним екологічним стандартам.

Екологічна складова відновлення транспортної інфраструктури стала важливим напрямом розвитку. Війна сприяла прискоренню переходу на електротранспорт і впровадження інфраструктури для зарядки електромобілів.

Післявоєнне відновлення транспортної інфраструктури України потребує інтеграції сучасних технологій і стратегічного планування. Використання новітніх матеріалів і методів будівництва дозволить створити більш стійку інфраструктуру, яка відповідатиме міжнародним стандартам[2].

Не менш важливим аспектом є відновлення кадрового потенціалу транспортної галузі. Війна призвела до суттєвих втрат професійних кадрів, що створює потребу у їхньому навчанні та підготовці для впровадження сучасних технологій. Інвестиції у людські ресурси сприятимуть забезпеченню інноваційного розвитку транспортної галузі [8].

Міжнародна допомога відіграє ключову роль у фінансуванні проектів з відновлення інфраструктури. Європейський банк реконструкції та розвитку, Світовий банк та інші донорські організації активно підтримують Україну, надаючи ресурси для модернізації транспортної системи. Державне фінансування та приватні інвестиції є також важливими джерелами, які сприяють впровадженню інноваційних рішень.

Таким чином, війна створила унікальні виклики для транспортної системи України, однак також стала каталізатором для впровадження інноваційних рішень. Використання сучасних технологій, розвиток екологічного транспорту та інтеграція цифрових платформ стали ключовими факторами для забезпечення стійкості транспортної системи у складних умовах. Подальший розвиток транспортної інфраструктури залежить від ефективного поєднання державних, приватних та міжнародних ресурсів, що дозволить Україні відновити та модернізувати транспортну галузь, забезпечуючи її конкурентоспроможність та інтеграцію у світову логістичну систему.

Література:

5. Колесник М. Г., Литвиненко В. О. Модернізація транспортної системи України під час війни: інноваційні підходи. *Логістичні системи України*. 2023. Т. 18, № 1. С. 35–47.

6. Кравченко С. М. Використання інтелектуальних транспортних систем у кризових умовах. *Вісник транспортних технологій*. 2023. Т. 17, № 3. С. 33–45.

7. Чеберко В. М. Відновлення автомобільної інфраструктури в умовах воєнних дій. *Журнал транспортної інфраструктури*. 2022. Т. 13, № 1. С. 44–58.

8. Левченко Ю. О. Інновації у транспортній логістиці під час кризи: перспективи та виклики. *Логістика та транспортні системи*. 2023. Т. 9, № 2. С. 50–67.

ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ В УПРАВЛІННІ РИЗИКАМИ ТА РЕАГУВАННІ НА КРИЗИ В ТРАНСПОРТНІЙ ГАЛУЗІ

Кирчатий Ю.В., здобувач PhD
Шершенюк О.М., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Сучасний транспортний сектор є важливою складовою глобальної економіки, забезпечуючи постачання товарів, пересування людей та з'єднання ринків. Проте ця галузь постійно стикається з ризиками та викликами, які потребують ефективного управління: природні катастрофи, політичні конфлікти, економічні кризи, кібератаки, а також глобальні пандемії, військові дії демонструють, наскільки вразливою є транспортна система. Інноваційні стратегії в управлінні ризиками та кризовому реагуванні дозволяють не лише зменшувати вплив негативних факторів, але й підвищувати адаптивність та стійкість галузі до непередбачуваних подій.

Сучасні ризики, з якими стикається транспортна галузь, є багатогранними та складними. Їх можна класифікувати на кілька основних категорій: природні ризики; соціально-політичні ризики; економічні ризики; кіберризики; епідеміологічні ризики.

Кожен з цих ризиків вимагає особливих підходів до управління, адже вплив їх на транспортну інфраструктуру може призвести до серйозних збоїв у ланцюгах постачання та значних фінансових втрат.

Щоб ефективно протистояти ризикам, транспортна галузь активно застосовує інноваційні технології та стратегії. Серед них можна виділити наступні підходи: цифровізація та великі дані, смарт-технології, автоматизація та штучний інтелект

Сьогодні транспортні компанії використовують великі обсяги даних для виявлення та прогнозування ризиків. Наприклад, за допомогою аналізу великих даних можна передбачати можливі затримки, прогнозувати трафік, оптимізувати маршрути й оцінювати ризики, пов'язані з погодними умовами. Це дозволяє компаніям адаптуватися до умов у режимі реального часу, що є надзвичайно важливим у кризових ситуаціях.

Смарт-датчики можуть виявляти збої в роботі механізмів, передавати інформацію диспетчерам про зміни в маршрутах і навіть повідомляти про

загрози кібербезпеці. Таким чином, компанії можуть швидко реагувати на проблеми й мінімізувати потенційні ризики.

Автоматизовані системи та штучний інтелект дозволяють прогнозувати потенційні загрози, моделювати розвиток кризових ситуацій та надавати оптимальні рішення для їх подолання. Наприклад, штучний інтелект може використовуватися для моделювання поведінки транспортних мереж під час природних катастроф або політичних криз, щоб забезпечити збереження маршрутів та швидке відновлення операцій.

В умовах зростання кіберзагроз транспортні компанії повинні забезпечувати високий рівень захисту своїх інформаційних систем. Інноваційні методи кібербезпеки, такі як використання штучного інтелекту для виявлення загроз, багатофакторна автентифікація, шифрування даних та створення резервних копій, допомагають захищати транспортну інфраструктуру від хакерських атак.

Інноваційне управління кризами спрямоване на підвищення адаптивності транспортної галузі до зовнішніх впливів. Ефективні стратегії кризового менеджменту охоплюють не тільки підготовку до кризи, але й активні дії у відповідь на події, відновлення функціонування та попередження нових ризиків.

Забезпечення постійної підготовки працівників та їх обізнаність щодо можливих ризиків є важливим аспектом кризового управління. У кризових ситуаціях швидке реагування та знання базових принципів безпеки можуть зберегти життя та мінімізувати збитки.

Гнучкість і здатність до адаптації стають основою стратегічного управління. Транспортні компанії все частіше застосовують сценарні підходи, розробляючи плани на випадок різних сценаріїв кризових подій, що дозволяє швидко перебудувати операції відповідно до ситуації.

Крім того, транспортні компанії повинні забезпечити прозору комунікацію зі своїми партнерами, урядовими організаціями та клієнтами. Ефективна комунікація дозволяє координувати дії всіх учасників процесу, швидко реагувати на зміни ситуації та забезпечувати підтримку на всіх рівнях.

Страхування ризиків та резервування фінансових ресурсів допомагають зменшити економічні наслідки кризи. Сучасні фінансові інструменти, такі як індексне страхування та деривативи ризику, можуть бути використані для покриття можливих збитків і забезпечення стабільності компаній у кризових умовах.

Інноваційні стратегії управління ризиками та кризовим реагуванням дозволяють транспортній галузі:

- підвищити оперативність реагування на кризові ситуації та зменшити збитки;
- забезпечити безпеку працівників і пасажирів;
- зберегти довіру клієнтів, забезпечуючи безперервність надання послуг;
- оптимізувати витрати, використовуючи сучасні технології та мінімізуючи затримки;

- підвищити конкурентоспроможність завдяки використанню сучасних технологій і підходів.

Впровадження інноваційних стратегій дозволяє адаптуватися до нових викликів та забезпечувати безпеку і ефективність транспортних систем. З огляду на зростання рівня невизначеності та глобальних ризиків, інновації в управлінні ризиками стають необхідністю для транспортних компаній, що прагнуть не лише вижити, але й розвиватися у мінливих умовах сучасного світу.

ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЯМИ

Прокопенко М.В., старший викладач
Шутяєв О.А.
Харківський національний автомобільно – дорожній університет

Інновації традиційно вважаються необхідним та обов'язковим фактором конкурентоспроможності та успіху підприємницької діяльності.

В науковій літературі з управління інноваціями обговорюються фактори, що впливають на здатність організацій до інновацій, причому розглядаються вони як взаємовиключні – кожен фактор має індивідуальний вплив на інновації. Взаємозв'язки між факторами та вплив цих взаємозв'язків на інновації значною мірою ігноруються. Це означає, що кумулятивний ефект факторів та їх взаємозв'язків не повністю зрозумілі та розкриті.

При цьому існує низка критичних взаємозв'язків, які необхідно вивчити докладніше для розуміння ступеня їхнього впливу на здатність організації керувати інноваціями. Інноваційний процес сам собою є чинником, який у тому чи іншою мірою впливають й інші значимі чинники.

Ряд факторів «впливу» є екзогенними, що означає, що на них не впливають інші фактори моделі. Ці чинники групуються разом, впливаючи на адміністрування, персонал та інноваційний процес загалом.

Згруповані екзогенні фактори, умовно кажучи, утворюють основу «інноваційної піраміди». Це доводить, що вони є основними чинниками, такими як організаційна структура та корпоративна стратегія. Адміністрація та персонал є посередниками між організацією та інноваційним процесом. Саме співробітники організації "живлять" інноваційний процес ідеями.

Інноваційний процес розташований на вершині умовної піраміди, оскільки це єдиний ендогенний фактор моделі. Роль організаційної культури у тому, що вона постійно розвивається і еволюціонує. У міру того, як вносяться зміни на рівнях піраміди, організаційна культура також змінюється та забезпечує процес, що породжує (або пригнічує) інновації.

Виділяють основні фактори, що впливають на здатність організації керувати інноваціями, а саме:

- стиль управління;
- лідерство;
- ресурси;

- організаційна структура;
- технології;
- управління технологіями;
- корпоративна стратегія;
- співробітники;
- інноваційний процес.

Організаційна культура є ключовим фактором в управлінні інноваціями. Це фактор, який впливає на всі інші і який також впливають зміни в інших факторах. Тому ми можемо зробити висновок, що організаційна культура виникає та розвивається у вигляді змін в інших супутніх факторах.

Існують спільні взаємозв'язки, що існують між цими факторами, і те, як вони можуть впливати на управління інноваціями. Вивчаючи ці взаємозв'язки, можна побачити, що існує ряд екзогенних факторів, на які не впливають жодні інші фактори моделі.

Ці екзогенні фактори:
- технології;
- організаційна структура;
- ресурси;
- стиль управління;
- лідерство.

Це означає, що ці фактори відіграють важливу роль у попередній фазі ефективного керування інноваціями. Інноваційний процес є єдиним ендогенним фактором у моделі, що означає, що він не впливає на жодний інший фактор у моделі, хоча на нього впливають інші фактори в моделі.

Інноваційний процес є ключовим чинником, який впливають інші чинники, що передбачає, що інші чинники впливають здатність організацій управляти інноваціями через посередницький ефект інноваційного процесу.

Управлінські наслідки роботи над впровадженням інновацій подвійні.

По-перше, організації повинні зрозуміти, як перераховані вище фактори впливають на їх здатність керувати інноваціями, і можуть розглянути природу факторів, які в даний час присутні в їх організаціях.

По-друге, організації мають прийняти, що це чинники не діють незалежно друг від друга, а взаємопов'язані. Вони можуть використовувати модель як інструмент впливу, адже використання одного фактору вплине на низку інших факторів інноваційного розвитку.

Практичний висновок полягає у тому, що ця модель надає концептуальну основу подальшого дослідження. Оскільки модель, представлена у цьому дослідженні індуктивно розроблена з урахуванням літератури, її необхідно перевірити у наступних емпіричних дослідженнях, щоб перевірити її обґрунтованість і релевантність. Модель може бути використана для розробки низки гіпотез, які можуть бути перевірені в організаціях, щоб зрозуміти, чи є насправді в організаційному контексті зв'язки між цими факторами.

Література:
1. Гринько Т В., Гвініашвілі Т З., Романова Л. П. Науково-методичний підхід до формування механізму управління розвитком інноваційного потенціалу підприємства. *Innovation and Sustainability.* 2022. № 4. С. 30-38.
2. Шаповалова А. О. Розвиток інноваційної діяльності малих та середніх підприємств: дис....доктора філософії: 051. Харків, 2022. 278 с.
3. Гринько Т В., Гвініашвілі Т З., Морока Д. М. Особливості та пріоритети інноваційного розвитку підприємницьких структур в сучасних мінливих умовах. *Економічний простір.* 2021. № 175. С. 52-58.

НАПРЯМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНИХ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ

Хоменко Н. В., аспірант
Національний транспортний університет

Українські підприємства, які третій рік здійснюють свою господарську діяльність в умовах військового стану через повномасштабне вторгнення рф, змушені долати багато проблем – значне скорочення кількості споживачів та платоспроможного попиту, втрата приміщень та обладнання через ракетні удари, погіршення логістичних ланцюгів, втрата прибутку тощо. Однією з найбільших проблем є недостатність фінансових ресурсів для функціонування та розвитку, а також втрата інвестиційної привабливості для їх залучення. Тому вітчизняні підприємства автомобільного транспорту, які потребують оновлення автопарку, модернізації основних засобів, змушені шукати шляхи інноваційного розвитку, які не потребують значних фінансових вкладень, адже впровадження інновацій – одна з умов їх подальшого розвитку та конкурентоспроможності.

В умовах воєнного стану українські підприємства автомобільного транспорту компаній змушені адаптувати свою роботу до нових реалій, забезпечуючи безпеку працівників та клієнтів, оптимізацію витрат та збереження персоналу, що є вкрай непростим завданням. Більше того, «військові дії на території України значно посилили процеси деградації інноваційних екосистем» [1, с. 66]. Зокрема, у цих умовах постає нагальна потреба в інноваційному розвитку, що дозволило б підприємствам підвищити ефективність використання ресурсів, адаптуватися до мінливих ринкових та політичних умов, оптимізувати процеси та покращити управлінську діяльність. Інноваційні підходи до управління підприємствами, запровадження сучасних технологій та маркетингових рішень покликані значно підвищити конкурентоспроможність підприємств, дозволяючи їм працювати продуктивніше навіть в умовах обмежених фінансових ресурсів. Однак впровадження таких рішень часто вимагає додаткового фінансування, якого наразі підприємствам бракує через зниження загального економічного потенціалу країни, спричиненого війною.

В умовах обмежених фінансових ресурсів українські підприємства автомобільного транспорту можуть зосередитися на наступних інноваційних напрямах, що не потребують значного капіталовкладення, але дозволяють підвищити ефективність і конкурентоспроможність:

1. Використання безкоштовного або недорогого програмного забезпечення для управління логістикою. Наприклад, доступні безкоштовні або недорогі мобільні додатки для моніторингу руху транспорту, що допомагають ефективніше планувати маршрути, скорочувати витрати на паливо і підвищувати безпеку перевезень.

2. Оптимізація роботи та раціоналізація використання ресурсів за рахунок раціоналізації внутрішніх процесів, таких як зменшення простоїв, використання лише необхідних транспортних засобів та оптимізація робочого графіка персоналу.

3. Запровадження методів економії палива та навчання водіїв еко-драйву, який дозволяє значно скоротити витрати на паливо, що є суттєвою статтею витрат для транспортних компаній. Навчання водіїв принципам економного водіння, таким як плавний розгін, підтримка стабільної швидкості та мінімізація роботи на холостих обертах, здатне суттєво знизити споживання палива і, відповідно, зменшити витрати без значних інвестицій.

4. Використання моделей спільного доступу до ресурсів, партнерство з іншими підприємствами для спільного використання транспорту, складів або іншого обладнання, що дасть можливість зменшити витрати на їх утримання і використання. Такі моделі співпраці дозволяють оптимізувати витрати на транспорт та логістику, зберігаючи гнучкість і зменшуючи фінансовий тиск на підприємство.

5. Автоматизація документообігу та цифровізація адміністративних процесів, використання безкоштовних або недорогих рішень для цифровізації документообігу, наприклад, Google Workspace чи інші платформи, що дозволить скоротити час на управлінські завдання та мінімізувати паперові витрати. Цифрові рішення також підвищують ефективність роботи, забезпечуючи швидку передачу даних, легкий доступ до інформації та спрощення адміністративних процесів.

Ці напрями інноваційного розвитку не потребують значних фінансових вкладень, але допомагають підвищити операційну ефективність, скоротити витрати та підтримувати гнучкість українських підприємств автомобільного транспорту, що є критично важливим в умовах воєнного стану та обмежених ресурсів. При цьому «успішні підприємства стратегічно підходять до планування інвестицій, враховуючи фінансові можливості та перспективи розвитку» [2].

Таким чином, інноваційний розвиток українських транспортних компаній – це необхідна, але складна для реалізації перспектива. Пошук шляхів та інструментів для залучення додаткових ресурсів, застосування нових технологій та управлінських рішень у складних умовах воєнного часу є не лише способом виживання для підприємств, але й ключем до їх довгострокового розвитку та адаптації до нових економічних і соціальних реалій.

Згідно проведеного дослідження зазначено, що українські підприємства автомобільного транспорту потребують впровадження інновацій в свою діяльність, що дасть їм змогу розвиватись та підвищувати конкурентоспроможність. Проте вони обмежені у фінансових ресурсах, що спричинене, в першу чергу, військовою агресією рф та погіршенням ринкової кон'юнктури. Тому керівники таких підприємств повинні впроваджувати ті інновації, які не потребують значного фінансування, що дасть змогу поступово розвиватись та функціонувати у складних умовах.

Література:

1. Бєлялов Т. Інноваційний розвиток підприємництва в умовах війни та в післявоєнний період. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми інтеграції освіти, науки та бізнесу в умовах глобалізації» : тези доповідей, м. Київ, 7 жовтня 2022 року. Київ : КНУТД, 2022. С. 66-67.

2. Михайлик О.М., Бірак Є.В. Інвестиційно-інноваційна діяльність підприємств в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 58. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3350/3277 (дата звернення: 08.11.2024).

ОСНОВНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ І МАСШТАБУВАННЯ БІЗНЕСУ НА ОСНОВІ ДАНИХ

Червякова Т.І., канд. техн. наук, доцент
Національний транспортний університет

Розвиток технологій і широке впровадження ШІ та аналітики зробили монетизацію даних значно реальнішою сьогодні. Так, чотири технологічні зміни дозволили компаніям створювати нові продукти на основі даних швидше і дешевше, ніж будь-коли раніше:

- Підвищення ефективності управління даними. Завдяки вдосконаленню інструментів і технологій компанії можуть обробляти, керувати, отримувати доступ і повторно використовувати дані в режимі реального часу на різних платформах. Ця ефективність є вирішальною для створення масштабованого та стійкого бізнесу на основі даних.
- Генеративний ШІ. Ще кілька років тому конвертація неструктурованих даних, таких як текст, зображення та відео, у стандартизовану форму була занадто дорогою для більшості компаній. Генеративний ШІ зробив структурування таких даних більш економічно вигідним, що розширило можливості їх використання.
- Зростаючий доступ до даних з реального світу. Прискорення впровадження Інтернету речей (IoT) зменшило витрати та бар'єри на впровадження сенсорних технологій і збір даних. Завдяки цьому компанії можуть швидше й дешевше збирати дані з реального світу та використовувати їх у ширшому спектрі застосувань.

- Зростання використання внутрішніх продуктів на основі даних. Лідери галузі все частіше ставляться до даних як до продукту, що дозволяє використовувати їх для вирішення багатьох завдань.

Продукт на основі даних покликаний забезпечити високоякісний, готовий до використання набір даних, який можна аналізувати та застосовувати в різних сценаріях для вирішення ключових бізнесових питань. Продукти такого типу зменшують дублювання зусиль, що виникає при створенні окремих рішень для кожного випадку. Як і фізичні продукти, продукти на основі даних розвиваються відповідно до потреб клієнтів, серед яких можуть бути як внутрішні, так і зовнішні користувачі [1].

Основою бізнесу на основі даних є доступ до великої кількості даних (внутрішніх або зовнішніх) або унікальний підхід до їх обробки, який дозволяє отримувати цінність, що відповідає незадоволеній потребі ринку. Існують три основні стратегії для створення бізнесу на основі даних, кожна з яких має свою цінність та критичні фактори успіху [2]:

1. Створення галузевого стандарту. Наприклад, компанії Moody's, S&P Global та Fitch створили стандарти для кредитних рейтингів. Зазвичай такі бізнеси починають як агрегатори даних, збираючи величезну кількість унікальної інформації. У певний момент мережевий ефект може масштабувати корисність їхнього продукту настільки, що він перевершує альтернативні пропозиції та стає стандартом у галузі. Хоча це дуже ефективна стратегія, її складно реалізувати. Як тільки лідери ринку закріплюють свої позиції, новим гравцям стає важко конкурувати. Успіх у цій стратегії потребує асиметричної переваги в доступі до даних, переваги першопрохідника або обох одночасно.

2. Використання інсайтів від залученої бази користувачів. За наявності відповідних прав на використання даних організації можуть перетворювати зібрану інформацію від активної бази користувачів на цінні інсайти для рекламодавців, постачальників, партнерів і самих користувачів. Наприклад, поведінкові дані та показники взаємодії в цифровому середовищі можуть продаватися «як є» через маркетплейси даних або у поєднанні з аналітикою у вигляді готових рішень для покупців. Також ці інсайти можна використовувати для продажу таргетованої реклами на власних цифрових платформах. Ця стратегія сильно залежить від унікальності даних і здатності компанії створювати ціннісну пропозицію для клієнтів. Бізнес-модель стає більш привабливою, якщо вона створює ефект мультиплікації, коли продаж продуктів на основі даних збільшує продажі основних продуктів або підвищує лояльність клієнтів.

3. Перетворення значного організаційного досвіду на продукт. Наприклад, знання та навички, накопичені при створенні інструмента для вирішення внутрішньої бізнес-проблеми, іноді можуть еволюціонувати у прибуткову пропозицію. Унікальні дані також можуть бути отримані як побічний продукт основної діяльності компанії.

Однією з найпоширеніших помилок компаній під час створення бізнесу на основі даних є ігнорування необхідності адаптувати організацію та її можливості

для ефективної підтримки продуктів на основі даних. Для цього потрібно впроваджувати нові підходи до управління прибутками та витратами, моделі ціноутворення й продажів, а також інвестувати в нові технічні навички.

Безпека даних, конфіденційність та права власності на дані є критично важливими аспектами для бізнесу на основі даних. Тому лідерам слід забезпечити тісну співпрацю між бізнес-командами, технологічними, кібер- та юридичними відділами, щоб з самого початку оцінити можливості та ризики.

Організації, які входять на цей ринок, повинні мати унікальний набір даних, що вирішує проблему клієнтів, а також відповідні можливості для масштабування їхнього продукту. Ті, хто зможе це зробити, не тільки побудують масштабований та прибутковий бізнес, але й можуть створити стійкий бренд, що переживе десятиліття.

Література:

1. Koster, A. and Szczepanski, K. (2020). Building a Business from Data Is Hard—Here's How the Winners Do It. Boston Consulting Group. https://www.bcg.com/publications/2020/how-winners-build-business-from-data

2. Libarikian, A., Rowshankish, K., Berger-de León, M., and Kamalnath, V. (2024). From raw data to real profits: A primer for building a thriving data business. McKinsey & Company. https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/from-raw-data-to-real-profits-a-primer-for-building-a-thriving-data-business#/

ПЕРЕВАГИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ У ПІДПРИЄМНИЦТВІ

Чуйко М.М., к.т.н., доцент
ННІ «Українська інженерно-педагогічна академія» ХНУ
ім. В.Н. Каразіна

Інновації відіграють вирішальну роль у підприємництві, оскільки вони стимулюють створення нових продуктів, послуг і бізнес-моделей, які відповідають потребам і бажанням клієнтів. Підприємці, які здатні визначити можливості для інновацій та успішно їх реалізувати, можуть отримати конкурентну перевагу на ринку та створити цінність для себе та своїх клієнтів.

Інновації можуть допомогти підприємцям вирішити численні проблеми різними способами. Розробляючи нові продукти, послуги та бізнес-моделі, підприємці можуть визначати та вирішувати незадоволені потреби клієнтів. В результаті підприємці можуть отримати конкурентну перевагу та створити цінність для своїх клієнтів.

Інновації також можуть допомогти підприємцям вирішувати соціальні та екологічні проблеми шляхом розробки продуктів або послуг, які позитивно впливають на суспільство чи навколишнє середовище. Це соціальне підприємництво, яке привернуло значну увагу в останні роки, оскільки споживачі все більше вимагають більш відповідального ведення бізнесу.

Інновації можуть допомогти підприємцям оптимізувати свої робочі процеси шляхом виявлення вузьких місць, неефективності та можливостей для вдосконалення. Підприємці можуть покращити свою продуктивність і конкурентоспроможність шляхом розробки нових процесів або технологій, які усувають відходи, зменшують кількість помилок і підвищують швидкість.

Інновації також допомагають у покращенні спілкування та співпраці між членами команди, постачальниками та клієнтами. Використовуючи відеоконференції, програмне забезпечення для співпраці чи соціальні медіа, підприємці можуть покращити спілкування та співпрацю, зменшити кількість помилок і підвищити ефективність.

Підприємці можуть розробити унікальні особливості чи переваги, які відрізнятимуть їхні продукти чи послуги від продуктів чи послуг конкурентів. Пропонуючи функції або переваги, недоступні в іншому місці, підприємці можуть залучати й утримувати клієнтів, які шукають інноваційні рішення. Інноваційне підприємництво також пропонує персоналізовані рішення, адаптовані до індивідуальних потреб і вподобань клієнтів. Використовуючи такі технології, як штучний інтелект або комп'ютерне навчання, підприємці можуть аналізувати дані клієнтів і розробляти індивідуальні рішення, які відповідають їхнім унікальним потребам [1].

Інновації є ключовими для підприємців, щоб конкурувати на глобальному рівні, оскільки вони дають їм змогу відрізняти свої продукти чи послуги від продуктів і послуг конкурентів. Наявність конкурентів заохочує підприємців розробляти нові технології, які можуть підвищити ефективність їхнього бізнесу. Це може допомогти їм зменшити витрати та підвищити прибутковість, що є важливим для конкуренції на глобальному ринку. Глобальні ринки постійно змінюються, і підприємці, які впроваджують інновації, краще підготовлені для адаптації до змін. Вони можуть швидко змінити свій бізнес, щоб скористатися новими можливостями або відповісти на загрози з боку конкурентів.

Інновації дозволяють підприємцям створювати унікальні та диференційовані продукти чи послуги, які відрізняються від конкурентів. Ця диференціація може допомогти розвинути впізнаваність бренду та підвищити лояльність клієнтів. Підприємці, які впроваджують інновації, часто вважаються лідерами у своїй галузі, що може допомогти створити міцну репутацію бренду.

Інновації дозволяють підприємцям виявляти нові можливості та створювати продукти чи послуги, які відповідають незадоволеним потребам або прогалинам на ринку. Залишаючись на випередженні, підприємці можуть створювати продукти чи послуги, які є більш інноваційними та мають більший потенціал для успіху. Це також допомагає підприємцям створювати нові джерела доходу, розробляючи додаткові продукти чи послуги, які можна продавати разом із наявними пропозиціями. Це може допомогти підприємцям диверсифікувати свій бізнес і зменшити залежність від одного продукту чи послуги.

Інновації можуть допомогти підприємцям залучити інвестиції від приватних інвесторів та державних установ. Інвестори часто готові інвестувати в інноваційні підприємства з потенціалом високої прибутковості, допомагаючи

підприємцям отримати фінансування, необхідне для розвитку свого бізнесу та сприяння економічному зростанню.

Підприємці можуть розробляти стійкі продукти та послуги, які мінімізують негативний вплив на навколишнє середовище та сприяють соціальній відповідальності. Інновації сприяють співпраці між підприємцями, державними установами та іншими зацікавленими сторонами для вирішення проблем сталого розвитку [2].

Інновації можуть допомогти підприємцям розробити диференційовану ціннісну пропозицію, яка виділяє їхні продукти чи послуги серед конкурентів. Зосереджуючись на тому, що робить їхні продукти чи послуги унікальними, підприємці можуть ефективніше донести свою ціннісну пропозицію до цільової аудиторії. За допомогою інновацій підприємці постійно вдосконалюють свої продукти та послуги, враховуючи відгуки клієнтів і визначаючи області для вдосконалення. Роблячи поступові вдосконалення, підприємці можуть з часом підвищити ефективність своїх продуктів і послуг.

Таким чином, інновації у підприємництві відіграють життєво важливу та взаємопов'язану роль у сучасному бізнесі. Впровадження інновацій є важливим для успіху підприємництва, оскільки вони стимулюють зростання, прибутковість і соціальний вплив.

Література:

1. Перевага інновацій. URL: https://blog.youcontrol.market/pierievagha-innovatsii

2. Цюцюпа С. В. Вплив конкуренції на інноваційну діяльність підприємства. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2019. 1 (53). С. 221–229.

İNNOVATIV SAHIBKARLIĞIN INKIŞAFINDA AZURE PLATFORMASININ ROLU

Aslanova Səadət Rəfayıl qızı,
İnformasiya texnologiyaları kafedrasının müəllimi
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Məqalədə müasir iqtisadiyyat üçün bulud texnologiyalarının əhəmiyyətindən bəhs edilir. Microsoft Azure şirkətlərə məlumat analitikası, maşın öyrənməsi və süni intellekt üçün həllər təklif edən güclü bir vasitədir. Digər Microsoft məhsulları və üçüncü tərəf xidmətləri ilə inteqrasiya imkanları bizneslərə çevik və səmərəli rəqəmsal ekosistemlər qurmağa kömək edir. Yekun olaraq, Azure-dan maksimum yararlanmaq üçün işçilərin bacarıqlarını inkişaf etdirmək və rəqəmsal transformasiya şəraitində rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün fərdi yanaşmaları tətbiq etmək tövsiyə olunur.

Müasir dünyada rəqəmsal transformasiya sahibkarlığın və biznesin uğurlu inkişafının əsas komponentlərindən birinə çevrilib. Microsoft Azure platforması kimi innovativ yanaşmalar və bulud texnologiyalarının inteqrasiyası biznesin rəqabət qabiliyyətinin, çevikliyin və dayanıqlığın artırılmasında mühüm rol oynayır. Bununla

belə, bulud texnologiyalarına keçid informasiya təhlükəsizliyi, bazarın tələblərinə tez reaksiya vermək zərurəti, ixtisaslı kadr çatışmazlığı və işçilərin yeni rəqəmsal həllərə uyğunlaşdırılmasında çətinliklər kimi bir sıra problem və çətinlikləri də gətirir [1, 2, 4]. Biznes üçün Azure platformasından istifadənin əsas perspektivləri proseslərin avtomatlaşdırılması və optimallaşdırılması, böyük məlumatların təhlili, müştəri təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi və əməliyyat xərclərinin azaldılması ilə bağlıdır. Azure daha çevik idarəetmə və strategiyanın işlənib hazırlanması, eləcə də biznesin miqyasını təmin etmək üçün proqramlar, verilənlərin analitikası, bulud xidmətləri və süni intellekt həllərinin yaradılması və yerləşdirilməsi üçün güclü alətlər təqdim edir. Azure platforması bulud texnologiyası bazarında liderlərdən biridir və tez-tez şirkətlər tərəfindən infrastrukturun sürətlə yerləşdirilməsi, analitikanın təkmilləşdirilməsi və strateji inkişafın bir hissəsi kimi İT sistemlərinin imkanlarının genişləndirilməsi üçün istifadə olunur. Bulud texnologiyalarının inteqrasiyası biznesdə dəyişikliklərə tez reaksiya verməyə imkan verir, inkişaf və innovasiyalar üçün yeni imkanlar yaradır [3, 5, 6].

Müasir şirkətlər bazarda rəqabət qabiliyyətini və dayanıqlığını artırmaq üçün rəqəmsal texnologiyaların strateji inkişafa inteqrasiyası zərurəti ilə üzləşirlər. Məlumatların həcmi artdıqca və biznes prosesləri mürəkkəbləşdikcə, Microsoft Azure platforması bulud hesablamaları, süni intellekt və məlumat analitikası vasitəsilə biznes transformasiyasına təkan verə bilən güclü həll yoludur. Bununla belə, Azure-un geniş imkanlarına baxmayaraq, bir çox şirkətlər məlumatların inteqrasiyası, resursların idarə edilməsi, kadr çatışmazlığı və proseslərin sadələşdirilməsi zərurəti daxil olmaqla, onun həyata keçirilməsində çətinliklərlə üzləşirlər. Bu məqalənin məqsədi strateji biznesin inkişafı üçün Azure platformasının imkanlarını təhlil etmək, innovativ yanaşmaları araşdırmaq və bulud texnologiyalarının istifadəsində mövcud tendensiyaları müəyyən etməkdir. Əsas vəzifə biznes proseslərinin analitikasını, avtomatlaşdırılmasını və çevikliyini təkmilləşdirmək üçün Azure platformasının imkanlarını qiymətləndirmək, həmçinin onun alətlərindən səmərəli istifadə üçün təkliflər hazırlamaqdır. Strateji biznesin inkişafı üçün rəqəmsal bulud həllərini təmin edən Azure platformasının imkanları Cədvəl 1-də təsvir edilmişdir.

Cədvəl 1 - Azure Platformasının xüsusiyyətləri

Xüsusiyyətləri	Təsviri
Azure platformasının xüsusiyyətləri və funksionallığı	Hesablama, saxlama, təhlükəsizlik, müxtəlif ehtiyaclar üçün çeviklik daxil olmaqla, biznesdə Azure platformasının əsas imkanlarının qiymətləndirilməsi.

Xüsusiyyətləri	Təsviri
Biznes üçün Microsoft Azure – un əsas xidmətlərinin icmalı	Virtual maşınlar, verilənlər bazası, IoT xidmətləri, analitik və idarəetmə alətləri kimi ən populyar və faydalı Azure biznes xidmətlərinin icmalı.
Verilənlərin analitikası, süni intellekt və maşın öyrənməsi üçün Azure alətləri	Böyük verilənləri dəstəkləyən, analitik imkanları, həmçinin süni intellekt və maşın öyrənməsinin inteqrasiyasını təmin edən Azure alətlərinin icmalı.
Microsoft və üçüncü tərəf xidmətlərin həlli üçün platformanın imkanları	Azure-un digər Microsoft həlləri (məsələn, Microsoft 365) və üçüncü tərəf xidmətləri, API dəstəyi və biznes performansını yaxşılaşdırmaq üçün əlavə genişləndirmələrlə qüsursuz inteqrasiya imkanlarının təsviri.

Microsoft Azure platforması sadə bulud hesablamalarından qabaqcıl məlumat analitikasına və süni intellektə qədər müxtəlif biznes imkanları təklif edir. Geniş çeşidli xidmətlər və alətlər sayəsində şirkətlərə əməliyyatları optimallaşdırmağa, səmərəliliyi və çevikliyi artırmağa, innovasiya proseslərini sürətləndirməyə imkan verir [2, 3, 5].

Microsoft Azure bizneslərə hesablama resursları, məlumatların saxlanması və yüksək təhlükəsizlik standartlarını birləşdirərək bulud vasitəsilə inkişaf etmək üçün güclü imkanlar təqdim edir. Bu, şirkətlərə resursları xüsusi tapşırıqlara çevik şəkildə uyğunlaşdırmağa kömək edir. Azure həmçinin virtual maşınlar, verilənlər bazaları və IoT daxil olmaqla, hərtərəfli biznes xidmətləri dəsti təklif edir ki, bu da sizə məlumatları idarə etməyə və bir platforma daxilində prosesləri optimallaşdırmağa imkan verir. Analitik alətlər, Süni intellekt inteqrasiyası və maşın öyrənməsi ilə Azure şirkətlərə daha məlumatlı, məlumatlara əsaslanan qərarlar qəbul etməyə və mürəkkəb tapşırıqları avtomatlaşdırmağa imkan verir. Mühüm xüsusiyyət digər Microsoft həlləri və üçüncü tərəf xidmətləri ilə inteqrasiya imkanıdır ki, bu da biznesin inkişafına və dəyişən şəraitə uyğunlaşmasına kömək edən vahid işçi ekosistemlər yaratmağa imkan verir [5].

Strateji biznesin inkişafında Microsoft Azure platformasından səmərəli istifadə etmək üçün aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar. Birincisi, Azure məlumat analitikası, süni intellekt və maşın öyrənməsi üçün alətləri inteqrasiya etməklə biznes proseslərini optimallaşdırmaq üçün güclü imkanlar təqdim edir. Bu texnologiyalar şirkətlərə iş axınlarını avtomatlaşdırmağa və verilənlərin analitikasına əsaslanan qərarların keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa imkan verir. İkincisi, Azure-un digər Microsoft

məhsulları və üçüncü tərəf xidmətləri ilə inteqrasiya etmək qabiliyyəti çevik iş ekosistemləri yaratmağa kömək edir. Bu, bizneslərə dəyişikliklərə tez uyğunlaşmağa və bulud texnologiyalarını mövcud həllərlə inteqrasiya etməyə imkan verir ki, bu da xərcləri azaldır və yeni alətlərin tətbiqini sürətləndirir. Biznesdə Azure istifadəsini yaxşılaşdırmaq üçün təkliflərə aşağıdakı tövsiyələr daxildir. Şirkətlər platformada və onun alətlərində işçiləri öyrətmək üçün mövcud Azure resurslarından fəal şəkildə istifadə etməlidirlər. Bu, bulud texnologiyalarından istifadənin səmərəliliyini artıracaq. Həmçinin şirkətin xüsusi tapşırıqlarına və ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış fərdi həllər yaratmaq üçün platformanın imkanlarından istifadə etmək tövsiyə olunur. Azure-un biznesin strateji inkişafına daxil edilməsi çeviklik və şirkətin rəqəmsal mühitdə rəqabət qabiliyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edəcək innovativ yanaşmaları inteqrasiya etmək istəyi tələb edir.

Ədəbiyyat:

1. Aslanova S.R., Abbasova G.Y. Bulud texnologiyaları və infrastruktur xidmətləri Davamlı inkişaf strategiyası: qlobal trendlər, milli təcrübələr və yeni hədəflər I Beynəlxalq elmi konfransın materialları Mingəçevir, II CİLD, səh. 673-676. URL: https://mdu.edu.az/wp-content/uploads/2022/04/Konfrans_2020.pdf
2. Aslanova S.R. Təhsil sistemində bulud proqram təminatı xidmətlərinin rolu Yeni dövrdə təhsil və tədqiqat fəaliyyəti: reallıqlar və çağırışlar II Beynəlxalq elmi konfransən materialları, Mingəçevir, səh. 542-545/ URL: https://mdu.edu.az/wp-content/uploads/2024/09/KONFR.-MATER-2022-cild-1-1.pdf
3. Mustafayeva A.M., Əliyeva A.Ə., Aslanova S.R., Nəsirova Ş.S., Əlizadə C.B Bulud və mobil texnologiyalar : əsasları, imkanları və təhlükələri Ulu Öndər Heydər Əliyevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş 6-cı CODE Beynəlxalq Bakı 2023 mövzusunda İnkişaf Etməkdə Olan Sahibkarların Beynəlxalq konfransı.) AzTU, İMAQ, İslamabad Vəqf Universiteti. URL: https://code-international.com/wp-content/uploads/2023/05/Conference-Book-2023.pdf
4. Aslanova S.R, Əliyeva Z.Ə., Abbasov A. M. Elektron kommersiyada bulud texnologiyalarinin üstünlükləri International Scientific Symposium The Great Silk Road: The Bridge Between East and West konfrans materialları, səh. 242-244. URL: https://turk-san.com/arxiv-konfrans/elger/elger-2023/156-certificate-the-nternatonal-scentfc-symposum-the-great-silk-road-the-bridge-between-east-and-west.html ,journal-june-pdf%20(1).pdf
5. Aslanova S.R. Microsoft Azure platformasının imkanları və inkişaf perspektivləri Davamlı inkişaf strategiyası: qlobal trendlər, milli təcrübələr və yeni hədəflər MDU – nun Beynəlxalq elmi konfransı, səh. 155. URL: https://mdu.edu.az/wp-content/uploads/2024/03/Bey_konf_cild_2_11.03.2024.pdf

İNNOVASIYA SAHİBKARLIĞININ İNKIŞAFINA MANE OLAN AMİLLƏR VƏ ONLARIN XARAKTERİSTİKASI

Əliyeva Təranə Əsman qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

İnnovasiya sahibkarlığı müasir iqtisadiyyatın mühüm və ayrılmaz bir hissəsidir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün yenilikçi yanaşmalar, yeni məhsullar, xidmətlər və biznes modelləri önəmlidir. İnnovasiyaların təşviqi yalnız biznesin deyil, bütün cəmiyyətin inkişafına böyük təsir göstərir. Lakin innovasiya sahibkarlığının inkişafını məhdudlaşdıran bir sıra amillər mövcuddur. Bu amillər sahibkarların yenilikçi təşəbbüslərinin həyata keçirmələrinə mane olur və onların bazarda rəqabət qabiliyyətini aşağı sala bilər.

İnnovasiya sahibkarlığının inkişafına mane olan əsas amil kimi maliyyə resurslarinin çatişmazliğini qeyd etmək olar. İnnovasiya prosesləri adətən yüksək sərmayə və resurs tələb edir. Sahibkarlar yeni məhsulların və xidmətlərin inkişafı, araşdırma və inkişaf fəaliyyətləri, müasir texnologiyaların tətbiqi və digər innovativ təşəbbüslər üçün ilkin mərhələdə əhəmiyyətli maliyyə dəstəyinə ehtiyac duyurlar. Lakin bir çox sahibkarlar üçün maliyyə resurslarının çatışmazlığı bu prosesi çətinləşdirir.

Çoxsaylı kiçik və orta müəssisələr (KOB) innovasiyaları tətbiq etməkdə çətinlik çəkirlər, çünki onlar maliyyə baxımından məhdudiyyətlərə malikdirlər. Bank krediti almaq və ya sərmayəçilərdən maliyyə cəlb etmək bir çox sahibkar üçün çətin ola bilər, Xüsusilə də, onların biznesi yüksək riskli sahələrdə fəaliyyət göstərirsə. Bu vəziyyət sahibkarların yeni ideyalar üzərində işləməyə və yenilikçi həllər inkişaf etdirməyə maraq göstərməmələrinə səbəb olur.

İnnovasiya sahibkarlığı yalnız maliyyə və texnoloji resurslarla məhdudlaşmır, insan resursları da mühüm rol oynayır. Müasir innovasiyalar tələb edir ki, işçi qüvvəsi yüksək təhsil almış, təcrübəli və yaradıcı olsun. Lakin inkişaf etməkdə olan bazarlarda və kiçik bizneslərdə bu cür işçi qüvvəsini tapmaq və işə cəlb etmək çox vaxt çətin olur.

Sahibkarlar və onların komandaları çox vaxt bu sahədəki bacarıqlara və biliklərə sahib deyil. Əksər hallarda mövcud işçilərin innovativ düşüncə tərzi və texnologiya ilə bağlı məlumatları məhduddur. Eyni zamanda, rəhbərlik və menecment sahəsindəki peşəkarlıq təcrübəsinin zəif olması də innovasiya proseslərinə mənfi təsir göstərə bilər. Bu amil sahibkarlara uzunmüddətli və dayanıqlı inkişaf strategiyaları qurmağa mane olur.

İnnovasiya sahibkarlığının qarşısında dayanan başqa bir əngəl də bazarın və hüquqi mühitin sabit olmamasıdır. Sahibkarlar üçün iqtisadi və hüquqi sabitlik uzunmüddətli investisiya qərarları vermək baxımından mühüm rol oynayır. Lakin iqtisadi böhranlar, qeyri-sabit maliyyə vəziyyəti və siyasət dəyişiklikləri sahibkarlara investisiya cəlb etməyi çətinləşdirir. Hüquqi mühitin qeyri-sabitliyi və mülkiyyət hüquqlarının qorunmaması sahibkarları risk etməkdən çəkindirir.

Əlavə olaraq, bəzi ölkələrdə qanunvericilik və tənzimləmə orqanlarının innovasiya dostu olmaması sahibkarlıq fəaliyyətlərini çətinləşdirə bilər. Məsələn,

patent və intellektual mülkiyyət hüquqlarının təmin edilməməsi sahibkarların yeni ideyalar üzərində iş aparmasına mane ola bilər. Bazarın qeyri-sabitliyi, xüsusilə kiçik müəssisələr üçün daha böyük bir problem təşkil edir, çünki onlar böyük şirkətlərə nisbətən daha həssasdırlar.

Təhsil və təlim sahəsində mövcud olan çatışmazlıqlar da innovasiya sahibkarlığının qarşısında ciddi bir maneədir. İnnovasiya sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlar və onların işçiləri bazarın və texnologiyanın tələblərinə uyğun olaraq davamlı təhsil almalıdırlar. Lakin inkişaf etməkdə olan ölkələrdə təhsil sistemləri bəzən bazar tələblərini nəzərə almır və müasir iş dünyasının innovasiya ehtiyaclarını qarşılamır.

İnnovasiya sahəsində işləyən insanlar yalnız texnoloji biliklərə deyil, həm də yaradıcı düşüncə və problem həll etmə bacarıqlarına malik olmalıdırlar. Əgər təhsil sistemi bu bacarıqları inkişaf etdirməkdə zəifdirsə, sahibkarlar yeni ideyalar üzərində işləyərkən əhəmiyyətli çətinliklərlə üzləşirlər. Bu səbəbdən, təhsil sisteminin yenilənməsi və sahibkarların biliklərini artırmağa yönəlmiş proqramların genişləndirilməsi vacibdir.

İnfrastruktur problemləri də innovasiya sahibkarlığının inkişafına əngəl törədən amillərdən biridir. Yüksək keyfiyyətli və modern infrastruktur olmadan, sahibkarlar yeni texnologiyalar tətbiq etməkdə və məhsul istehsalında effektiv olmaqda çətinlik çəkirlər. İnfrastrukturun keyfiyyəti, logistika, nəqliyyat, enerji və rabitə xidmətləri innovasiya fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün əhəmiyyətli şərtdir. Xüsusilə, kiçik müəssisələr və startaplar bu cür infrastrukturdan məhrum olduqda, onların bazara çıxışları və innovasiya tətbiq etmələri daha da çətinləşir. Yüksək sürətli internet müasir istehsal avadanlıqları və səmərəli nəqliyyat şəbəkələri olmadan sahibkarlara yeni məhsullar yaratmaq və bunları qlobal bazara təqdim etmək çətin olur.

Sonda qeyd etmək olar ki, innovasiya sahibkarlığının inkişafını məhdudlaşdıran bir çox amil mövcuddur və bu amillərin həlli yalnız sahibkarların deyil, həm də hökumətlərin, təhsil müəssisələrinin və digər müvafiq təşkilatların əməkdaşlığını tələb edir. Maliyyə resurslarının artırılması, təhsil və təlimin təkmilləşdirilməsi, hüquqi və iqtisadi mühitin sabitləşdirilməsi, infrastrukturun yaxşılaşdırılması və insan resurslarının inkişafı kimi addımlar innovasiya sahibkarlığının inkişafına müsbət təsir göstərə bilər. Bu yolla, sahibkarlar daha çevik, yenilikçi və dayanıqlı biznes modelləri quraraq, həm özlərinə həm də cəmiyyətə fayda təmin edə bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi. Bakı, 2016.
2. Hüseynova A.D. İnnovasiya sahibkarlığının inkişafı. Bakı, 2015.
3. Qasımov F. H., Nəcəfov Z.M. İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri. Bakı, 2009.
4. Musayev A.F.İnnovasiya iqtisadiyyatı və vergi stimullaşdırması. Bakı, 2014.
5. Novruzova T.V. Milli innovasiya sisteminin yaradılmasının zəruriliyi. Bakı, 2012 .

DAYANIQLI İQTİSADİ İNKİŞAFDA İNNOVATİV SAHİBKARLIQ

Kərimli Günel Fazil qızı, müəllim
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Dayanıqlı iqtisadi inkişafda innovasiya həlledici amil hesab edilir. Müasir dövrdə texnoloji tərəqqiyə əsaslanan innovativ sahibkarlıq iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayır. İnnovativ fəaliyyət milli tərəqqinin müəyyən edilməsində başlıca amil kimi həyat standartlarının yüksəlişinin böyük hissəsini təşkil edir. Bu gün srateji əhəmiyyətli innovasiya biznes subyektləri tərəfindən dəstəklənir. Rəqəmsal transformasiya və qloballaşma şəraitində innovasiya yüksək əlavə dəyərə malik iqtisadiyyatlar üçün artım və inkişafın əsas mənbəyi hesab edilir.

İnnovativ sahibkarlıq yalnız yeni biznes modellərinin yaranmasını təşviq etmir, həm də iqtisadi artımı, sosial problemlərin həllini və dayanıqlı inkişafı təmin edir. Bu yanaşma rəqəmsal texnologiyalar, yeni məhsullar və xidmətlər təqdim etməklə bazar iqtisadiyyatına dərin təsir göstərir. Qlobal miqyasda sürətlə dəyişən iqtisadi mühit şəraitində sahibkarlar innovativ yanaşmalar tətbiq etməklə, rəqabət üstünlüyü əldə edir və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində keyfiyyətcə yeni imkanlar yaradırlar.

Kiçik və orta sahibkarlığın uğurlu inkişafı və yeni iş yerlərinin yaradılması üçün güclü və məsuliyyətli sahibkarlıq mədəniyyətinin, dəqiq və asan tətbiq edilən qaydaları olan biznes mühitinin, maliyyə və biznesin inkişaf xidmətlərinə çıxışın olması olduqca vacibdir. Dayanıqlı iqtisadi inkişafın və sosial tərqqinin əsas amili kimi sahibkarlıq innovasiyalı fəaliyyətə və bazarda rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə, eləcə də yeni iş yerlərinin yaradılmasına kömək edir. İnnovasiya yalnız yeni məhsulların və xidmətlərin yaradılması demək deyil, bu məqsədlə mühitin yaxşılaşdırılması xüsusilə vacibdir. İnovasiya sahibkarlığın başlanğıc nöqtəsi kimi yeni və dəyərli ideyaların aradılmasını nəzərədə tutur və sahibkarlıq bu ideyaları bazara çıxarmaq və uğurlu biznes qurmaq kimi risk və məsuliyyəti öz üzərinə götürərək daha da irəli gedə bilər [3].

İqtisadi inkişaf nəzəriyyələrinə əsasən, innovativ sahibkarlıq iqtisadiyyatın böyüməsində mühüm rol oynayır. Şumpeterin "yaradıcı dağıdıcılıq" konsepsiyasına görə, sahibkarlar yeni məhsullar, xidmətlər və texnologiyalar təqdim edərək, mövcud iqtisadi strukturları dəyişir və bazar rəqabətini artırır. Şumpeterin yanaşması göstərir ki, innovativ sahibkarlar iqtisadiyyatın dinamikasını təmin edir və rəqəmsal transformasiya ilə daha da genişlənmişdir. Süni intellekt, blokçeyn, robot texnologiyaları və biotexnologiya kimi sahələrdə əldə olunan nailiyyətlər iqtisadiyyatın transformasiyasında mühüm rol oynayır. Bu innovasiyalar iqtisadi artımı stimullaşdırır və daha dayanıqlı iqtisadi sistemlərin formalaşmasına zəmin yaradır [2].

İnnovativ sahibkarlığın iqtisadi inkişafa təsirini müxtəlif aspektlərdə nəzərdən keçirmək mümkündür. İlk növbədə, innovativ sahibkarlıq yeni iş yerlərinin yaradılmasına səbəb olur. Texnoloji sahələrdə fəlaiyyət göstərən şirkətlər yalnız yüksək məhsuldarlıq göstərən işçilər üçün deyil, həm də ənənəvi sektorlarda yeni iş imkanları üçün bazar yaradır. Bu isə məşğulluq səviyyəsinin artmasına və işsizlik probleminin azaldılmasına kömək edir. İkincisi, innovativ sahibkarlıq rəqabət

qabiliyyətini artırır. Sahibkarlar yeni məhsul və xidmətlər təqdim etməklə bazar iştirakçıları arasında rəqabəti gücləndirir və bununla da iqtisadiyyatın ümumi effektivliyini artırırlar. Üçüncüsü, innovativ sahibkarlıq texnologiyanın yerli iqtisadiyyata inteqrasiyasını təmin edir. Rəqəmsal texnologiyanın tətbiqi ilə ənənəvi sektorlarda məhsuldarlıq artır və xərclər azaldılır. Bu proses isə ümumi iqtisadi inkişafı stimullaşdırır [1].

Qeyd edilənlərlə yanaşı, innovativ sahibkarlığın inkişafında problemlər də mövcuddur. Hüquqi və inzibati maneələr innovativ sahibkarların fəaliyyətini çətinləşdirən əsas amillərdən biridir. Patent hüquqlarının qorunmasında olan çətinliklər, eləcə də sahibkarlığın qeydiyyatı və fəaliyyəti ilə bağlı inzibati maneələr sahibkarlığın işini ləngidir. Bundan başqa, innovativ sahibkarlığın qarşısında duran digər əsas problemlərdən biri də maliyyə resurslarının çatışmazlığıdır. İnnovativ layihələr adətən yüksək risklə əlaqələndirildiyi üçün maliyyə institutları bu sahəyə sərmayə qoymağa meylli deyillər. Bu isə innovativ sahibkarların geniş miqyaslı layihələr həyata keçirmək imkanlarını məhdudlaşdırır.

İnnovativ sahibkarlığın inkişafını ləngidən digər faktor kimi texnoloji infrastrukturun zəifliyini və kadr çatışmazlığını qeyd etmək olar. Rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafına baxmayaraq, bir çox regionlarda lazımi texnoloji infrastrukturlar mövcud deyil. Bu isə regionlarda innovativ saihbkarlığın inkişafını çətinləşdirir. Digər tərəfdən, təhsil sisteminin bəzi tələblərinə uyğun olmaması səbəbindən sahibkarlıq sahəsində yüksək ixtisaslı kadrların çatışmazlığı müşahidə edilir.

İnnovativ sahibkarlığın inkişafında mövcud problemlərin həlli üçün bir sıra təkliflər vermək olar. İlk növbədə innovativ sahibkarlığın inkişafını dəstəkləyən hüquqi və inzibati mexanizmlər təkmilləşdirilməlidir. Patent hüquqlarının qorunması ilə bağlı daha effektiv mexanizmlərin yaradılmalıdır. Bundan əlavə innovativ sahibkarlığın qeydiyyat prosesləri sadələşdirilməlidir. Dövlət tərəfindən innovativ sahibkarlıq üçün maliyyələşdirmə mexanizmləri genişləndirilməlidir. Xüsusi risk kapitalı fondlarının yaradılması və dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi innovativ sahibkarlığın maliyyə problemlərinin həllinə töhfə verə bilər. Texnoloji infrastrukturların inkişafı regionlarda innovativ sahibkarlığın təşviqi üçün vacibdir. Rəqəmsal transformasiyanı sürətləndirmək üçün regionlarda texnoloji parklar və innovasiya mərkəzləri yaradılmalıdır. Bundan başqa, təhsil və sahibkarlıq sahəsində əməkdaşlıq artırılmalı, müasir sahibkarlıq və innovasiya bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün xüsusi təlim proqramları təşkil edilməlidir [1].

Nəticə olaraq, innovativ sahibkarlıq iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvələrindən biridir. Yalnız itisadi artımı təmin etməklə qalmır, həm də sosial problemlərin həllinə və dayanıqlı inkişafın təmin olunmasına mühüm töhfə verir. Lakin bu sahənin inkişafı üçün hüqui və maliyyə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, texnoloji infrastrukturların genişləndirilməsi və yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması zəruridir. Dövlət və özəl sektor bu sahədə birgə fəaliyyət göstərərək, innovativ sahibkarlığın potensialını tam reallaşdırmaq üçün şərait yaratmalıdır. Beləliklə, innovativ sahibkarlıq gələcək iqtisadi inkişafın əsas təməli kimi çıxış edəcəkdir.

Ədəbiyyat:
1. Əliyev T.Ş., Babayev L.B. Regional innovasiya sisteminin təşkili və idarə edilməsi. Bakı: Elm və təhsil, 2013.
2. Schumpeter. The Theory of Ecomomic Development, 1934.
3. The Benefits of Innovative Entrepreneurship. URL: https://allthingsinnovation.com/content/the-benefits-of-innovative-entrepreneurship

AQRAR SAHƏDƏ YAŞIL İQTİSADİYYATI TƏTBİQİNƏ İNNOVATİV YANAŞMA VƏ KADR HAZIRLIĞI

Məmmədli Yeganə Zakir qızı, i.f.d., b/m.
Mingəçevir Dövlət Universiteti

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, elmi-texniki tərəqqi və yeni texnologiyaların tətbiqi əslində məhsuldar qüvvələr sahəsində köklü dəyişikliklər, elmi yeniliklərin istehsalda davamlı olaraq tətbiqi bütövlükdə müasir iqtisadi həyatın ən mühüm normalarından birinə çevrilmişdir. Odur ki, innovasiyalı yanaşma bütövlükdə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin iqtisadiyyatında, eləcə də müasir Azərbaycan iqtisadiyyatında əhəmiyyətli rol oynamış və müasir dövrdə baş verən qlobal böhrandan çıxış imkanlarından biri olmuşdur.

Araşdırmaları ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, əslində innovasiyalar kifayət qədər qabiliyyət və istedadın reallaşdırılmasını tələb edən biliklərin məcmusudur. İnnovasiya fəaliyyətini novatorluq, yenilikçilik xarakterizə edir ki, bu da ilk növbədə bir sahədə aktiv şəkildə fəaliyyət göstərmək imkanına malik olur. İnnovasiyaların müvəffəqiyyətli olması əmək fəaliyyətinin və gücün bir sahəyə yönəldilməsini tələb edir. Əgər təsərrüfat subyektləri və ayrı-ayrı fiziki şəxslər buna hazır deyilsə müsbət nəticə əldə etmək mümkün deyil.

Yeni elmi-texniki məhsul, maya dəyəri öz analoqları ilə müqayisədə nisbətən aşağıda olan yeni istehsal deməkdir. Təbiidir ki, innovasiyaların əldə edilməsi üçün ilk növbədə istehsalatda mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi vacibdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə kənd təsərrüfatında innovasiyaların tətbiqi kifayət qədər mürəkkəbdir.

Əhalinin yüksək keyfiyyətli qida məhsullarına tələbatını maksimum ödəmək və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə kənd təsərrüfatının və onunla qarşılıqlı əlaqəyə malik sahələrin davamlı inkişafı müasir şəraitdə dövlətin aqrar siyasətinin ən mühüm vəzifələridir. Birtərəfli yanaşma bazar iqtisadiyyatı şəraitində istər kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarını, istərsə də bütövlükdə aqrar-emal sektorunun köklü problemlərini aradan qaldırmaq iqtidarında deyildir. Təbii ki, bütün bunlar istehsalın iqtisadi səmərəliliyinə də öz təsirini göstərir. Məlumdur ki, köhnə texnologiya əsasında məhsul buraxılışı son nəticədə yüksək rəqabətə davamlılığın təmin edilməsinə imkan vermir. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə elmi-texniki tərəqqinin ən yeni kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına, xüsusilə daha çox emal sənayesinə tətbiqinə üstünlük verir ki, bu da istehsalın rəqabətədavamlılığına əlverişli şərait yaradır.

Hesab edirik ki, müasir şəraitdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatının modern inkişafına güclü təkan verə biləcək innovasiya proseslərinin səmərəli inkişafına neqativ təsir göstərən bir sıra amillər mövcuddur. Buna misal olaraq mövcud texniki və texnoloji səviyyənin müasir dövrün tələblərinə tam cavab verməməsi, əsas fondların köhnəlməsi və dövriyyə fondlarının yetərsizliyi, əhalinin, xüsusən də kənd əhalisinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı səviyyədə olması, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının innovasiyaların mənimsənilməsində yetərli səviyyədə maraqlarının olmaması, innovasiya fəaliyyətinin subyektləri kimi iştirakçıların qarşılıqlı münasibətlərini və məsuliyyətini tənzimləyən qanunvericilik bazasının, normativ aktların yetərsizliyi, bütövlükdə isə bu sahədə innovasiyaların mənimsənilməsi sisteminin olmamasını misal göstərə bilərik.

İnnovasiya fəallığının səviyyəsi hər bir müəssisədə kadr potensialının təhsilindən, texniki-texnoloji və iqtisadi hazırlıq səviyyəsindən, baza ixtisasının mövcud olub-olmamasından asılıdır. Bu innovasiyanın qavranılması və konkret istehsalatda onun istifadə edilməsindən gözlənilən səmərənin qiymətləndirilməsini təmin edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində çoxukladlı kənd təsərrüfatının istehsalının səmərəliliyi rəhbərlərin və mütəxəssislərin hazırlıq səviyyəsindən və işgüzarlıq keyfiyyətindən asılıdır.

Müasir inkişaf dövründə aqrar sahənin innovativ istehsalla təmin olunmasında mövcud olan problemlərdən biri də bu tələbata cavab verə biləcək kadr təminatıdır. Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, müasir qloballaşma iqtisadi inteqrasiya və elmi-texniki yeniliklər dövründə Azərbaycanda aqrar sahənin kadr təminatı sistemində hələ də müəyyən çatışmazlıqlar müşahidə olunur və aqrar təhsilə maraq hələ də istənilən səviyyədə deyildir. Odur ki, bu sahəyə dövlət tərəfindən xüsusi diqqət yetirilir. Belə ki, kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə ixtisaslaşmış ali təhsil müəssisəsi olan ADAU-nun maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi, ixtisasların genişləndirilməsi və bu ixtisaslar üzrə dövlət sifarişlərinin artırılmasına xüsusi diqqət yetirilir.

Kadr hazırlığının digər vacib istiqamətlərindən biri də kənd təsərrüfatı üçün peşə ixtisasları üzrə kadrların hazırlanmasıdır. Son illər kənd təsərrüfatı və aqrobiznes üzrə təhsil almış məzunların sayında azalma müşahidə edilmişdir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sahəsi üzrə 2015-ci ildə cəmi 40 tələbə təhsil almışdır. Ümumilikdə isə aqrar sahənin yüksəkixtisaslı kadrlara olan tələbatının ödənilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi hazırda aktual vəzifələrdən biridir.

Kənddəki peşəkar kadrlar bu sahənin innovasiyalı inkişafının, o cümlədən innovasiyaların mənimsənilməsinin bazisini təşkil edir. Bununla əlaqədar qeyd etməliyik ki, hazırda innovasiya prosesinin ən fəal iştirakçıları alimlər, elmi-texniki işçilər, ali məktəb müəllimləri, informasiya, məsləhət, tətbiq mərkəzlərinin və digər tətbiq qurumlarının mütəxəssisləri olmalıdır.

Əcnəbi tərəfdaşlarla əməkdaşlıq kənd təsərrüfatı məsləhət sistemində öyrədici tədbirlərin təşkilində böyük əhəmiyyət kəsb edə bilər. İngiltərə, Hollandiya, Almaniya, Danimarka, ABŞ, Şotlandiya, İsveç və digər ölkələrin müvafiq mərkəzlərinə mütəxəssislərin göndərilməsi təşkil edilməli, öyrədici və nümayiş tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün həmin ölkələrdən müəllimlər və ekspertlər dəvət edilməlidir.

Kənd təsərrüfatı məsləhət xidməti sistemində kadrların hazırlanmasının təşkilində müsbət məqamlarla yanaşı ciddi problemlər də ola bilər. Məsələn, kadrların hazırlanması lazımınca əlaqələndirilmir; kifayət qədər maliyyə vəsaiti ayrılmır; kadrların ixtisasının artırılması ilə məşğul olan müəssisələrin texniki təchizatı və proqram təminatı müasir tələblərə cavab vermir.

Kənd təsərrüfatı məsləhət xidmətinin kadr təminatının vəziyyətinin və bu sahədə mövcud problemlərin təhlili göstərir ki, hələlik kadrlar hazırlanması üçün dolğun sistem yaratmaq mümkün olmamışdır.

Öyrədilən şəxsin zaman və məkan etibarilə harada yerləşməsindən asılı olmayaraq müasir telekommunikasiya texnologiyalarının və texniki vasitələrin köməyilə müəllimlə dinləyici arasında qarşılıqlı təsir prosesini həyata keçirməyə imkan verən distansion təlim informasiya-məsləhət mərkəzləri mütəxəssislərinin hazırlanması və onların ixtisas səviyyəsinin artırılması üzrə perspektivli istiqamətlərdən biridir. Distansion təlim yol xərcləri, mənzil xərcləri və metodik vəsaitlərlə bağlı məsrəf maddələrini praktiki olaraq istisna edir. Məsləhət xidmətləri üçün distansion təlimdən istifadə edilməsi müxtəlif istiqamətlər üzrə mütəxəssislərin istehsalatdan ayrılmadan öyrədilməsinə, həmçinin öz mütəxəssislərinin hazırlanması prosesində qarşıya çıxan konkret problemləri həll etməyə imkan verəcəkdir. İnformasiya-məsləhət mərkəzlərinin işçiləri üçün distansion təlim planlaşdırılmış məsləhətləri, məsləhətçilərin ixtisas səviyyəsinin artırılması və onların təkrar hazırlıq keçərək mütəxəssis diplomu alması şəklində həyata keçirilə bilər.

Azərbaycanın aqrar sahəsində kənd təsərrüfatı məsləhət xidmətləri kadrlarının öyrənilməsində beynəlxalq proqram və layihələrin həyata keçirilməsinin müsbət nəticələri nəzərə alınaraq, bu istiqaməti daha da genişləndirmək, kənd təsərrüfatı məsləhət xidmətlərinin inkişafının mövcud vəziyyəti Azərbaycandakına yaxın olan başqa ölkələrin Azərbaycan şəraitinə adaptasiya edilə biləcək təcrübəsini geniş təbliğ etmək və bu təcrübədən istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Məsləhətçilərin həm ölkədə, həm də xaricdə qabaqcıl kənd təsərrüfatı və emal müəssisələrinə baş çəkməsi təcrübəsindən geniş istifadə edilməsi qabaqcıl istehsalat təcrübəsinin yayılması üçün stimul olacaq, istehsalın idarə edilməsinin yeni texnologiya və metodlarının hərtərəfli öyrənilməsinə imkan verəcəkdir.

Gələcəyə istiqamətlənmiş perspektivli kadr siyasətinin həyata keçirilməsi üçün kənd əmtəə istehsalçılarının və əhalinin mənafelərini məsləhətçi mütəxəssislərin ixtisas səviyyəsi ilə uzlaşdırmağa imkan verən mütəmadi kadr planlaşdırılması olmalıdır. Planlaşdırmanın məqsədi – iş yerlərinin lazımi vaxtda, zəruri həcmdə onların qabiliyyətinə, istəklərinə və məsləhət xidmətləri bazarının tələblərinə uyğun yüksək ixtisaslı mütəxəssislərlə təmin etməkdir.

Həmçinin dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanmaqla, rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emal sektorunun formalaşdırılmasına nail olmaq üçün strateji hədəflər müəyyən edilmişdir. Strateji yol xəritəsində ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması, kənd təsərrüfatı sahəsində istehsal vasitələri bazarının inkişafı, elmi-təminatın, təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, gənc mütəxəssislərin bu sahəyə cəlb edilməsi yönəlmiş tədbirlərin işlənib hazırlanması və

həyata keçirilməsi, mövcud kadr potensialından səmərəli istifadə edilməsi əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması kimi məsələlər öz əksini tapır.

Son illərin iqtisadi analizləri onu göstərir ki, iqtisadi artım dəyişməz olaraq kənd təsərrüfatının ümumi məhsulda, gəlirdə və məşğulluqda payının azalması ilə müşayiət olunur. İnkişafın daha irəli getmiş mərhələlərində kənd təsərrüfatında çalışan işçi qüvvəsi azalmağa başlayır.

Moderləşməyə təsir göstərən faktorlardan biri də aqrar sahədə aparılan elmi tədqiqatlar, tədqiqatlara çəkilən xərclərdir. Dünya ölkələri içərisində aqrar elmlərə çəkilən xərclərə görə birinci yerdə Hindistan (16,7 %), ikinci yerdə Argentina (11,4 %), üçüncü yerdə isə qonşu ölkə Qazaxıstan (11,1%), Rusiya isə (4,4 %)-lə qərarlaşıb. Ölkəmizdə isə bu sahədə elmə çəkilən xərclərin ÜDM-ə nisbəti illərdir ki, 0,2 % təşkil edir. Əfsuslar ki, aqrar sahədə elmə çəkilən xərclər üzrə statistik məlumatlar əldə etmək mümkün deyil. Bu eləcə də Rusiyaya aiddir.

Aqrar sahədə elmi tədqiqatların aparılmasına gəldikdə yetərincə tədqiqatçılar tərəfindən Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzində tədqiqat işləri yerinə yetirilir. Lakin tədqiqat işlərinin təcrübəyə tədqiqi ürəkaçan səviyyədə deyil. Burada bir neçə səbəbi qeyd etmək olar:

- Aqrar tədqiqatların sahibkarlar tərəfindən maliyyələşdirilməsinin zəif olması və ya sahibkarların bu sahəyə maraqlı olmaması;
- Aqrar sahibkarlarla tədqiqatçılar arasında kordinasiyanın olmaması;
- Aqrar tədqiqatlarla bağlı biznes subyektlərinin məlumatsızlığı və s.

Dövlət tərəfindən aqrar tədqiqatların aparılmasına bir sıra dəstək mexanizmləri həyata keçirilmişdir. Xarici ölkələrdə təcrübə keçmək və zamanın tələbinə cavab verən innovativ texnologiyaların öyrənilməsi məqsədi ilə doktoran və dissertantların tədqiqat tədbirləri təşkil olunur. Aqrar sahədə problemlər və aktual mövzularla əlaqəli konfranslar, seminarlar təşkil edilir. Tələbələrin aqrar sektora cəlb edilməsi üçün stimullaşdırıcı tədbirlər aparılır, məsələn, universitetə qəbul zamanı yüksək nəticə göstərən tələbələr yüksək məbləğli hədiyyələrlə mükafatlandırılırlar.

Ədəbiyyat

1. Alıyev İ.H. və Soltanlı İ.Q. Aqrar sahənin modernləşməsi və rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin olunması problemləri. Bakı: Avropa, 2017. 428 s.

2. Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı. *Azərbaycan respublikası kənd təsərrüfatı nazirliyi aqrar tədqiqatlar mərkəzi, elmi-praktiki jurnal*. 2020. № 4 (34).

3. İbrahimov İ.H. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı: Monoqrafiya. Bakı, 2016. 655 s.

4. Uygun Aksoy, İsmet Boz, Həzi Eynalov, Yaqub Quliyev Azərbaycanda orqanik kənd təsərrüfatı. Hazırkı durum və gələcək inkişaf potensialı, BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı. Bakı, 2018.

Секція 5

Облік, аудит та оподаткування діяльності суб'єктів підприємництва

RİSK MANAGEMENT AND PLANNİNG İN THE ACCOUNTİNG OF ENTREPRENEURIAL ENTİTİES

Maharramova S.E., Assistant
Azerbaijan State Agricultural University

Entrepreneurial activity plays a significant role in the economy and is an essential component of economic growth. However, entrepreneurs face various threats when carrying out their activities. These threats arise in the financial, operational, market, and legal spheres and can negatively impact the company's performance. In such cases, the proper accounting and management of risks play a crucial role in ensuring the sustainable development and successful performance of the company [1].

Identifying and thoroughly analyzing risks at an early stage is essential for the success of entrepreneurial activity. Company management and accountants must thoroughly review the internal and external conditions of the organization, identify potential risks in advance, and prepare strategies to mitigate them. In the analysis of risks, the following categories are primarily considered:

1. Financial Risks – related to the company’s financial status, arising from disruptions in cash flow, increasing debt obligations, or incorrect financial decisions.
2. Market Risks – related to changes in market conditions, such as a decrease in demand for products or services and increased competition.
3. Operational Risks – arising from difficulties in daily operations, such as production errors or technological malfunctions.
4. Legal and Regulatory Risks – related to changes in legislation and failure to comply with legal requirements.
5. Strategic Risks – factors that could hinder the company's long-term plans and objectives, such as misdirected investments or inaccurate management decisions [2].

In risk assessment and analysis, accountants use various tools, including financial analyses, market research, risk assessments, and industry analyses. These methods enable companies to identify potential risks they may face and take appropriate measures to address them.

The risk management process aims to minimize the negative impacts a company may face. Various approaches are used to achieve this goal:

1. Risk Reduction – involves taking measures to reduce the potential impact of a threat, such as insurance or improving operational processes.
2. Risk Transfer – involves transferring risks to other parties, for example, by using insurance contracts to transfer certain risks.

3. Risk Acceptance – in some cases, the company may decide to accept certain risks.

4. Risk Prevention – involves measures aimed at completely eliminating a particular risk, such as optimizing production processes and conducting new market research [3].

Accounting plays a significant role in risk management and future planning. Accounting is not limited to the collection of financial data; it also helps identify potential risks the company may face in advance and take appropriate actions to mitigate them. A well-structured accounting system accurately determines the company's financial condition and provides management with the necessary information to make important decisions. Improving the accounting and planning processes is essential for enhancing the company's performance, ensuring financial transparency, and supporting management decisions. Accounting and planning involve the accurate collection and analysis of accounting data and using this information to develop future strategies. These processes form the basis of accounting and financial management and play a crucial role in the sustainable development of the company.

The information obtained through accounting allows management to properly plan the company's activities, use resources more efficiently, and better manage future risks. This information also helps identify potential crises the company may face and prevent them.

In the operation of entrepreneurial entities, the proper management of risks and future planning in accounting is invaluable. Properly conducted accounting enables companies to identify risks in a timely manner and prepare for them. Accurate risk analysis and management ensure the company's sustainable operation, prevent crises, and provide a competitive advantage in the market. The use of modern approaches and tools makes risk management in entrepreneurship more efficient and effective, leading to long-term success [4].

References:

1. Ismayilov V. (2015). Accounting and Management. Baku: Qanun Publishing House. "Risk Management and Financial Analysis"

2. Aliyev F. (2018). Risk Management and Financial Analysis. Baku: Science and Education Publishing House.

3. Investopedia.URL: https://www.investopedia.com

4. About AccountingTools. URL: https://www.accountingtools.com

INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE FIELD OF CONTROLLING

Nurmanov A.A., Doctor of Economics, Professor
KazARI named after L.B. Goncharov

One of such programs offered on the Russian software market is the program "BEST-5. CONTROLLING", which was developed to solve this problem and is aimed

at managers responsible for the development of the company's business. This program ensures the implementation of the following main functions:

– -collection, generalization, formalization and consolidation of management accounting data;
– -information support for the budgeting process;
– -information support for making management decisions.

Information is collected by building a management accounting data model, implementing forms and procedures for entering data, importing and transforming data from accounting and operational accounting systems. Management accounting is not limited in the choice of methods and rules. It is developed by the enterprise itself and in the interests of the enterprise. To support the budgeting process, the program makes it possible to develop arbitrary budget forms, implement document flow for drawing up budgets, ensure control over budget execution at all levels, from lower divisions to the enterprise as a whole. In this case, both financial and non-financial indicators can be planned. The program has the means of multidimensional data analysis, the ability to control the company's activities based on assessment cards, as well as mechanisms for calculating the main financial indicators.

The program "BEST-5. CONTROLLING" makes it possible to effectively implement the budgeting process:

– create an arbitrary set of budget items;
– organize document flow for drawing up budgets and accounting for actual results;
– distribute responsibility for drawing up and executing the budget between various divisions of the enterprise;
– form functional budgets of divisions;
– develop cost standards;
– automatically balance the budget according to certain dependencies between various items and documents;
– analyze emerging deviations and their causes;
– form consolidated financial budgets;

The basis for budget planning and control in the system is management accounting data. Actual data can be delivered from the accounting system or other arbitrary sources. One of the methods used in the presented program is multidimensional analysis. The main task of multidimensional analysis is to present data in various sections and find the causes of discrepancies between planned and actual data. For these purposes, the system widely uses multidimensional analysis using cross (summary, Pivot) tables and cluster diagrams. All analysis tools are built into the system and do not require the use of any additional software products. The program "BEST-5. CONTROLLING" is implemented using modern technologies of distributed data processing and has a three-tier architecture. The basis of the system is an open information storage, which is implemented on the basis of MS SQL Server (or MSDE). The business logic is managed by the application server, which can be used

both in the local network and via the Internet. An important feature is that a single client program is used for work in the local network and for connection via the Internet.

Computers with any modification of Windows installed, except for Windows 3, are used as a hardware platform.

The information center allows:

- to develop various interactive business process diagrams;
- to develop interactive instructions for users on how to organize their work;
- to build interactive enterprise models (the so-called Virtual Enterprise);
- to organize users' work with documents posted on the corporate Internet site.

When using computer programs, the BAAN-Controlling system is offered on the market, which offers budgeting capabilities for enterprises of various structural organizations. The main types of budgets formed in the "BAAN - Controlling" subsystem:

- variable and fixed budgets (depending on costs in relation to the production volume);
- operational and financial (in relation to the financial and economic activities of the enterprise).

A more detailed analysis of the activities of enterprises is presented in the "BAAN - Enterprise Activity Administrator" subsystem, which provides direct access to the main indicators of the company's activities and an analysis of these indicators in real time, which allows you to quickly respond to current changes in the results of the enterprise's activities. The advantage of using the "BAAN - Controlling" subsystem

- full integration with other subsystems of the BAAN system
- the presence of a multi-tier company structure
- the presence of various methods of analytical accounting and grouping information
- a powerful tool for constructing planning and reporting forms;
- the ability to integrate with BAAN BIS Hyperion, Business Objects, CFO Vision, with multidimensional data analysis systems (OLAP systems).

Flexible and comprehensive use of computer technologies allows you to speed up the process of analytical work, enterprise management, coordination of the production process and full implementation of controlling at the enterprise. In addition to the presented analytical programs, Russian developers have implemented computer programs focused on accounting and integrated systems. The most famous of them are “1-C Accounting 8.3” (1C company), “Galaktika” (Galaktika corporation), “BOSS” (IT company), “Olimp” (RosExpertiza company), “Bambi+” (Intellect-Service company) and others.

The most frequently used computer program of the named is 1-C Accounting, which is mainly focused on accounting, tax and financial accounting. The disadvantage of 1-C is the lack of analytical functions, which limits the possibilities of controlling. With the correct selection of a computer program, it is possible to achieve successful implementation of analytical procedures, coordination of activities and planning, which are the competence of controlling. Of great importance is the introduction of computer technologies in state tax authorities working with legal entities and

individuals. The advantage of this factor is the simplification of the submission of tax documents and financial statements, which leads to savings in time and money for the enterprise. Modern development of information systems is associated with the improvement of technical support, while the efficiency of using information increases with the use of such analysis methods as statistical analysis, linear programming, the PERT system (plan evaluation and revision method), regression analysis and others. Information is of great importance in making strategic decisions. The development of computer technologies allows us to speed up the process of receiving and transmitting data, receiving and transferring funds, submitting and adjusting financial and customs documentation, that is, there are many options for increasing the information base and transferring information. The use of information systems and technologies is especially important for enterprises operating in different countries, regions and continents, for which the speed of receiving and receiving both information and financial resources using "e-mail", INTERNET data, and knowledge of the legislative and regulatory framework of another state is of great importance.

References:

1 Tashenova S.D. Theoretical directions for implementing the controlling system. *Proceedings of the international scientific and practical conference "Business and education"*. 2021. Vol. 1. P. 240-242.

2 Tyutyunnikova M. Review of the software market for automation of accounting, management, financial accounting and analysis. *Analysis and accounting at the enterprise*. 2020. No. 2(02). P. 69-77.

COMPOSITION AND PRINCIPLES OF PREPARATION OF FINANCIAL STATEMENTS IN CHINA

Verbytska V.I., Phd, Associate Professor
Kovaleva T.V., Phd, Associate Professor
Ding Junpeng, Master's degree holder
Kharkiv National Automobile and Highway University

The Company Law of the People's Republic of China is the main regulatory legal act that regulates the establishment, management, operation and liquidation of companies in China. Its purpose is to provide a legal basis for the activities of companies and protect the interests of participants in corporate relations, including shareholders, creditors, employees and the state. The part regulating financial activities provides rules for financial control, auditing, financial reporting and profit distribution and determines the requirements for the liquidation of the company and settlements with creditors.

The main components of the financial statements of Chinese companies are:

1. Balance Sheet (资公负债表), which reflects the assets, liabilities and equity of the company as of a certain date. Assets are divided into current (current) and non-current (long-term). Liabilities are also classified into current and non-current.

2. Income Statement (资公表). It shows the company's income, expenses and net profit for a certain period of time. period. Includes operating income, financial expenses, and taxes.

3. Cash Flow Statement (Cash Flow Statement, **有机流表**). Shows cash inflows and outflows, divided into three categories: operating, investing, and financing activities.

4. Statement of Changes in Equity (**有机数据分**类型表). Shows changes in the company's equity during the period. Includes additional share issues, dividends, and retained earnings.

5. Notes to Financial Statements (**有机数据分**类附注). Provides details on accounting policies, significant transactions, estimates, risks, and subsidiary calculations, and enhances understanding of the main statements.

China's accounting system is based on a number of principles that ensure its compliance with local economic characteristics and international standards. The following are the main principles of the accounting system in China, such as:

- unity of standards (绝性性实用), in the form of using Chinese Accounting Standards (CAS), which are adapted to International Financial Reporting Standards (IFRS). There are uniform rules for all business entities regardless of ownership;

- reliability and validity (绝性性实用) means that all financial information must be accurate, reasonable and supported by documents, ensuring transparency of financial reporting for external users;

- prudence (**謹慎性**实用) means reflecting income and expenses based on a conservative approach: income is recognized only after it is actually received, and potential losses are recognized as soon as they become possible;

- going concern principle (**最分**类别实施件): a company is presumed to continue in business for the foreseeable future unless there is evidence to the contrary;

- accrual principle (权責生制其它): expenses and income are recognized in the period in which they arise, regardless of the time of actual payment;

- transparency (**透明性性**实): ensuring access to complete and understandable information for investors, shareholders and government authorities;

- substance over form (进行重于形开发入) : business transactions are accounted for according to their economic substance, even if the legal form may be different;

- comparability (**可比性**发入) : accounting methods must be stable to ensure comparability of reporting across different periods or companies;

- valuation (**水未**论量定) : all business transactions are expressed in terms of value indicators based on the national currency (yuan);

- materiality (**水未**论性定) : only material elements that can influence users' decision-making should be reflected in the reporting.

It should also be noted that China focuses on national characteristics and the prevalence of state interests. In addition, the Chinese system is characterized by strict

state control and a high level of digitalization, which ensures greater management efficiency.

Literature:

1. 中国中小企业信息网(China SME Information Network). URL: www.sme.gov.cn

2. 企业会计准则在我国上市公司得到了全面有效实施 —— 财政部会计司司长刘玉廷就企业会计准则在上市公司实施情况答记者问 (The accounting standards of enterprises have been fully and effectively implemented in China's listed companies. Liu Yuting, Director of the Accounting Department of the Minis- try of Finance, answered questions about the implementation of corporate account- ing standards in listed companies). URL: http://kjs.mof.gov.cn/zhengwuxinxi/ zhengcejiedu/200807/t20080704_56001 html

3. 中华人民共和国财政部与国际财务报告准则基金会联合声明 (Joint Statement by the Ministry of Finance of the People's Republic of China and the IFRS Foundation). URL: http://kjs.mof.gov.cn/ zhengwuxinxi/gongzuodongtai/201511/t20151120_1574639.html

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ НЕОБОРОТНИХ АКТИВІВ ДОРОЖНЬО-БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Болдовська К.П., к.е.н., доцент
Андрійченко А.Ю.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

У підприємств дорожньо-будівельної галузі необоротні активи відіграють визначальну роль у забезпеченні виробничої діяльності, адже основні засоби, такі як дорожньо-будівельна техніка, обладнання, автотранспортні засоби та інші об'єкти довгострокового використання, є необхідними для виконання робіт та значно впливають на собівартість і рентабельність послуг підприємства. Це зумовлює необхідність вдосконалення організаційно-методичних засад їх обліку та контролю для збереження майна, забезпечення ефективного використання та підвищення якості фінансової звітності.

Значна частина необоротних активів у дорожньо-будівельних підприємствах піддається швидкому зносу через інтенсивне використання в складних умовах. Це зумовлює потребу в детальному обліку зносу і нарахування амортизації, що дозволяє об'єктивно оцінювати вартість необоротних активів і фінансові показники підприємства. Проблеми обліку необоротних активів у цій галузі зумовлені також складністю контролю за технічним станом і мірою зносу техніки, а також необхідністю своєчасного ремонту й оновлення об'єктів основних засобів. Удосконалення методичних засад обліку передбачає впровадження сучасних технологій обліку і контролю, застосування

оптимальних методів нарахування амортизації та організацію процедур оцінки й обліку витрат на технічне обслуговування і ремонт необоротних активів.

Для забезпечення достовірності обліку необоротних активів рекомендується впровадити класифікацію основних засобів відповідно до галузевих специфік. Зокрема, пропонується виділити такі групи основних засобів, як дорожньо-будівельна техніка, автотранспорт, обладнання для виробничих потреб, інвентар для технічного обслуговування. Така деталізація дозволить більш точно оцінювати витрати на утримання активів та приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо їх експлуатації.

Слід також приділити увагу оптимізації процедур обліку активів, що потребує перегляду політики амортизації. Рекомендується використовувати прискорені методи амортизації для активів з високою інтенсивністю зносу та коротким життєвим циклом, таких як дорожньо-будівельна техніка. Це дозволить об’єктивніше відображати вартість активів у балансі та формувати реалістичні показники фінансової звітності.

Важливим етапом удосконалення обліку необоротних активів є автоматизація процесів обліку. Сучасні інформаційні системи дозволяють забезпечити інтеграцію облікових даних, контроль за використанням основних засобів і оперативний доступ до інформації щодо їхнього стану. Використання спеціалізованих програмних продуктів дає можливість централізувати облік необоротних активів, створюючи єдину базу даних для відстеження технічного стану, амортизації та облікової вартості кожного об’єкта основних засобів. Це сприятиме покращенню якості фінансової звітності, зменшенню ризиків неправильного нарахування амортизації та можливих помилок у визначенні залишкової вартості.

Ще одним важливим аспектом удосконалення обліку необоротних активів є управління витратами на технічне обслуговування та ремонти. Рекомендується розробити детальну політику технічного обслуговування, яка передбачатиме регулярні планові ремонти й обслуговування техніки, що дозволить продовжити термін служби основних засобів і зменшити непередбачені витрати. Доцільно вести облік витрат на обслуговування у розрізі об’єктів основних засобів, що дозволить визначати ефективність витрат і приймати обґрунтовані рішення щодо заміни або модернізації техніки. Окремо слід обліковувати витрати на капітальні ремонти та модернізацію, що дозволить більш точно оцінювати вплив таких витрат на вартість активів і величину зносу.

Необхідним заходом для запобігання втратам і пошкодженням техніки та обладнання дорожньо-будівельного підприємства є контроль за станом і використанням необоротних активів. Рекомендується організувати регулярні інвентаризації основних засобів, що дозволить отримувати актуальні дані про технічний стан активів і виявляти зношені або застарілі об’єкти. Під час інвентаризації доцільно також здійснювати оцінку вартості активів, які підлягають модернізації або списанню. Для забезпечення контролю рекомендується використовувати систему відстеження за допомогою

індивідуальних маркувань або радіочастотних ідентифікаторів (RFID), що дозволить ефективніше контролювати місцезнаходження і стан активів.

Також у рамках інвентаризації основних засобів одним із заходів щодо вдосконалення обліку необоротних активів є впровадження процедури переоцінки активів. З огляду на інтенсивне використання техніки та знос, переоцінка активів має здійснюватися на регулярній основі. Це дозволить коригувати вартість активів і забезпечити достовірність фінансової звітності. Рекомендується проводити переоцінку основних засобів не рідше одного разу на рік із залученням незалежних оцінювачів, що дозволить отримувати об'єктивну оцінку вартості активів і уникати суттєвих відхилень у звітності.

Таким чином, вдосконалення організаційно-методичних засад обліку необоротних активів дорожньо-будівельного підприємства має базуватися на впровадженні сучасних технологій автоматизації облікових процесів, оптимізації амортизаційної політики, організації регулярного контролю за технічним станом активів, а також управлінні витратами на їхнє технічне обслуговування. Дотримання таких рекомендацій дозволить підвищити точність і прозорість обліку, покращити якість фінансової звітності підприємства, а також сприятиме зниженню витрат на утримання необоротних активів і підвищенню рентабельності дорожньо-будівельного підприємства.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ І КОНТРОЛЮ ДОХОДІВ ВІД АВТОТРАНСПОРТНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

Болдовська К.П., к.е.н., доцент
Тонконог К.Г.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Доходи від надання транспортних послуг є основним джерелом надходжень автотранспортного підприємства, що визначає його фінансову стабільність і перспективи розвитку. Достовірну інформацію про доходи від реалізації, яка сприяє прийняттю обґрунтованих управлінських рішень, дозволяє отримувати ефективна система обліку на підприємстві.

Аналіз наукових досліджень у сфері бухгалтерського обліку і контролю показує, що облік доходів від реалізації послуг автотранспортного підприємства потребує ретельної методологічної розробки, враховуючи специфіку галузі.

Однією з основних проблем обліку доходів АТП є різноманітність послуг та їх облікових характеристик. Так, автотранспортні підприємства здійснюють перевезення пасажирів та вантажів, що передбачає облік за різними тарифними категоріями, типами маршрутів і умовами договорів. Доходи можуть надходити як від разових перевезень, так і від регулярних маршрутів, а також від додаткових послуг, таких як експрес-доставка, оренда транспорту чи інші послуги за запитом. Крім того, на результати діяльності таких підприємств впливають численні зовнішні фактори, такі як сезонність, зміни в економіці та регулювальні рішення держави. Це потребує використання чіткої системи обліку

доходів, яка дозволяє відокремлювати різні джерела надходжень і точно відображати їх у фінансовій звітності підприємства. Для забезпечення точності обліку доходів доцільно класифікувати їх за типами послуг, клієнтськими сегментами, типами договорів та часовими інтервалами.

З метою вдосконалення обліку доходів від автотранспортних перевезень рекомендується використовувати єдиний класифікатор доходів, який відображатиме всі види послуг підприємства. Це сприятиме підвищенню точності обліку та прозорості звітності. Така класифікація має враховувати категорії маршрутів, наприклад, міжнародні, міжміські або міські перевезення, а також типи послуг, включно з вантажними й пасажирськими перевезеннями.

Одним із напрямів удосконалення організаційно-методичних засад обліку доходів від перевезень автотранспортом є розробка і використання єдиного класифікатору доходів, який відображатиме всі види послуг підприємства, враховуючи специфіку перевезень і типи договорів. Така класифікація має враховувати категорії маршрутів, наприклад, міжнародні, міжміські або міські перевезення, а також типи послуг, включно з вантажними й пасажирськими перевезеннями. Також необхідно розрізняти доходи від разових перевезень та регулярних маршрутів, що дозволяє більш точно оцінювати динаміку надходжень. Це сприятиме підвищенню точності обліку і прозорості звітності.

Також важливим є упровадження системи автоматизованого обліку, яка забезпечить оперативність у відображенні змін, зокрема у разі застосування гнучких тарифів або знижок. Автоматизація облікових процесів дозволить зменшити обсяг ручної роботи та мінімізувати ризик помилок у розрахунках. Впровадження сучасного спеціалізованого програмного забезпечення для обліку доходів, яке інтегрується з GPS-системами й системами диспетчеризації, дасть змогу автоматично реєструвати доходи за кожним перевезенням, дозволяючи систематизувати дані за видами послуг, маршрутам, замовникам і періодами. Крім того, це програмне забезпечення повинно забезпечувати можливість аналізу доходів за параметрами часу, маршрутів і тарифів, що дозволить здійснювати глибокий аналіз рентабельності кожного виду перевезень.

Важливим аспектом фінансового управління АТП є організація ефективного контролю за доходами від реалізації послуг. Такий контроль має здійснюватися не лише на рівні бухгалтерії, але й включати періодичні звірки з даними диспетчерських служб і підрозділів планування. Розробка чіткої системи внутрішнього контролю з розподілом відповідальності між підрозділами допоможе підвищити точність облікових даних та уникнути можливих помилок чи порушень. Крім того, систематичний внутрішній контроль дозволяє виявляти можливості для оптимізації процесів надання послуг і підвищення їхньої рентабельності.

Контроль доходів має також включати аналіз дебіторської заборгованості, оскільки значна частина доходів автотранспортних підприємств формується за рахунок оплати послуг у відстроченій формі. Рекомендується створити ефективну систему управління дебіторською заборгованістю, яка передбачатиме аналіз платоспроможності клієнтів перед укладенням договорів, розробку

політики надання знижок для клієнтів, які здійснюють своєчасні платежі, та систему штрафів для тих, хто затримує оплати.

Розглядаючи вдосконалення методичних засад обліку і контролю, варто звернути увагу на необхідність оптимізації процедур калькулювання собівартості перевезень, що є основою для визначення тарифів та оцінки рентабельності кожного виду послуг. АТП рекомендується застосовувати систему обліку витрат за елементами, що дозволить точніше визначати вплив кожного елемента витрат на кінцевий результат. Така система дає можливість гнучко регулювати витрати, виявляти й усувати перевитрати ресурсів, а також вдосконалювати механізм тарифоутворення на основі реальних даних щодо витрат. Для підвищення ефективності процесів обліку та контролю доходів важливим є забезпечення прозорості фінансової інформації для управлінського персоналу, що досягається завдяки впровадженню сучасних технологій обліку і систем управлінської звітності.

Таким чином, удосконалення організаційно-методичних засад обліку і контролю доходів від реалізації послуг АТП має орієнтуватися на створення ефективної, гнучкої й адаптивної системи, що враховує галузеві особливості та дозволяє швидко реагувати на зміни в умовах ринку, та базуватися на використанні єдиного класифікатора доходів, впровадженні автоматизованих систем обліку, що інтегруються з інформаційними технологіями, застосуванні системного контролю доходів і дебіторської заборгованості, а також запровадженні методів оцінки собівартості, що враховують витрати на кожен вид послуг. Такі заходи сприятимуть підвищенню точності обліку доходів, їх прозорості для управлінських рішень, а також оптимізації витрат і підвищенню рентабельності діяльності автотранспортного підприємства в цілому.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ І АУДИТУ РОЗРАХУНКІВ ІЗ ПОКУПЦЯМИ ТА ЗАМОВНИКАМИ

Болдовська К.П., к.е.н., доцент
Савченко А.Л.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Питання вдосконалення обліку та аудиту розрахунків із покупцями та замовниками є однією з актуальних тем у сучасній економіці, оскільки цей напрямок значною мірою визначає фінансову стійкість суб’єктів господарювання. Ефективне управління дебіторською заборгованістю є ключовим для підтримки необхідного рівня ліквідності та платоспроможності, що потребує організації облікового процесу на принципах достовірності, своєчасності та аналітичності. Дебіторська заборгованість покупців та замовників безпосередньо впливає на оборотний капітал, а її контроль вимагає належної організації обліку та аудиту для мінімізації ризиків неплатежів і підвищення ефективності фінансових потоків.

Одним із першочергових завдань обліку є своєчасне й повне відображення господарських операцій, пов’язаних із реалізацією продукції, товарів, робіт і послуг, а також зі здійсненням контролю за своєчасним погашенням дебіторської

заборгованості. Належна організація обліку забезпечує можливість отримання достовірної інформації про стан розрахунків із покупцями та замовниками, що дає змогу здійснювати контроль за рухом і структурою дебіторської заборгованості, оцінювати її динаміку та причини виникнення прострочень. Основними принципами обліку розрахунків є використання чіткої системи аналітичного обліку, яка надає повну інформацію про зобов'язання окремих покупців, а також регулярне інформування керівництва про стан розрахунків.

У процесі вдосконалення методичних засад обліку важливо врахувати специфіку діяльності підприємства, наявні ризики неплатежів і політику кредитування покупців. Зокрема, специфіка діяльності дорожньо-будівельних підприємств вимагає врахування таких аспектів, як облік довгострокових контрактів, відстрочення платежів та висока сезонність робіт. Основні обсяги розрахунків із замовниками можуть здійснюватися в рамках державних контрактів, що потребує обліку авансових платежів, відстеження проміжного фінансування та контролю за дотриманням обумовлених строків виконання робіт. Особливо важливим є облік витрат за етапами виконання будівельних робіт для точного розрахунку проміжних оплат, що враховуються замовником. Це потребує комплексного підходу до обліку таких витрат і своєчасного надання документального підтвердження виконаних обсягів робіт. Актуальним є створення та використання окремих субрахунків для розподілу доходів і витрат за кожним етапом виконання робіт, що підвищує прозорість розрахунків і контролює рівень рентабельності кожного проекту. Також доцільно передбачити створення детального аналітичного обліку за кожним замовником, включаючи поділ на довгострокову і короткострокову дебіторську заборгованість.

Окрему увагу слід приділити оцінці та обліку резервів сумнівних боргів. Формування резерву дає змогу уникнути викривлень у фінансовій звітності та забезпечити більш об'єктивне відображення чистої вартості дебіторської заборгованості. Важливо встановити чіткі критерії для формування резервів відповідно до історії розрахунків покупця (замовника), його фінансового становища і стану ринку. Також варто періодично проводити оцінку цього резерву з огляду на зміни у фінансовій стабільності контрагентів.

Удосконалення методології аудиту розрахунків із покупцями та замовниками має забезпечувати належний рівень надійності інформації про фінансовий стан підприємства. Однією з головних цілей аудиту є перевірка повноти та точності обліку розрахунків, а також виявлення можливих ризиків, пов'язаних із сумнівними боргами. Важливо забезпечити аудитору доступ до первинної документації, контрактів та даних аналітичного обліку для оцінки ефективності роботи із дебіторською заборгованістю. Під час аудиту варто також перевіряти дотримання термінів розрахунків і правильність формування резервів сумнівних боргів.

З метою підвищення ефективності обліку та аудиту доцільно запровадити автоматизовану систему обліку дебіторської заборгованості, яка дозволяє інтегрувати всі операції щодо продажу, поставок та оплати в єдиній інформаційній системі. Це забезпечить своєчасний доступ до даних про розрахунки, зменшить

ризики виникнення помилок, а також підвищить оперативність аналізу стану розрахунків із покупцями та замовниками. Автоматизація дозволяє проводити автоматичну інвентаризацію розрахунків, створювати звіти для керівництва і спрощувати роботу аудитора під час перевірки облікових даних.

З урахуванням економічних умов важливо застосовувати й методи контролю за своєчасністю розрахунків, такі як кредитні ліміти, страхування дебіторської заборгованості і факторинг. Кредитні ліміти дозволяють контролювати загальну суму заборгованості одного контрагента, зменшуючи ризик неплатежів. Страхування дебіторської заборгованості забезпечує компенсацію збитків у разі несплати, що є ефективним заходом для захисту фінансових інтересів підприємства. Факторинг дає змогу перетворити дебіторську заборгованість у грошові кошти, зменшуючи ризики, пов'язані із затримкою платежів.

Для підвищення ефективності аудиторських перевірок важливо використовувати методи оцінки ймовірності погашення заборгованості та розробити процедури перевірки фактичного отримання платежів за договором. Це можна реалізувати шляхом аналізу платіжної історії контрагентів, оцінки стану ринку і галузі, а також вивчення документів, що підтверджують виконання зобов'язань із боку замовника. Перевірка наявності платежів та їх відповідності термінам, зазначеним у договорах, дозволяє аудитору оцінити ризики заборгованості та на дати рекомендації щодо поліпшення роботи з дебіторами.

Отже, удосконалення організаційно-методичних засад обліку й аудиту розрахунків із покупцями та замовниками має базуватися на комплексному підході до управління дебіторською заборгованістю, автоматизації процесів обліку, використанні страхових та фінансових інструментів для захисту від ризиків. Водночас, забезпечення достовірності облікової інформації та прозорості в облікових операціях із розрахунків є передумовою для прийняття ефективних управлінських рішень та підтримки фінансової стабільності підприємства.

ОПТИМІЗАЦІЯ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ

Ковальова Т.В, к.е.н., доцент
Хасанов В.В., здобувач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Науковці широко висвітлювали висвітлюють питання, пов'язані з процесом постачання. Війна в нашій країні привела до збільшення проблем, пов'язаних з постачанням. Завербний А. С., Ломага Ю. Р. спрямували своє дослідження: «на розгляд особливостей, завдань, проблем та перспектив формування логістичних ланцюгів постачання у воєнний період в умовах активізування євроінтеграції, адже на даний час компанії стикаються з логістичними проблемами, які потрібно вирішити за обмеженого часу і ресурсів» [1]. Для вирішення проблем вони запропонували «страхування логістичних ризиків (допомога спеціалізованих страхових компаній, використання системи управління процесом переміщення товарів)» [1]. Продовжили розгляд

проблемних питань, які виникають під час постачання в умовах війни Кирилюк І. та Сокур А. Авторки запропонували «шляхи оптимізації логістичної системи з метою підвищення її ефективності в умовах війни». [2]. У воєнний час проблеми з ланцюгами постачання можуть загострюватися через перебої в роботі транспорту, зв'язку та виробництва, спричинені конфліктом. Деякі загальні проблеми, з якими стикаються підприємства в процесі постачання під час війни, включають: порушення роботи транспортних мереж (дороги, залізниці та порти можуть бути пошкоджені або заблоковані, що ускладнює транспортування товарів і матеріалів до необхідних місць); порушення зв'язку (комунікація між постачальниками, виробниками та дистриб'юторами може бути ускладнена, що призводить до затримок і непорозумінь у ланцюгу постачання); дефіцит необхідних матеріалів (війна призводить до дефіциту сировини та компонентів, необхідних для виробництва, що впливає на доступність товарів першої необхідності); збільшення витрат (під час війни зростають витрати на закупівлю і транспортування ТМЦ, що призведе до підвищення цін для споживачів і бізнесу); ризики безпеки (ланцюги постачання можуть бути вразливими до крадіжок, саботажу або інших загроз безпеці під час конфлікту, що вимагає посилення заходів безпеки для захисту товаропотоків). Загалом, управління ланцюгом постачання у воєнний час вимагає ретельного планування, координації та гнучкості для зменшення ризиків і забезпечення своєчасного постачання товарів і послуг першої необхідності.

Обліковці під час війни теж працюють в напружених умовах, прикладаючи великі зусилля для формування вчасно інформації зацікавленим особам про стан справ з постачальниками. Як відомо, початком відносин з постачальником є укладення договору. Однак, його підписання обома сторонами приводить до юридичного зобов’язання, яке не відображається на рахунках бухгалтерського обліку та в балансі. Більше того, у разі невиконання умов договору з’являються штрафні санкції, які теж повинні відображатись в обліку. Неузгодженість між правовим та обліковим законодавством може привести до викривлення інформації в фінансовій звітності. Ми пристаємо до думки науковців щодо залучення позабалансового рахунку 042 «Непередбачені зобов’язання» саме для відображати юридичного зобов’язання. Доцільно також відображати цю інформацію у примітках до фінансової звітності. Я. М. Демченко та В. М. Прохорова пропонують «після перетворення юридичних зобов'язань на ті, які відповідають всім критеріям бухгалтерського обліку, проводити їх виключення з позабалансового обліку і відображати як на балансових рахунках, так і в балансі підприємства. Відображення зобов’язань підприємства таким чином сприятиме забезпеченню користувачів фінансової звітності достовірною та обґрунтованою інформацією про борги підприємства та його платоспроможність» [3]. Я. М. Демченко та В. М. Прохорова також пропонують доповнити кількість рахунків другого порядку до 63 синтетичного рахунку. Вони вважають, що окрім трьох існуючих субрахунків додати субрахунки, які б враховувати терміни погашення заборгованості, а також виконання умов її погашення. Про розширення кількості рахунків другого порядку веде мову і

Г. В. Власюк, який пропонує ввести у План рахунків додатковий позабалансовий рахунок 10 «Кредиторська заборгованість» з відповідними до нього субрахунками [4]. Ми згодні з цим автором, оскільки, теж вважаємо, таке нововведення полегшить «ведення бухгалтерського обліку кредиторської заборгованості за конкретними договорами» [4]. Є. В. Калюга, І. М. Ревизюк з метою вдосконалення розрахунків з постачальниками пропонують ввести документ під назвою «Реєстр документів до сплати» [5]. Безумовно, цей документ має позитивні моменти, зокрема, в ньому наводяться залишки за кожним рахунком на кінець дня, а також присутня накопичувальна інформація на кінець місяця. Він дозволить контролювати кредиторську заборгованість за конкретним рахунком від постачальника та підрядника. Запропоновані заходи підвищать ефективність обліку за розрахунками з постачальниками.

Література:

1. Завербний А., Ломага Ю. Проблеми та перспективи формування логістичних ланцюгів постачання у воєнний період за умов активізування євроінтеграції. *Економіка та суспільство*. 2022. №45. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-23 .

2.Кирилюк І., Сокур А. Організація логістичних процесів підприємства в умовах війни: проблеми та рішення. *Економіка та суспільство*. 2024. №61. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-54 .

3.Демченко Я.М. Шляхи вдосконалення обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. Сер. : Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. 2014. Вип. 1. С. 96-108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ptmbo_2014_1_11.

4. Власюк Г. В. Шляхи вдосконалення бухгалтерського обліку розрахунків з постачальниками. *Держава та регіони*. Серія: Економіка та підприємництво. 2019. № 5. С. 40-44.

5.Ревизюк І. М. Удосконалення обліку розрахунків з постачальниками. *Економічні науки*. 2023. № 10 (4). С. 185-190.

ВИКЛИКИ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Хорошилова І.О., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

З часів заснування державного устрою та як його невід'ємної частини фінансової системи процес оподаткування є найважливішим інструментом державного регулювання економіки. Оскільки податкові надходження складають основну частину державного бюджету будь якої держави, відповідно це найдієвіше, стабільне та прораховане планування розвитку державного

сектору. Більша частина податків сплачується безпосередньо підприємствами, на них покладено основний тягар.

Що ж нам чекати в найближчому майбутньому, чи витримає таке навантаження і без того змучене та «обезкровлене» підприємництво? Повномасштабна війна завдала Україні серйозних економічних збитків, пошкоджено або зруйновано понад 500 великих та середніх приватних підприємств не кажучи вже про державні компанії. До того ж порушено ланцюжки постачання, втрата доступу до ключових ресурсів та ринків, та скорочення робочих місць, і на тлі цього нас чекають зміни в податковому законодавстві, завдяки яким податкове навантаження на бізнес зросте, а деякі питання взаємодії з податковою стануть жорсткішими. Після ухвали законопроекту про збільшення витрат держбюджету на оборону у 500 млрд грн та про внесення змін до ПКУ задля цього пропонується:

- підвищення ставки військового збору з 1,5% до 5%;
- встановлення ВЗ для ФОПів І, ІІ й IV груп у розмірі 10% від 1 розміру МЗП від встановленої законом на 1 січня поточного року. Тож у IV кварталі 2024 року ВЗ доведеться сплачувати у розмірі 710 грн щомісяця;
- встановлення ВЗ у розмірі 1% від доходу для ФОПів та юросіб ІІІ групи ЄП.;
- підвищення ВЗ обмежене податковим періодом, в якому буде скасовано військовий стан;
- ВЗ буде спрямовуватись через спецфонд виключно на фінансування ЗСУ;
- збільшення ставки податку на прибуток для банків до 50%, а для фінустанов - 25%;
- встановлення щомісячних авансових внесків з податку на прибуток для АЗС як для юросіб, так і фізосіб-"загальників";
- оновлення правил сплати авансового внеску з податку на прибуток для "обмінників";
- збільшення МПЗ для земель. З 1 січня 2024 та до 31 грудня року закінчення війни розмір МПЗ не може становити менше 700 грн з 1 гектара, а для земельних ділянок, у площі яких частка ріллі становить не менше 50 відсотків – 1400 грн з 1 гектара;
- зміни щодо мінімальних роздрібних цін для вина;
- зміни у сплаті рентної плати для деяких її платників;
- щомісячна звітність з ПДФО, ВЗ та ЄСВ. Ця норма почне діяти з 1 січня 2025 року. Тож за IV квартал 2024 р. потрібно буде звітувати за поточними правилами та окремо вже подавати за січень 2025 р. відповідну нову звітність.

Всі ми розуміємо що збільшення податків — це вимушений крок, на який пішла держава, щоб наповнити бюджет в умовах повномасштабної війни, але не можна порушувати конституційні норми, моральні, етичні та суто людські норми та перекладати на плечі бізнесу «непід’ємний» тягар. До того ж закон про підвищення податків нівелює принцип податкової стабільності. Підвищення податків передусім вплине на офіційно працевлаштованих українців, як

альтернативою цього законопроекту можна було б підвищити податок на додану вартість, але це б викликало підвищення цін в Україні і також вдарило б по звичайним громадянам. Наразі станом на 13 листопада так і не підписано Закон про підвищення податків, тому є час для обговорення, є час для альтернативних рішень, а поки багато підприємств України продовжують функціонувати та сплачувати податки в державний бюджет. І держава має їх підтримати та вмотивувати, бо безумовно на «полі бою» дуже важко, та підтримка стану економіки теж « поле бою» і підприємствам також не переливки.

Зокрема є незрозумілі дії що мали негативні наслідки на початку війни - в середині квітня парламент дозволив перехід на 2-х % систему особам, які організовують азартні ігри, виробляють та продають ювелірну продукцію та займаються фінансовою діяльністю. Це рішення викликало обурення серед економістів, адже відбулося різке зниження податкових платежів до бюджету, хоча в цьому не було необхідності. Підприємства, які зазнали збитків, і так не платили б податок на прибуток. Тому, можна сказати, що рішення про розширення спрощеної системи не було надто раціональним та ефективним і воно пішло не на користь для економіки України. Аналізуючи наведені дані, можна дійти висновку, що вжиті заходи є безумовно необхідними для ефективного функціонування держави. Водночас, у процесі впровадження змін до системи оподаткування виникає й негативний аспект: значне скорочення бюджетних надходжень, що ускладнює функціонування економіки в умовах воєнного стану. Це підкреслює важливість для держави знайти баланс між інтересами бізнесу та потребами всього населення, встановивши таке податкове навантаження, яке дозволить забезпечити стабільне й достатнє наповнення державного бюджету.

Література:

1. Сайт новин Дебет-кредит. URL: https://news.dtkt.ua

2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua

3. Шульга А. Система оподаткування та її вплив на фінансово-господарську діяльність підприємств. URL: http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/2507/1/58.pdf

ҚАЗАҚСТАНДА КӘСІПКЕРЛІК СУБЪЕКТІЛЕРІНЕ САЛЫҚ САЛУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ЖОЛДАРЫ

Айыпова Т.А., э. ғ. м., аға оқытушы
Кузенбаева Э.Р., э. ғ. м., аға оқытушы
Л.Б. Гончарова атындағы ҚазАЖИ, Алматы қаласы

Салық жүйесінің кемшіліктері бірнеше жылдар бойы Қазақстанда шағын кәсіпкерліктің дамуына кедергі келтіретін проблемалар арасында жетекші орынға ие болды. Бұл тиісті мемлекеттік құрылымдар тарапынан көрсетілген

проблемаға назардың жеткіліксіздігін немесе қолданыстағы әлеуметтік-экономикалық жағдайларға байланысты істердің жағдайын өзгерту мүмкіндігінің жоқтығын көрсетеді.

Біріншіден, кәсіпкерлердің салық заңнамасын білуінің жалпы төмен деңгейі, бұл салық заңдылықтарын бұзушылықтарға әкеліп қана қоймайды, сонымен қатар кәсіпкерлердің салық заңнамасының барлық талаптарын орындай алмайтындығы туралы пікірін қалыптастырады.

Екіншіден, көбінесе қызметтің бір саласын реттейтін және бір уақытта әрекет ететін, кейде бір-бірін жоққа шығаратын заңға тәуелді актілердің салыстырмалы түрде көп болуы. Салық қызметінің кейбір қызметкерлері мұны пайдаланады және жағдайға байланысты заңға тәуелді актілердің ережелерін түсіндіреді.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары үшін бірінші кезекте нормативтік - заңнамалық актілерге жеке өзгерістер енгізіледі. Ауылдық жерлерде қаламен салыстырғанда ақпаратқа қол жеткізу қиын, осыған байланысты салық заңнамасына өзгерістер кешігіп келеді, әсіресе шалғай аудандарға. Сонымен қатар, ауылдарда шағын кәсіпкерлікті қолдау инфрақұрылымының ақпараттық-консалтингтік объектілері, оның ішінде салық салу саласында консультациялар беру іс жүзінде жоқ. Осы факторлардың барлығы, әрине, ауыл кәсіпкерлерінің қызметін қиындатады, ал кейбір жағдайларда ауылда өз бизнесін ашуға немесе табысты дамытуға үлкен кедергі болады.

Сауда және қызмет көрсету саласы үшін басты мәселе салықтар мен алымдардың жоғары ставкалары болып табылады, бұл салық салу ерекшелігіне байланысты. Алайда жеке салық ставкаларының біршама төмендеуі жағдайдың жақсы жаққа өзгеруіне ықпал етеді.

Сондай-ақ, шағын және орта бизнес үшін проблема кәсіпкерлердің негізгі бөлігінде ішкі кірістер қызметінің әрекеттеріне қарсы тұру үшін жеткілікті мүмкіндіктер, білім мен тәжірибе болмауы болып табылады. Көп жағдайда, кәсіпкерлер үшін бұл жағдайдан шығудың жолы-салық қызметінің қызметкерлерімен белгілі бір шарттармен келісу. Осылайша, бұл мәселенің ауырлығы шағын кәсіпорындардың қызметіне кедергі келтіретін салық жүйесінің кемшіліктерін бағалау кезінде біршама төмендейді, сондықтан салық қызметінің әрекеттеріне қарсы тұру қиындығы сияқты мәселе жетекші орынға ие болмайды.

Салық салу бойынша нақты мәселелерді тікелей қарастыра отырып, олардың пайда болуына қарай мемлекет назар аударып, оларды дұрыс шешуге тырысатынын атап өткен жөн, бірақ оларды анықтап көрсеткен артық болмайды.

1. Бірінші және ең айқын мәселе-біз шағын және орта бизнесті экономиканың жеке секторы ретінде анықтау жолындамыз және бұл мәселе салық заңнамасына тікелей байланысты. Салық заңнамасының ең проблемалық сәті экономиканың дамуы мен оның тікелей кәсіпкер субъектілерінің қызметі арасында тиісті байланыстың болмауы болды.

Мұндай қарым-қатынастың жоғалуы салық жүйесінің кәсіпкерлік сектордан оқшауланумен сипатталады, ал кәсіпкерлік ұзақ уақыт бойы экономиканың жеке секторы бола алмайды.

2. Біздің ойымызша, шағын және орта бизнеске салық салудағы келесі өзекті мәселе-амортизация тәртібі. Қалдық құннан амортизацияның қолданыстағы тәртібі оны 40 жылға дейін созуға бейім, бұл жасырын салық салуға негіз жасайды. Өз кезегінде,

кәсіпкерлер бұл қаражатты 30% мөлшерінде салық салынатын пайда есебінен қалпына келтіруі керек, оны есептеу базасы экономиканың жекелеген секторы болу үшін амортизациялық аударымдарды қысқарту есебінен ұлғаяды.

3. Әрі қарай кәсіпкерлерге салық салу ауырпалығы мәселесін қозғағымыз келеді. Біздің ойымызша, ең үлкен, ең маңызды және ең ауыр салық корпоративтік табыс салығы болып табылады, өйткені оның мөлшерлемесі ең үлкен мөлшерге ие. Оған белгілі бір жеңілдіктер бар, бірақ олар кәсіпкерлердің кейбір санаттарына ғана қатысты және ғылыми-техникалық, сондай-ақ өндірістік салаға мүлдем әсер етпейді.

Сонымен қатар, аванстық төлемдерге қатысты жағымсыз факторлар да бар. Аванстық төлемдерді төлеу кәсіпорындардың, әсіресе шағын және орта бизнестің қаржылық нәтижелеріне теріс әсер етеді, сонымен қатар бұл жағдайда салық салу принциптері бұзылады, өйткені кәсіпкерлерге әлі алынбаған табысқа салық салынады

4. Шағын бизнес үшін жеңілдетілген режимнің бір түрі бар-бұл жеңілдетілген декларация, ал жеке кәсіпкерлер үшін – екі түрі: патент және жеңілдетілген декларация. Бұл шағын кәсіпорындар санының өсу қарқынына және олардың негізгі көрсеткіштеріне әсер етті, атап айтқанда. Жеңілдетілген салық жүйесін қолдануда белгілі бір қиындықтар бар. Нақтырақ айтсақ, жеңілдетілген жүйе тек табыс пен әлеуметтік салық жеңілдіктерін қамтиды. Барлық басқа салықтар мен салықтық емес төлемдер жалпыға бірдей белгіленген тәртіппен жүзеге асырылады. Сондай-ақ, бір формадан екіншісіне ауысқанда, бұл бухгалтерлік есепті жүргізуде белгілі бір қиындықтар туғызады, сонымен қатар жеңілдетілген режим барлық шағын және орта бизнес субъектілерін қамтымайды.

5. Бірқатар проблемалар патенттік формада да байқалады. Негізгілерінің бірі – заңды тұлғалар-шағын кәсіпорындар үшін патенттік нысанды жою, патент негізінде арнайы салық режимі шеңберінде жалдамалы қызметкерлерді пайдалану мәселесінде жеке кәсіпкерлер үшін шектеу. Егер бұрын жеке кәсіпкерлерге 20-ға дейін жалдамалы жұмысшыларды қолдануға болатын болса, қазір оларға жалдамалы жұмысшылардың еңбегін пайдалануға тыйым салынады. Бұл жеке кәсіпкерлер үшін өте қолайсыз, өйткені олардың айналымы аз болса да, табысы аз болса да, бірнеше жұмысшы болса да, олар жеңілдетілген декларацияға немесе жалпыға бірдей белгіленген тәртіпке көшуі керек. Тағы бір проблема-кәсіпкер патент алған кезде зейнетақы жарналарын төлеуі керек.

6. Сонымен қатар, ҚҚС бойынша көптеген шағымдар бар, өйткені дәл осы салық белгілі бір қиындықтар туғызады. Ең өткір мәселе тауардың (мұнай, қатты

пайдалы қазбалар, астық, балық және басқа да тауарлар) экспортына байланысты ҚҚС қайтару мәселесін қамтиды. ҚҚС-ты қайтару әрдайым экспорттаушының, оның тікелей жеткізушілері мен мердігерлерінің салықтық тексеруімен байланысты екенін атап өткен жөн. Нәтижесінде экспорттаушыдан төмен, яғни белгілі бір қызметтерді ұсынатын және импорттаушымен тікелей байланысты емес адамдар деңгейінде проблемалар туындауы мүмкін. Бұл ретте тексеру жылдан жылға ауысуы мүмкін және ескіру мерзімі өткеннен кейін ҚҚС қайтарылмауы мүмкін.

Осылайша, кісіпкерлік субъектілеріне салық салу мәселелері бойынша жүргізілген талдау нәтижесінде салық жүйесінің жетілмегендігі бизнес субъектілерінің қызметіне кедергі келтіретін негізгі проблемалардың бірі болып табылатыны анықталды.

Енді біз жоғарыда аталған мәселелерді шешудің мүмкін жолдарын қарастырамыз, сондай-ақ осы ұсыныстарды негіздеу үшін дәлелдер келтіреміз.

Шағын және орта бизнес субъектілеріне салық салуды жетілдіру бойынша ұсыныстар беру үшін практикалық және теориялық тұрғыдан зерттеуде нақты түсіну қажет, сондай-ақ проблемаларды нақты қою және оларды шешу жолдары қажет.

1. Шағын және орта бизнесті дамыту және қолдау бағдарламаларын іске асыру шеңберіндегі алғашқы қадам нақты салық жеңілдіктерін беру және реттеудің пәрменді салық құралдарын қолдану болуы тиіс. Оңтайлы салық саясаты арқылы мемлекет отандық өндірісті дамытуға, нарықты құруға және кейіннен белгілі бір өмір сүру деңгейін қалыптастыруға ықпал ету, бұл мемлекеттік бюджетке түсетін түсімдердің ұлғаюына ықпал етеді. Біз салық ставкаларын механикалық төмендетуді айтпаймыз, экономика белгілі бір деңгейге жету үшін мемлекетке нақты сектордың дамуын ынталандыратын салық салу жүйесін қарастыруды ұсынамыз.

2. Мемлекет тиімді бәсекеге қабілетті кәсіпорындар құра алуы үшін олар тозған жабдықты салықтық шегерімдер есебінен қалпына келтіре алуы, салықтық амортизацияның тиімді жүйесі есебінен инновациялар мен технологияларды тез енгізе алуы тиіс. Осыған байланысты, өз қызметін экономиканың өндірістік секторында жүзеге асыратын кәсіпорындарға тек салық мақсаттары үшін негізгі құралдарды пайдаланудың бірінші жылында ғана емес, сонымен қатар олардың қызмет ету мерзімі ішінде жеделдетілген амортизация әдісін қолдану ұсынылады. Бұл жабдықтың құнын тез қалпына келтіруге мүмкіндік береді, негізгі құралдарды тиімдірек жаңарту мүмкіндігі пайда болады және сондай ақ еңбек өнімділігін арттыруға ықпал етеді.

3. Корпоративтік табыс салығы бойынша ұсыныстар өндіріс саласына қатысты. Атап айтқанда, елдегі шағын және орта бизнесті дамыту үшін жұмыс істеудің алғашқы бірнеше жылында өндіріс саласында жұмыс істейтін шағын және орта кәсіпорындарды осы салықтан босату пайдалы болар еді. Кейінгі жылдары салықтың белгілі бір пайызына салық салу және бес жыл немесе одан жоғары мерзімнен бастап кәсіпорындарға толығымен салық салуға болар еді.

4. Салық салудың жеңілдетілген режимі туралы ұсыныстар салық ауыртпалығын, есеп және есеп беру жүйесінде қарастырады. Жеңілдетілген есептеудің ең оңтайлы түрі-есептелген табыс салығы.

Есептелген кіріске бірыңғай салық алудың ұсынылған нұсқасы қарапайым және ыңғайлы. Біріншіден, есептеудің дұрыстығын бақылау жеңілдетіледі. Екіншіден, бірыңғай есептелген салық сомасына барлық негізгі салықтар енгізіледі. Үшіншіден, патенттік формадан айырмашылығы, мұнда кейбір әділеттілік бар, өйткені кәсіпкерлік қызметке әсер ететін негізгі факторларға байланысты салық сомасын түзетуге мүмкіндік беретін негізгі кірістілік коэффициенті бар. Төртіншіден, салық салынатын базаны азайту мақсатында шығындар есебін жүргізудің қажеті жоқ. Оңайлатылған декларация негізінде арнайы салық режимін жақсарту мәселелерінде жер салығы, көлік және мүлік салығы бойынша АСР қарау нұсқасын қарастыру қажет.

5. Патенттік формада ерекше назар аударуды қажет ететін көптеген нюанстар бар екенін атап өткен жөн. Біздің ойымызша, келесі әрекеттер орынды болады:

–заңды тұлғалардың-шағын кәсіпорындардың патенттік нысанын жаңарту;

- жалдамалы жұмысшылардың еңбегін қосқанға дейін патенттік нысанды кеңейту.

6. Қазіргі жағдайда ҚҚС бойынша барлық адамдарға, тіпті мемлекетке де ыңғайлы болатын шешім бар-әкімшілендіруге жұмсалатын минималды шығындармен салық түсімдерінің өсуін алатын мемлекет және салық жүктемесі төмендейтін бизнес, ол өзінің барлық айналымдарын көлеңкеден алып тастай алады, ал бизнесті бөлшектеу және салықтық тексеруден қорқу қажет болмайды, және қоғам үшін-әлеуметтік шығыстардың өсуі және халыққа салық жүктемесінің өсуі бойынша одан әрі талпыныстардың тоқтатылуы арқылы.

Шағын және орта бизнес кәсіпорындарына салық салу жүйесін оңтайландыру бойынша ұсынылған ұсынымдар Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнес кәсіпкерлерінің алдында тұрған ең өткір проблемаларды белгілі бір жолмен шешуге көмектеседі, өйткені еркін нарығы бар елдерде шағын және орта бизнес қарқынды дамып келеді және осы секторда негізгі назар аудару қажет. Шағын және

орта бизнес Қазақстанға дамыған отыз елдің қатарына кіруге мүмкіндік беретін негізгі элемент болып табылады.

ҰЙЫМНЫҢ ЕСЕП САЯСАТЫ

Баймолдина С. Ж., э. ғ. м., аға оқытушы
ҚазАЖИ, Алматы қаласы

Есеп саясаты – бұл Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп және қаржылық есеп беру туралы заңнамасының, Халықаралық қаржылық есептілік стандартының талаптарына, бухгалтерлік есеп шоттарының типтік жоспарына сәйкес бухгалтерлік есепті жүргізу және қаржылық есеп беруді жасау үшін

компания қолданатын нақты қағидаттар, негіздер, келісімдер, ережелер мен тәжірибелер және олардың қажеттіліктері мен қызмет сипаттамаларына негізделген

Есеп саясаты нормативтік құжат болып табылады және ұзақ мерзімге (бір есепті кезеңнен астам) қалыптасады

Нормативтік құқықтық база:

– «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есеп беру туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 28 ақпандағы № 234-III ЗРК Заңы.

– Бухгалтерлік есеп ережелері

– «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі

– Халықаралық қаржылық есептілік стандарттары

– Ұлттық қаржылық есептілік стандарты

– Жарғы, ішкі ережелер мен нұсқаулықтар

Есеп саясаты мақсаттарды, міндеттер мен есеп әзірлеудің әдістерін негізі болып табылады

Есеп саясатының негізгі мақсаттары Компанияда активтерді, міндеттемелерді, меншікті капиталды, шартты және мүмкін болатын талаптар мен балансқа міндеттемелерді сенімді есепке алуды қамтамасыз ететін ережелерді, нұсқауларды және әдістерді әзірлеу болып табылады.

Есеп саясатындағы өзгерістер

Есеп саясатының белгілі бір тұрақтылығы және оны бір кезеңнен екіншісіне дәйекті қолдану көзделеді, бұл бухгалтерлік есеп принциптерін, әдістері мен әдістерін қолданудың неғұрлым тиімді және сенімді баламаларын табу кезінде оны жақсарту мүмкіндігін жоққа шығармайды.

Есеп саясаты келесі жағдайларда өзгертілуі мүмкін:

- егер бұл өзгерту ХҚЕС сәйкес талап етілсе;

- заңмен, соның ішінде бухгалтерлік есеп заңнамасымен талап етілгенде;

- бұл өзгеріс субъектінің қаржылық есептілігінде оқиғалар мен операцияларды неғұрлым сенімді көрсетуге әкелетін кезде.

Есеп саясатына енгізілген барлық өзгерістер экономикалық негізделуі және құрылтайшымен мақұлдануы тиіс.

Есеп саясатында принциптері

Ұйымның есеп саясатын әзірлеу кезінде қолданылатын принциптері мыналарды қамтиды:

– мүлікті бөлуді болжау: ұйымның активтері мен міндеттемелері осы ұйым иелерінің активтері мен міндеттемелерінен және басқа ұйымдардың активтері мен міндеттемелерінен бөлек болады;

– үздіксіз қызмет туралы болжам: ұйым жақын болашақта жұмысын жалғастырады және оның қызметін жою немесе айтарлықтай қысқарту ниеті немесе қажеттілігі жоқ, сондықтан міндеттемелер белгіленген тәртіппен реттеледі;

– есеп саясатын қолданудағы дәйектілікті болжау: ұйым қабылдаған есеп саясаты бір есепті жылдан екіншісіне дәйекті түрде қолданылады;

– экономикалық қызмет фактілерінің уақытша анықтығын болжау: ұйымның шаруашылық қызметінің фактілері осы фактілермен байланысты ақшалай қаражаттарды нақты алу немесе төлеу уақытына қарамастан, олар болған есепті кезеңге жатады.

Бухгалтерлік есеп мақсаттары үшін есеп саясаты ұйым қызметінің ерекшеліктеріне байланысты келесі негізгі мәселелерді қарастыруы мүмкін:

1. Шоттардың жұмыс жоспары.

2. Ұйымда қолданылатын бастапқы есеп құжаттарының және есеп регистрлерінің нысандары.

3. Активтер мен міндеттемелерді, кірістер мен шығыстарды тану принциптері

4. Активтер мен пассивтерді бастапқы және кейінгі бағалау.

5. Амортизацияны есептеу әдісі

6. Тауарлы-материалдық қорлардың түсуі мен жойылуын есепке алу әдістері

7. Ұйым қызметінің ерекшеліктеріне қарай келесі баптар бойынша табысты бөлу әдісі

8. Жұмыстарды орындаудан, қызметтерді көрсетуден, ұзақ өндірістік циклі бар өнімді өткізуден (құрылыс, ғылыми-конструкторлық жұмыстар, кеме жасау және т.б.) кірісті анықтау әдісі.

9. Арнайы құралдарды, арнайы құрылғыларды, арнайы жабдықты және арнайы киімді есепке алу әдісі:

Әдебиеттер:

1. «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 28 ақпандағы N 234 Заңы

Секція 6

Маркетинг та менеджмент у системі управління суб'єктами підприємництва

TECHNOLOGICAL ADVANCEMENTS IN LOGISTICS INFORMATION SYSTEMS FOR TRANSPORT ENTERPRISES

Fedotova I.V., Doctor of Economic Sciences, Professor
Bocharova N.A., PhD in Economic Sciences, Associate Professor
Kharkiv National Automobile and Highway University

The rapid advancement of digital technologies within Industry 4.0 and emerging Logistics 4.0 frameworks is transforming transport logistics by optimizing operations, enhancing customer service, and improving cost efficiency. With the integration of Big Data, IoT, AI, and blockchain, modern Logistics Information Systems (LIS) now offer real-time tracking, predictive analytics, and streamlined coordination across the supply chain. As the logistics sector moves toward Logistics 5.0, with a focus on sustainability and human-centered processes, the adoption of these technologies becomes essential for transport enterprises to remain agile, resilient, and competitive in an increasingly digital market.

This shift towards advanced digitalization highlights the crucial role of Logistics Information Systems (LIS) as they evolve to meet these demands. Numerous researchers [1-4] are actively addressing the challenges of optimizing logistics processes, enhancing data transparency, and increasing operational efficiency in transport enterprises. Building on their work, several key technological trends in LIS have been identified:

– Internet of Things (IoT). IoT devices enable real-time tracking of vehicles and cargo, which supports predictive maintenance, route optimization, and enhanced safety measures.

– Big Data Analytics (BDA). BDA analyzes historical data to forecast demand and streamline resource allocation, helping logistics enterprises respond dynamically to market fluctuations.

– Artificial Intelligence (AI) and Machine Learning (ML). AI and ML automate logistics processes such as demand forecasting, route planning, and customer service, reducing operational costs and improving service delivery.

– Cloud Computing (CC). Cloud-based solutions provide seamless data sharing across the logistics chain, allowing for collaboration in real-time between carriers, suppliers, and customers.

– Blockchain Technology (BCT). Blockchain offers secure and tamper-resistant record-keeping, which improves transparency and trust in complex logistics networks.

– Cyber-Physical Systems (CPS): CPS integrates physical processes with digital information, creating real-time feedback loops that enhance operational control over logistics processes, such as warehouse automation and cargo tracking.

– Autonomous Vehicles (AV) and Drones. Autonomous delivery vehicles and drones are beginning to transform last-mile logistics, reducing delivery times, fuel consumption, and labor requirements in urban areas.

– Robotic Systems (RS). Robotic systems enhance warehousing and material handling, reducing human error and speeding up logistics operations. In transport logistics, RS can streamline cargo handling, especially in large-scale distribution centers.

Adopting advanced technologies within LIS is essential for reducing operational costs, increasing flexibility, and improving customer service. Enhanced information systems allow firms to quickly adapt to changing demands, achieving competitive advantages through streamlined, responsive logistics processes. Real-time data exchange, secure information handling, and compliance with industry standards ensure seamless coordination among logistics stakeholders.

Logistics operations increasingly rely on paperless documentation, AI-driven automation, blockchain transparency, and cloud-based data sharing. Such innovations drive efficiency and collaboration, allowing logistics enterprises to be more agile and responsive to market demands. Effective logistics management requires technical measures such as unified coding systems, RFID and QR tracking, centralized databases, and disaster recovery protocols to ensure data security. Ensuring compliance with international logistics standards further enhances operational resilience and facilitates cross-border transport. Core LIS functions include order management, processing, distribution, transportation, and procurement. An effective LIS ensures real-time data support for operational activities, from order acceptance to delivery, optimizing the entire logistics cycle and enhancing interaction between carriers, manufacturers, and customers.

Integrating new technologies and adhering to organizational protocols within LIS enables transport enterprises to remain competitive and adaptive to market demands. Enterprises that leverage these advanced systems gain agility, responsiveness, and enhanced operational control, positioning themselves as leaders in the evolving logistics field.

References:

1. Akhtar M. Industry 4.0 Technologies Impact on Supply Chain Sustainability. *Supply Chain - Recent Advances and New Perspectives in the Industry 4.0 Era.* IntechOpen, 2022. DOI: 10.5772/intechopen.102978

2. Zhandark K.S. The Applications of Artificial Intelligence in Logistics and Supply Chain. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT).* 2021. Vol. 12, № 13. P. 4488–4499. DOI: 10.17762/turcomat.v12i13.9617

3. Fan M. International Logistics Management System Based on Cloud Computing Technology. *Wireless Communications and Mobile Computing*. 2022. Vol. 2022, № 4. P. 1-8. DOI: 10.1155/2022/4317578.

4. Karakaş, S., Acar A.Z., Kucukaltan B. Blockchain adoption in logistics and supply chain: a literature review and research agenda. *International Journal of Production Research.* 2021. Vol. 62, № 1. P. 1-24. DOI: 10.1080/00207543.2021.2012613.

OVERVIEW OF APPROACHES TO THE EFFECTIVE USE OF OUTSOURCING IN ENTERPRISES

Kudriavtseva O.V., PhD in Economics, Associate Professor
Yang Hang
Kharkiv National Automobile and Highway University

The effective use of outsourcing by enterprises is largely related to the specifics of the domestic economy, which differs significantly from the economies of developed countries, so the problem of improving approaches to the effective use of outsourcing is quite relevant. Currently, there are different points of view on this instrument of cooperation between enterprises, let us consider some of them. The first approach suggests studying outsourcing from the point of view of its differentiation into 3 components: macroeconomic, microeconomic and operational.

This product component of outsourcing is associated with the interaction of enterprises on the basis of division and cooperation of labor. The company independently determines the core activities that ensure the competitiveness of the business (division of labor), outsourcing non-core processes and functions, which in turn are core for the outsourcing company (labor cooperation).

The operational component involves considering outsourcing as a tool for increasing the competitiveness and efficiency of enterprises, reducing production costs, strengthening market positions, distributing risks, increasing flexibility and maneuverability in an ever-changing environment.

The second approach considers the use of outsourcing from the perspective of the organization's life cycle, which traditionally includes four stages: inception, growth, maturity and decline. At each of these stages, outsourcing is possible, but the nature of outsourcing will change.

At the nascent stage, an enterprise is in the process of formation, goals and objectives, and core values are beginning to be formed, so at this stage it is advisable to use outsourcing only for those functions and business processes that require significant time and resources to perform independently, i.e. for technological, financial or any other reasons.

At the growth stage, the company is actively developing, increasing revenues, expanding markets for its products, and its strategic development goals have been finalized, so at this stage it is advisable to use outsourcing to improve the efficiency of

its operations by reducing production costs, improving the quality of processes, developing new activities, and spreading risks.

At the stage of maturity, the company reaches the highest efficiency, its products are known to the company, sales markets are formed, stable relationships with suppliers and consumers are established, the mission is communicated to each employee, so at this stage it is advisable to use outsourcing to maintain the existing level of development and withdraw non-core activities.

At the stage of decline, the efficiency of the company's functioning decreases, markets for products are shrinking, substitute goods appear, revenues decrease, and the risk of business liquidation increases, so to preserve it, restructuring should be carried out with the transition to new areas of activity. At this stage, it is advisable to use outsourcing as the most effective option for organizing activities during the period of decline, as one of the opportunities to revive the business and increase its competitiveness.

Thus, the use of outsourcing at certain stages of the enterprise development life cycle has its own peculiarities, and at each of these stages outsourcing solves different tasks. It should be noted that consideration of outsourcing as a tool for macroeconomic, microeconomic and operational management of an enterprise, on the one hand, and as a tool for enterprise development at each stage of the life cycle, on the other hand, is quite reasonable. These approaches do not contradict, but only complement each other. Thus, under the first approach, outsourcing is seen as a mechanism of interaction between enterprises based on focusing on key activities, entering new markets, increasing competitiveness and redistributing risks. The second approach sees outsourcing as a tool for successful development of an enterprise regardless of the stage of its life cycle.

When choosing an outsourcer, special attention should be paid to the territorial basis, i.e., to outsource processes and functions, the contractor must have the necessary production capacity to meet the full range of customer requirements. It is not always advisable to outsource any business process or function to two or more organizations, as there is a high probability of blurring the boundaries of authority and responsibility between them under the outsourcing agreement, which in the future will give rise to disputes. In addition, a prerequisite for mutually beneficial cooperation is the outsourcing of a scope of work that will allow the contractor to cover all costs and a certain amount of profit, provided that the contract is executed in a quality manner. It should be understood that successful cooperation is possible only if the interests of both the customer and the contractor are met.

The next stage involves drafting and signing an outsourcing agreement between the parties, which reflects the main provisions of the interaction between the companies and excludes the possibility of disputes. Particular attention is paid to such issues as the rights and obligations of the parties, the quality and scope of services provided, and the payment procedure. In order to monitor the fulfillment of the terms of the contract, a joint group is created, including employees of the contractor and the outsourcing customer. The group monitors the implementation process, resolves disputes arising in

the course of cooperation, and develops and incorporates new provisions into the agreement.

The final stage of the outsourcing implementation process is to evaluate the effectiveness of the transformations. At this stage, it is determined whether the result obtained meets the objectives and development strategy of the enterprise. The discrepancy arises for two reasons: the contractor's failure to fulfill the terms of the contract, incorrect setting of goals and objectives of outsourcing. Therefore, in order to improve the effectiveness of outsourcing, it may be advisable to use the services of independent companies that control the interaction process. If the outsourcer fails to fulfill the terms of the contract, the company should start looking for a new contractor or return to the independent performance of the activity. In case of successful cooperation, it is advisable to continue the relationship with the existing outsourcer.

APPLICATION OF DIGITAL TOOLS IN DEVELOPING COMPETITIVE MARKETING STRATEGIES IN A RAPIDLY CHANGING MARKET

Velychko Yana, Assistant
Kharkiv National Automobile and Highway University

In today’s business environment, digitalization is essential for shaping marketing strategies. Digital tools have transformed interactions with customers, allowing for better data analysis, strategy adaptation, and increased marketing efficiency. This paper explores the impact of digital tools on company competitiveness in fast-changing markets, enabling process continuity and adaptability.

Digital tools enhance marketing by allowing for accurate market analysis, personalized offers, and effective audience engagement. Melnyk D.L. [1] notes that analytical tools help identify trends and consumer behaviors, enabling companies to build flexible strategies that quickly adapt to market changes. Data analytics, powered by machine learning, allows companies to track consumer behavior in real-time, aiding timely strategy adjustments. This flexibility gives companies a competitive edge. Innovations like AI and marketing automation enhance customer interactions, allowing for individualized offers based on data. Research by Kobets D.L. and Nezdorovina O.V. suggests that AI increases communication accuracy and relevance, reducing human error [2]. AI integration also cuts marketing costs by automating tasks like reporting and customer requests, freeing resources for creative strategies. Big Data analytics allows detailed audience segmentation, enhancing campaign effectiveness and optimizing marketing budgets. Logosha R.V. and Polova O.L. highlight its importance for sectors needing accurate forecasts, like agriculture [3]. Big Data also offers insights into customer preferences, enabling companies to optimize advertising and focus on relevant audiences. Digital communication tools, such as social media, help companies engage customers directly, building loyalty. Research by Holub V. shows that digital communication improves engagement and adaptability [4]. Personalization, a core marketing trend, boosts customer loyalty. AI helps create

targeted offers, enhancing campaign effectiveness, as noted by Korol I.S. [5]. CRM systems also improve customer relationship management, supporting personalized marketing and strengthening competitive positions.

Digital tools, such as Big Data analytics, personalization, and AI, form the foundation of effective marketing strategies, driving competitiveness and long-term stability. Table 1 summarizes the main digital tools in marketing, their advantages, disadvantages and examples.

Table 1 – Overview of Key Digital Tools in Marketing

Technology/Application	Advantages	Disadvantages	Examples
Big Data Analytics	Enables detailed audience segmentation and personalized campaigns, improving engagement and resource efficiency.	Requires investment in data storage, processing, and trained personnel for data analysis.	Google Analytics (https://analytics.google.com), IBM Watson Analytics (https://www.ibm.com/watson), Microsoft Power BI (https://powerbi.microsoft.com)
Artificial Intelligence (AI)	Enhances personalized customer interactions, reduces human error, and builds stronger relationships.	High initial costs, need for specialized staff, and potential privacy concerns.	Salesforce Einstein (https://www.salesforce.com/products/einstein/), HubSpot AI (https://www.hubspot.com/products/ai), SoftServe AI solutions (https://www.softserveinc.com)
CRM Systems	Improves customer management, supports personalized marketing, and strengthens market position.	High implementation costs, time-intensive, and requires data protection measures.	Zoho CRM (https://www.zoho.com/crm), Microsoft Dynamics 365 CRM (https://dynamics.microsoft.com/crm/), Bitrix24 (https://www.bitrix24.com)
Digital Communication Tools	Expands audience reach, enhances engagement, and reduces costs via online platforms.	Risks include privacy issues, data breaches, and demand for constant content creation.	Facebook Ads (https://www.facebook.com/business/ads), Instagram for Business (https://business.instagram.com), WhatsApp Business API (https://www.whatsapp.com/business)

In conclusion, digital tools are vital for competitive marketing strategies in today's market. Big Data, AI, CRM systems, and digital communication platforms enhance market understanding, customer interactions, and operational efficiency. Although they require investment and training, these technologies are crucial for long-term growth, customer loyalty, and market adaptability.

References:

1. Melnyk D.L. Metodychni pidkhody do rozrobky marketynhovykh stratehii (Methodological Approaches to Developing Marketing Strategies). *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu - Bulletin of Khmelnytskyi National University*. 2009. №3. Vol. 1. P. 213-219 [in Ukrainian].
2. Kobets D.L., Nezdorovin O.V. Vplyv tsyfrovizatsii na marketynhovi stratehii pidpryiemstv B2B (The Impact of Digitalization on B2B Companies' Marketing Strategies). *Ekonomika ta upravlinnia pidpryiemstvamy-Economics and Enterprise Management*. 2023. Is.1(38). P. 38-43 [in Ukrainian].
3. Logosha R.V., Polova O.L. Osoblyvosti formuvannia marketynhovykh stratehii dlia silskohospodarskykh pidpryiemstv (Peculiarities of Forming Marketing Strategies for Agricultural Enterprises). *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka» - International Scientific Journal «Internauka»*. 2018. №11(2). P. 22-26 [in Ukrainian].
4. Holub V. Vplyv tsyfrovizatsii na rozrobku marketynhovoi stratehii v pidpryiemnytskii diialnosti (The Impact of Digitalization on Marketing Strategy Development in Entrepreneurship). *Halytskyi ekonomichnyi visnyk - Galician Economic Bulletin*. 2024. Is. 1(86). P.171-177 [in Ukrainian].
5. Korol I.S. Rozrobka ta realizatsiia marketynhovoi stratehii pidpryiemstva v umovakh hlobalizatsiinykh transformatsii rynku: kvalifikatsiina robota na riven mahistra (Development and Implementation of a Compa'nys Marketing Strategy in the Conditions of Global Market Transformations: Master's Thesis. Kyiv: NAU, 2023. 135 p. [in Ukrainian].

КОНКУРЕНТНА СТРАТЕГІЯ ЯК ОДИН З НАПРЯМКІВ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Близнюк А.О., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Значення стратегічної поведінки, що забезпечує підприємству можливість виживати в умовах конкуренції в довгостроковій перспективі, значно зросло за останні десятиліття. В умовах жорсткої конкуренції та швидких змін компаніям необхідно не лише зосереджувати увагу на внутрішніх процесах, а й розробляти стратегію довгострокового виживання, яка дозволить їм адаптуватися до змін у навколишньому середовищі.

Отже, в умовах динамічного зовнішнього середовища виникає необхідність застосування концепції стратегічного управління, яка забезпечує формування адаптивного механізму підприємства для ефективного реагування на змінні ринкові умови.

Варто зазначити, що, незважаючи на визнання важливості розробки стратегії, більшість керівників обстежених підприємств все ж надають перевагу оперативним діям. Це пояснюється, по-перше, тим, що для підприємств процес реалізації стратегії через тактичні та оперативні дії є більш значущим, ніж етап

її розробки. По-друге, керівники розглядають посилення стратегічної спрямованості діяльності лише як перспективне завдання на майбутнє.

Стратегічне управління дозволяє підприємству заздалегідь визначити її перспективи розвитку у майбутньому, з ситуації, що склалася, з урахуванням ресурсних обмежень, що особливо важливо за умов функціонування ринкової економіки.

Система управління, орієнтована на довгострокову перспективу, включає вивчення та оцінку всіх чинників, що впливають на господарські процеси підприємства. При цьому здійснюється не лише аналіз внутрішнього середовища підприємства, але й оцінка зовнішніх умов, тобто розгляд діяльності підприємства з позиції зовнішнього оточення.

Застосування системи стратегічного управління дає можливість своєчасно реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі, заздалегідь відстежувати та виявляти загрози з боку зовнішнього оточення і слабкі сторони у внутрішньогосподарських процесах, сприяє адаптації підприємства до цих змін.

Реалізація механізму стратегічного управління на даному етапі розвитку економіки країни є найбільш ефективним засобом для нормальної діяльності підприємства, оскільки дана система управління повною мірою відповідає реаліям ринкових відносин, що склалися, має безмежний набір можливостей і переваг. Однак існує низка обмежень на використання стратегічного управління, які вказують на те, що і цей тип управління, як і всі інші, не універсальний для будь-яких ситуацій і завдань.

Так стратегічне управління не дає точної та детальної картини майбутнього. Вироблювана стратегія майбутнього це лише сукупність побажань підприємству, яких воно прагне досягти, а не реальна картина майбутнього.

Оскільки стратегічне управління реалізується у довгостроковій перспективі, відповідно до його здійснення необхідні величезні зусилля та великі витрати часу та ресурсів. Тривалість процесу стратегічного управління та його трудомісткість говорить про зростання негативних наслідків помилок стратегічного передбачення.

Управління, яке ґрунтується на розробці стратегії, не можна звести до простого набору правил, процедур і схем; воно не має чіткої теорії, що визначає, що і як робити в конкретних ситуаціях або при вирішенні певних завдань. «Стратегічне управління» слід розглядати більше як певну філософію чи ідеологію бізнесу та менеджменту.

Аналіз внутрішнього середовища виявляє можливості та потенціал, на які може розраховувати підприємство в конкурентній боротьбі для досягнення своїх цілей. Цей аналіз також сприяє кращому усвідомленню цілей організації та дозволяє чіткіше сформулювати місію, визначаючи зміст і напрямки діяльності підприємства. Важливо пам'ятати, що організація не лише виробляє продукцію для зовнішнього середовища, а й забезпечує можливості для існування своїх членів, надаючи їм робочі місця, участь у прибутках та соціальні гарантії.

Визначення місії та цілей є важливим аспектом управління. Як уже зазначалося, одним із ключових завдань управління є підтримка балансу між входами та виходами організації. Однак не менш важливим є також встановлення балансу інтересів різних соціальних інститутів та груп людей, які зацікавлені у функціонуванні організації та впливають на характер, зміст і спрямованість її діяльності. Цей баланс інтересів визначає напрямок руху організації, її цільову орієнтацію, яка втілюється у місії та цілях.

Вибір стратегії є наступним етапом після визначення місії та цілей. На цьому етапі проводиться аналіз і приймається рішення про те, якими засобами підприємство буде досягати своїх цілей. Процес розробки стратегії вважається основою стратегічного управління. Визначення стратегії - це складання плану дій. Це ухвалення рішень стосовно того, що робити з окремими бізнесами чи продуктами, у якому напрямку розвиватися організації, а також яке місце займати на ринку.

Впровадження системи стратегічного управління на підприємстві дає змогу координувати всі наявні можливості та ресурси для досягнення поставлених цілей у довгостроковій перспективі, а також забезпечити виживання в умовах нестабільного конкурентного ринку. Це, в свою чергу, сприяє досягненню стабільного стану та підвищенню конкурентоспроможності підприємства.

МАРКЕТИНГОВІ КОМУНІКАЦІЇ В СИСТЕМІ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Болотова Т.М., к.е.н., доцент
ВСП Харківський торговельно-економічний фаховий коледж ДТЕУ
Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Маркетингові комунікації – це комплекс заходів, які забезпечують взаємодію підприємства з його цільовою аудиторією, партнерами, споживачами та суспільством загалом. Вони є невід'ємною частиною ефективного управління підприємством, адже дозволяють формувати позитивний імідж, збільшувати пізнаваність бренду та стимулювати попит на продукцію чи послуги.

Головними аспектами маркетингових комунікацій в системі ефективного управління підприємством, які потребують розгляду, є мета цих комунікацій, інструменти, етапи реалізації комунікаційної стратегії, роль в управлінні підприємством та переваги.

Метою побудови маркетингових комунікацій є формування попиту, інформування цільової аудиторії про товари та послуги, підтримка довгострокових стосунків із клієнтами та правління репутацією.

Для досягнення означеної мети можуть ефективно використовуватися такі інструменти маркетингових комунікацій, як Реклама, тобто створення іміджевих та інформаційних матеріалів у ЗМІ, соцмережах тощо; зв'язки з громадськістю -

організація заходів, співпраця зі ЗМІ, ведення корпоративних блогів; прямий маркетинг через електронну пошту, смс, персоналізовані пропозиції; продажі через особистий контакт, що дуже важливо для B2B; Інтернет-маркетинг - SEO, контекстна реклама, SMM; просування продажів – вже традиційні акції, знижки, бонуси.

Обов'язковими етапами реалізації комунікаційної стратегії є аналіз ринку та аудиторії, визначення цілей комунікацій, розробка ключових повідомлень та вибір каналів комунікації, реалізація стратегії, моніторинг та оцінка ефективності.

Розглянемо роль маркетингових комунікацій в управлінні підприємством. Вона полягає в глибокій інтеграція процесів через налагодження зв'язку між відділами маркетингу, продажів, виробництва. Завдяки маркетинговим комунікаціям відбувається підтримка прийняття рішень, бо інформація від комунікаційної системи впливає на розробку продукту, ціноутворення та вибір стратегічних напрямків; відбувається посилення конкурентоспроможності.

Отже, однозначними перевагами ефективних маркетингових комунікацій можна назвати такі:

- зростання лояльності клієнтів;
- поліпшення фінансових показників;
- швидка адаптація до змін ринку;
- підвищення продуктивності внутрішніх процесів.

Таким чином, слід відзначити, що у сучасному світі інтегровані маркетингові комунікації набувають важливості, об'єднуючи різні канали та інструменти для досягнення максимальної синергії. Сучасна ефективна комунікаційна стратегія повинна бути динамічною, адаптуючись до нових тенденцій, таких як діджиталізація, автоматизація та екологічність.

СВІТОВИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ ДЛЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНЬОГО КОМПЛЕКСУ

Вербицька В.І., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
Болдовський В.М., к.т.н., доцент
Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Циркулярна економіка в сучасному світі знаходить своє застосування в багатьох галузях промислових комплексів: автомобільна промисловість, виробництво хімічного та медичного обладнання, фармацевтика та багато іншого.

Розглядаючи промислові комплекси, можна сформулювати три основні підходи для замкнутого характеру ланцюга постачання [1].

1. Технічне обслуговування – проведення захисних робіт для продовження терміну служби продуктів

2. Повторне використання продукції - повторне застосування продукції

3. Рециклювання - відновлення, переробка.

Сфера автомобілебудування є великим кластером промисловості. Також значний кластер належить і будівництву, у тому числі і дорожньо-будівельному виробництву. Ці дві сфери виробництва, разом із підприємствами, що обслуговують та забезпечують експлуатацію автомобільних доріг, входять д складу автомобільно-дорожнього комплексу [2].

За даними досліджень [3], використання замкнутого характеру циркулярної економіки в автомобілебудуванні принесе такі результати:

– економія на споживанні сировини та ресурсів (98%);

- економія на споживанні енергетичних запасів (83%);

- скорочення викидів вуглекислого газу (87%);

- зменшення собівартості кінцевих продуктів (40%).

Розглянемо конкретні приклади застосування принципів циркулярної економіки в автомобілебудуванні у світовому досвіді.

Застосування пункту «технічне обслуговування», проведення ремонтних робіт насамперед дозволяє продовжити термін служби транспортних засобів, збільшити життєвий цикл цього продукту. Сюди можна віднести й інші сфери промислових комплексів, як-от компаній із виробництва електроніки, промислового устаткування тощо.

Розробки компанії BMW спрямовані на рециклювання та підвищення швидкості демонтажу автомобіля та сортування матеріалу, технології швидкого вилучення автомобільних рідин, відключення подушок безпеки. Крім того, всі елементи та матеріали для якісного сортування мають спеціальне маркування.

Також одним із найбільших прикладів є Jaguar Land Rover. JLR є найбільшим у Великій Британії виробником автомобілів. Незважаючи на те, що ця компанія асоціюється з великими, важкими, енерговитратними автомобілями, вона робить значні успіхи у реалізації програми відповідального бізнесу. У 2015 році JLR отримала Queen's Award for Enterprise in Sustainable Development і була визнана найвідповідальнішою компанією 2013-14 років. JLR ставить перед собою завдання зниження негативного впливу їх автомобілів на навколишнє середовище, включаючи процес експлуатації та знищення.

Також необхідно відзначити практику компанії Toyota у формуванні системи ощадливого виробництва, орієнтованого на постійне підвищення ефективності використання ресурсів, скорочення будь-яких форм відходів та максимізацію матеріаломісткості та енергоефективності. Ощадливе виробництво зараз стало практично синонімом Toyota і ToyotaProductionSystem (TPS). TPS - це виробнича система, головною ідеєю якої є повна ліквідація всіх відходів, яка торкається всіх аспектів виробництва [3].

Говорячи про промислові комплекси, також можна відзначити і галузь інформаційних технологій, де, незважаючи на те, що основним завданням є розробка програмного забезпечення тощо, також присутня експлуатація

обладнання та інших продуктів, використання яких у промислових масштабах може бути розглянуте з погляду принципів циркулярної економіки. Компанія Cisco приділяє велику увагу утилізації подібного обладнання, відходи від якого щодня збільшуються з досить великою швидкістю. В компанії впроваджуються принципи виготовлення електронних пристроїв безпосередньо з повторним використанням сировини (або вторинної сировини). Іншими словами, продукція сфери інформаційних технологій виробляється таким чином, що і виріб, і упаковка практично на 100% можуть бути використані як вторинна сировина [1,3].

Для підприємств, що входять до складу автомобільно-дорожнього комплексу України, в практичному сенсі перехід до моделі циркулярної економіки є особливо актуальним, насамперед внаслідок значних обсягів відходів, що утворюються у виробничий сфері, та які значно перевищують параметри, властиві виробництву розвинутих зарубіжних країн.

Література:

1. Automotive Parts Remanufacturing Market: Global Industry Analysis and Forecast 2016–2024. Persistence Market Research. 2015. URL: http://www.persistencemarketresearch.com/market-research/automotive-parts-remanufacturing-market.asp (дата звернення 14.11.2024)

2. Вербицька В.І., Бредіхін В.М. Узагальнення визначення автомобільно-дорожнього комплексу для організації обліку. International scientific conference «Information technologies and management in higher education and sciences» : conference proceedings (November 28, 2022. Fergana, the Republic of Uzbekistan). Part 1. Riga, Latvia : Baltija Publishing‖, 2022. 392 pages. (С. 181-185)

3. Business models for shared value. Florian Lüdeke-Freund, Lorenzo Massa, Nancy Bocken, Alan Brent, Josephine Musango. 2016.

ПІДПОРЯДКОВАНІСТЬ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ ІНШИМ ВИДАМ СТРАТЕГІЙ ПІДПРИЄМСТВА

Водолажська Т.О., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Сьогоденним ключовим завданням установ, організацій, підприємств є проєктування та досягнення стратегічного їх розвитку через провадження стратегічного управління. Першорядними інструментами стратегічного управління підприємствами є безпосередньо стратегії, певна множина яких утворює їх набір. При цьому всі стратегії підприємства мають розроблятися на відповідному ієрархічному рівні, бути взаємопов’язаними, взаємоузгодженими та не суперечити змісту одна одної. Забезпечення розроблення певною компанією дієвого набору стратегій передбачає, насамперед, з'ясування чіткого місця та підпорядкованості кожної з них.

Об'єктом даного наукового дослідження є стратегії розвитку персоналу, оскільки в стратегічному значенні саме працівники/персонал організацій уособлюють їх вирішальний ресурс. Зміцнення, посилення та нарощування трудового потенціалу підприємств є невід'ємним завданням компаній, які мають за мету досягнення більш високих конкурентних позицій та процвітання. Для успішного виконання окресленого завдання складаються та реалізуються стратегії розвитку підприємств загалом, та їх персоналу, зокрема [1-3].

Для формування ефективної стратегії розвитку персоналу початковим завданням є встановлення її місця та залежності (підлеглості) від усіх інших стратегій підприємства, включених до стратегічного набору.

Відповідно традиційній загальновідомій ієрархії фахівці зі стратегічного управління упорядковують стратегії за трьома рівнями, як-от:

1. Рівень – загальна корпоративна стратегія управління компанією;

2. Рівень – ділові стратегії (бізнес-стратегії);

3. Рівень – функціональні стратегії (інноваційна, маркетингова, логістична, фінансова, управління персоналом тощо).

Відповідно множину питань щодо роботи з працівниками (персоналом) підприємства окреслює саме стратегія управління персоналом. Для цього у її складі виокремлюють складові - підвиди, так звані інструментальні або оперативні стратегії управління персоналом. У більшості випадків їх типологія відповідає основним функціям управління персоналом, зокрема : планування потреби з персоналі, набір та звільнення, мотивація, розвиток, навчання, стимулювання, адаптація, оцінювання, контроль роботи і т.д. [4].

Серед цього переліку присутня кадрова функція з розвитку персоналу, що підтверджує : відповідна стратегія розвитку персоналу є однією із сукупності інструментальних стратегій управління персоналом організації, що уточнює та конкретизує дії і рішення загальної стратегії управління персоналом відносно його розвитку, опрацьовуючи численні процеси, що включать питання підготовки співробітників; їх професійного, соціального, особистого розвитку; побудову кар’єри; планування кадрового резерву та множину інших [5].

Отже, стратегія розвитку персоналу формується відповідно до цілей та змісту загальної стратегії управління персоналом, що підпорядковується своєю чергою стратегії виду бізнесу, що будується за основною метою та принциповими положеннями загальної корпоративної стратегії компанії.

При цьому однозначно з'ясовується та підтверджується підпорядкованість стратегії розвитку персоналу не лише корпоративній стратегії, а й бізнес-стратегії підприємства.

Варто відзначити необхідність розроблення окремих стратегій розвитку персоналу для різних його категорій, оскільки для них можуть бути обрані та сформульовані відмінні цілі щодо розвитку [6].

Такий затребуваний нині індивідуалістичний підхід дозволяє точно визначити та зосередити увагу на тих аспектах і напрямках розвитку працівників, які збігаються із актуальними ринковими тенденціями, викликами і вимогами, забезпечуючи виконання спільних та індивідуальних завдань, що потребують

врахування. Окреслений підхід дозволяє співробітникам посилити рівень власної компетентності в тій чи іншій сфері і досягти успіху [7].

Література:

1. Вороніна В. Л., Горопашна А. В., Стовбун Д. Е. Стратегія розвитку персоналу в системі стратегічного менеджменту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. № 36. С. 46-50. URL : http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/36_2021ua/10.pdf

2. Ведерніков М. Д., Чернушкіна О. О., Волянська-Савчук Л. В., Зелена М. І., Базалійська Н. П. Стратегічний hr-менеджмент в умовах розвитку сучасного підприємства. *Збірник наукових праць ЧДТУ*. 2020. № 59. С. 52-64. URL : https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/1958?locale=ru

3. Мільнушкін К. В. Стратегічні аспекти управління персоналом в конкурентних умовах. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки.* 2024. № 1 (73). С. 44-49. URL : https://journals.maup.com.ua/index.php/economics/article/view/2877/3332

4. Криворучко О. М., Водолажська Т. О. Управління персоналом підприємства : навч. посіб. Харків : ХНАДУ, 2014. 204 с.

5. Федоришина Л., Герасимчук Л. Розвиток персоналу в системі менеджменту підприємства. *Modeling the development of the economic systems.* 2023. № 2, P. 189–196. URL : https://mdes.khmnu.edu.ua/index.php/mdes/article/view/201

6. Таран О. М., Сербін В. В. Стратегія розвитку персоналу : сучасні тренди та технології. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. № 5 (5). С. 714-723. URL : http://perspectives.pp.ua/index.php/sni/article/view/14684/14754

7. Якимова Н. С., Марценюк О. В., Мойсєєва В. О. Удосконалення системи розвитку персоналу на підприємстві. *Економіка і суспільство*. 2021. № 32. URL : https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/743

НАДАННЯ ЖИТЛОВИХ ПОСЛУГ ПРИВАТНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УКРАЇНІ

Гетьман О.О., канд. екон. наук, доцент,
Білецький Д. О.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Управління будинками та житловими комплексами є важливим аспектом забезпечення комфортних умов для мешканців.. Ці послуги надаються переважно приватними компаніями та не лише покращують якість життя населення, а й забезпечують безпеку та ефективність використання ресурсів у будинках.

Багатоквартирні будинки потребують постійного нагляду за технічним станом, своєчасного проведення ремонтних робіт та забезпечення безпеки. Управління будинками включає в себе контроль за справністю систем опалення,

водопостачання, а також організацію пожежної безпеки. Кваліфіковане управління дозволяє уникнути аварійних ситуацій та створити сприятливі умови для проживання. Одним із важливих аспектів управління будинком є підтримка чистоти та порядку на прибудинковій території. Регулярне прибирання, висадка зелених насаджень, утримання дитячих майданчиків і місць для відпочинку – все це сприяє комфортному перебуванню мешканців на території їхнього дому. Професійні приватні компанії з управління будинками забезпечують регулярне виконання таких завдань [1].

Залучення професійних управлінців дозволяє створити більш комфортні умови для мешканців, забезпечуючи їм зручний доступ до різноманітних послуг. Це може включати організацію заходів для розвитку громади, створення сприятливого соціального середовища та взаємодії між сусідами. Залучення професіоналів також допомагає організувати своєчасне реагування на запити мешканців.

Отже, надання послуг з управління будинками є необхідним для забезпечення стабільного та комфортного проживання в багатоквартирних будинках. Ці послуги охоплюють широкий спектр завдань, від технічного обслуговування до фінансового та юридичного супроводу.

Але, підприємства, що надають житлові послуги з управління будинками в Україні добре розуміють та намагаються розв'язати соціальну проблему, що пов'язана з відсутністю на теперішній час багатоповерхового будівництва та програм реновації житлового фонду малих населених пунктів України, що є вельми зношеним [2]. Єдиний можливий шлях – це надання якісних послуг щодо експлуатації та поточного ремонту внутрішньобудинкових систем та конструктивних елементів будинків, особливо там, де послуги не надавались раніше внаслідок відсутності відповідного рішення з боку мешканців будинків.

Саме наявність відповідного рішення з боку співвласників будинків дозволить надавати підприємству якісні послуги з експлуатації та ремонту, зокрема в будинках, де вони не надавались раніше.

Підвищення якості надання послуг щодо управління багатоквартирними будинками в частині обслуговування внутрішньобудинкових мереж, прибирання прибудинкової території, підвалів та сходових клітин, ремонт спільного майна співвласників багатоквартирних будинків дозволить підвищити рівень оплати за надані послуги, зокрема шляхом долучення до роботи ініціативних груп.

Ініціативна група – це група представників багатоквартирного будинку, що сформована для підготовки загальних зборів співвласників будинку та оформлення відповідної документації [3].

Вказані дії дозволять отримати додатковий дохід та впровадити новий напрям діяльності – надання послуг юридичним особам щодо експлуатації мереж будинків, поточного ремонту, прибирання приміщень та території, інших послуг, при цьому теж отримати додатковий дохід.

Отриманий прибуток дозволить підприємству значно не підвищувати тарифи для населення, що розв'язує соціальну проблему.

Література:

1. Аванесова Н.Е., Гетьман О.О.,Челапко Д.В. Концепція стратегічного управління багатоквартирними будинками. Сучасне управління: ризики, виклики, безпека, перспективність використання та проблеми впровадження в державному та приватному секторах економіки: колективна монографія/ Загальна редакція д-ра екон. наук, професора Н.Е. Аванесової. Харків: ФОП Панов А.М., 2021. С. 478-497. ISBN 978-617-7947-68-3. https://kmpa.kh.ua/files/monographies/2021/Сучасне_управління_ризики_виклики_безпека_перспективність_використання_та_проблеми_впровадження_колективна_монографія.pdf

2. Гетьман О. О., Криворучко Г. В. Проблемні аспекти договірних відносин у сфері управління багатоквартирними будинками України. *The XV International Science Conference «Trends in the development of practice and science»* : abstracts of int. scient. and pract. conf., Oslo, Norway, December 28 – 31, 2021. P. 167-170. URL: https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2021/12/TRENDS-IN-THE-DEVELOPMENT-OF-PRACTICE-AND-SCIENCE.pdf

3. Гетьман О. О., Жиліна А. А., Міщенко Б. В. Організаційний дизайн у галузі управління багатоквартирними будинками : proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference «Global Approach to Scientific Research», Salvador, Brazil, December 4-5, 2021. Salvador, Brazil: Ramalhete, 2021. P. 69-74. URL: https://www.interconf.top/documents/2021.12.4-5.pdf

САМОМЕНЕДЖМЕНТ ЯК КЛЮЧОВИЙ НАВИК ЛІДЕРСТВА У ПРОЄКТНИХ КОМАНДАХ

Кирчата І.М., к.е.н., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Самоменеджмент, або здатність людини управляти своїм часом, енергією, ресурсами та емоціями, стає однією з основних навичок лідерів у сучасному світі. В умовах глобалізації та стрімкого розвитку технологій, організації стикаються з багатозадачністю, невизначеністю та високими очікуваннями щодо результатів. Лідери проєктних команд, котрі володіють навичками самоменеджменту, здатні забезпечити успішне виконання проєктів, оскільки вони вміють зосередитися на цілі, ефективно керувати собою та мотивувати команду.

Самоменеджмент є процесом свідомого керування собою та своїми діями для досягнення поставлених цілей. Він включає навички планування, постановки пріоритетів, управління часом, контролю емоцій та розвиток особистої стійкості. У контексті лідерства, особливо у проєктних командах, це стає основним фактором успіху, адже лідери мають здатність до саморегуляції, яка допомагає їм залишатися продуктивними та позитивними навіть у стресових умовах.

Лідери проєктів, які володіють навичками самоменеджменту, проявляють такі риси:

- планування та організація (успішний лідер здатний ставити реалістичні цілі та організовувати робочі процеси. Це передбачає вміння визначати пріоритети, розподіляти ресурси та уникати марнотратства);
- управління часом (здатність ефективно використовувати час дозволяє лідерам уникати прокрастинації та контролювати дедлайни);
- емоційна стабільність (управління емоціями є критичним для підтримки позитивного настрою в команді. Лідери, які контролюють свої емоції, швидше долають стрес, знижують рівень конфліктів та створюють сприятливий робочий клімат);
- мотивація та самодисципліна (лідери із розвиненим самоменеджментом мають високу мотивацію та дисципліну, що є запорукою їхньої стійкості та відданості справі.

Навички самоменеджменту безпосередньо впливають на командну динаміку та успіх у виконанні проєкту. Лідер, який володіє самоменеджментом, здатен створювати стабільну атмосферу, підтримувати командний дух та стимулювати ініціативу. Він демонструє приклад продуктивності та саморегуляції, надаючи команді необхідний орієнтир. Завдяки чіткому розподілу обов'язків та розумному використанню ресурсів такі лідери досягають ефективних результатів, що позитивно впливає на загальну продуктивність.

Самоменеджмент у сучасному світі стикається з численними викликами. Один із головних викликів — це великий потік інформації, який потребує швидкої обробки та прийняття рішень. Також до викликів можна віднести високу конкуренцію, потребу в інноваціях, ризик вигоряння та необхідність у балансі між особистим життям та роботою. Лідери, які володіють самоменеджментом, мають здатність ефективно вирішувати ці проблеми, оскільки вони усвідомлюють свої обмеження та вміють правильно розподіляти навантаження.

Для того щоб розвинути навички самоменеджменту, лідери можуть скористатися наступними методами:
- постановка чітких цілей (визначення чітких і досяжних цілей допомагає уникнути стресу та сприяє зосередженню на пріоритетах);
- використання планувальників та додатків для управління часом (інструменти, як-от календарі та трекери, допомагають контролювати розподіл часу та уникати затримок у роботі);
- розвиток емоційного інтелекту (емоційний інтелект допомагає розпізнавати та управляти власними емоціями та емоціями інших людей);
- баланс між роботою та особистим життям (для збереження мотивації важливо забезпечити баланс, оскільки перевтома та вигоряння знижують продуктивність).

Самоменеджмент сприяє розвитку лідерських якостей, оскільки він допомагає лідерам не лише організовувати себе, а й служити прикладом для інших. Лідер, який демонструє стійкість, впевненість у собі та позитивний настрій, має більшу довіру з боку команди. Такий лідер вміє керувати своєю поведінкою, планувати та досягати результатів, що робить його ефективним лідером у будь-яких умовах.

Самоменеджмент — це ключова навичка, яка відрізняє успішного лідера проєктної команди від посереднього. Завдяки вмінню керувати собою, лідери створюють ефективні команди, досягають високих результатів та забезпечують стійкість проєктів. У сучасних умовах, коли швидкість змін лише зростає, здатність до саморегуляції стає не лише важливою, а й обов'язковою рисою лідерів, що прагнуть досягти успіху в управлінні проєктними командами.

Таким чином, розвиток самоменеджменту — це шлях до ефективного лідерства та створення успішних проєктів.

ПІДХОДИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКОВИХ ПРОЦЕСІВ У МАРКЕТИНГОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АГРОБІЗНЕСУ

Кривошей О.В., аспірант
Національний університет біоресурсів та природокористування України

Актуальність теми вдосконалення облікових процесів у маркетинговій діяльності агробізнесу обумовлена динамічними змінами умов ринку, зростанням конкуренції та необхідністю підвищення ефективності управління агропромисловими підприємствами. У сучасному світі агробізнес грає важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки, що вимагає застосування новітніх підходів до організації облікових процесів.[1]

Сучасний стан облікових процесів в агробізнесі характеризується інтеграцією цифрових технологій, автоматизацією рутинних операцій та необхідністю адаптації до глобальних тенденцій сталого розвитку. Однією з ключових проблем залишається недостатній рівень обліку витрат, пов'язаних із маркетинговою діяльністю, що ускладнює формування обґрунтованої стратегії просування продукції. Основним напрямом вдосконалення облікових процесів у маркетинговій діяльності агробізнесу є впровадження автоматизованих систем обліку, які дозволяють забезпечити точність і оперативність аналізу даних[2].

Застосування сучасних CRM-систем (Customer Relationship Management) надає можливість відслідковувати ефективність маркетингових кампаній, оцінювати рентабельність інвестицій та оптимізувати витрати. Варто також відзначити значення стандартів сталого розвитку, зокрема ESG-критеріїв (екологічні, соціальні та управлінські аспекти), які дедалі частіше інтегруються в облікові процеси. Орієнтація на сталий розвиток дозволяє агропідприємствам отримати конкурентні переваги та підвищити лояльність споживачів[3].

Розвиток облікових процесів у маркетинговій діяльності агробізнесу тісно пов'язаний із загальною еволюцією аграрного сектора. У першій половині XX століття облік у сільському господарстві мав виключно статистичний характер, орієнтуючись на фіксацію врожайності, витрат на сировину та прибутків. Маркетинговий облік як окремий напрямок почав формуватися в другій половині століття, коли агропідприємства почали приділяти більше уваги просуванню продукції та конкуренції на ринку[1].

Поступове впровадження методів управлінського обліку в 1980-х роках дало змогу інтегрувати витрати на маркетинг у загальну систему аналізу фінансових показників. У XXI столітті ключовою тенденцією стало використання автоматизованих систем для обробки великих обсягів даних, що значно змінило підходи до організації обліку. Технології дозволили об'єднувати інформацію про виробничі витрати, маркетингові кампанії та рентабельність у єдину систему.

Агробізнес має низку специфічних характеристик, які впливають на організацію облікових процесів. Перш за все, це сезонність діяльності, яка визначає нерівномірність розподілу витрат та доходів протягом року. Наприклад, у період сівби або збору врожаю маркетингові витрати можуть суттєво зростати через активну рекламну діяльність і потребу у просуванні продукції. Природні фактори, такі як погодні умови або природні катаклізми, створюють значні ризики, які впливають на планування маркетингових стратегій. Важливою є також географічна прив'язка агропідприємств, яка ускладнює логістику та вимагає врахування додаткових витрат у маркетинговому обліку.

Ризики, пов'язані з коливанням цін на сировину та продукцію, також впливають на управлінські рішення в агробізнесі. Це ускладнює прогнозування ефективності маркетингових кампаній та потребує розробки спеціалізованих підходів до обліку витрат.

Традиційні облікові системи в агробізнесі мають низку недоліків. Одним із основних є низький рівень деталізації даних, що унеможливлює об'єктивну оцінку рентабельності окремих маркетингових заходів. Наприклад, витрати на рекламу часто обліковуються разом із загальними адміністративними витратами, що викривляє реальну картину[2].

Іншою проблемою є складність інтеграції даних із різних джерел. Часто облік у агропідприємствах ведеться вручну або з використанням застарілих програм, що створює проблеми під час аналізу великих обсягів інформації.

Прикладом може слугувати ситуація, коли аграрне підприємство витрачає значні кошти на рекламну кампанію нового продукту, але через відсутність належного обліку не може визначити її ефективність, що ускладнює прийняття подальших рішень.

Інтеграція Big Data у маркетингові процеси агробізнесу відкриває нові можливості для підвищення ефективності обліку. Використання аналітичних платформ дозволяє збирати, обробляти та аналізувати величезні масиви даних, включаючи інформацію про ринок, конкурентів, клієнтів та ефективність маркетингових заходів. Наприклад, аналіз продажів у реальному часі дає змогу оперативно коригувати рекламні кампанії та оптимізувати витрати.

Таким чином, впровадження новітніх технологій дозволяє аграрним підприємствам не лише вдосконалювати облікові процеси, а й підвищувати загальну ефективність маркетингової діяльності, що стає ключовим фактором їх конкурентоспроможності на ринку.

Література:
1. Орлов А. В. Маркетинговий облік: сучасні виклики та перспективи. Київ: Вид-во «Науковий світ», 2021. 340 с.
2. Петров, В. С., Сидоренко, І. М. Цифрові технології в агробізнесі: облік і аналіз. Харків: Вид-во «Університет», 2022. 256 с.
3. Звіт FAO. Сучасні підходи до управління агропромисловими підприємствами. 2023. URL: http://www.fao.org/agriculture/reports2023
4. Державна служба статистики України. Аналітичні огляди агропромислового сектору. URL: https://ukrstat.gov.ua

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНІ ОСНОВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

Мордовцев О.С., к.е.н., доцент
Клименко І.В., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

В рамках системи економічної безпеки підприємств паливно-енергетичного комплексу України доцільно створення інформаційної системи моніторингу для підвищення прозорості обороту паливно-енергетичних ресурсів в складі:

– електронні торгові майданчики;

– інформаційно-аналітичної системи підтримки прийняття управлінських рішень;

– системи електронного документообігу на основі електронного цифрового підпису;

– системи перевірки та акредитації виробників і постачальників паливно-енергетичних ресурсів, робіт і послуг, яка особливу увагу повинна звертати на виявлення їх зв’язків з державами ворогами України;

– системи узгодження послуг (зберігання, транспортування та ін.);

системи підготовки інфраструктурних проектів (нове будівництво, реконструкція, модернізація тощо) [1].

Під інтеграцією інформаційних потенціалів на основі раціоналізації інфраструктури системи державного управління в рамках єдиного для моніторингу з метою витіснення корумпованих менеджерів і власників компаній, що здійснюють операції обороту паливно-енергетичних ресурсів в паливно-енергетичного комплексі України розуміється їх об'єднання з метою використання наявних інформаційних, комунікаційних і обчислювальних потужностей, особливостей обробки та аналізу інформації. При цьому об'єднання інформаційних потенціалів передбачається на розподіленій системі серверів в рамках хмарних технологій, де для користувачів має бути забезпечений сетецентріческій характер єдиного інформаційного простору паливно-енергетичного комплексу України [2].

Єдині інформаційні системи, що здійснюють інформаційне забезпечення в паливно-енергетичного комплексу України відкривають перед підприємствами цієї сфери діяльності можливість переходу до сетецентричної моделі управління, яка ґрунтується на інтеграції інформаційних систем як частин єдиної «суперсистеми» [3]. При цьому в основі методології формування інформаційних систем лежить вже не тільки структурна і функціональна організація, а й конвергентні процеси в управлінській діяльності підприємств усіх форм власності. Тому можна стверджувати, що заходи щодо забезпечення економічної безпеки повинні бути вбудовані в систему заходів щодо підвищення результативності державного управління в паливно-енергетичного комплексу України [4].

Основні проблеми, які потребують рішень з боку державних органів влади можна структурувати наступним чином.

Перша група - проблеми державного та регіонального рівня, до яких відносяться наступні. а саме:

– недостатня координація та ефективність енергетичної політики на державному, регіональному та місцевому рівнях;

- недосконаліть і відставання напрацювання законодавчої бази і податкової політики у сфері обороту паливно-енергетичних ресурсів щодо вимог і умов розвитку світової економіки;

– відсутність ефективних механізмів і скоординованої системи державного моніторингу та контролю діяльності учасників ринку паливно-енергетичних ресурсів і послуг, яка обумовлена міжвідомчою роз'єднаністю контролюючих органів, прогалинами і розривами в існуючій системі контролю;

- застаріла для сучасного управління, система статистичних даних стану паливно-енергетичного комплексу України і ринку паливно-енергетичних ресурсів, яка потребує деталізованих достовірних показниках.

Друга група – внутрішні проблеми галузі, до яких відносять-

– недобросовісна конкуренція, що включає відсутність економічно обґрунтованих цін та корупцію у відносинах між підприємств паливно-енергетичного комплексу та споживачами паливно-енергетичних ресурсів;

– відсутність системних заходів, що забезпечують захищеність і підтримку підприємств паливно-енергетичного комплексу від спроб корпоративного поглинання з боку іноземних енергетичних корпорацій;

– значне зниження рівня професіоналізму управлінців, їх знання податкового та правового законодавства, які зумовлені приходом у галузь численних непідготовлених приватних підприємців та власників;

- скорочення ремонтно-технічної бази і, як наслідок, зниження рівня аварійно-технічної безпеки та погіршення екології.

Отже, вирішенні поставлених вище проблем стане відправною точкою для зміцнення економічної безпеки підприємств паливно-енергетичного комплексу України.

Література:

1. Мордовцев О.С. Аванесова Н.Е. Сергієнко Ю.І. Продовольча стратегія держави в системі національної економічної безпеки у воєнний час. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2022. № 10. DOI: https://doi.org/10.32702/2307 (дата звернення 01.11.2022).

2. Алєксєєва Я. Наукові засади визначення продовольчої безпеки. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 42. С. 100-107.

3. Гринишин В.Є. Методологічні основи дослідження продовольчої безпеки країни. *Економіка та держава*. 2020. № 2. С. 141-146.

4. Урба С. І. Теоретико-методичні засади оцінки продовольчої безпеки держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 25. Ч. 1. С. 106-111.

МОТИВАЦІЯ В СИСТЕМІ ЕФЕКТИВНОЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

Нестеренко В.Ю., к.е.н., доцент,
Бабій В.С., аспірант
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Мотивація є ключовим елементом у системі ефективної кадрової політики підприємства, оскільки саме мотивовані працівники сприяють досягненню стратегічних цілей, підвищенню продуктивності та конкурентоспроможності. Розглянемо основні аспекти впровадження мотивації в кадрову політику.

Роль мотивації в кадровій політиці розкривається у покращенні продуктивності, бо мотивовані працівники виконують свої обов'язки більш ефективно. Відповідно відбувається зменшення плинності кадрів через те, що високий рівень задоволення працею сприяє утриманню ключових фахівців. Одночасно відбувається розвиток корпоративної культури, бо стимулювання співробітників формує культуру співпраці, інновацій та взаємоповаги.

Елементами системи мотивації є матеріальна мотивація, яка передбачає конкурентну заробітну плату, премії та бонуси за досягнення ключових показників ефективності, соціальні пакети, тощо, а також нематеріальна мотивація - визнання досягнень, кар'єрне зростання і можливість розвитку та навчання.

В сучасній системі мотивації слід приділяти увагу також психологічній мотивації, яка може бути реалізована через залучення до прийняття рішень, підтримку з боку керівництва, забезпечення комфортних умов праці, тощо.

Розглянемо актуальні інструменти управління мотивацією на сучасному підприємстві. Ефективна мотивація має базуватися на об’єктивній оцінці ефективності працівників, яка повинна передбачати регулярний аналіз результатів праці та проведення індивідуальних зустрічей.

Окрім оцінювання працівників, ефективна система мотивації повинна базуватися і на опитуванні задоволеності працівників, тобто має відбуватися збір зворотного зв'язку від співробітників щодо умов праці, зарплати та корпоративної атмосфери. Також в цій системі має оцінюватися наявність та ефективність корпоративних заходів.

Розглянемо сучасні виклики та переваги мотивації в системі побудови ефективної кадрової політики підприємства. Серед викликів слід виділити такі, як невідповідність мотиваційних заходів очікуванням працівників, недостатній бюджет на матеріальні заохочення, відсутність чіткої системи оцінки результатів. В свою чергу, перевагами є підвищення лояльності працівників, посилення іміджу роботодавця, покращення фінансових і нефінансових показників діяльності підприємства.

Таким чином, ефективна система мотивації є важливим інструментом у побудові сильного колективу, який здатен долати виклики та забезпечувати стабільний розвиток підприємства.

ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ МАРКЕТИНГ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Прокопенко М.В., старший викладач
Харківський національний автомобільно – дорожній університет

Маркетинг, а точніше його ринкова орієнтація традиційно визначена як важливий внесок в результативність бізнесу. В той же час ряд дослідників виявили відсутність ринкової орієнтації та навичок у малому та середньому бізнесі (МСБ), що часто призводить до низького рівня продуктивності та підвищення ризиків банкрутства.

В цілому існує припущення, що практики та теоретики розвитку маркетингу майже повністю знехтували дослідженнями в інтерфейсі малого та середнього бізнесу/маркетингу.

Враховуючи важливість малого бізнесу для економіки, протягом останніх років спостерігався набагато більший рівень активності щодо маркетингу в МСБ, і це призвело до розвитку обсягу знань про малий та середній бізнес та притаманні їм маркетингові стратегії.

Проте більшість цих досліджень ґрунтувалися на дисциплінарних перспективах маркетингу та/або стратегії взагалі, тому актуальним є питання дискусії про маркетинг і ринкову орієнтацію малого та середнього бізнесу [1].

Визнання важливості взаємодії між підприємництвом і маркетингом призвело до пропозиції поняття «підприємницький маркетинг» (ПМ). Хоча деякі автори стверджують, що ПМ важливий для всіх організацій (великих і малих), існує загальне визнання того, що ця концепція особливо підходить для контексту малого бізнесу. У цьому контексті ПМ як концепція робить чітке твердження про підхід до маркетингу, прийнятий у МСБ, а також визнає необхідність розуміння

маркетингу в рамках ширшої концептуальної бази малого та середнього бізнесу та підприємництва.

Маркетинг МСБ активно досліджувався протягом останніх років, і це дослідження продемонструвало що малі та середні фірми демонструють іншу маркетингову поведінку, ніж великі фірми, і це формує основу для нового розділу теорії маркетингу. Спроби адаптувати та застосувати традиційні маркетингові моделі до малих і середніх підприємств були засновані на припущенні що основні принципи маркетингу, розроблені на великих підприємствах, є універсальними. Але практичний досвід показав, що це не так. Дослідження ринкової поведінки та опитування власників-менеджерів невеликих фірм виявили, що вони дуже часто негативно ставляться до традиційних маркетингових ідей.

Ринкова орієнтація МСБ надзвичайно сильно залежить від маркетингових знань підприємця або власника малого та середнього бізнесу, який, як правило, є фахівцем широкого профілю, а не володіє навичками менеджменту чи маркетингу [2].

Однак зараз є визнання того, що хоча підхід МСБ до маркетингу може не відповідати усталеним теоріям, успішні малі та середні підприємства можуть отримати вигоду з унікальних переваг «маленькості».

Ряд дослідників обґрунтували припущення, що маркетинг малого та середнього бізнесу був фактично підприємницьким маркетингом іншого «стилю», який характеризується низкою факторів що включають за своєю суттю неформальний, простий і хаотичний підхід.

Цей підхід є результатом різних факторів, зокрема:

- невеликий розміру;
- бізнес і маркетингові обмеження;
- вплив підприємця;
- відсутність формальних організаційних структур;
- відсутність офіційних систем комунікації і т.д. [3].

Ця форма маркетингу, як правило, реагує на конкуренцію та має опортуністичний характер. Він також, як правило, сильно залежить від політичних аспектів і можливостей генерування соціального капіталу.

Крім того, особисте спілкування, притаманне для малого та середнього бізнесу сприяє формуванню та створенню контактів із клієнтами. Рекомендації «з вуст в вуста» полегшуються завдяки використанню міжорганізаційних мережевих зв’язків і особистих контактних мереж.

Нещодавно підприємницький маркетинг (ПМ) визначили як «проактивну ідентифікацію та використання можливостей для залучення та утримання прибуткових клієнтів за допомогою інноваційних підходів до управління ризиками, залучення ресурсів та створення вартості».

Дослідники також вважають, що особливості ПМ є похідною від підприємницького мислення, підприємці є інноваційними, прорахованими на ризик, проактивними та орієнтованими на можливості.

Також поведінкові характеристики ПМ включають «маркетингову тактику, часто двосторонню» з клієнтами та «маркетингові рішення на основі щоденних контактів і мереж».

Дійсно, емпіричні дані свідчать про те, що існує суттєва кореляція між маркетинговою та підприємницькою орієнтаціями підприємства, причому обидві загалом відповідають за успіх бізнесу та його ефективність..

Можна зробити обґрунтований висновок: маркетинг може багато чого запропонувати для вивчення підприємництва у сфері малого та середнього бізнесу і, навпаки, підприємництво може розглядати маркетинг як ключову функцію фірми, яка може охоплювати інновації та творчість

Література

1. Гірченко Т. Д. Маркетинг: навчальний посібник. К.: ЦНЛ: Інкос, 2017. 255 с.

2. Войчак А. В. Маркетинговий менеджмент: підр. К.: КНЕУ, 2018. 268 с.

3. Котлер Ф., Армстронг Г. Основи маркетингу. Вільямс, 2020. 880 с.

YAŞIL MARKETİNQİN SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN GƏLƏCƏYİNƏ TƏSİRİ

Əzizli Nurlan Nizami oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti

“Yaşıl marketinq müasir bazarda xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bir fenomendir.

Bu konsepsiya artıq belə qaydalara əməl edən mövcud məhsulların yenidən marketinqinə və qablaşdırılmasına imkan verib. Bundan əlavə, yaşıl marketinqin inkişafı şirkətlər üçün məhsullarını ayrı-ayrılıqda brendləşdirməyə imkan qapılarını açdı, bəzilərinin yaşıl dostluğunu tərifləyərək, digərlərininkini görməməzliyə vurdu.

İstehlakçılar öz narahatlıqları ilə ətraf mühitlə bağlı məsələləri satın alma qərarlarına inteqrasiya etməkdə maraqlıdırlar ki, onlar tələb oluna biləcək hər hansı məhsul üçün marketinq strategiyasının prosesinə və məzmununa daxil olsunlar.

Bu yazıda bizneslərin yaşıl istehlakçılara, ətraf mühitdən narahat olanlara və bunun onların satınalma qərarlarına təsir etmə dərəcəsini necə artırdığı müzakirə edilir.

Amerika Marketinq Assosiasiyasına görə, yaşıl marketinq ekoloji cəhətdən təhlükəsiz olduğu güman edilən məhsulların marketinqidir.

Beləliklə, yaşıl marketinq məhsulun modifikasiyası, istehsal prosesində dəyişikliklər, qablaşdırma dəyişiklikləri, eləcə də reklamın dəyişdirilməsi daxil olmaqla, geniş fəaliyyət spektrini özündə birləşdirir.

Yaşıl marketinqi mahiyyətini müəyyən etmək sadə bir iş deyil. Burada ənənəvi marketinqə nisbətən mənalar kəsişir və bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edir; buna misal olaraq bu terminə əlavə edilən müxtəlif sosial, ekoloji və pərakəndə təriflərin mövcudluğu ola bilər.

İstifadə olunan digər oxşar terminlər ekoloji marketinq anlayışıdır.

Beləliklə, "Yaşıl Marketinq" məhsul və xidmətlərin istehsalı, istehlakı, qlobal istiləşmənin nəticələri, bioloji parçalana bilməyən bərk tullantılar, ətraf mühitə zərərli təsirlər haqqında artan məlumatlılıqla ətraf mühitə daha az zərər verən şəkildə baş verən vahid marketinq konsepsiyasına aiddir.

"Yaşıl"a keçid qısa müddətdə uzunmüddətli perspektivdə xərc baxımından bahalı görünsə də, bu, mütləq əvəzolunmaz və faydalı olacaq.

Resurslar məhdud və insan istəkləri qeyri-məhdud olduğu üçün marketoloqlar üçün müəssisənin məqsədinə çatmaq üçün olduğu kimi, resurslardan israf etmədən səmərəli istifadə etmək vacibdir.

Bütün dünyada istehlakçılar arasında ətraf mühitin qorunmasına maraq getdikcə artır.

İstehsalçıların əksəriyyəti ətraf mühitə uyğun məhsullar daha çox diqqət yetirirlər.

Onların əksəriyyəti ətraf mühitə uyğun məhsulların istifadəsinin təhlükəsiz olduğunu düşünür. Nəticədə, davamlı və sosial məsuliyyət daşıyan məhsul və xidmətlərin marketinqini hədəfləyən yaşıl marketinq yarandı.

İndi təkrar emal edilə bilən, toksik olmayan və ətraf mühitə uyğun məhsulların dövrüdür.

Bu, istehlakçıların ehtiyaclarını ödəmək və daha yaxşı qazanc əldə etmək üçün marketoloqlar üçün yeni mantraya çevrildi.

Yaşıl marketinq keyfiyyətli, performanslı və əlverişli qiymətə, eyni zamanda ətraf mühitə zərərli təsir göstərməyən məhsullara üstünlük verən müştəriləri məmnun etmək üçün məhsul və xidmətlərin inkişafı və onların təşviqi prosesidir.

Buraya məhsulun modifikasiyası, istehsal prosesinin dəyişdirilməsi, reklam, məhsulların ətraf mühitə zərərli təsirini, istehlakını, utilizasiyasını azaltmağa yönəlmiş qablaşdırma və s. məhsulun dəyişdirilməsi kimi geniş fəaliyyətlər daxildir.

Bütün dünyada şirkətlər məhsul və xidmətlərin iqlimə və digər ətraf mühitə təsirini azaltmağa çalışırlar

Yaşıl marketinq 1980-ci illərin sonu və 1990-cı illərin Ostində keçirilən ilk Ekoloji marketinq seminarından sonra ön plana çıxdı.

Bundan sonra yaşıl marketinqlə bağlı bir neçə kitab nəşr olunmağa başladı.

Joel makiyajına (təmiz texnologiya və yaşıl marketinq üzrə yazıçı, natiq və strateq) görə, yaşıl marketinq standartların olmaması və "Yaşıl"ın nədən ibarət olduğuna dair ictimai konsensusun olmaması səbəbindən bir çox problemlərlə üzləşir.

Peattie (2001) görə yaşıl marketinqin təkamülü üç mərhələdən ibarətdir.

Birinci mərhələ "Ekoloji" yaşıl marketinq adlanırdı və bu dövrdə bütün marketinq fəaliyyətləri ətraf mühit problemlərinə kömək etmək və ekoloji problemlərin həllini təmin etmək məqsədi daşıyırdı.

İkinci mərhələ "Ətraf mühit" yaşıl marketinq və diqqət mərkəzində idi

Üçüncü mərhələ "Dayanıqlı" yaşıl marketinq idi. 1990-cı illərin sonu və 2000-ci ilin əvvəllərində tanınmağa başladı.

Ədəbiyyat:

1. Mishra P., Sharma P. Green marketing: Challenges and opportunities for business. *BVIMR Management Edge*. 2014. №*7*(1).
2. Dangelico R. M., Vocalelli D. "Green Marketing": An analysis of definitions, strategy steps, and tools through a systematic review of the literature. *Journal of Cleaner production*. 2017*165*. P. 1263-1279.
3. Peattie K. Green marketing. *In The marketing book*.2016. P. 573-597. Routledge.

MARKETİNQ KONSEPSİYASININ TURİZM BAZARININ VƏZİYYƏTİNİN TƏDQİQİNDƏ ROLU

Kərimova Mehriban Allahverən qızı, baş müəllim
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Konyunktura (vəziyyət) - bazarda müəyyən vaxtda turizm xidmətlərinə tələb və təklifin nisbətini müəyyən edən amillərin və şəraitin qarşılıqlı nəticəsi kimi iqtisadi vəziyyətdir. Vəziyyətin öyrənilməsi zərurəti müasir marketinqin mahiyyəti, onun bazarın tələbatının öyrənilməsi istiqamətində əks olunması ilə müəyyən edilir. Bu cəhətdən vəziyyətin qiymətləndirilməsi təkcə bazarın deyil, bütövlükdə marketinq tədqiqatlarının təhlilidir. Ona görə ki, vəziyyət müəssisənin bütün mar-ketinq fəaliyyətinin məzmununa, onun bazarda mövqeyinə mühüm təsir göstərir. Vəziyyətin araşdırılması prosesində müəssisə bazarda obyektiv imkanlar əldə etmək imkanına malik olur. Bu isə inkişafı proqnozlaşdırmağa, rəqabətdə üstünlük qazanmağa, kommersiya riskini azaltmağa, özünə uyğun bazar seqmenti seçiminə, optimal qiymət səviyyəsi təyin etməyə imkan verir. Bazarın vəziyyəti müxtəlif amillərin təsiri altında formalaşan və dəyişən kəmiyyət, keyfiyyət göstəriciləri sistemi ilə səciyyələnir. Vəziyyətə təsir edən kəmiyyət, xüsusilə keyfiyyət göstə-ricilərini qiymətləndirmək üçün təsnifatlaşdırılır.

İstehsalın iqtisadi dövriliyi ilə əlaqədar vəziyyət yaradan bütün amillər iki əsas qrupa bölünür: dövri (böhran, depressiya, dirçəlmə, artım və s.) və qeyri-dövri (ETT, iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və s.). Dövri və qeyri-dövri amillərin bazarın vəziyyətinə təsirinin nisbəti dəyişkən xarakter daşıyır. Müxtəlif dövrlərdə bu və ya digər amillər aparıcı rol oynaya bilər [2].

Davamiyyət təsirinə görə vəziyyət yaradan amillər ayrılır: uzunmüddətli (8-10 ildən çox), ortamüddətli (2-8 il) və qısamüddətli (bir neçə həftədən 2 ilədək). Uzunmüddətli inkişaf tendensiyası bazarın vəziyyətinin proqnozlaşdırılması üçün real təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Vəziyyətin ortamüddətli dəyişməsi dövri amil-lərdən asılıdır. Bazar vəziyyətinin qısamüddətli dəyişməsi siyasi və sosial müna-qişələr, təbii fəlakətlər, hökumətin müxtəlif tədbirləri və s. amillərlə izah olunur.

Turizm bazarında vəziyyət yaradan qısamüddətli amillər sırasında mövsü-milik mühüm rol oynayır. Mövsiimiliyin təsirilə tələb və təklifin il ərzində daim dəyişməsi müşahidə edilir. Turizmdə mövsimiliyin xüsusiyyətlərinə aiddir:

- Turizmin müxtəlif növlərinin olması. Məsələn, dərketmə turizmi üçün mövsümi dəyişiklik rekreasiya turizmi ilə müqayisədə az rol oynaması ilə səciyyələnir. Sağlamlıq və işgüzar turizmdə tələbatda mövsümi fərq böyük əhəmiyyət kəsb etmir.
- Müxtəlif turizm regionları üçün mövsümi müxtəlifliklə bağlı olan tələbatın müxtəlif formaları. Ona görə turizm tələbatının xüsusiyyəti haqda ayrı-ayrı yaşayış məntəqəsi, rayon, ölkə, dünya miqyasında baxılmalıdır. Statistik məlumatlara görə Avropada turist səfərlərinin yarısı yay mösümüntin 2 ayına təsadüf edir. İqlimin komponentlərində illik dəyişikliklərin az olduğu ölkələrdə turizmdə mövsümilik nəzərə çarpmır.
- İqliın, sosial və psixoloji xarakterli amillərin təsiri böyükdür.

İqlim amilləri onunla izah olunur ki, dünyanın əksər regionlarında səyahət, istirahət, müalicə, idmanla məşğul olmaq ilin aylarından asılı olaraq fərqlidir. Sosial amillər ona əsaslanır ki, məktəblilərin əksəriyyətinin tətili əsasən yay ayla-rına təsadüf edir. Ona görə də valideynlər məzuniyyətlərini yay aylarında götür-məyə və ailəvi istirahət etməyə maraqlı olur. Digər tərəfdən, Avropa ölkələrində turizm səfərlərinə tələbatın artması iyul-avqust aylarında bəzi müəssisələrin təmirə dayandırılması ilə bağlıdır.

Qabaqcadan xəbərvermə dərəcəsinə görə vəziyyət əmələ gətirən amillər proqnozlaşdırılan və proqnozlaşdırılmayan amillərə bölünür. Qabaqcadan xəbər verilən amilləri qabaqcadan görmək və qiymətləndirmək mümkündürsə, təsadüfi amilləri əvvəlcədən qiymətləndirmək mümkün olmur [1].

Vəziyyətin öyrənilməsinin əsas məqsədi həm də proqnozun dəqiqliyi və düzgünlüyüdür. Bu məqsədin həllinə bazarın öyrənilməsinə kompleks yanaşmaqla, onun fəaliyyət şəraiti və amillərin tam hesaba alınması ilə nail olmaq mümkündür. Turizm bazarının vəziyyəti aşağıdakı əsas göstəricilərlə səciyyələnir:

- bazarın miqyası;
- bazarın balanslaşma dərəcəsi;
- qiymətlərin səviyyəsi;
- bazarm tipi;
- bazarm dinamikliyi;
- rəqabət mübarizəsinin gücü və miqyası ;
- hökumətin bazarı tənzimləmə dərəcəsi;
- bazara çıxışda maneələr;
- turizm xidmətlərini realizə etmək üçün kommersiya şəraiti;
- tələbatda mövsümi dəyişikliklər və s.

Bazarın vəziyyətinin qiymətləndirilməsi bazar indikatorları əsasında aparılır. Bazar indikatorlarına daxildir: turizm xidmətləri təklifi; satış həcmi; qiymətlər; gəlir (rentabellik). Çox vaxt indikatorlar statistik göstəricilər deyil, onların artım tempi (dinamiklik indeksi) sayılır.

Bazarın vəziyyətinin tədqiqində zəruri sayılır:

- bazarda baş verən iqtisadi hadisələrin qarşılıqlı əlaqə və asılılığının nəzərə alınması;
- ardıcıl müşahidə aparılması;

- bazarın öyrənilməsində müəyyən ardıcıllığa riayət edilməsi: hazırlıq mərhələsi, vəziyyətin inkişafına cari nəzarət, vəziyyət haqda məlumatların təhlili, vəziyyətin proqnozunun hazırlanması.

Vəziyyətin səciyyəvi xüsusiyyəti, həm də onun dinamikliyidir. Ona görə bazarın öyrənilməsində təkcə bu və ya digər anda bazarın vəziyyətinin müəyyən edilməsi deyil, həm də onun gələcək inkişafını xarakterizə etmək – proqnozlaşdırmaq-dır. Bazarm öyrənilməsində marketinq tədqiqatlarının ardıcıl aparılmasına ehtiyac böyükdür. Çünki, Azərbaycanda əhalinin yaşayış tərzində, turizm xidmətlərinə olan tələbatında dəyişikliklər aydın nəzərə çarpır [3].

Vəziyyətin proqnozu bazarın perspektiv inkişafını qiymətləndirməyə imkan verir və turizm müəssisələrinin fəaliyyətinin taktika və strategiyasının işlənilmə-sinin əsası sayılır. Proqnozun keyfiyyəti proqnozun nə qədər dərindən və kompleks aparılması, konyunkturanı (vəziyyəti) formalaşdıran amillərin qiymətləndirilməsi və inkişafı ilə izah olunur. Turizm bazarının gələcəkdə vəziyyətinin mümkünlüyü-nün elmi əsaslandırılmış təklifləri kimi proqnoz xüsusiyyətlərinə aiddir:

- ehtimal (mümkünlük) xarakteri (proqnozlaşdırma bazarda gələcək vəziy-yətə xas olan qeyri-müəyyənliyi tam aradan qaldırmaq iqtidarında deyil);
- alternativlik (bu və ya digər vəziyyət əmələgətirən amillərin üstünlüyündən asılı olaraq mümkün inkişaf variantlarının hazırlanmasının zəruriliyi).

Turizm bazarının vəziyyətinin proqnozlaşdırılmasının əsas prinsiplərinə aid-dir:

- sistemlilik, yəni, vəziyyət əmələ gətirən amillərin qarşılıqlı əlaqəsinin maksimal dərəcədə nüimkiin qeydiyyatı;
- optimallaşdırma, yəni, məntiq əsasında amillərin qarşılıqlı əlaqəsini təhlil etmək;
- proqnozlaşdırma üçün seçim bazası, yəni bazarda ekstrimal vəziyyəti sə-ciyyələndirən məlumatların nəzərə alınması;
- diskont etmək, köhnələrlə müqayisədə yeni informasiyanın üstünlüyünü müəyyən etmək.

Konyuktur proqnozlar qısa, orta, uzunmüddətli olur. Müəssisənin operativ tələbatı üçün işlədilən proqnozlar adətən qısamüddətli olur. Bəzi hallarda orta və uzunmüddətli proqnozların təkmilləşdirilməsinə zərurət yaranır. Bu, müəssisənin gələcək inkişafının strategiyasının formalaşması ilə bağlı olur. Belə vəziyyətdə alı-nan qiymət hər şeydən əvvəl orta xarakter daşıyır və bazar proseslərinin ümumi meylini proqnozlaşdırır.

Bazarın öyrənilməsində mühüm vəzifələrdən biri onun tutumunun müəyyən edilməsidir. Bu göstərici konkret bazarda prinsipial işləmək imkanını nümayiş et-dirir. Bazarın tutumu- bazarda müəyyən dövr (bir qayda olaraq 1 ildə) ərzində rea-lizə edilən turizm xidmətlərinin mümkün potensial həcmidir. O, əhalinin alıcılıq qabiliyyəti tələbinin həcmindən, qiymətlərin səviyyəsindən, turizm təklifinin xa-rakterindən asılıdır. Bazarın tutumunun hesablanması istehlakçı tələbinə əsaslanır. Burada əhalinin sayının qeydiyyatı, ailənin büdcəsində turizmə ayrılan xərcin payı nəzərə alınır. Bu göstəricilər turizm məhsulu almaq iqtidarında olanların sayını müəyyənləşdirməyə imkan verir [2].

Bazarın tutumu natural (turistlərin sayı) və dəyərcə (turizmdən daxil olmalar) formada hesablanır. Bazarın tutumunu və buradakı dəyişiklikləri bilməklə turizm müəssisəsi özü üçün bu və ya digər bazarın perspektivliyini qiymət-ləndirmək imkanı əldə edir. Müəssisənin imkanları ilə müqayisədə tutumu aşağı olan bazarda işləməyin əhəmiyyəti yoxdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tutumu yüksək olan bazar heç də həmişə mənimsənilmək üçün əlverişli imkanlara malik olmur. Belə bazarda rəqabət güclü ola bilər, istehlakçıların rəqiblərin xidmətlərinə tələbatı yüksək səviyyədə ola bilər: bazarda daim işləmək üçün nəzərə alınacaq digər amillər də vardır.

Bazarın tutumundan başqa marketinq tədqiqatlarında geniş işlədilən digər göstərici - bazarm payıdır. Bu, müəssisənin marketinq gücünü kifayət qədər həqiqi əks etdirir. Bazarın miqdarca payı müəssisənin məhsulunun satış həcminin həmin bazarda ümumi satışa görə nisbəti faizlə müəyyən edilir. Satışın həcminə görə hesablanan bazarın payı (həm natural, həm də dəyərcə) müəssisənin mənim-sədikləri bazar potensialı cəhətdən rəqabətə dözümlülük səviyyəsini qiymət-ləndirməyə imkan verir. Marketinq konsepsiyasından istifadə edən turizm müəs-sisəsinin bazarın tutumu və payı haqqında məlumatı olmalıdır. Əks halda, bazar vəziyyətində dəyişikliklərə reaksiya vermək, öz münasibətini bildirmək mümkün olmaz [1].

Beləliklə, Azərbaycanın turizm bazarında marketinq tədqiqatlarının aparıl-ması məqsədilə aşağıdakıları həyata keçirmək məqsədəuyğundur:

- turizm bazarının növünü marketinq fəaliyyətinin xüsusiyyətinə görə müəyyən etmək:
- turizm bazarında konyunkturanı (vəziyyəti) və onu əmələ gətirən amilləri qiymətləndirmək:
- turizm bazarında vəziyyəti araşdırmaq məqsədilə sorğuda iri şəhərlərlə yanaşı, bölgələrdən də respondentlərin iştirakını təmin etmək;
- turizm bazarının tutumu və payım müəyyənləşdirmək;
- milli turizm bazannda getmə turizminin üstünlük təşkil etməsinin səbəblərini əsaslandırmaq;
- turizm bazarında gəlmə turizmini məhdudlaşdıran maneələri araşdırmaq və s.

Turizm bazarında marketinq tədqiqatları düzgün təşkil edilərsə, bu halda Azərbaycanın turizm bazarının tipi də (səmərəsiz, böyüyən, dəyişkən və s.) aydın olar.

Ədəbiyyat:

1. Əlirzayev Ə.Q. Turizmin iqtisadiyyatı və idarə olunması. Bakı: İqtisad universiteti, 2011. 494 s.
2. Qafarov N.C. Turizmin iqtisadiyyatı. Bakı: “Kooperasiya” nəş-riyyatı, 2012. 440 s.
3. Soltanova H. Azərbaycan Respublikasında turizm və onun inki- şafı. AzTU-nun mətbəəsi., 2015. 475 s.

BİZNES SUBYEKTLƏRİNİN İDARƏETMƏ SİSTEMİNDƏ MARKETİNQİN ROLU

Məmmədova İlhamə Raquf qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Marketinq müasir biznes subyektlərinin idarəetmə sistemində mərkəzi strateji funksiyalardan birinə çevrilmişdir. Qloballaşmanın gətirdiyi rəqabət artımı və bazar şəraitinin sürətlə dəyişməsi fonunda müəssisələr marketinq fəaliyyətlərinə böyük önəm verməyə məcbur olurlar. Marketinq yalnız məhsul və xidmətlərin təbliği ilə kifayətlənməyərək, müştərilərin ehtiyaclarının, bazar tendensiyalarının və rəqabət mühitinin analizi ilə əlaqəli prosesləri də əhatə edir. Marketinq vasitəsilə şirkətlər, məhsulun istehsalından tutmuş satış sonrası müştəri xidmətinə qədər hər bir mərhələdə düzgün qərarlar qəbul edərək effektiv idarəetmə sistemi yarada bilərlər. Bu tezisdə marketinqin biznes subyektlərinin idarəetmə sistemində necə təsirli olduğu və onun tətbiqinin əhəmiyyəti geniş şəkildə təhlil olunacaqdır.

Marketinqin idarəetmə sistemində rolu:

1. Strateji planlaşdırma və istehlakçı istiqamətliliyi.

Müasir müəssisələr üçün strateji planlaşdırma prosesində marketinq mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Marketinq araşdırmaları vasitəsilə müəssisələr, bazarda istehlakçıların mövcud tələbatını və rəqiblərin vəziyyətini öyrənərək, gələcək addımlarını planlaşdırırlar. Bu araşdırmalar, müştəri seqmentlərini dəqiq müəyyən etməyə və istehlakçı istiqamətliliyi strategiyasını formalaşdırmağa imkan verir. İstehlakçı mərkəzli yanaşma ilə bazara yönəlmiş marketinq strategiyaları müəssisələrə rəqabət üstünlüyü yaradır. Marketinqin idarəetmə sisteminə təsiri bu sahədə effektiv strateji planlaşdırma imkanlarını artırır və məhsulun istehsaldan satışa qədər bütün mərhələlərində uyğun tədbirlərin görülməsini təmin edir.

2. Müştəri məmnuniyyəti və sadiqliyinin artırılması.

Müştəri məmnuniyyətinin artırılması, uzunmüddətli müştəri sadiqliyini təmin etmək üçün əsas strateji amillərdən biridir. Müştəri məmnuniyyətinə nail olmaq məqsədilə müəssisələr məhsul keyfiyyətini və xidmət səviyyəsini yüksəltmək üçün müxtəlif marketinq strategiyalarından istifadə edirlər. Məmnun müştərilər təkrar alış etməyə və müəssisə ilə davamlı əlaqədə olmağa meyilli olurlar. Bu, gələcəkdə müəssisənin bazar payını artırmaq və daha möhkəm müştəri bazası yaratmaq üçün əsas imkanlar yaradır. Marketinqin əsas məqsədi müştərilərə dəyər təqdim etmək və onların ehtiyaclarını qarşılayan həllər təklif etməklə onların sadiqliyini qazanmaqdır. Müştəri sadiqliyinin artırılması müəssisələrin maliyyə nəticələrinə də müsbət təsir göstərir.

3. Yeni bazarların araşdırılması və innovasiya.

Rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərən müəssisələr, daim yeni bazarların araşdırılmasına və məhsul çeşidinin genişləndirilməsinə ehtiyac duyurlar. Bu çərçivədə marketinqin rolu innovasiya imkanlarını və yeni bazarları tədqiq etməkdə özünü göstərir. Müəssisələr mövcud və potensial bazarlar haqqında məlumatlar toplamaq, müştəri ehtiyaclarını və rəqabət mühitini təhlil etmək üçün marketinq araşdırmalarından istifadə edirlər. Eyni zamanda, innovativ məhsul və xidmətlərin

inkişafı ilə müəssisələr bazarda fərqlənə bilər və özlərinə daha böyük müştəri auditoriyası cəlb edə bilərlər. Bu, rəqabət üstünlüyünün əldə edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir və biznesin dinamikliyini artırır. İnnovasiyaların tətbiqi və yeni bazarların tədqiqi müəssisənin uzunmüddətli strateji inkişafında əsas rol oynayır.

4. Marka dəyərləndirilməsi və imkanların artırılması.

Marketinq vasitəsilə müəssisələr marka yaratma və onu dəyərləndirmə istiqamətində fəaliyyət göstərir. Güclü marka müştərilərə etibarlı və tanınmış bir imic təqdim etməklə müəssisələrin bazarda öz mövqelərini möhkəmləndirmələrinə kömək edir. Marka dəyəri həmçinin müştərilərlə uzunmüddətli əlaqələr qurulmasında və onların müəssisə ilə əlaqələrini gücləndirməkdə mühüm rol oynayır. Beləliklə, marka dəyəri rəqabət üstünlüyünün əldə edilməsi və müştərilərin seçimi üzərində əhəmiyyətli təsir göstərir. Güclü marka yaratmaq üçün marketinq vasitələrindən istifadə etməklə müəssisələr, müştərilərin qərar vermə prosesinə təsir edə bilər və onların seçimlərini öz lehinə dəyişdirə bilər. Marka idarəetmə strategiyaları eyni zamanda müəssisələrin gəlir əldəetmə imkanlarını artırır.

Marketinq müasir biznes subyektlərinin idarəetmə sistemində mərkəzi bir funksiya olaraq əhəmiyyət kəsb edir. Müştəri ehtiyaclarının qarşılanması, yeni bazarların araşdırılması, marka dəyərinin artırılması və innovativ yanaşmaların tətbiqi vasitəsilə marketinq müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini gücləndirir. İdarəetmə sistemində marketinqin təsirini düzgün qiymətləndirmək müəssisələrin uğurlu fəaliyyətini və bazarda davamlı olaraq möhkəmlənməsini təmin edir. Bu səbəbdən müəssisələr marketinqin strateji əhəmiyyətini nəzərə almalı və bu sahədə resurs yatırımı həyata keçirməlidirlər. Bu baxımdan marketinq, biznesin rəqabət üstünlüyünü saxlaması və müştərilər ilə uzunmüddətli əlaqələr qurması üçün əvəzedilməz bir alət kimi qəbul edilir.

Ədəbiyyat:

1. Quliyev R. Marketinq strategiyası. Bakı, 2015. 430 səh.
2. Şəfiyev M. Marketinqin idarəetmədə tətbiq üsulları. Bakı, 2018. 520 səh.
3. Kotler P., Keller K.L. Marketing Management. Harlow, 2016. 812 pg.
4. Armstrong G., Kotler P. Principles of Marketing. Boston, 2018. 736 pg.
5. McDonald M., Wilson H. Marketing plans: how to prepare them, how to use them. Chichester, 2016. 584 pg.

AZƏRBAYCANDA SAĞLAMLIQ TURIZMI SAHƏSININ MARKETINQ PROBLEMLƏRI

Niftəliyev Nazim Fazil oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Müasir turizm sektorunun qlobal tendensiyasına çevrilmiş sağlamlıq turizminin inkişaf etdirilməsi üçün ölkəmizdə bir sıra amillər mövcuddur. Azərbaycanın əlverişli iqlim şəraiti, landşaft xüsusiyyətləri, dəniz sahili mövqeyə malik olması, müxtəlif

kimyəvi tərkibə malik mineral resursların mövcudluğu, müalicəvi palçıq vulkanlanları və nefti, duz mağaraları respublikamızda sağlamlıq turizminin inkişafına geniş imkanlar açmaqdadır.

Son zamanlar dövlətin turizm sənayesinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı olaraq onun ayrı-ayrı növlərinin də inkişafına dair bir sıra addımlar atılmışdır. Bu baxımdan sağlamlıq turizmi də diqqətdən kənar qalmamışdır. Bu özünü qəbul edilmiş Dövlət Proqramlarında, Prezident fərmanları və sərəncamlarında göstərməkdədir. Sağlamlıq turizminin inkişaf etdirilməsi üçün aparılmış islahatlara baxmayaraq, bu sahədə hələ də bir sıra problemlər qalmaqdadır. Sağlamlıq turizminin mühüm problemləri kimi ümumi menecment problemləri, infrastruktur problemi, kadr çatışmazlığı, xidmətin aşağı səviyyədə olması və digər problemləri göstərmək olar. Son zamanlar ölkəmizin əsas iri sağlamlıq müəssisələrində infrastrukturun yenilənməsi və xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi baxımından bir sıra uğurlu nəticələr əldə edilmişdir. Lakin, turist cəlb edilməsi işində marketinq işinin düzgün təşkil edilə bilməsi hələ də problem olaraq qalmaqdadır [5]. Sağlamlıq turizminin təbliğat kampaniyasına başlamaq üçün ilkin olaraq reklam planlamasının aparılması mühümdür. Həyata keçiriləcək təbliğat kampaniyaları sağlamlıq xidməti almaq üçün axtarışda olan xəstələrə təklif edilən yüksək keyfiyyətli sağlamlıq xidmətləri haqqında məlumat vermək, onları istiqamətləndirmək, müsbət imic formalaşdırmaq və tələb edilən sağlamlıq xidmətlərinin nağd alınmasını asanlaşdıracaq hər cür fəaliyyətləri özündə birləşdirir [2, s.41].

Sağlamlıq turizmində xəstələrin seçimlərinin formalaşmasında tək təsir vasitəsinin təbliğat kampaniyalarının olmasını demək bir qədər iddialı səslənər. Lakin bu da bir faktdır ki, sağlamlıq xidmətlərinin tanıdılması istiqamətində həyata keçirilən təbliğat kampaniyaları xəstələrin qərar alma müddətində istiqamətləndirici rol oynamaqdadır. Uğurlu şəkildə həyata keçirilən təbliğat kampaniyası ölkənin həm sağlamlıq turizminə, həm də ümumilikdə turizm sənayesinin inkişafına mühüm təkan verə bilər. Sağlamlıq turizminin tanıdılması istiqamətində həyata keçiriləcək tədbirlərin ölkələrin turizmində və onların iqtisadiyyatında müsbət təsirini aşağıdakı 4 amillə izah etmək mümkündür.

- Sağlamlıq turizminin turizmin mühüm sahəsi kimi ölkəyə turistlərin axın etməsində və gəlirlərin artmasında əsas vasitə olduğunu bilərək, bu sahədə təbliğat işlərinin aparılması ilə, ümumilikdə, turizm sənayesində daha uğurlu nəticə əldə edilə biləcəyini söyləmək mümkündür.

- Ölkədə mövcud sağlamlıq müəssisələrinin, bu sahədə olan peşəkar mütəxəssislərin və müxtəlif xüsusiyyələrə malik müalicə növlərinin uğurlu bir şəkildə tanıdılması nəticəsində ölkənin müsbət imicinin formalaşmasına nail olmaq olar.

- Koordinasiya edilmiş, sabit, müntəzəm və təkrarlanan təbliğat kampaniyalarının köməyi ilə uzun müddətdli dövr ərzində tibbi turistlərin ölkəyə fasiləsiz axın etməsinə nail olmaq mümkündür.

- Təbliğat işləri sayəsində beynəlxalq səviyyədə müxtəlif səbəblərlə ölkə əleyhinə aparılan qaralama kampaniyalarının və ölkə nüfuzunun aşağı düşməsinə səbəb ola biləcək məlumatların nəticələrinin mənfi təsirini azaltmaq mümkündür [4, s.69]. Ölkəmizdə sağlamlıq turizminin inkişafı üçün zəruri olan təbii resursların,

sağlamlıq müəssisələrinin, kurort və sanatoriyaların mövcud olması ilə iş bitmir. Həmin sağlamlıq müəssisələrinə turistlərin cəlb edilməsi məqsədilə təbliğat işlərinin və piar kampaniyalarının həyata keçirilməsi də zəruri hesab olunur. Bunu dərk edən Azərbaycan dövləti müxtəlif illərdə, müxtəlif üsullarla Azərbaycan turizminin dünyada tanıdılması istiqamətində bir sıra işlər həyata keçirmişdir. Dünyanın bir sıra ölkələrində təbliğat işlərinin həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan nümayəndəliklərinin yaradılması və eyni zamanda, ayrı-ayrı xarici ölkələrdə keçirilən müxtəlif sərgi, festival və konfranslarda ölkəmizin müxtəlif turizm növlərinin tanıdılması istiqamətində bir sıra işlər görmüşdür. Bu işlərə paralel olaraq Sağlamlıq və Termal Turizmə Dəstək Assosiasiyası ötən illər ərzində ölkəmizin sağlamlıq turizminin beynəlxalq miqyasda tanıdılması istiqamətində uğurlu layihələrə imza atmışdır. Assosiasiya fəaliyyət planına uyğun şəkildə sağlamlıq turizminin əsas daşıyıcıları hesab olunan sağlamlıq müəssisələrinin müxtəlif göstəricilərinə əsasən müvafiq klassifikasiyasını, asudə vaxtların təşkili və əyləncə proqramlarını, müalicə xidmətlərinin çeşidliyini, yaxın çevrədə olan cəlbedici ekskursiya obyektlərini, xidmət göstərən personal, həmçinin rəhbərlik haqqında məlumatları əks etdirmiş kataloqların yaradılması və yayılması istiqamətində işlər aparmışdır. Gələcəkdə Azərbaycan ərazisində yerləşən bütün sağlamlıq müəssisələri, kurortlar, sanatoriyalar, SPA mərkəzləri və başqa sağlamlıq turizm obyektlərinin, eyni zamanda şəfalı su mənbələri, mineral sular, iqlim, balneoloji, müalicəvi palçıq kurortları, duz mağaları və Naftalan neftini əks etdirən sağlamlıq turizm xəritəsinin yaradılması planlaşdırılır. Sağlamlıq turizm obyektlərinin tanıdılması baxımından infoturların əhəmiyyəti yüksəkdir. Vaxtaşırı Azərbaycanın əsas sağlamlıq müəssisələrinə bir neçə günlük infoturlar təşkil edilir. 2021-ci ilin may və iyul aylarında 100-ə yaxın yerli turizm şirkətləri və media qurumlarının nümayəndələrinin iştirakı ilə Naftalana və Qalaaltına infoturlar təşkil edilmişdir. Bu infoturların əsas məqsədi Naftalanın və Qalaaltının turizm potensialının təbliğatına yönəldilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, növbəti illərdə ölkəmizə sağlamlıq məqsədiylə gələn turistlərin böyük qismini məhz həmin infoturların təşkil olunduğu ölkələrin vətəndaşları təşkil etmişdir. Bu amilləri nəzərə alaraq infoturların ölkə turizmi üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu görmək mümkündür. Bu infoturların mütəmadi və daha geniş miqyasda keçirilməsi vacibdir. İnfoturları təkcə Qalaaltı, Naftalan və Duzdağda deyil, respublikamızın digər sağlamlıq müəssisələrində də həyata keçirərək onun əhatə dairəsini genişləndirmək olar. İnfoturların xaricdə keçirilməsi üçün hədəf ölkələrin düzgün seçilməsi vacibdir. Bu məqsədlə ölkəmizdə müalicəsi mümkün olan xəstəliklərin daha çox hansı ölkələrdə yayıldığını araşdırmaq və təbliğat işlərini həmin ölkələrdə aparmaqda fayda var. Eyni zamanda, son illər turistləri ölkəmizə axın edən Yaxın və Orta Şərq, xüsusilə körfəz ölkələrində infoturların təşkil edilməsi labüddür. Strateji Yol Xəritəsinə əsasən, Naftalan neftinin xammalından istifadə edərək müxtəlif sağlamlıq məhsullarının dünya ölkələrinə ixrac edilməsi və həmin məhsulların brend halına gətirilməsi də marketinq işlərinə əlavə stimul verəcək [1, s.60]. Bundan əlavə, Azərbaycanın müxtəlif sağlamlıq müəssisələrinin tanıdılması baxımından rəqəmsal marketinq texnologiyalarından yararlanmaqda da fayda var. Hazırda turizmdə ənənəvi təbliğat vasitələrindən əlavə elektron resursların da rolu olduqca böyükdür. Turizmdə öz sözünü demiş ölkələrin bir çoxu təbliğat vasitəsi kimi elektron resurslardan

istifadəni genişləndiriblər. İKT-nin sürətli inkişafı ilə bir çox sahələrdə olduğu kimi turizmdə də elektron resursların təkmilləşməsi halları müşahidə olunur. Artıq insanlar səfər etmək istədikləri yer haqqında onlara lazım ola biləcək məlumatları internet resursları vasitəsilə öncədən ala bilirlər. Turizm məhsulunun əsas spesifik xüsusiyyətlərindən biri müştərinin məhsulla tanışlığı yalnız onu alıb istifadə etdikdə mümkün olmasıdır. Bu səbəbdən turizm məhsulunun satışı olduqca çətin hesab olunur.

Rəqəmsal marketinqin sürətlə inkişaf etdiyi bir məqamda Azərbaycan da öz sağlamlıq turizmi sənayesini təbliğ edə bilər. Rəqəmsal marketinqin ənənəvi marketinqdən əsas üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, burada maliyyə xərcləri az olur və az maliyyə xərcləri ilə daha geniş kütləyə məhsul tanıtımını həyata keçirmək mümkündür. Sağlamlıq turizminin inkişafı, turizm müəssisələrinin və müvafiq resursların tanıdılması baxımından promo videoların, tanıtım çarxlarının, müxtəlif məzmunlu materialların hazırlanması və dünyaca məşhur internet portallarında, saytlarında və digər media orqanlarında yerləşdirilməsi mühümdür. Həmçinin, bu inkişafa nail olmaq üçün sosial şəbəkələrin rolu da danılmazdır. Sosial şəbəkələr sağlamlıq turizmində "elektron ağızdan ağıza marketinq (e-WOM)" kimi də qiymətləndirilir. Ağızdan ağıza marketinqdə opponentlərin heç bir kommersiya marağı olmadığına görə turistlər tərəfindən daha güvənilir hesab edilir [3, s.81]. Rəqəmsal marketinqin sürətlə inkişaf etdiyi və qlobal tendensiyaya çevrildiyi bir dövrdə Azərbaycanda sağlamlıq turizmi fəaliyyəti ilə məşğul olan qurumlar bu tendensiyaya uyğun hərəkət etməli və sahib olduğumuz turizm potensialımızın beynəlxalq miqyasda tanıdılması üçün rəqəmsal marketinqin, İKT-nin metod və üsullarından geniş istifadə etməkdə maraqlı olmalıdırlar.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Bakı, 2016.

2. Crooks V.A., Ormond M., Jin K.N. Reflections on 'medical tourism' from the 2016 Global Healthcare Policy and Management Forum, 2017.

3. Hennig-Thurau T., Walsh G., Walsh G. Electronic Word-of-Mouth: Motives for and Consequences of Reading Customer Articulations on the Internet. 2015.

4. H. Ömer Tontuş Sağlık Turizmi Tanıtımı ve Sağlık Hizmetlerinin Pazarlanması İlkeleri Üzerine Değerlendirme. 2018.

5. Müalicə turizmi: sağlamlıq və istirahət. URL: http://medeniyyet.az/page/news/5948/Mualice-turizmi:-saglamliq-ve-istirahet.html

SAHİBKALIQ SUBYEKTLƏRİNDƏ MENECMENT SİSTEMİ

Xəlilova Xəyalə Qəmbər qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

"Menecment" sözü amerikan mənşəli termindir. İngilis dilli ölkələrdə kifayət qədər sərbəst şəkildə istifadə edilir və müxtəlif mənalarıla işlənir. Cansız təbiətdə baş verən proseslərin idarə edilməsində bu termin nəzarət, dövlət və ictimaiyyətdə isə

inzibati ideya kimi istifadə edilir. Eyni zamanda “Menecment” bizneslə yanaşı təsərrüfat fəaliyyəti sferasını da əhatə edir.

Menecment" o kateqoriyadan olan firma və müəssisələrə aid edilir ki, onlar mənfəət (sahibkarlıq gəlirləri) əldə etmək məqsədi ilə fəaliyyət göstərsinlər. Menecment yalnız sənaye firmasının deyil, həmçinin bazarda müstəqil subyekt kimi çıxış edən bank, sığorta cəmiyyətinin turist agentliyinin, mehmanxana və nəqliyyat şirkətinin və digər təsərrüfat vahidlərinin fəaliyyətini əhatə edir.

Firmanın təsərrüfat fəaliyyətinə aşağıdakılar aid edilir:

- istehsal prosesini bütün zəruri resurslarla təmin edilməsi;
- istehsal texnologiyasının hazırlanması və təkmilləşdirilməsi;
- məhsulun keyfiyyətinin tələb olunan səviyyədə təmin edilməsi;
- kommersiya əməliyyatlarının həyata keçirilməsi;
- əmtəələrin hərəkəti ilə bağlı əməliyyatların aparılması;
- bütün növ hesablaşmaların həyata keçirilməsi;
- məhsula texnika xidmətin təmin edilməsi;
- istehsal prosesini maddi-texniki təchizatı;
- maliyyə resursları ilə təminat:
- personalın təmin edilməsi.

Azad sahibkarlığa və rəqabətə əsaslanan təsərrüfatçılığın bazar mexanizmi istər nəzəri və istərsə də praktik cəhətdən bir sıra elmlərin öyrənilməsini tələb edir. Dünya təcrübəsi göstərir ki bu biliklərin mühüm tərkib hissəsi kimi menecment elmi xüsusi ilə fərqləndirilir.

Menecment - insanların qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olması üçün onun, intellekt və davranış istifadə etmə prosesidir. Menecment ən müxtəlif təşkilatlarda insanlara rəhbərlik üzrə fəaliyyət növü olub, idarəetmə fünksiyalarını yerinə yetirir. Menecment və menecer terminləri yalnız bazar təsərrüfatçılıq sistemlərinə xasdır.

Qədim dövrün filosofları bütövlükdə cəmiyyətin və onun üzvlərinin ağır sosial vəziyyətinin səbəblərini insanlar arasında tabeçilik prinsiplərinin pozulmasında, çevik idarəetmə sisteminin olmamasında görürdülər. Ona görə də ədalətli və səmərəli idarəetmənin təbiəti və prinsipləri bir çox xalqların dahi fiIofoslarının təfəkkür predmetinə çevrilmişdir. İdarəetmə mürəkkəb sosial-iqtisadi prosesdir. O, geniş mənada qarşıya qoyulan məqsədə uyğun olaraq obyekt və proseslərə təsiri əhatə edir. Onun məqsədi canlı və əşyalaşmış əmək məsrəflərinin məhsul vahidinə görə azaldılması hesabına təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin yüksəldilməsidir. İqtisadi və sosial proseslərin səmərəli idarə edilməsi müəyyən şərtlərin formalaşdırılasını tələb edir. Buna da mülkiyyətin tipi, dövlət quruluşunun forması və bazar münasibətlərinin inkişafı aid edilir. Təhlil göstərir ki, planlı təsərrüfatçılıq şəraitində, yəni ictimai mülkiyyətin bazasında bazar münasibətlərinin zəif inkişaf etdiyi sistemdə təsərrüfat fəaliyyətinin sərbəst, manevr imkanları məhdudlaşır və idarəetmənin səmərəliyi aşağı düşür. Təsərrüfatçılığın bazar modeli şəraitində, yəni xüsusi mülkiyyətin inkişaf etdiyi sistemdə təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsində müəssisələr sərbəstlik qazanırlar. Onlar öz xərcini ödəmə, özünü maliyyələşdirmə, azad sahibkarlıq və rəqabət prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərirlər. Bütün bunlar isə mülkiyyətə sahiblik

hisslərini bərqərar edir. Bu zaman idarəetmənin və rəhbərliyin rolunu dəyişir, rəhbər menecerə, idarəetmə isə menecmentə çevrilir.

Menecment idarəetmə fəaliyyətinin əsas tərkib hissəsi olub bazar münasibətləri şəraitində formalaşan müəssisənin kollektiv vasitəsilə idarə edilməsinin səmərəli praktikasını əhatə edir. Menecment əmək, material və maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə şəraitində qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün müəssisənin idarəetmə texnikasını və metodlarını özündə əks etdirir. Menecmentin keyfiyyət kriteriyaları kimi azad sahibkarlığa və rəqabətə əsaslanır. Sahibkarlıq şəraitində işgüzar fəaliyyətlə məşğul olan menecerin müvəffəqiyyəti ön plana çəkilir. Menecmentin məqsədi resurslardan səmərəli istifadə edilməsindən və müəssisənin fəaliyyətinin səmərəli təşkilindən ibarətdir.

Menecmentin fəlsəfəsi qeyri-mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyatı, xüsusi təşəbbüskarlığı və müstəqilliyi əhatə edir. Menecmentin və menecer fəaliyyətinin səmərəliliyi təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrini xarakterizə edən iqtisadi göstəricilərin səviyyəsi ilə ölçülür. Bazar münasibətləri şəraitində o, menecer işgüzar sayılır ki, o bazarda şəraitin dəyişməsinə tez uyğunlaşsın, müəssisə üçün yeni bazarlar formalaşdırsın. Odur ki, menecmentin əsas məqsədi arzu olunan imkanı reallaşdırmaqdan idarətdir. Bu şəraitdə rəhbər nəzarətedici funksiyalarla yanaşı, daha çox yaradıcı funksiyaları da yerinə yetirir. Menecment idarəetmə fəaliyyətinin spesifik növü olub aşağıdakı prinsiplər üzərində qurulur:

1. Menecment əmak ehtiyatlarını əhatə edir. Onun vəzifəsi müəssisənin idarə edilməsində birgə fəaliyyətinin əlaqələndirilməsindən ibarətdir;

2. Hər bir müəssisədə menecmentdən sadə və dəqiq vəzifələr tələb edilir. Onun da missiyası öz üzvlərini ümumi məqsədlərin yerinə yetirilməsinə yönəltməkdir;

3. Hər bir müəssisədə menecmentin vəzifəsi tələbatların ödənilməsini təmin etməkdən ibarətdir;

4. Hər bir müəssisə müxtəlif iş proseslərini yerinə yetirən və müxtəlif təfəkkür tərzinə malik olan insanlardan, yəni əmək ehtiyatlarından təşkil olunur. Ona görə də işçilər arasındakı əlaqə istehsal münasibətləri və fərdi məsuliyyət əsasında qurulur;

5. Əmtəə istehsalı və satışın həcmi, maddi-texniki təchizat özlüyündə menecment fəaliyyətini və müəssisələrin işinin nəticələrinin ölçülməsini əhatə etmir;

6. Menecment müəssisə çərçivəsində əmək ehtiyatlarının inteqrasiyasını əhatə edir, İdarəetmə əmək ehtiyatlarına şamil edilir.

Menecmentin təşkilati strukturu onun korporativ orqan olması ilə xarakterizə olunur. Yuxanda göstərilən məqsədlərə nail olunması menecment əsasında həyata keçirilir.

Ədəbiyyat:

1. Niftullayev V. Sahibkarlığın əsasları. Bakı, 2002.
2. Ağasəf İ. Menecment. Bakı, 2007.

TEXNOLOGİYANIN BİZNESİN İDARƏ EDİLMƏSİNƏ TƏSİRİ

Ələsgərov Nurlan Əfqan oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Texnologiyanın biznesin idarə edilməsinə təsiri son dövrlərdə böyük olmuşdur və biznes proseslərini optimallaşdırmaqla məhsuldarlığı və rəqabət qabiliyyətini artırır. Texnologiya, xüsusən də süni intellekt və robot texnologiyaları biznes proseslərini avtomatlaşdırmağa imkan verir. Bu, əməliyyatların daha tez və dəqiq yerinə yetirilməsinə, iş yükünün azaldılmasına və insan resurslarından daha səmərəli istifadə edilməsinə imkan verir. Avtomatlaşdırma ilə əmək xərcləri azalır və iş proseslərində baş verə biləcək insan problemləri minimuma endirilir.

Texnologiya biznesin aparılmasının əsas vasitəsinə çevrilib. Effektiv avtomatlaşdırma daha ətraflı məlumat analitikası, müştəri təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi və təhlükəsizliyin təmin edilməsi kimi üstünlükləri ilə texnologiya bizneslərə sürətlə dəyişən bazar şərtlərinə cavab verməyə imkan verir. Bu, uyğunlaşmanı və rəqabət üstünlüyü əldə etməyi təmin edir.

Müasir dövrdə texnologiyanın biznesin idarə edilməsinə təsiri böyük və çox yönlüdür. Texnologiya inkişafı, xüsusilə də Sənaye 4.0 texnologiyaları şirkətlərin idarəetmə, əməliyyat və rəqabət strategiyalarında ciddi dəyişikliklər yaradır. Texnologiya sayəsində şirkətlər real vaxt rejimində böyük həcmdə məlumat toplayıb təhlil edə bilirlər. Böyük məlumat analitikası vasitəsilə müəssisələr müştəri davranışı, bazar tələbi və istehsalın səmərəliliyi kimi parametrləri daha ətraflı təhlil edərək strategiya qərarlarının qəbulunu təkmilləşdirir. Əsasən, proqnozlaşdırıcı analitika vasitəsilə potensial problemləri əvvəlcədən müəyyən etmək olar, nəticədə idarəetmə qərarları daha çevik və daha effektiv qəbul edilir [1].

Texnologiyanın inkişafı rəqəmsal transformasiyanı sürətləndirir, biznesin qeyri-maddi əməliyyat modellərindən rəqəmsal platformalara keçməsinə səbəb olur. Bu, müəssisələrə müştərilərlə daha sıx əlaqələr qurmağa və bazar dəyişikliklərinə daha tez uyğunlaşmağa imkan verir. Rəqəmsal platformalar vasitəsilə satış, müştəri xidməti və daxili əməkdaşlıq kimi əməliyyatlar daha çevik şəkildə həyata keçirilir. Texnologiya müştəri təcrübəsini fərdiləşdirməyə imkan verir. CRM sistemləri müştəri davranışını izləmək vasitələri və avtomatik cavab texnologiyaları vasitəsilə müəssisələr müştərilərin fərdi ehtiyaclarını daha yaxşı qarşılaya və müvafiq xidmətlər təklif edə bilər.

Sosial media, mobil proqramlar və botlar vasitəsilə müştərilərlə interaktiv əlaqə qurmaq, onların suallarını tez cavablandırmaq və təcrübələrini daha rahat və daha sürətli etmək mümkündür. Kiber təhlükəsizlik texnologiyaları məlumatın qorunması üçün mühüm tədbirlər və şərtlər təklif edir.

Blockchain texnologiyası bəzi hallarda informasiyanın müdaxiləyə qarşı daha davamlı olmasına kömək edir və informasiya axınında etibarlılığı təmin edir. Bu səbəbdən texnologiyaya qoyulan investisiya müasir biznes üçün uzunmüddətli uğurun və inkişafın əsasını təşkil edir. Texnologiya robotik proseslərin avtomatlaşdırılması (RPA), süni intellekt (AI) və IoT kimi alətlər vasitəsilə istehsal və əməliyyat proseslərini avtomatlaşdırmağa imkan verir. Bu, insan resurslarına ehtiyacı azaltmaqla səmərəliliyi

təmin edir və eyni zamanda istehsal proseslərinin etibarlılığını artırır. Avtomatlaşdırma həm də işçilərin təhlükəsizliyini təmin etməklə potensial riskləri minimuma endirir. Texnologiya müştəri təcrübəsini mükəmməlləşdirmək üçün CRM (Müştəri Münasibətlərinin İdarə Edilməsi) sistemləri və fərdiləşdirilmiş marketinq alətləri təqdim edir. Bu sistemlər bizə müştəri ehtiyaclarını və üstünlüklərini daha yaxşı anlamağa kömək edir. Müştəri xidmətlərinin avtomatlaşdırılması, məsələn, botlar və avtomatik cavab sistemləri müştərilərin suallarını tez cavablandırmağa və xidmət keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edir [2].

Bulud texnologiyaları və əməkdaşlıq platformaları sayəsində müəssisələr daha çevik fəaliyyət göstərə bilər. Bu onlara qlobal bazarlarda daha asan rəqabət aparmağa, yerli və beynəlxalq müştərilərə xidmət göstərməyə imkan verir. Bundan əlavə, rəqəmsal transformasiya vasitəsilə texnologiyaya uyğunlaşan şirkətlər dəyişikliklərə daha çevik reaksiya verir və rəqabət üstünlüyü əldə edirlər. IoT və blockchain texnologiyaları avadanlıq zəncirini izləməyi və idarə etməyi asanlaşdırır. O, texnologiyaya avadanlıqların istənilən tərəqqisini izləməyə və logistik prosesləri daha səmərəli etməyə kömək edir. Blokçeyn texnologiyası həmçinin avadanlıq zəncirində şəffaflığı artırır, saxtakarlığın qarşısını alır və məlumatın etibarlı axınını təmin edir.

İnsan resurslarının idarə edilməsində avtomatlaşdırma və ədədi resurslardan istifadə heyətin inkişafını və səmərəliliyini təmin edir. İşçi performansını təhlil edərək, işçilərin inkişafı və təlim ehtiyaclarını daha dəqiq müəyyən etmək olar. Süni intellekt texnologiyaları vasitəsilə işçilərin motivasiyasını artırmaq və iş mühitini optimallaşdırmaq üçün təhlillər də aparılır. O, qərarların qəbulunda məlumatın dəqiqliyini və sürətini təmin edir. Süni intellekt və maşın öyrənməsi sayəsində mürəkkəb və çox yönlü məlumatlar asanlıqla təhlil edilə bilər. İdarəetmədə proqnostik analitika gələcək riskləri qabaqcadan müəyyən etməklə strateji qərarların effektivliyini artırır.

Texnologiya vasitəsilə rəqəmsal platformalarda marketinq kampaniyaları genişləndirilir. Məhsul və xidmətlərin geniş auditoriyaya paylanması sosial media və rəqəmsal reklam kanalları vasitəsilə daha effektiv edilir. Rəqəmsal bazarı təhlil edərək şirkət brendin əlfəcinini rəsmiləşdirir və müştərilərlə daha dərin əlaqələr qurur.

Texnologiyanın təsiri ilə biznesin idarə edilməsi yalnız istehsal və əməliyyatların səmərəliliyini artırmayacaq, həm də müştərilərlə əlaqələri, çevikliyi və qərar qəbul etmə qabiliyyətini artırır. Bu xüsusiyyətlər texnologiyanın tətbiqi ilə daha mükəmməl nəticələrə və uzunmüddətli iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə səbəb olur. Buna görə də, biznesin idarə edilməsində texnologiyanın tətbiqi daxili proseslərin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, biznesə strateji üstünlüklər əldə etməyə və müştərilərlə əlaqələrini gücləndirməyə imkan verəcək, onun davamlı inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmasını təmin edir [3]. Bu yanaşma həm daxili, həm də qlobal səviyyədə iqtisadi inkişafı dəstəkləməklə uzunmüddətli perspektivdə daha möhkəm və güclü biznes mühiti yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Laudon K. C., Laudon J. P. Management Information Systems: Managing the Digital Firm. *Pearson*. 2020.

2. Porter M. E., Heppelmann J. E. How Smart, Connected Products Are Transforming Competition. *Harvard Business Review*. 2014. №92(11). P. 64–88.

3. Davenport T. H., Harris J. G. Competing on Analytics: The New Science of Winning, 2007.

ÖLKƏDƏ ƏRZAQ MƏHSULLARI İLƏ TƏCHİZATIN DAYANIQLILIĞI BAXIMINDAN RİSKLƏRİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Nəsibova Arifə Carı qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Ərzaq təhlükəsizliyi bütün insanların yaşamaq üçün zəruri olan ərzaq məhsullarına iqtisadi çıxışının təmin olunması, sağlamlığın və fəal həyat təminatının qorunub saxlanılması, cəmiyyətin inkişafının əsasıdır. Eyni zamanda əhalinin etibarlı ərzaq təminatı həm də hər bir ölkənin iqtisadi sabitliyinin və sosial dayanıqlılığının başlıca şərti, dövlətin kompleks təhlükəsizliyinin, o cümlədən iqtisadi təhlükəsizliyinin tərkib hissəsi olmaqla, iqtisadi, xüsusilə aqrar siyasətin əsas hədəfidir. Bu səbəbdən cəmiyyətin hər bir üzvünün əsas ərzaq məhsullarına olan tələbatının tam ödənilməsi üçün davamlı olaraq müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib şərtlərdən biridir.

Ərzaq kompleksinin təminatı dayanıqlı iqtisadi inkişafın strategiyasının yaradılması, funksiyaları və idarə edilməsi ilə fərqlənən sektorial vahidlərinin gerçəkliyinin əsasında təhlil edilir. Məntiqi baxımdan ərzaq kompleksinin xarakterinə uyğun olaraq qloballaşma şəraitində ərzaq məhsullarının kompleks və dayanıqlı formada yaradılmasına səy göstərilməlidir. Məsələyə konstruktiv yanaşsaq, ərzaq məhsullarının dayanıqlı inkişafı milli ərzaq təminatı siyasəti baxımından da aktuallıq kəsb edir. Dayanıqlı ərzaq kompleksinin yaradılması elmi əsaslandırma baxımından məzmunca bir-birindən fərqlənən aşağıdakı anlayışlarını özündə birləşdirir:

– əhalinin ərzaq təminatının ödənilməsi anlayışı;

– istehsal-texnoloji əsaslarla ərzaq emalı məhsullarının keyfiyyəti anlayışı;

– ərzaq kompleksinin inkişafının dayanıqlı və ixracyönumlüyünün təminatı anlayışı;

– əhalinin maddi-resurs potensialını keyfiyyət faktoruna uyğunlaşdırma anlayışı və s.

Elmi düşüncə tərzi göstərir ki, dayanıqlı inkişaf sferası dinamikdir, ölkənin iqtisadi strategiyasına uyğun dəyişkənliyə məruz qalır. Ölkədə baş verən institusional dəyişkənliklərə dayanıqlı inkişafın reaksiyası önəmli gerçəkliklərdən sayılır. Ərzaq kompleksi dinamik olduğu üçün artım sürəti ilə tərəqqi arasındakl gerçək yanaşma dayanıqlı inkişafın özü üçün mühüm reallıqdır. Artım sürətinin tərəqqisi ərzaq kompleksin miqyasının keyfiyyətcə artırılmasına yönəldilməsinin mühüm şərtlərdən biridir.

Bu o deməkdir ki, ərzaq kompleksində daxili məhsulun real həcmi keyfiyyətcə uzunmüddətli artım meylinə reaksiya verir. Kapital yığımı baxımından ərzaq kompleksinin dayanıqlı inkişaf konsepsiyası istehsal sahələrinin realizasiyası fəaliyyətindən alınan gəlirlərinin artırılmasına əsaslanır. Gəlir faktoru əslində ərzaq məhsullarının bazar iqtisadiyyatında mövqeyi və potensialın səviyyəsi ilə tarazlaşır. Odur ki, xammal resurslarından ərzaq məhsulu istehsalı baxımdan optimal səviyyədə

istifadə edilməsi, bazarla uyğunlaşdırılması dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının əsas mənbələrində effektli modernizasiya mənbə kimi faydalıdır. Metodoloji təyinatlığı baxımından ərzaq kompleksi və ərzaq təminatının funksional təyinatının interpretasiyasına dair elmi araşdırmalar kifayyət qədər aparılmamışdır. Bu məqsədlə ərzaq məhsulları ilə təchizatın dayanıqlılığı üçün elmi yanaşma tərzinin nəticələriniə dair məsələlərə aydınlıq gətirilməlidir. Bu önəmli çərçivə daxilində "ərzaq kompleksi və ərzaq təminatı"nın funksional anlayışı Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf kontekstində təhlillərin aparılmasına üstünlük vermişdir. Ərzaq kompleksi və ərzaq təminatın inkişafı və idarə edilməsinin təhlilində sektorial baxımından çoxfunksionallığının əsasını üç sfera təşkil edir:

- kənd təsərrüfatının inkişafı;
- məhsulun texnoloji emalı;
- ərzaq infrastruktur servisinin yaradılması.

Müasir dövrdə sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə üçüncü sferanın ÜDM-dakı payının əhəmiyyətli artımı onu "ərzaq servis iqtisadiyyatı" adlanan müstəqil iqtisadi inkişaf sahəsinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Ərzaq kompleksinin çoxfunksionallığı gerçəkliyinə aydınlıq gətirməklə, onun ölkədaxili strateji mövqeyini və parametrlərini önə gətirmişdir. Metodoloji təyinatlığı önəmində bu həm də onunla əlaqələndirilir ki, Azərbaycanın gələcək inkişafında da ərzaq kompleksnin fəaliyyət göstərməsinə dair davamlı dövlət siyasəti həyata keçirilir. Müqayisəli təhlil ölkənin ərzaq sektorunun iqtisadi inkişafının başlıca sahəsinə çevrirməkdədir. Ölkədaxili strateji ərzaq məhsullarının rəqabətədavamlığının təyinatında bu sektorun özünün yetərli dərəcədə resurs potensialına malik olması ilə fərqlənir. Azərbaycanın ərzaq kompleksi iqtisadi siyasətin önəmli mərhələsinə çevrilmişdir. Bu siyasət yalnız lokal məzmunda deyil, həm də regional və qlobal miqyaslarının əhatə dairəsinin genişləndirilməsindən ibarətdir. Məsələnin mahiyyəti onunla ölçülür ki,dövlət tərəfindən milli ərzaq kompleks strategiyası yaxın və orta müddətdə dayanıqlı inkiaşfı iqtisadi, sosial, texniki və siyası kontekstdə əsaslandırılmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı.Bakı, 2001.

2. Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinin fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında. Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı. 13.11.2017.

3. Quliyev Qlobal ərzaq təhlükəsizliyi: reallıqlar, çağırışlar və perspektivlər. Bakı: Kooperasiya nəşriyyatı, 2018.

4. Əliyev R. Aqrar bazar və ərzaq təhlükəsizliyi məsələləri. Bakı, 2015.

ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ İNSAN İNKİŞAFININ MÜHÜM ŞƏRTİ KİMİ

Nəsibova Arifə Carı qızı
Adıgözəlova Lalə Xələddin qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Ərzaq təhlükəsizliyi bütün insanların yaşamaq üçün zəruri olan ərzaq məhsullarına iqtisadi çıxışının təmin olunması deməkdir. Başqa sözlə, ərzaq təhlükəsizliyi sağlamlığın və fəal həyat təminatının qorunub saxlanması, cəmiyyətin inkişafının əsasıdır. Həyat təminatı yaşayışın və gələcək rifahın təmin olunması üçün zəruri imkanları, resursları (maddi və sosial) və fəaliyyəti özündə birləşdirir. Bu baxımdan ərzaq təhlükəsizliyi həyat keyfiyyəti və cəmiyyətin sağlam inkişafında ən əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur.

Son illərdə bütün dünya ölkələrində, o cümlədən BMT, Dünya Bankı, BVF kimi təşkilatlar tərəfindən ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, əhalinin baş verə biləcək həyat risklərindən qorunması istiqamətində ciddi tədbirlər həyata keçirilsə də, müasir dünya qarşısında qlobal problem olaraq qalır. Çünki ərzaq təhlükəsizliyi birbaşa ölkə vətəndaşlarının sağlamlığı və yaşama vasitəsi, milli və iqtisadi varlığı ilə bağlı olan problemlərdəndir. Ona görə də inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün ölkələr ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində bu və ya digər dərəcədə tədbirlər həyata keçirirlər. Lakin ərzaq təhlükəsizliyi strategiyası hər bir ölkənin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq dəyişir. Son illərdə Azərbaycanda da bu istiqamətdə tədbirlər həyata keçirilir. Xüsusilə elm və texnologiyaların sürətlə inkişaf etdiyi indiki şəraitdə problemin daha ciddi xarakter alması müşahidə edilir. Bu, ərzaq məhsullarının ekoloji təmizliyinin qənaətbəxş olmaması (müasir texnika və avadanlıqların, maşınların ətraf mühitə vurduğu zərər) və kimyəvi cəhətdən insan orqanizmi üçün təhlükəli olan məhsulların istehsalı, gələcəkdə baş verə biləcək ərzaq qıtlığı ilə əlaqələndirilə bilər.

Fikrimcə, ərzaq təhlükəsizliyi strategiyası ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafından asılı olaraq üç səviyyədə həyata keçirilir.

Birincisi, ərzaq təminatı strategiyası. İnsanların zəruri ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsinə yönələn bu strategiya əsasən iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf edən və yaxud da keçid iqtisadiyyatlı yoxsul ölkələrdə həyata keçirilir. Belə ölkələrdə daha çox kəmiyyətə diqqət yetirilir və insanların zəruri ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsinə çalışırlar. Ona görə də yoxsul ölkələrdə bazara daxil olan ərzaq məhsullarının keyfiyyət aspekti bir növ ikinci plana keçir. Buna səbəb yoxsul ölkələrdə əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı olmasıdır. Bu səbəbdən onların ərzaq bazarına ucuz və aşağı keyfiyyətli məhsullar daxil olur. Bu da son nəticədə insanların sağlamlığına mənfi təsir göstərir. Məlum olduğu kimi dünyada 2 milyarddan çox insan aclıqdan əziyyət çəkərək, müxtəlif yolxucu xəstəliklərə düçar olurlar. Buna əsas səbəb insanların yoxsulluq və ərzaq çatışmazlığı səbəbindən normal qidalana bilməməsi, orqanizmin zəifləyərək yolxucu xəstəliklərə qarşı immunitetinin zəifləməsidir. .

İkinci, əhalinin keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi strategiyası. Bu zaman bazara daxil olan ərzağın keyfiyyəti birinci sırada durur. Bu strategiya inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xarakterikdir. Çünki inkişaf etməkdə olan ölkələr sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi yüksəldikcə, bu məsələyə xüsusi diqqət yetirməyə başlayırlar. İndiki şəraitdə inkişaf etməkdə olan ölkələrlə müqayisədə inkişaf etmiş ölkələrin ərzaq təminatı ilə bağlı problemi hələ ki, yoxdur. Ona görə də inkişaf etmiş ölkələrdə qida məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, ekoloji cəhətdən təmiz olmasına xüsusi diqqət yetirilir və bu məqsədlə elmi tədqiqat işlərinə milyardlarla dollar vəsait xərclənir.

Üçüncüsü, insanların ekoloji cəhətdən təmiz və yüksək keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi strategiyası. Bu, daha çox inkişaf etmiş ölkələr üçün xarakterikdir. Bu strategiya artıq ərzaq əldə etmək imkanlarının yaxşılaşdırılması ilə kifayətlənmir və bütün ailə və ev təsərrüfatı üzvlərinin sağlam və aktiv həyat tərzi qurmaları üçün tələbata uyğun, kifayət qədər və keyfiyyətli ərzaq məhsulları alınmasında mövcud olan imkanlar nəzərdə tutulur. Əgər Azərbaycan müstəqilliyin ilk illərində keyfiyyətə deyil, kəmiyyətə və qiymətə üstünlük verirdisə, hazırda keyfiyyət tərəfi üstünlük təşkil edir. Əhalinin gəlirlərinin artması, həyat səviyyəsinin əvvəlki illərlə müqayisədə yüksəlməsi artıq insanların keyfiyyətli ərzaq məhsullarına tələbatını artırmışdır. Deməli, ərzaq təhlükəsizliyinin ikinci mərhələsində olan Azərbaycan indi elmin inkişafına, yeyinti sənayesində və kənd təsərrüfatında elmi biliklərdən istifadəyə, yeni texnologiyaların mənimsənilməsinə və istifadəsinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Bunun üçün də bu sahədə elmi tədqiqat işlərinin aparılmasına, ölkəyə daxil olan ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə nəzarətin artırmasına ehtiyac vardır. Qeyd olunan problemlər ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir.

Birincisi, insanın yaşaması üçün ən zəruri ərzaq məhsullarının ölkə daxilində istehsalına, həmin məhsulların ehtiyat fondlarının yaradılmasına nail olmaq;

İkincisi, ərzaq bazarında texniki, texnoloji, ekoloji və sanitar qaydalara cavab verməyən aşağı keyfiyyətli və insan orqanizmi üçün təhlükəli olan ərzaq məhsullarının istehsalının və ölkəyə gətirilməsinin qarşısını almaq;

Lakin etiraf edək ki, hazırda Azərbaycanda bu sahədə problemlər hələ də qalmaqdadır və bu problemin həllində vətəndaş məsuliyyəti də vacibdir. Ərzaq məhsullarının istehsalı, emalı və satışı sanitariya - gigiyenik tələblərə cavab vermir. Çox vaxt insanlar sanitariya - gigiyenik tələblərə cavab verməyən yerlərdə ərzaq məhsullarının emalını, saxlanılmasını, satışını həyata keçirirlər. Bu da son nəticədə insanların sağlamlığına mənfi təsir göstərir. Ərzağın mövcudluğu ölkədə kəmiyyət və keyfiyyətcə kifayət qədər və təhlükəsiz ərzaq məhsullarının mövcud olmasını səciyyələndirir. Mövcudluq adətən milli səviyyədə qiymətləndirilir və ərzaq ehtiyatlarının səviyyəsindən asılı olur. Ərzaq məhsulların milli səviyyədə mövcudluğu məhsulların istehsalı, bölgüsü, satışı və saxlanmasına dair iqtisadi siyasət və qanunvericiliklə xarakterizə edilir.

Araşdırmalar göstərir ki, bazar münasibətləri şəraitində ərzaq bazarının formalaşdırılması və məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsinin mühüm cəhətlərindən biri də məhsulun keyfiyyətinin idarə olunması sisteminin təkmilləşdirilməsidir.

Çünki məhsul istehsalının idarə olunmasının mühüm ünsürü olan keyfiyyətin idarə olunması istehsalın iqtisadi göstəricilərinin artımını əks etdirir. Bununla yanaşı, keyfiyyətin idarə olunması təsərrüfatçılıq metodu olmaqla yanaşı ondan səmərəli istifadə edilməsi böyük iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində (burada söhbət keyfiyyətli ərzaq məhsulları ilə təminatdan gedir) sahibkarların, elmi tədqiqat müəssislərinin, dövlət nəzarəti orqanlarının üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Bu məsuliyyət onlarda ilk növbədə vətəndaş məsuliyyəti, dövlətə və milli dəyərlərə hörmət olmaqla, yüksək intellektual səviyyə kimi keyfiyyətin olmasını tələb edir. Hər bir insan ərzaq hüququna malikdir. Bu hüquq beynəlxalq hüquqi sənədlərdə tanınıb və aclıqdan qurtulmaq hüququnu nəzərdə tutur. Kifayət qədər ərzaq almaq hüququnun əsas aspektləri aşağıdakı mənanı verir:

– İnsanların qida tələbatının təmin olunması üçün kifayət edən miqdarda və keyfiyyətdə, zərərli maddələrdən azad və konkret mədəniyyət şərtləri üçün məqbul ərzağın mövcudluğu;

– Belə ərzaqdan digər insanların öz hüquqlarını həyata keçirməsinə mane olmayan şəkildə daimi istifadəsinin mümkünlüyü.

Məlum olduğu kimi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında kənd təsərrüfatı elmləri, kimya elmi və onun alt sahələri, tibb elmi, texnika elmləri və s. bu kimi elm sahələrinin üzərinə daha böyük vəzifələr düşür. Qeyd edək ki, sahibkar, dövlət xidmətində çalışanlar, ümumilikdə isə bütün əhali ərzaq təhlükəsizliyinin məsuliyyətini dərk etməli və bu istiqamətdə hər kəs öz üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirməlidir. Çünki məhsulun keyfiyyətinə nəzarəti həm də istehlakçılar etməli, belə hallar aşkar etdikdə müvafiq orqanlara məlumat verməlidirlər. Burada cəmiyyətin intellektual səviyyəsinin yüksək olması, öz hüquq və azadlıqlarını qoruya bilməsi heç də az əhəmiyyət kəsb etmir. Aqrar sahədə məhsul keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş tədbirlər sistemi bir tərəfdən bölmələrarası münasibətləri tənzimləməli, digər tərəfdən isə, yeni təsərrüfatçılıq qurumlarını dəstəkləməlidir. Aqrar sahədə ərzaq məhsullarının istehsalı genişləndikcə bu məsələnin əhəmiyyəti nəinki azalmır, hətta ölkəmizin geosiyasi durumu və dünyada ərzaq qıtlığının güclənməsi ilə əlaqədar olaraq, onun əhəmiyyəti daha da artır.

Fikrimizcə, həyata keçirilən tədbirlərin mühüm istiqamətlərindən biri də, ETT-nin nailiyyətlərindən, məhsul istehsalının səmərəli təşkili üçün zəruri olan maddi-texniki resurslardan daha da səmərəli istifadə edilməsindən ibarət olmalıdır. Ərazi və bölmələr üzrə məhsul istehsalının geniş miqyaslı olması, ayrı-ayrı ərazilər üzrə təbii-iqtisadi şəraitin müxtəlifliyi, şəhərlə kənd arasında məsafənin uzaqlığı nəzərə alınaraq, məhsulların daşınması ilə əlaqədar olan mövsümi xərclərin azaldılmasına, yerli məhsul istehsalçılarının gəlirlərinin artırılmasına, əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsinə səmərəli ərzaq bazarının formalaşdırılmasında məhsul keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təsir edən amillərin məcmusu kimi baxmaq olar.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə 2 mart 2001-ci ildə təsdiq edilmişdir.

2. Hacızadə E.M. Dünya iqtisadiyyatı və Azərbaycan. Dərslik. Bakı: Letterpress nəşriyyat evi, 2018.
3. Business times. 2020. №19 (678).
4. Azərbaycanin ərzaq təhlükəsizliyi. URL: https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2017_320.pdf
5. Ərzaq təhlükəsizliyi məsələləri. URL: https://aesma.edu.az/assets/files/%C6%8FSMA%202022%20%E2%84%96%202%20(18)%20152-159.pdf

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZILARDƏ BƏRPA OLUNAN ENERJI MƏNBƏLƏRINƏ INVESTISIYA QOYULUŞLARI

Xəlilov Zaur Ağahüseyn oğlu
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində iqtisadi bərpa və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi baxımından mühim əhəmiyyət kəsb edir. Bu bölgələrdə enerji istehsalında istifadə olunan alternativ mənbələr ekoloji mühitin qorunması və iqtisadiyyatın diversifikasiyası üçün yeni imkanlar yaradır. Eyni zamanda, bərpa olunan enerji sektoru ölkənin enerji təhlükəsizliyini artırmaqla yanaşı, xarici investorlar üçün də cəlbedici bir mühit formalaşdırır.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin enerji potensialı böyükdür. Bu bölgələrdə günəş və külək enerjisinin istifadəsi müasir texnologiyaların tətbiqi ilə mümkün hala gəlmişdir. Xüsusilə, günəş enerjisi Azərbaycanın coğrafi mövqeyi və iqlim şəraiti ilə uyğunlaşaraq, geniş istifadəyə yararlı bir mənbədir. Eyni zamanda, külək enerjisi sahəsində də irəliləyişlər əldə etmək mümkündür. Bu enerji formalarının inkişafı yalnız iqtisadi fayda yaratmaqla qalmayıb, eyni zamanda ətraf mühitin mühafizəsinə də müsbət təsir göstərəcəkdir.

Bərpa olunan enerji sahəsinə investisiya qoyuluşları yeni iş yerlərinin yaradılması, yerli istehsalın artması və iqtisadi aktivliyin yüksəlməsi ilə nəticələnir. Xarici investorların cəlb edilməsi üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən dəstəkləyici siyasət sərmayə mühitinin yaxşılaşdırılması, qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi - bütün bunlar investisiya mühitini daha da cazibədar edir. Bu sahədə yerli və beynəlxalq əməkdaşlıq, müasir texnologiyaların tətbiqi və yenilikçi yanaşmalar investisiya axınını artırmaq üçün mühimdir.

Bununla yanaşı, enerji istehsalında bərpa olunan mənbələrin istifadəsi Azərbaycanın qlobal iqlim öhdəliklərinə uyğun şəkildə inkişaf etməsinə dəstək verir. İqlim dəyişikliyi ilə mübarizə karbon emissiyalarının azaldılması, dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, bütün bunlar bərpa olunan enerji layihələrinin strateji məqsədlərindəndir. İstifadə olunan resursların səmərəli idarə edilməsi, ekosistemlərin mühafizəsi və sosial inkişafın təmin edilməsi bu layihələrin uğurlu icrası üçün vacibdir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə bərpa olunan enerji sektorunun inkişaf etdirilməsi yalnız iqtisadi artımın təmin edilməsinə deyil, həm də sosial və ekoloji

təsirlərin müsbət olması ilə nəticələnir. Bu sahənin genişləndirilməsi regional inkişafın gücləndirilməsi, iqtisadiyyatın diversifikasiyası və yerli icmaların sosial rifahının artırılması üçün zəruri addımlardır.

Bu kontekstdə, COP 29 konfransı öncəsi bərpa olunan enerji layihələrinin müzakirəsi beynəlxalq əməkdaşlığın və investisiya imkanlarının artırılmasına yönəlmiş bir platformadır. Bu müzakirələr çərçivəsində iştirak edən tərəflər bərpa olunan enerji sektorunun inkişafı üçün təkliflər irəli sürərək investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması yollarını müzakirə edəcəklər. Bu tədbir yalnız Azərbaycanın deyil, həm də regional miqyasda bərpa olunan enerji sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsinə şərait yarada bilər.

Yekun olaraq, Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində bərpa olunan enerji mənbələrinə investisiya qoyuluşları iqtisadiyyatın canlanması, enerji təhlükəsizliyinin artırılması və ekoloji dayanıqlığın təmin edilməsi məqsədinə xidmət edir. Bu sahənin inkişafı, regional inkişafın sürətləndirilməsi, müasir texnologiyaların tətbiqi və yerli icmaların iştirakının artırılması baxımından əhəmiyyətlidir. Həmçinin enerji istehsalında bərpa olunan mənbələrin istifadə edilməsi qlobal miqyasda iqlim dəyişikliklərinə müsbət təsir göstərəcək və dayanıqlı inkişaf hədəflərinə çatmaqda böyük rol oynayacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

2. Azərbaycanın bərpaolunan enerji sahəsindəki hədəfləri. URL: https://demokrat.az/az/news/105319/azerbaycanin-berpaolunan-enerji-sahesindeki-hedefleri

Секція 7

Спорт як перспективний напрямок підприємництва

ПЕРШІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ СПОРТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Безніс О.Є., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Історія спорту сповнена прикладів таких обмежувальних стратегій, як-от визначення статусу спортсмена-аматора, якому заборонялося отримувати гроші чи призи за участь у спортивних змаганнях. Фактично ж це робилося для того, щоб обмежити доступ до спорту людей, які не належали до вищих верств суспільства і які через спорт могли б підтримувати своє життєве утримання. Як написав у своїй книжці «Теорія чистих людей» американський критик і економіст Т. Веблен, «спорт почав використовуватися як одна з форм споживання вищих верств суспільства, які за його допомогою підкреслювали свій соціальний статус, свій добробут і проведення часу». Так, аматорський спорт, особливо, якщо він, як теніс, як вітрильний спорт або гольф, вимагав багато грошей і часу, почали подавати як певний ідеал, доступний лише обраним.

Перші систематичні роботи про економічні проблеми спорту з'явилися у США в середині 50-х років. Університети США раніше за всіх усвідомили необхідність готувати менеджерів спорту і відреагували на це відповідно: по-перше, було опубліковано емпіричні дослідження економічних питань професійних командних видів спорту і, по-друге, з'явилися перші підручники зі спортивного менеджменту.

Першою роботою в галузі економіки спорту можна вважати статтю С. Розенберга, опубліковану 1956 р. в одному з провідних американських економічних журналів на тему: «Ринок праці професійних гравців у бейсбол». У ній дискутувалися два моменти:

1. у професійному командному спорті для глядачів продукується певна невизначеність результату спортивного змагання, і що довше незрозумілий результат, то більша його привабливість для присутніх глядачів;

2. невизначеність результату буде вищою тоді, коли всі команди мають у своїх складах спортсменів однакових ігрових якостей, розподілених рівномірно на всі команди.

Ця сукупність ігрових якостей може автоматично розглядатися як нерегульований ринок праці. Водночас тут діє закон спадної віддачі: для окремої команди нерентабельно в певний момент купувати нових гравців, оскільки вони навряд чи залучили б на стадіон додаткову кількість глядачів та виправдали свою присутність.

Цими тезами С. Розенберг обґрунтував уже досить добре розвинену сьогодні науку - економіку спорту.

За останні роки багато американських університетів запровадили спортивний менеджмент серед навчальних курсів і, відповідно, з'явилася достатня кількість публікацій і книг на цю тему. Здебільшого це дослідження, в яких ідеться або про відносини спортивних комерційних організацій США (Т. Хоггерті, Г. Патон), або про особливості вільних об'єднань і відносини спорту і держави (Н. Маркус, Д. Клатель). Інші дослідження - це конкретні рецепти, рекомендації про те, наприклад, як найкраще розміщувати рекламний стенд на баскетбольному матчі (Е. Скейлтс) або які знання і кваліфікацію повинен мати керівник стадіону (Дж. Парке, Б. Зангер, Дж. Мейсон).

У Великій Британії серед основоположників можна назвати дослідницьку групу (Дж. Кейрнс, Н. Дженнет, П. Слоан), яка займалася вивченням питання про те, які цілі переслідують у своїй економічній поведінці продавці спорту. Вони доповнили знання ще одним важливим моментом: яким чином приймають свої рішення продавці спорту і до яких наслідків це призводить.

Безсумнівно, сьогодні кількість фахівців, що займаються проблемами економіки спорту, значно зросла, як і сам спектр проблем, пов'язаних насамперед із комерціалізацією і професіоналізацією спорту, взаємовідносинами професійного спорту і держави, спонсорства, правами на трансляції тощо.

Уже відносно давно в спортивній, та й економічній літературі розглянуто питання про те, яким чином економічні успіхи в країні впливають на успіхи в спорті. Очевидно, що це є результатом специфічного поєднання багатьох чинників, зокрема політичних, соціальних, демографічних. Спочатку передбачалося, що успіхи у спорті залежать від величини населення. Вважаючи, що умовно спортивні ресурси рівномірно розподілені по всіх країнах, мали б країни з найбільшою чисельністю населення мати найкращі успіхи у спорті. Досягнення невеликих країн, таких як Болгарія, колишня НДР, Фінляндія, Швеція, в окремих особливо популярних у цих країнах видах спорту спростовують це твердження. Тобто виходить, важливо не те, яким ресурсом володіє країна, а як цей ресурс використовується.

Інша група чинників - економічні. Найважливіші з них - доходи населення, частка населення, зайнятого в промисловості, ступінь урбанізації. Як зазначено раніше, всі ці чинники діють не ізольовано один від одного, а в тісному зв'язку з наявним у країні економічним порядком і політичною системою. Не викликає сумніву, що чим вища внутрішня стабільність у країні і чим більший вік панівної політичної системи, тим більших успіхів у спорті слід очікувати.

Цікавими є дослідження, проведені американським економістом М. Гертнером, який встановив зв'язок між існуючим економічним порядком у країні та числом завойованих медалей на Олімпійських іграх. Спочатку він встановив залежність між величиною доходів населення і числом завойованих медалей; виходячи з цього, він визначив очікувану величину (прогноз), якби дана країна мала інший рівень доходів. Цю очікувану величину було визначено і для колишніх соціалістичних країн і зіставлено з медалями, завойованими цими країнами фактично. При цьому виявилося, що фактична величина перевищувала очікувану для колишнього СРСР у 4 рази, а для НДР - у 12 разів. Звідси можна

зробити висновок про те, що не тільки економічні успіхи, але більшою мірою централізоване, політично узгоджене й ефективне використання наявних ресурсів є визначальним для успіхів у спорті.

Література:

1. Кожушко Л. Ф., Кузнецова Т. О., Судук О. Ю. Основи менеджменту і маркетингу. Рівне : НУВГП, 2016. 291 с.
2. Балабанова Л.В. Рекламний менеджмент: Підручник. К.: ЦУЛ, 2013. 391с.
3. Жданова О. Основи управління сферою фізичної культури і спорту : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2017. 244 с.

ПРОБЛЕМИ СПОНСОРСТВА У СФЕРІ СПОРТУ

Безніс О.Є., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Маркетингові відділи провідних компаній вже давно шукають альтернативу прямій рекламі, зростаюча конкуренція в різних галузях бізнесу змушує розробляти нові рішення. Один із найефективніших способів домогтися прихильності потенційного покупця або клієнта - стати спонсором його улюбленого клубу. Але, звісно, не все так просто, - розглянемо деталі.

Для початку визначимося з поняттям спонсорства. Згідно із Законом України «Про рекламу», - спонсорство - це добровільна матеріальна, фінансова, організаційна та інша підтримка фізичними та юридичними особами будь-якої діяльності з метою популяризації виключно свого імені, найменування, свого знака для товарів і послуг.

Спонсорський внесок визнається платою за рекламу, а спонсор і спонсорований - відповідно рекламодавцем і рекламорозповсюджувачем. Спонсор не має права втручатися в діяльність спонсорованого.

Але стосовно спортивного об'єкта більше підійде визначення спонсорства як сприяння, що надається організаціям (спортивним, некомерційним), подіям/заходам або приватним особам (спортсменам) шляхом надання ресурсів у грошовому або товарному вираженні в обмін на право використання асоціацій зі спонсорованим об'єктом для досягнення економічної вигоди.

Тобто, спонсор, асоціюючись із популярним клубом, неминуче викликає позитивні емоції у вболівальників цього клубу. Зауважимо, що в Україні часто плутають спонсорство з меценатством або спрямуванням грошей у наказовому порядку продержавною компанією. Користуючись подібними схемами, компанії, звичайно ж, переслідують певні інтереси, але це не спонсорство.

Наведемо цікаві факти:

Олімпіада в Los Angeles 1984 - вибух популярності спонсорства як платформи маркетингової комунікації. За період 1984-2001, витрати на спонсорство зросли більше ніж у 12 разів з $2,0 млрд. до $24,6 млрд.

До 2010 розмір ринку перевищило $50,0 млрд.

Спонсорські інвестиції в спорт становлять близько 80% загальних витрат на спонсорство. Розберемо причини збільшення обсягів спонсорських надходжень:

- обмеження на рекламу спиртних напоїв і тютюнових виробів у ЗМІ;
- зростання цін на рекламний простір, традиційних каналів інформації;
- неефективність традиційних засобів реклами;
- більш повне висвітлення спонсорованих заходів;
- глобалізація: спорт - центральний елемент глобальної культури;
- розвиток індустрії розваг;
- науково-технічний прогрес: нові засоби масової інформації;
- фрагментація ринків і медіа платформ;
- нездатність держави адекватно фінансувати спорт;
- бажання спортивних суб'єктів диверсифікувати джерела доходу.

Спонсорство дає змогу розв'язувати багатопланові завдання, що стоять перед компанією в рамках однієї спонсорської програми, а також надає доступ до різноманітних цільових аудиторій.

Спонсорство позитивно впливає як на саму компанію, відзначимо такі можливі вигоди для компанії - спонсора:

- збільшення обізнаності про компанію та її послуги;
- зміни/зміцнення іміджу компанії;
- вибудовування і зміцнення ділових стосунків із партнерами та владними структурами;
- зміцнення відносин і управління мотивацією співробітників;
- пропаганда соціальної відповідальності компанії;
- оптимізація комунікаційного портфеля;
- підвищення ринкової капіталізації компанії.

А також безпосередньо на бренд. Компанія отримує:

- розвиток лояльності до бренду;
- збільшення обізнаності про бренд з боку цільової аудиторії;
- позиціонування бренду в рамках цільової аудиторії;
- демонстрація функціональних характеристик бренду/продукту;
- збільшення частки ринку

-прямі продажі;

-косвенний збут;

- використання універсального послання в рамках «безкоштовного» ефіру;
- блокування конкуренції.

Дослідження показали, що поліпшення обізнаності про бренд і зміцнення лояльності до бренду з боку поточних клієнтів - два найпопулярніші завдання для вирішення в рамках спонсорських програм. Інвестиції в Спонсорство (не пряма комунікація) не завжди призводять до збільшення продажів у короткий термін.

Зауважимо, що спонсорство може бути ефективним як єдиний канал комунікації, але максимального ефекту можна досягти, сконцентрувавши всі

канали комунікації (ЗМІ, зовнішню рекламу, Інтернет, промоушн, PR) навколо спонсорства. Тобто, збираючись витратити, наприклад, 10 000 у.о. на спонсорування ФК «Клуб», - виділіть ще 3 000 у.о. на просування інформації про цей факт. Тоді набагато більше вболівальників дізнається, що їхньому улюбленому клубу (і спорту загалом) допомагає ця компанія.

Література:

1. Павлюк Є.О. Олимпійський і професійний спорт: навчальний посібник. Хмельницький : ХНУ, 2010. 254 с.
2. Платонов В.Н. Професіоналізація олімпійського спорту. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2005. № 1. С. 3–9
3. Мічуда Ю.П. Професійний спорт як різновидність підприємницької діяльності. *Теорія і методика фіз. виховання*. 2005. № 1. С. 30–36.
4. Матвєєв С. Ф. Олімпійська освіта – пріоритетний напрям в діяльності Олімпійської академії України. Олімп. спорт і спорт для всіх: IX Міжнар. наук. конгр.: тези доп. К. : Олімп. л-ра, 2005. 22 с

ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ РЕСУРСІВ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК УСПІХУ В СПОРТІ

Безніс П.С., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Спорт з кожним роком посідає дедалі більш і більш важливе місце в економіці багатьох країн, зокрема й України. У спорт залучено значні фінансові кошти та велику кількість робочої сили. Удосконалюються і розробляються нові моделі управління спортом і його фінансування.

Багато років спорт і економіку розглядали як дві окремі самостійні галузі. Вважалося, що спорт - це хобі, вільне проведення часу, і він не має нічого спільного з економікою, професією, торгівлею. Сьогодні все кардинально змінилося. У спорті стало можливим заробляти непогані гроші, зрозуміло, в умовах жорсткої конкуренції, але й традиційні ресурси спорту стають дедалі обмеженішими.

Спорт, як сектор економіки кожної країни, потребує не тільки професійних спортсменів і тренерів, а й професійних економістів, управлінців, юристів, соціологів. Це стосується всіх його сфер: спорту для глядачів, професійного спорту, спортивних спілок і клубів, комерційної пропозиції або державного та регіонального управління.

Спорт можна класифікувати з економічного та управлінського боку, отже, різні методи і принципи економічної теорії та теорії управління застосовні в спорті.

Відмінності спорту та економіки полягають у тому, що продукція спорту, має більшою мірою спортивні (задоволення, задоволення амбіцій, самовдосконалення), а не ринкові цілі.

Щодо комерційної пропозиції спорту як товару, то можна виокремити такі спортивні ринки, що стрімко розвиваються сьогодні:

1. ринок орієнтованих на прибуток продавців спорту, представлений численними оздоровчими, танцювальними, гімнастичними студіями та спортивними школами;

2. ринок товарів для спортивного туризму, тобто туризму з використанням технічних приладів і пристосувань за наявності відповідної інфраструктури (гірські лижі, серфінг, гольф);

3. ринок продавців спортивних тренажерів, обладнання, одягу.

4. ринок комерційно організованих спортивних подій, що проводяться клубами, федераціями, Олімпійським комітетом (Олімпійські ігри, чемпіонати, турніри, меморіали тощо);

5. ринок спортивного спонсорства та реклами.

Таким чином, відбувається стрімке проникнення законів ринку в спорт, і водночас збільшується пропозиція спорту як товару, а саме це становить основний зміст економіки спорту.

Можна трактувати економіку спорту як науку, що вивчає економічні аспекти спорту, але не тільки їх, а також аспекти соціологічні, психологічні, юридичні, з якими стикаються у своїй роботі спортивні організації всіх видів.

Тривалий час економічна ефективність, потреби ринку і пропозиція спорту як ринкового продукту перебували поза своїми власними поняттями. Фінансування спортсменів і високі грошові винагороди за участь у змаганнях мали тимчасовий характер, оскільки в спорті панували аматорські (непрофесійні) ідеали, які обмежували економічне використання спорту. Заборона будь-якої комерціалізації спортивних успіхів і популярності, з одного боку, слугувала певним верствам суспільства, які за допомогою цього обґрунтовували свою ідеологію, а з другого, пояснювалася страхом спортивних організацій та їхніх функціонерів із комерціалізацією спорту втратити свій вплив на нього.

Необхідність оцінки економічного ефекту спортивної події очевидна. Це особливо актуально у зв'язку зі зростаючим дефіцитом державного бюджету і дедалі більшою конкуренцією навколо громадських коштів. Сьогодні багато хто хоче знати, наскільки ефективно було використано виділені кошти і чи могли б вони бути застосовані ще краще для інших цілей. Інакше кажучи, перед застосуванням рішення про реалізацію відповідного спортивного проєкту (проведення чемпіонату, турніру) мають розглядатися альтернативні варіанти, наприклад організація виставок, будівництво шкіл, лікарень тощо.

Література:

1. Сумець О.М. Стратегічний менеджмен: підручник. Харків : ХНУВС, 2021. 208 с.

2. Криштанович С.В. Менеджмент і маркетинг у фізичній культурі і спорті: навч. росібник. Львів : ЛДУФК, 2018. 176 с.

3. Прокопова Л.І. Основи маркетингу і менеджменту фізкультурно-оздоровчих послуг : навчальний посібник. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. 298 с.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СПОРТИВНИХ ПОСЛУГ НА СПОЖИВЧОМУ РИНКУ

Безніс П.С., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Фізичне вдосконалення правомірно розглядати як динамічний стан, що характеризує прагнення особистості до цілісного розвитку за допомогою обраного виду спорту або фізкультурно-спортивної діяльності. У такий спосіб забезпечується вибір засобів, що якнайповніше відповідає її морфофункціональним і соціально-психологічним особливостям, розкриттю і розвитку її індивідуальності. Ось чому фізична досконаліть є не просто бажаною якістю майбутнього фахівця, а необхідним елементом його особистої структури.

З кожним роком фізична активність і спорт дедалі більшою мірою проникають у повсякденне життя людей - повсюдно зростає кількість спортивних клубів і організацій, збільшується кількість людей, які долучаються до спорту, зростає кількість і якість спортивних засобів масової інформації. В умовах глобалізації економічних відносин, свободи пересування людей та обміну інформацією, постійно збільшується кількість спортивних уболівальників, які присутні на змаганнях особисто, спостерігають за ними по телебаченню, слухають радіотрансляції або звертаються до комп'ютерних мереж.

Нині в багатьох країнах сформувався спортивний стиль в одязі та способі життя, стало модним мати стрункy фігуру або рельєфні м'язи. На потреби людей відповідним чином реагує ринок: фірми-виробники спортивних товарів і послуг розширюють асортимент пропонованої ними продукції, покращують її якість, а також формують новий попит.

Тенденції, що формуються на сучасних спортивних ринках, разом із масовим попитом забезпечують виробникам спортивної продукції та послуг величезні прибутки, за володіння якими триває жорстка конкурентна боротьба. Конкуренція виявляється в усіх компонентах бізнесу, дається взнаки за будь-якого промаху чи помилки - в рекламі, у науково-дослідній діяльності, а також у виробництві та виробництві продукції. Виграти конкурентну боротьбу в умовах постійного протиборства з конкуруючими фірмами-виробниками і спортивними організаціями можна лише вдавшись до маркетингу, який являє собою комплекс наук прикладного характеру про ринок і ринкові взаємозв'язки.

Маркетинг у спортивній і фізкультурно-оздоровчих сферах тільки починає пробивати собі дорогу, особливо в Україні, а чимало фахівців уже вважають, що у спортивного маркетингу з'явилися серйозні проблеми. До таких проблем

можна віднести: демографічні зміни (процес старіння нації, тип сім'ї, що змінюється, збільшення вільного часу), появу серйозних конкурентів спорту, зміну популярності видів спорту. Але водночас потрібно відзначити й існування тенденцій, що сприяють розвитку фізкультурно-оздоровчих і спортивних послуг. Можна відзначити такі тенденції: здоровий спосіб життя стає для багатьох невіддільною рисою життя, зростання науково-технічної інформації, проникнення її в усі сфери фізкультурно-оздоровчої активності, формування тісного зв'язку спортивно-оздоровчих клубів із медичними установами та багато іншого.

Однак у XXI столітті, що настало, наші очікування пов'язані з надіями на зміцнення об'єктивного феномена сучасного спорту за всіма лініями.

- Соціальний феномен спорту: Спорт XXI століття буде галуззю, у якій відкривається найбільша кількість нових робочих місць. Індустрія спорту вже формується як одна з найзначніших підприємницьких галузей у світі.

- Економічний феномен спорту підніметься до такого рівня, що стане загрозою для його місії - суті його діяльності. Прибуток може стати єдиною категорією вимірювання спортивного успіху. Усе, навіть основні принципи і закони спорту, - є підстави вважати - буде підпорядковано законам бізнесу. У такому разі, якщо у людей не вистачить розуму зберегти місію спорту в рівновазі з бізнесом, то спорт і бізнес у ньому проковтнуть самі себе. Століття, що настало, буде століттям великих спокус для спорту.

- Політичний феномен спорту також підніметься до такого рівня, коли імідж спорту може перевищити політичний імідж окремих осіб і політичних груп. Спорт дедалі більше й більше відчуватиме загрозу впливу з боку політичних структур.

- Маркетинг у спорті - це ринкова діяльність, тому можна передбачити певні перспективи і тенденції розвитку фінансових можливостей спорту.

Для маркетингу в спорті найважливіше - збільшити спортивну аудиторію і розширити спортивний ринок, щоб зберегти загальнодоступні, але цінні спортивні суб'єкти під час глобалізації, що розвивається, треба шукати рішення для розширення спортивної аудиторії та спортивного ринку в процесі спортивної інтеграції.

Література:

1. Діброва Т.Г., Маркетингова політика комунікацій:стратегії, вітчизняна практика. Навчальний посібник. К.: «Видавничий дім «Професіонал»», 2009. 320с.

2. Моргулець О.Б., Менеджмент у сфері послуг. 2009. №3. С.16-20.

3. Гасюк І.Л. Інформаційно-ресурсне забезпечення галузі «Фізична культура і спорт»: сучасний стан і тенденції розвитку. *Теорія і практика державного управління*. 2012. Вип.3 (30). С.1-12.

4. Прокопова Л.І. Основи маркетингу і менеджменту фізкультурнооздоровчих послуг: Навчальний посібник. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 298с

ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ У БАСКЕТБОЛІ

Бондаренко В.І., ст. викладач
Львівський державний університет фізичної культури

У сучасному баскетболі вельми актуальним є питання про психологічну підготовку спортсменів до змагань. Баскетбол досяг такого високого ступеня розвитку, що нерідко фізична, технічна і тактична підготовленість перебуває приблизно на одному рівні. Тому часто результат гри визначається значною мірою психологічними факторами. Чим відповідальніші змагання, тим напруженіше відбуваються ігри і тим більшого значення набуває психічний стан спортсменів. Перемога вимагає все більших і більших напружень і моральних сил.

Високе емоційне піднесення, бажання перемогти нерідко дає змогу команді виграти в сильнішого супротивника, який вступив у боротьбу в стані меншої мобілізованості та психологічної підготовленості. Тому в тренувальному процесі має приділятися чимало часу і психологічній підготовці баскетболістів. Тренер повинен не тільки знати техніку, тактику баскетболу, питання фізичної підготовки баскетболістів, а й бути психологом, уміти виховувати у своїх підопічних морально-вольові та емоційно-вольові якості. Навчити їх керувати своїми емоціями, виявляти в необхідних випадках сміливість, рішучість, волю до перемоги, витримку.

Принцип свідомості й активності передбачає оптимальне співвідношення педагогічного впливу зі свідомою самостійною активною діяльністю баскетболіста. Для реалізації цього принципу баскетболістові необхідний певний обсяг психологічних завдань, усвідомлення ним значення розвитку психологічних функцій і якостей для досягнення успіху, прагнення до самовиховання і самоконтролю, постійного подолання труднощів у процесі тренування.

Основними завданнями загальної та спеціальної психологічної підготовки баскетболістів є:

- розвиток процесів сприйняття, зокрема формування та вдосконалення спеціалізованих видів сприйняття - відчуття часу, відчуття м'яча, відчуття кошика тощо.

- розвиток уваги, зокрема, її об'єму, інтенсивності, стійкості, розподілу та перемикання.

- розвиток тактичного мислення, пам'яті, уявлення та уяви, здатності швидко й правильно оцінювати ігрову ситуацію, ухвалювати ефективне рішення та контролювати свої дії;

- розвиток здатності керувати своїми емоціями в процесі підготовки до змагань і в процесі гри;

- розвиток вольових якостей.

Слід завжди пам'ятати, що моральний стан команди перебуває в прямій залежності від характеру як ігрових, так і особистісних взаємин у команді.

Почуття колективізму, гармонійні взаємовідносини та допомога, згуртованість спортсменів є необхідною умовою успішних виступів команди.

У процесі тренування баскетболістів слід постійно приділяти увагу розвитку процесів зорових сприйняттів і сприйняття руху, а також спеціалізованих сприйняттів.

Уміння бачити якомога більше гравців, їхнє становище і переміщення майданчиком, розташування м'яча, вміння орієнтуватися в складних ігрових умовах мають велике значення в цілому для підготовки баскетболістів. Недостатньо розвинений периферичний і глибинний зір різко знижує тактичні можливості баскетболістів, негативно позначається не тільки на ефективності тактичних дій, а й на психологічному стані спортсмена.

Однією з дуже важливих психологічних особливостей рухових навичок баскетболістів є те, що спортсмен, виконуючи ті чи інші прийоми, повинен регулювати свої дії і м'язові зусилля у зв'язку з оцінкою відстані між гравцями, м'ячем, кошиком. Це вимагає зорово-моторної координації, дуже точних і диференційованих просторових і часових сприйнять виконуваних рухів.

Аналіз гри в баскетбол показує, що успішність технічних і тактичних дій баскетболістів багато в чому визначається і високим розвитком у них таких властивостей уваги, як об'єм, інтенсивність, стійкість, розподіл і перемикання.

Розвиток інтенсивної та стійкої уваги певною мірою пов'язаний із розвитком вольових якостей. Баскетболіст повинен дисциплінувати себе, наполегливо і цілеспрямовано відпрацьовувати ті чи інші елементи гри.

Для підвищення психологічної стійкості баскетболістів, їхньої тактичної майстерності необхідно розвивати в них також спостережливість, кмітливість, ініціативність, передбачення.

Надзвичайно важливе значення для баскетболістів має здатність керувати своїми емоціями. У процесі гри характерні не тільки яскраво виражені позитивні й негативні емоційні стани, а й те, що змінність успіху під час гри визначає їхню різку зміну.

У психології спорту розроблено спеціальні прийоми саморегуляції, які застосовують для зняття або зниження фізичного стомлення і відновлення спортивної працездатності, нервового стомлення, пов'язаного з емоційним перенапруженням під час тренувальних занять і змагань, зняття або зниження несприятливих емоційних станів перед змаганням і під час гри, для боротьби з безсонням.

Під час підготовки ж команди загалом до конкретного змагання в плані психологічної підготовки мають вирішуватися такі завдання:

- усвідомлення гравцями особливостей і спортивних завдань майбутньої гри;
- вивчення конкретних умов майбутніх змагань;
- вивчення сильних і слабких сторін противника;
- усвідомлення та оцінка своїх власних можливостей зараз;
- подолання негативних емоцій, викликаних майбутньою грою.

Література:
1. Воронова В.І. Психологія спорту: [навч. посібник] К., 2007. 298 с.
2. Гогун Є.М. Психологія фізичного виховання і спорту: Навч.посібник для студ. вищ. пед.навч. закладів. Видавничий центр «Академія», 2000. 288 с.
3. Сушко Р.О. Змагальна діяльність висококваліфікованих гравців у баскетболі. Навч. посібник [для студентів вищих навчальних закладів фізичної культури і спорту] Дніпропетровськ: Інновація, 2014. 162 с.
4. Шутова С.Є. Психологічні фактори, які забезпечують ефективність змагальної діяльності баскетболістів високої кваліфікації: автореф. дис. канд. наук з фіз.вих. і спорту: спец. 24.00.01 «Олімпійський і професійний спорт»Київ, 2000. 18 с.

ОБГРУНТУВАННЯ ЗАЛЕЖНОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ І СПОРТУ

Зайцев С.С., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Розвиток і зміна спорту протягом людської історії може багато розповісти про соціальні зміни в суспільстві. У всі часи в усьому світі велика увага приділялася і приділяється фізичній культурі та спорту, оскільки спорт - це одна із соціально-культурних сфер, у межах якої можливе розв'язання безлічі економічних, політичних та інших важливих завдань.

Недостатнє залучення дітей та молоді до занять фізичною культурою і спортом негативно впливає на здоров'я майбутнього покоління, а також веде до зростання дитячого та підліткового алкоголізму, наркоманії та злочинності, що теж позначається на соціально-економічних показниках. Без комплексних заходів зі створення умов для регулярних занять фізичною культурою негативна ситуація, пов'язана зі станом здоров'я населення і соціальною демографією, посилиться.

Значимість спорту для суспільства виражається в його розширеному фінансуванні, збільшенні кількості спортивних установ і споруд. Основоположним завданням державної політики є створення умов для зростання добробуту населення України, національної самосвідомості та забезпечення довгострокової соціальної стабільності. Створення бази для збереження і поліпшення фізичного та духовного здоров'я громадян значною мірою сприяє вирішенню зазначеного завдання.

Систематичні заняття фізичною культурою і спортом сприятливо впливають на здоров'я, розумову активність, цілеспрямованість людини. Науково доведено, що фізична діяльність подовжує працездатний вік, сприятливо позначається на розумовій активності. Наприклад, ранкова гімнастика - один із найкращих способів привести свій організм у робочий тонус і підвищити мозкову активність.

У сучасних умовах старіння населення і зменшення народжуваності вплив цих чинників має першочергове значення для збереження або збільшення темпів економічного зростання. Таким чином, працівник, який приділяє належну увагу заняттям фізичною культурою, менше хворіє, швидше включається в роботу, створює навколо себе сприятливе емоційне середовище і є більш цілеспрямованим, ніж інші. Усі ці якості, підвищуючи конкурентоспроможність робочої сили, незалежно від сфери економіки, дають змогу збільшувати темпи економічного зростання.

Роль фізичної культури і спорту не зводиться тільки до перерахованих вище факторів. З розвитком фізичної культури і спорту люди навчилися отримувати матеріальну вигоду з цієї сфери суспільного життя - виник спортивний бізнес. По всьому світу дедалі більше з'являється спортивних організацій та установ, послуги яких мають хороший попит. До таких організацій належать фізкультурно-оздоровчі центри, федерації з різних видів спорту, фітнес- і шейпінг-клуби, туристичні центри, спортивні секції з різних видів спорту тощо.

В окрему гілку виділяється професійний спорт, у якому спортсмени за свої виступи отримують заробітну плату. Як правило, це видовищні види спорту (бокс, футбол, хокей тощо). Багато компаній по всьому світу залучають спортсменів, як найбільш відомих і шанованих у суспільстві людей, для реклами своїх брендів, за яку спортсмени отримують значні гонорари. Бізнес і спорт мають дуже багато схожих рис. Як у спорті суперник, у бізнесі існує конкуренція. Обом сферам притаманне прагнення до досягнення все більш високих результатів. Будь-який бізнесмен прагне довести своєю діяльністю, що він несе благо суспільству і гідний суспільної поваги. Отже, у спорті та бізнесі існує однакова мотивація, що спонукає до дії та відточування майстерності на спортивній арені чи сфері надання послуг.

Країни з високими показниками соціально-економічного розвитку приділяють велику увагу розвитку спорту, що доводиться високими результатами на світовій арені. З цих даних можна зробити висновок, що спортивні досягнення країни багато в чому залежать від показника економічного розвитку, і навпаки. З економічної точки зору можна припустити кілька пояснень взаємозв'язку між величиною внутрішнього валового продукту і рівнем вищих спортивних досягнень.

По-перше, за високих доходів економіки країни збільшується бюджет країни, відповідно, збільшується стаття витрат на розвиток фізичної культури і спорту, як наслідок, зростає рівень спортивної майстерності. По-друге, у разі збільшення кількості тих, хто займається і залучений у спорт, збільшується кількість здорових людей і зменшується кількість людей з асоціальною поведінкою, що призводить до зменшення безробіття і збільшення економічної активності, а отже, до зростання ВВП.

Таким чином, економічна діяльність спортивної галузі - це особливий вид економічної діяльності з виробництва матеріальних і нематеріальних благ для задоволення потреб громадян в здоров'я і дозвіллі, а також з надання послуг

спрямованих на формування у окремих найбільш талановитих громадян високого спортивної майстерності для досягнення ними найвищих спортивних результатів.

Література:

1. Імас Є. В. Маркетинг у спорті. К.: Олімп. л-ра, 2016. 288 с.
2. Дутчак М.В. Теоретичні засади основних понять по спортивному менеджменту. Спортивна наука України: Зб. наук. ст. Львів, 2001. Вип. 5 С. 70-73.
3. Мічуда Ю.П. Сфера фізичної культури і спорту в умовах ринку : закономірності функціонування та розвитку К. : Олімпійська л-ра, 2007. 215 с.

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СПОРТУ

Кірсанов М.В., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Історично всі проєкти, пов'язані зі спортом, належали до сектору відпочинку та розваг і відігравали досить несуттєву роль. Однак останніми роками ситуація кардинально змінилася: індустрія спорту виходить на новий рівень розвитку і стає повноцінною галуззю економіки. Про це свідчать величезні інвестиції в розвиток спортивних клубів, а також особлива увага з боку держави.

Тривалий час спорт і економіку розглядали як дві окремі галузі. Вважалося, що спорт - це хобі, вільне проведення часу, і він не має нічого спільного з економікою, професією, торгівлею. Сьогодні ж у спорті можна заробити непогані гроші, зрозуміло, в умовах жорсткої конкуренції, але й традиційні ресурси спорту стають дедалі обмеженішими. Унаслідок цих процесів стає зрозуміло, що спорт потребує не тільки професійних спортсменів і тренерів, а й професійних економістів, юристів, соціологів.

Як справедливо зазначає у своїй статті професор менеджменту і маркетингу Н.В. Слободянюк, «спорт дедалі більше стає важливою галуззю економіки багатьох розвинених країн. Фізична культура і спорт дедалі частіше проникають в усі сфери життя людей, формують відносини з державою, утворюючи специфічну сферу для ведення бізнесу.

Фізична активність і спорт є найважливішою сферою підприємницької діяльності, яка забезпечує, з одного боку, зайнятість багатьох людей у галузях спортивної індустрії, з другого боку, зазначені галузі підприємництва поповнюють федеральні та місцеві бюджети за рахунок податкових надходжень, що дає змогу державі розв'язувати соціальні проблеми населення.

Динаміка розвитку самого спорту та його видів дедалі більше пов'язана з економікою, торгівлею та професійною орієнтацією учасників спортивних заходів. У цій системі перебувають значні матеріальні та фінансові активи, розширюється мережа трудових та управлінських ресурсів. Спортивна індустрія

об'єднує не лише спортсменів, водночас формується традиційна комерційна сфера діяльності та організація бізнесу, що, своєю чергою, дає змогу заробляти гроші в умовах конкуренції як у сфері національного, так і у сфері міжнародного спорту».

Так, згідно з дослідженням економістів, присвяченим перспективам розвитку світової індустрії спорту до 2015 року, незважаючи на неспокійні часи, які переживає світова економіка, індустрія спорту продовжує зростати і розвиватися. Спонсори виділяють на спортивні проекти дедалі більше коштів, рекламодавці збільшують бюджети на спортивні заходи, бізнесмени інвестують у спортивні клуби, а уряди активно оновлюють спортивну інфраструктуру та стимулюють розвиток сектору загалом.

Безумовно, економіка спорту має ще багато недосліджених питань. Це насамперед питання спортивного менеджменту, ринку праці в спорті, спортивного спонсорства. Можна навіть сказати, що повністю сформованої економіки спорту як науки ще немає. Але процес її розвитку як складової економічної науки йде досить швидко. При цьому економіка спорту має демонструвати особливості, притаманні кожній окремо взятій країні, наприклад у Німеччині це насамперед домінантне становище спортивних спілок і клубів; у США - зразковий професійний командний спорт.

У нашій країні становлення економіки спорту як науки необхідне для того, щоб із найбільшим ефектом використовувати те, що ще залишилося від минулого, показати можливі резерви ресурсного забезпечення спорту, а зрештою - для збереження здоров'я нації.

І сьогодні, коли дедалі більше людей шукають баланс між стресом і розрядкою, хочуть знайти своє покликання, зберігаючи здоров'я й почуваючись працездатними, фізична культура, спорт, профілактика та реабілітація - це якраз і є ті поняття, які тісно пов'язані з успіхами будь-якого сучасного суспільства. Якщо ми хочемо мати в майбутньому здорову націю - зараз потрібні фахівці, які розуміють, що спорт - це значно більше, ніж події, що стоять у центрі уваги, з рекордами, перемогами і медалями, що спорт - це наш рух, наше здоров'я, наше життя.

Література:

1. Сергієнко В. М. Фізкультурно-спортивна діяльність тренера з виду спорту : навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2022. 184 с.
2. Криштанович С. Спортивний менеджмент : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2020. 207 с.
3. Жданова О. М. Основи управління сферою фізичної культури і спорту : навч. посіб. Львів : ЛДУФК. 2017. 244 с.

РИНКОВІ УМОВИ У СПОРТИВНІЙ СФЕРІ

Кірсанов М.В., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

З розвитком фізичної культури і спорту люди навчилися отримувати матеріальну вигоду з цієї сфери суспільного життя - виник спортивний бізнес. По всьому світу дедалі більше з'являється спортивних організацій та установ, послуги яких мають хороший попит.

У рамках вирішення найважливішого економічного завдання фізична культура і спорт відіграють незамінну роль. За допомогою фізичної активності та спорту школярі, студенти й працівники всіх сфер господарської діяльності набувають і розвивають у собі таких якостей, як самодисципліна й цілеспрямованість, самоконтроль і самоспостереження, вчаться пригнічувати в собі лінь і душевну слабкість, тренують волю й м'язи.

Цілком очевидним є той факт, що спорт сьогодні - це не тільки здоровий спосіб життя, а й великі гроші - величезні капіталовкладення, витончений маркетинг і сотні тисяч людей, залучених в індустрію спорту. За визначенням, професійний спорт - це комерційно-спортивна діяльність, що передбачає економічну ефективність і високу інформаційно-розважальну цінність спортивно-видовищних заходів.

Темою оцінки людських ресурсів на даний момент зацікавлені багато видатних теоретиків бухгалтерського обліку. Проблема комерційного використання людських ресурсів як активу в сучасній практиці - комплексна і багатогранна проблема, що включає в себе правові, економічні, соціальні та психологічні питання. Однак противники включення людини до звітності як активів мотивують свою позицію тим, що майбутні економічні вигоди, пов'язані з нею, за винятком окремих випадків, неможливо визначити з достатнім ступенем достовірності. Інакше кажучи, є чимала частка невизначеності, оскільки компанія не може бути впевненою, що працівник не анулює контракту, тим самим, ставлячи під сумнів імовірність економічних вигод.

Як і в усіх організаціях, у футбольних клубах також існують трудові договори. Гравці підписують контракт, що передбачає «прикріплення» до певного клубу на законних підставах. Підписавши контракт, вони не можуть залишати клуб або грати за іншу команду без дозволу клубу. А саме контроль є одним з основоположних критеріїв визнання об'єкта активом.

Однак витрати на придбання футболістів можуть бути надійно визначені, завдяки існуванню активного ринку, де клуб має можливість продати гравця, обміняти, здати в оренду або розподілити конкретні майбутні економічні вигоди, які стосуються його, без вибуття майбутніх економічних вигод. Таким чином, є дві вагомі причини для подання людських ресурсів у фінансовій звітності. Визначення вартості нематеріальних активів, можливо, є найважчою в роботі бухгалтера. І саме тому футбольні клуби можуть капіталізувати гравців за ціною придбання.

На гравця нараховується амортизація протягом строку дії контракту прямолінійним способом. Після визнання на балансі нематеріальні активи відображаються за первісною вартістю за вирахуванням накопиченої амортизації та збитків від зниження вартості.

Водночас допускається застосування альтернативного підходу - переоцінка нематеріальних активів. Крім того, вони мають бути списані, якщо не приноситимуть майбутніх економічних вигод. Прибуток або збиток, що утворюється під час вибуття об'єкта як різниця між тим, що компанія отримує під час його вибуття, та залишковою вартістю, відображаються в обліку як дохід або витрати.

У нинішніх ринкових умовах вкрай необхідно враховувати всі зміни, щоб не відстати від часу і стежити за станом ринку. Настання інформаційного століття призвело до того, що наразі сфера обслуговування і розваг демонструє дедалі вищі темпи зростання порівняно з виробництвом, колись єдиним критерієм оцінювання економіки.

Водночас слід підкреслити, що фізична активність, спорт і туризм, крім прямих економічних вигод, які можна оцінити кількісно, приносять й інші блага нематеріального характеру, які безпосередньо не піддаються кількісній оцінці. Тут маються на увазі насамперед такі чинники, як розширення кругозору та інтелектуального рівня людей у процесі їхньої участі в змаганнях, у культурно-пізнавальних і навчальних програмах.

Своє дозвілля люди проводять раціональніше і конструктивніше; фізкультура і спорт дають кожній людині колосальні можливості для самовираження, самовдосконалення і самоствердження. Фізична культура і спорт, таким чином, є істотним чинником зростання добробуту суспільства і поліпшення якості життя людей.

Література:

1. Федорович Р. В., Семенюк С. Б. Маркетингове моделювання діяльності підприємства. *Наука й економіка*. 2010. № 2(8). С. 150-155.

2. Лалак Н., Войтович І. Маркетинг професійного спорту: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні. *Молода спортивна наука України*. 2008. Т. 1. С. 161-165

3. Самодай В. Актуальні питання щодо впровадження маркетингу у сферу фізичної культури і спорту. *Молода спортивна наука України*. 2013. Т. 4. С. 158-165.

4. Муштай В. А., Берестоκ Б. П. Формування та оцінка ефективної системи управління маркетинговою діяльністю підприємства сфери послуг. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 2(19). С. 183-189

СПОНСОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В ПРОФЕСІЙНОМУ СПОРТІ

Курилко М.Ф., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Спонсорство як соціально-економічне явище з'явилося в нашій країні порівняно недавно. Саме слово «спонсор» (від англ. sponsor) означає поручитель, гарант. Під спонсоруванням в економіці розуміється піклування, підтримка певного виду діяльності в різних формах, серед яких переважає фінансова. Спонсорство може здійснюватися в безоплатній або платній формі, але на відміну від кредитування, відшкодування спонсорських витрат часто має непрямий характер, тобто має місце не пряме повернення коштів, а відшкодування спонсорського внеску у вигляді задоволення інших інтересів спонсора, які в кінцевому підсумку слугують збільшенню обсягу продажів. У цьому сенсі слід відрізняти спонсорство від меценатства, оскільки меценатство означає надання фінансової, матеріальної або будь-якої ще допомоги без жодних умов.

Досить широко спонсорство представлено в професійному спорті й має більш ніж столітню історію. Бізнесмени, підприємці завжди були схильні надавати грошову або іншу форму матеріальної підтримки спорту й окремим спортсменам у вигляді благодійності, що приносить їм натомість популярність, що забезпечує рекламу товарів і послуг, що продаються. По суті, спонсорування - це плата за отримання популярності, це один із способів підвищення попиту на продукцію спонсора.

Розвиток засобів масової інформації, і особливо засобів телекомунікацій послужив потужним поштовхом до збільшення спонсорських внесків у професійний спорт, роблячи спонсорів рекламодавцями і навпаки. Якщо який-небудь вид спорту ще не вийшов на телеекран, йому важко залучити спонсорів. Щойно він з'явився на телебаченні, інтерес до нього спонсорів зростає. Такий вид спорту потрапляє в розряд комерційно привабливих (футбол, хокей, баскетбол, теніс, автоперегони, гольф).

Аналіз зв'язків спорту зі спонсорами виявляє одночасно і збіг інтересів, і певні протиріччя. У всіх спонсорів (як і в усіх підприємців) є одна спільна риса, яка їх об'єднує - бажання отримати дохід від спонсорської діяльності. Якщо спорт сприяє досягненню цієї мети, то фірми виявляють інтерес до фінансування спорту. І можливості вибору одного або декількох видів спорту для подальшої співпраці, їхні сьогоднішні перемоги чи невдачі, наявність перспективних планів розвитку та програм тільки підігрівають інтерес спонсора. Звертаючись до спонсорської діяльності як до засобу просування продукції на ринки, компанії можуть переслідувати різні цілі, з яких найочевиднішими є:

- створення своєї компанії позитивного іміджу;
- утримування старих партнерів по бізнесу;
- виявлення нових ділових можливостей;
- розвиток духу ентузіазму і корпоративної єдності в самій компанії;

Однак бувають і інші цілі. Баррі Франк, старший корпоративний віце-президент «International Marketing Group», зробив таку заяву: «Виходячи зі свого досвіду, я можу сказати, що найчастіше основною причиною і сенсом підтримки окремих подій є розвага клієнтів. Вкрай цінним видається вміння зібрати і розважити важливих клієнтів у місці, яке вважають престижним, в атмосфері телекамер, спортивних журналістів і блиску; зробити так, щоб ці люди змогли поштовхатися в натовпі зірок спорту і навіть іноді поборотися з ними в армрестлінгу. Багато компаній, ухвалюючи рішення про надання спонсорської допомоги тій чи іншій події, керуються такими критеріями, як місце її проведення і тип клієнтів, який вона здатна залучити».

Для найбільших представників спортивної індустрії, як-от Nike, ADIDAS, чия продукція охоплює чимало видів спорту - від швидкісного бігу на ковзанах до хокею, чи Rossignol, яка виготовляє гірськолижне спорядження, присутність на іграх зимової Олімпіади в Солт-Лейк-Сіті та Турині означала безпрецедентну можливість подальшого зміцнення популярності своїх торговельних марок. Завдяки спонсоруванню висококласних спортсменів, вони прагнули розширити уявлення про свою продукцію серед звичайних споживачів.

Для фірми «Take Oakley», яка докладає всіх зусиль до того, щоб зробити свій логотип «О» таким самим упізнаваним, як логотип Nike, сама присутність бренду на Олімпіаді означала дуже багато. Не дивно, що витрати на просування продукції під час ігор у Солт-Лейк-Сіті та Турині мали становити приблизно 10-15% від загального маркетингового бюджету компанії.

Корпорація «Макдоналдс» є найбільшим спонсором у світі спорту. Її заявлена мета полягає у використанні спорту для побудови системи споживчих переваг, присутності торговельної марки на ринку та її відмінності від конкурентів як на місцевому, так і на національному рівні. До сфери спортивних інтересів «Макдоналдс» входять гімнастика, легка атлетика, фігурне катання, гольф і баскетбол. Для досягнення своєї мети Корпорація виробила цілу систему критеріїв оцінки спортивних проектів:

-чи сприяє це посиленню лідируючого становища «Макдоналдс» на ринку;

-чи забезпечує це телевізійну присутність компанії на національному рівні;

-чи може «Макдоналдс» стати власником спортивної програми;

чи допоможе проєкт виділитися з-поміж інших компаній;

-чи можливе проведення в рамках проекту акцій на місцевому рівні;

Література:

1. Лалак Н., Войтович І. Маркетинг професійного спорту: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні. *Молода спортивна наука України*. 2008. Т. 1. С. 161-165.

2. Газнюк Л. М., Разумовський С. О. Маркетингова діяльність у сфері фізичної культури та спорту як об’єкт соціального пізнання. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2014. № 1 (39). С. 12-16.

3. Мічуда Ю. П. Сфера фізичної культури і спорту в умовах ринку: закономірності функціонування та розвитку. К.: Олімпійська література, 2007. 216 с.

ЕКОНОМІКА СПОРТИВНОЇ ІНДУСТРІЇ

Курилко М.Ф., доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Позитивний вплив фізичної культури і спорту на економічну систему будь-якої держави має величезний перелік чинників. Необхідно також підкреслити й ту обставину, що в останні десятиліття бурхливого розвитку набула індустрія фізичної культури, спорту і туризму як велика галузь підприємницької діяльності. За кордоном створюється безліч спортивних, фізкультурних і туристичних організацій усіх форм власності, які здійснюють свою діяльність на комерційній основі. До групи таких організацій входять фізкультурні та оздоровчі клуби й асоціації - фітнес-клуби, спортивні секції, школи рукопашного бою тощо.

Іншою складовою спортивного бізнесу є професійний спорт - професійні клуби, ліги і федерації, які діють на основі самофінансування і отримують доходи за рахунок рекламної, видавничої діяльності, продажу прав на теле- і радіотрансляцію національним і міжнародним комунікаційним корпораціям та іншої комерційної діяльності. Крім того, сучасна спортивна індустрія охоплює сферу виробництва спортивного одягу, взуття, інвентарю, тренажерів та аксесуарів. Як окремі компоненти спортивної індустрії можна видокремити інформаційно-спортивний бізнес (спеціалізовані спортивні радіо- і телеканали, інформаційні агенції, спортивні видавництва, сайти тощо) і бізнес на спортивних спорудах (стадіони, басейни, тренажерні зали, спорткомплекси).

За своєю суттю бізнес дуже схожий на спорт: в основі підприємницької діяльності також лежить змагальність і конкуренція, суперництво індивідів і колективів. Мотивом діяльності як у спорті, так і в бізнесі є бажання учасників конкуренції перемогти, довести собі та іншим свою значущість, завоювати повагу оточуючих і колег. Спорт і бізнес, таким чином, тісно пов'язані один з одним, мають аналогічну мотивацію і рушійні сили.

Спортивний бізнес задовольняє такі життєво важливі потреби людей, як прагнення до фізичної активності та довголіття, здоров'я і спілкування, розваг і змістовного проведення дозвілля. На відміну від інших видів підприємницької діяльності, спортивний бізнес виконує соціально значущу роль у протистоянні надмірному споживанню алкоголю і тютюну, у боротьбі зі шкідливими звичками і малорухливим способом життя.

Сфера спортивного бізнесу залучає до своєї орбіти мільйони людей, які відновлюють свій трудовий та емоційний потенціал, активно відпочивають і переключаються на інші види діяльності, отримують нові знання й уміння в частині рухової активності, раціонального харчування, ведення здорового способу життя. У цьому аспекті спортивний бізнес виступає найважливішим елементом процесу відтворення якісної робочої сили, розвитку і зміцнення трудових ресурсів.

Виконуючи функцію реабілітації та відновлення потенціалу робочої сили, спортивний бізнес частково вивільняє фінансові та матеріальні ресурси держави. Уряд, таким чином, отримує за рахунок розвитку спортивного бізнесу одразу кілька корисних ефектів, які полягають:

1. у зниженні державного фінансування різноманітних фізкультурно-спортивних програм федерального і місцевого рівня;

2. у розвитку соціально значущої сфери підприємницької діяльності, за рахунок якої оздоровлюється населення і створюються нові робочі місця;

3. знижується споживання алкоголю і тютюну, рівень злочинності;

4. за рахунок спортивного бізнесу збільшуються податкові надходження до бюджетів усіх рівнів.

Самостійною галуззю економіки спортивних і видовищно-масових заходів є туризм. У світовій економіці роль туризму постійно зростає. Будучи однією з найбільших, високоприбуткових і найдинамічніших галузей, поступаючись за прибутковістю лише видобутку і переробці нафти, туризм, за даними Всесвітньої Туристської Організації, забезпечує 10% обороту виробничо-сервісного ринку планети. На сферу туризму припадає близько 6% світового валового національного продукту, 7% світових інвестицій, кожне 16-те робоче місце, 11% світових споживчих витрат, 5% усіх податкових надходжень. Ці цифри характеризують прямий економічний ефект індустрії туризму.

Незважаючи на ту обставину, що туризм є самостійною галуззю економіки, він найтіснішим і найбезпосереднішим чином пов'язаний зі спортивною індустрією, причому зв'язок цей згодом оформлюється дедалі рельєфніше і його неважко простежити на прикладі туристичних ринків Західної Європи. Так, наприклад, частка спортивного та подієвого туризму зросла останніми роками за зимовими видами спорту на 20%, а за літніми видами - на 80%. Цей процес, як зазначають фахівці, характерний не тільки для Західної Європи. Експерти в галузі туризму констатують, що «найбільший внесок у цю тенденцію вносить зростаюча популярність зимових видів спорту, а також поїздок на далекі відстані в країни, де літній період припадає на європейську зиму. Серед видів туризму найбільшою популярністю користується спортивний і круїзний туризм».

Вкрай високе значення спорту в інноваційних економічних процесах. Для того щоб нові технології, дослідно-конструкторські розробки та інші атрибути науково-технічного прогресу впровадилися в господарську практику, необхідні їхні всебічні випробування. Такі різнопланові випробування нових ідей, матеріалів, технологій, двигунів, моторних олив, шин та інших виробів дає спорт вищих досягнень. Саме в спортивних змаганнях, в екстремальних умовах, виявляються найкращі якості нових розробок, їхня зручність, економічність та інші експлуатаційні характеристики. Водночас у граничних режимах роботи виявляються і слабкі сторони тих чи інших матеріалів або компонентів конструкцій, стають яснішими можливі шляхи усунення недоліків і напрямки перспективної модернізації виробів. Так, більшість нових моторних і трансмісійних олив, двигунів і шин пройшли перевірку в перегонах «Формула-

1», у багатоденних мотоциклетних перегонах, у ралі «Париж - Дакар» та інших аналогічних змаганнях.

Високі вимоги спортсменів призвели до створення надлегких перегонових велосипедів із композитних матеріалів, нових технологій створення спортивного взуття, тканин, захисних окулярів, шоломів, ковзанів, лиж, а також багатьох інших виробів.

Література:

1. Криштанович С. Спортивний менеджмент : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2020. 207 с.

2. Брич В. Я. Креативний менеджмент : підручник. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 220 с.

3. Танклевська Н. С. Сучасні концепції спортивного менеджменту. *Фінансовий простір*. 2020. № 1 (37). С. 52–62.

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНСЬКОГО СПОРТУ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Романенко О.Ю.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Спортивна галузь України, як важливий елемент соціально-економічного прогресу держави, вимагає впровадження сучасних підходів у сферах управління, фінансування та інтеграції в європейський спортивний простір. Застосування досвіду країн Європи може стати ключовим фактором для підвищення міжнародної конкурентоспроможності, залучення інвестицій і формування ефективної економічної моделі в цій сфері [1].

Аналізуючи стан Сучасного розвитку спортивної економіки в Україні бачимо низку властивих для нашої держави проблем, а саме:

1. Недостатнє державне фінансування. Частка витрат на спорт та фізичну культуру у державному бюджеті залишається досить низькою.

2. Обмежена участь приватного капіталу. Механізми державно-приватного партнерства розвинені слабо, а система податкових стимулів для інвесторів у спорт недостатньо ефективна.

3. Нерозвинена інфраструктура. Брак сучасних спортивних об'єктів стримує розвиток масового спорту та міжнародного туризму, ця проблема загострилася війною.

4. Корупційні ризики та неефективне управління. Відсутність прозорості у використанні коштів створює недовіру потенційним інвесторам.

Використовуючи досвід країн Європейського Союзу як основу для реформ, обговоримо успішні моделі фінансування та управління спортом, які можуть бути адаптовані в Україні:

1. Модель державно-приватного партнерства. У таких країнах, як Німеччина та Франція, приватні інвестори активно фінансують спортивну

інфраструктуру в обмін на податкові пільги [2]. В Україні необхідно створити законодавчі механізми, які стимулюють бізнес інвестувати у будівництво стадіонів та спортивних залів, підтримувати спортсменів, команди та федерації видів спорту.

2. Розвиток спортивного маркетингу. У країнах Європейського Союзу спортивні клуби отримують значний дохід від маркетингових контрактів, спонсорства, продажу телеправ та мерчандайзингу. Українським клубам, спортсменам та федераціям слід розвивати брендинг та активніше співпрацювати з медіа та бізнесом для створення додаткових доходів.

3. Збільшення інвестицій у масовий спорт та соціальні програми програми пов'язані з фізичною культурою. Так у Скандинавських країнах держава підтримує масовий спорт як інструмент здорового способу життя, що знижує витрати на охорону здоров'я [4]. Україна переймає цей досвід, але ще потрібно продовжувати збільшення кількості нових програм розвитку дитячого спорту та спорту для всіх верств населення.

4. Цифровізація спортивної сферы. Європейський досвід показує підвищення ефективності діяльності спортивних організацій із додаванням передових технологій [3, 5].

Висновки. Інтеграція європейського досвіду у розвиток економічної сфери українського спорту є необхідним кроком щодо його модернізації та адаптації до сучасних викликів. Реформи мають ґрунтуватися на державно-приватному партнерстві, впровадженні інновацій та посиленні соціальної орієнтації спорту. Це сприятиме не лише економічному розвитку, а й покращенню іміджу України на міжнародній арені. Як економічною, так і спортивною.

Посилання на європейські практики та програми можуть допомогти прискорити цей процес, зробивши спорт найважливішим чинником соціального добробуту та економічного зростання.

Література:

1. Бойченко О. В., Сорока М. І. Розвиток державно-приватного партнерства в спортивній інфраструктурі України. *Економіка України*. 2022. №8. С. 45–51.

2. Законодавство про державно-приватне партнерство в Європейському Союзі: Досвід та практики. Офіційний сайт Європейської Комісії. URL: https://ec.europa.eu

3. Інформація про програму Erasmus+ Sport. Європейський Союз. URL: https://erasmus-plus.ec.europa.eu

4. Програми масового спорту в Норвегії: державна підтримка та соціальний ефект. Міністерство культури та спорту Норвегії. URL: https://www.regjeringen.no

5. Сидоренко І. В. Цифровізація спортивної галузі: досвід ЄС і США. *Інноваційна економіка*. 2024. № 5. С. 67–73.

ОСНОВИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В СПОРТІ

Семенов А.І., старший викладач
Харківський національно автомобільно-дорожній університет

Сфера спорту є однією з найдинамічніших і перспективних галузей для підприємництва. Поєднання здорового способу життя, високого попиту на спортивні товари та послуги, а також соціальної значущості створює ідеальне середовище для розвитку бізнесу. Однак, як і в будь-якій іншій сфері, підприємництво в спорті потребує знань основних принципів і правильного підходу до реалізації ідей.

Що таке підприємництво в спорті?

Підприємництво в спорті включає створення, організацію та управління бізнесом, який спрямований на задоволення потреб у фізичній активності, спортивних розвагах чи супутніх продуктах і послугах. Воно охоплює широкий спектр напрямків:

- тренажерні зали та фітнес-клуби;
- продаж спортивного інвентарю та одягу;
- організація змагань та спортивних заходів;
- спортивний туризм і активний відпочинок;
- кіберспорт;
- реабілітаційні центри та спортивна медицина [1].

Ключові принципи підприємництва в спорті.

Аналіз ринку та визначення ніші.

Перед запуском будь-якого проєкту важливо вивчити ринок:

- які послуги чи товари мають попит у вашому регіоні?
- які є конкуренти, їхні сильні та слабкі сторони?
- які тренди домінують у спортивній індустрії?

Це дозволить знайти нішу, яка буде актуальною та рентабельною.

Розробка бізнес-моделі.

Підприємництво в спорті потребує чіткого планування. Бізнес-модель повинна враховувати:

- цільову аудиторію;
- основні джерела доходів (продаж абонементів, товарів, квитків тощо);
- основні витрати (оренда приміщення, зарплата співробітників, обладнання).

Якість послуг і продуктів.

У спортивній сфері важливо забезпечити високий рівень обслуговування. Від професіоналізму тренерів, якості обладнання чи спортивного інвентарю залежить репутація бізнесу.

Інноваційний підхід.

Використання сучасних технологій, таких як мобільні додатки, VR- та AR-інструменти, розумні тренажери або гаджети, допоможе виділитися серед конкурентів [2]..

Маркетинг і просування.

Активна реклама, співпраця з лідерами думок, організація заходів та просування у соціальних мережах є ключовими для залучення клієнтів. Спортивний бізнес тісно пов'язаний із трендами, тому вміння використовувати актуальні тенденції - важливий аспект маркетингу.

Управління фінансами.

Для стабільного розвитку бізнесу важливо ефективно керувати фінансами: контролювати витрати, оптимізувати доходи та знаходити джерела фінансування, якщо це необхідно.

Перспективи спортивного бізнесу.

Сфера спорту постійно зростає завдяки популяризації здорового способу життя. Деякі з найперспективніших напрямків у цій галузі:

- Онлайн-фітнес: платформи для тренувань вдома або персоналізовані програми.
- Кіберспорт: організація турнірів, створення команд, продаж ігрового обладнання.
- Еко-спорт: розвиток напрямків, які поєднують екологічність і фізичну активність, як-от велотури чи виробництво еко-френдлі товарів.
- Дитячий спорт: відкриття спортивних шкіл і центрів для дітей різного віку.

Основні виклики підприємництва в спорті.

Як і в будь-якій галузі, спортивний бізнес має свої труднощі:

- висока конкуренція;
- сезонність деяких видів спорту;
- значні початкові інвестиції в обладнання та приміщення;
- потреба у кваліфікованому персоналі [3].

Висновок.

Основи підприємництва в спорті базуються на глибокому розумінні ринку, здатності адаптуватися до змін і забезпеченні якісного сервісу. Спорт відкриває перед підприємцями унікальні можливості для реалізації ідей, поєднуючи соціальну важливість із бізнес-прибутковістю. Спорт як напрямок підприємництва пропонує величезні можливості для заробітку та реалізації творчих ідей. Ця галузь об'єднує динаміку, технології та соціальну значущість, створюючи перспективи для сталого розвитку. Інвестуючи в спорт, ви не лише отримаєте фінансову вигоду, але й робіть вагомий внесок у популяризацію здорового способу життя та добробуту суспільства [2].

Література:

1. Гальченко Л. В. Маркетинг у спорті : навч.-метод. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 111 с.

2. Жданова О., Чеховська Л. Основи управління сферою фізичної культури і спорту : навч. посіб. Львів : ЛДУФК, 2017. 244 с.

3. Криштанович С. Спортивний менеджмент : навч. посіб. Львів : ЛДУФК ім. Івана Боберського, 2020. 208 с.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ В АНГЛІЇ

Шевченко В.І., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Видатні успіхи спортсменів Великої Британії на Олімпійських Іграх у Парижі базуються на чіткій системі, що розумно поєднує державну підтримку масового спорту з великими приватними вливаннями у спорт вищих досягнень.

Від держави питаннями спорту займається урядовий департамент культури, медіа та спорту. Примітно, що за спорт у департаменті відповідає міністр, у чиєму віданні також перебувають туризм, гральний бізнес і лотереї. Загалом на спортивні цілі у Великій Британії на рік акумулюється близько мільярда фунтів стерлінгів. Вони розподіляються по дев'яти округах країни, де керівники міністерських філій у тісному зв'язку з місцевими громадськими структурами, приватними спонсорами та професійними спортивними клубами забезпечують створення умов для занять населення спортом.

Система працює таким чином. Основа, як і в США, - це спортивні заняття в школах та університетах. А найбільш талановиті та зацікавлені юні спортсмени потрапляють у поле зору професійних клубів і федерацій.

Результати практично всіх змагань - міжшкільних і міжвузівських - потрапляють у єдину національну базу, і на їхній підставі фахівці-професіонали звертають увагу на перспективних спортсменів, з якими й починається системна робота. З 2006 року у Великій Британії щорічно проводяться шкільні ігри, де юні спортсмени мають можливість показати себе на національному рівні.

Безліч британців займається в клубах з видів спорту, сплачуючи внески. Причому в таких клубах любителі можуть тренуватися разом з олімпійцями. В одному тільки Лондоні працюють близько 70 легкоатлетичних клубів, а в усій країні їх - близько півтори тисячі.

Що стосується найбільш популярних у Великій Британії видів спорту - футболу, регбі, крикету, тенісу, боксу, автоперегонів - там працюють гроші приватних інвесторів. Увага медіа, інтерес рекламодавців і платоспроможної публіки, відпрацьовані маркетингові підходи, - все це забезпечує високий організаційний і спортивний рівень.

Спорт вищих досягнень у Великій Британії також має серйозну державну підтримку. Крім Національного олімпійського комітету і федерацій з видів спорту, на цьому напрямку працює урядове агентство UK Sport, яке на дві третини фінансується держбюджетом і на третину - з фонду національної лотереї.

Щорічно виділяються значні суми грошей для британських олімпійців і паралімпійців - у тих видах спорту, де є реальні шанси на медалі. Девіз агентства: «Правильна підтримка правильних атлетів на правильних підставах».

У Великій Британії держава віддає перевагу більш обережному підходу. Хоча уряд дозволяє приватним органам регулювати відповідні види спорту, він водночас створив державні органи та урядові установи для здійснення впливу на такі органи.

Нині, однак, традиційний підхід, заснований на невтручанні в регулювання спорту в Сполученому Королівстві, поступово втрачає позиції. У самій Великій Британії діяльність, пов'язана зі спортом, за оцінками Британської Ради сьогодні дає економіці приблизно 10 млрд. фунтів; близько 60% населення займається тим чи іншим видом спорту. Крім того, спорт утвердився як частина культури Великої Британії, і уряд вважає, що спорт може сприяти соціальним перетворенням і благотворно позначатися на суспільстві загалом, тому немає нічого дивного в тому, що уряд Великої Британії вирішив відігравати активнішу роль у сфері спорту.

Хоча зазвичай уряд Великої Британії прямо не втручається в спорт, він іноді вважав за необхідне вдатися до таких заходів після виникнення тих чи інших інцидентів або в рамках загальної політики.

Скандувати расистські гасла, кидати предмети на поле або вибігати на поле вважається порушенням закону. Уболівальникам, підозрюваним у скоєнні насильства на матчах, тепер може заборонятися присутність на тих чи інших іграх всередині країни або за кордоном. Уряд також діє і в іншому ключі: так, він оголосив продаж квитків з рук кримінально караним, запровадив заборону на рекламу тютюну на спортивних заходах і спонсорську підтримку тютюнових компаній у сфері спорту (згідно із законодавством Європейського Союзу), він встановлює, які спортивні події мають показуватися на звичайному, а не лише на супутниковому телебаченні.

Література:

1. Європейський простір вищої освіти та Болонський процес: Навчально-методичний посібник / Т.М. Димань, О.А. Боньковський, А.Г. Вовкогон. БНАУ, 2017. Одеса: НУ «ОМА», 2017. 106 с.

2. Грінченко І.Б. Професійна підготовка майбутніх учителів фізичного виховання: досвід європейських країн. Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: Зб. наук. праць. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2014. С. 39–50

3. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За редакцією В.Г. Кременя. Тернопіль: Навч. книга Богдан, 2004. 384 с.

ІННОВАЦІЙНІЙ ПІДХІД У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

Шевченко В.І., ст. викладач
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Фізична культура і спорт в Україні зіткнулися з цілою низкою викликів, зумовлених економічними процесами. Спорт є важливішим соціальний феноменом, який охоплює всі рівні сучасного соціуму, впливаючи на основні сфери життєдіяльності суспільства.

В умовах сьогоднішньої економіки пріоритетними для фізкультурно-спортивного руху є розвиток і використання новітніх знань економічної, управлінської та організаційної науки, що дає змогу поетапно здійснювати перехід у практиці розв'язання фізкультурно-спортивних проблем на механізми менеджменту й маркетингу, на сучасні соціальні технології та на балансові методи економічних розрахунків.

Оптимізація фізкультурно-спортивної роботи на верхньому рівні управління стосується таких організаційно-економічних сегментів, як - інноваційна орієнтація сфери фізичної культури і спорту - спрямованість на підтримку навчально-тренувальних процесів, програм інноваційного розвитку в освіті, на оновлення методів тренувальних процесів.

Для досягнення мети передбачається розв'язання таких основних завдань: 1) формувати сучасні знання та навички застосування засад економічної теорії в практичній господарській діяльності керівника сфери фізичної культури і спорту; 2) ознайомлювати студентів з основними аспектами управління у сфері фізичної культури і спорту; 3) інформувати студентів про засади підприємництва та бізнесу у спорті; 4) формувати комплексне уявлення про фізичну культуру та спорт як про галузь народного господарства, яка продукує різноманітні соціально-культурні послуги; 5) надавати студентам необхідні вміння і навички в управлінні фізичними процесами в сфері спорту; 3) інформувати про основи підприємництва та бізнесу у спорті; 4) формувати комплексне уявлення про фізичну культуру і спорт як про галузь народного господарства, що продукує різноманітні соціально-культурні послуги; 5) надавати студентам необхідні вміння і навички

У сучасний вік від інновацій залежить майбутнє цілих держав, розвиток і стан цивілізацій. Інновації це основа створення нових товарів, послуг, нових продуктів на основі більш досконалих знань, нової організації праці та виробництва, більш досконалих методів управління. Інноваційній економіці мають відповідати широкий і високий професіоналізм, кваліфікація кадрів, нові знання, уміння всіх категорій працюючих. Інновації потрібні в усіх галузях знань і виробництва, а також у сфері фізичної культури і спорту.

Інноваційна діяльність характерна для навчально-тренувальних процесів і процесів підготовки спортсменів. Основу інноваційної діяльності в цьому напрямі становить план-прогноз спортивних досягнень. Він передбачає

підготовку вчителів фізкультури, тренерів, підвищення їхньої кваліфікації, застосування передових прийомів і методів навчально-тренувальної роботи.

Стан сучасного дитячо-юнацького спорту характеризують певні проблеми, пов'язані з перебудовою суспільства, це:

- недосконаліть практики діагностики рівня здоров'я дітей, які займаються спортом;
- відсутність системи визначення фізичних якостей, функціональної підготовки, потенційних можливостей, психологічних здібностей, спортивного таланту та орієнтації дітей;
- недосконаліть модельних характеристик та ігрових показників привабливості занять фізичною культурою і спортом дітей та молоді, які навчаються.

Основними завданнями у сфері розвитку дитячо-юнацького спорту на окреслений період є підвищення якості роботи дитячо-юнацьких спортивних шкіл та розширення мережі фізкультурно-спортивних організацій, доступних для відвідування всіма охочими.

Пріоритети розвитку дитячо-юнацького спорту - це модернізація системи підготовки спортивного резерву. Пріоритети розвитку дитячо-юнацького спорту в освітніх закладах - це пошук нових привабливих форм, методів і засобів організації фізкультурно-спортивних занять, покликаних забезпечити зміцнення здоров'я та підвищення фізичної підготовленості школярів.

Пріоритетом розвитку системи фізичної культури і спорту у вищих навчальних закладах можна назвати застосування нових технологій під час проведення навчальних занять і застосування нових форм і методів навчально-тренувальної роботи в секціях з видів спорту.

Останнім часом більшість ЗВО України стали переходити на спеціалізацію студентів під час занять фізичним вихованням, при цьому успішно застосовуються нові види спорту, спрямовані на швидкий, оптимальний розвиток основних фізичних якостей студентів. У ХНАДУ успішно застосовуються: аеробіка, гирьовий кросфіт, фітнес, атлетична гімнастика, кардіотренування та багато інших напрямів фізичної діяльності.

Для успішного здійснення інноваційних проєктів і подальшого розвитку інноваційної діяльності у сфері фізичної культури і спорту необхідне здійснення сукупності заходів як на рівні держави, так і на рівні організацій.

Література:

1. Шершньова З.Є. Стратегічне управління: навч. посібник. К.: КНЕУ, 1999. 384 с.
2. Примак Т.О. Маркетингова політика комунікацій: навчальний посібник. К.: Атіка, Ельга-Н, 2009. 328 с.
3. Кобченко О.О. Фізкультурно-оздоровчі послуги як головний елемент маркетингової діяльності спортивного комплексу. Міжнародний науково-практичний журнал «WayScience»: матеріали IX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Сучасний рух науки», м. Дніпро. С. 364-366.

İDMAN VƏ SÜNİ İNTELLEKT

Mustafayev Vüqar Sabir oğlu, texnika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İsmayılzadə Leyla Vüqar qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Bu gün bütün sahələrdə olduğu kimi, idman aləmində də süni intellektdən istifadə məsələsinə xüsusi maraq və diqqət artmaqdadır. Müasir dünyada insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində innovativ texnologiyaların tətbiqi və inkişafı günbəgün sürətlə populyarlaşmaqdadır. Bu, hər gün tələb olunan aktual məsələyə çevrilib.

İntellektual texnika və texnologiyaların, o cümlədən informasiya texnologiyaları sahəsinin öyrənilməsinə və tətbiqinə yeni yanaşmalar yaranır. Bununla əlaqədar idman sahəsində də mürəkkəb problemlərin həllinə imkanlar yaranır.

Hazırda bu bir faktdır ki, süni intellektin imkanlarından istifadə etmək nəzərəçarpacaq dərəcədə əhəmiyyətli potensial qazanmaqdadır. Cəmiyyətin həyatında baş verən gündəlik proseslər, məişət və fəaliyyət sahələri olduğca çoxtərəfli və müxtəlifistiqamətlidir. Bu gün alimlər və mütəxəssislər bədən tərbiyəsi proqramlarının, fiziki məşqlərin inkişafını və optimallaşdırılmasını fəal şəkildə izləyirlər. Müşahidələr göstərir ki, süni intellektdən istifadə etməklə məşq edən idmançıların məhsuldarlığı yüksəlir. Süni intellekt zədələnmə riskini öncədən proqnozlaşdırmağa, həmçinin oyun strategiyalarını optimallaşdırmağa imkan verir. Süni intellekt mövzusunu nəzərdən keçirərkən ilk növbədə bu anlayışın mahiyyətini təhlil etmək zəruridir. Süni intellekt yeni, inkişaf edən sistemdir, başqa sözlə, idman analitikasında verilənlərin təhlili və proqnozlaşdırılması vəzifələrini həyata keçirən maşınların yaradılmasına yönəlmiş proqram paketidir [1].

"Süni intellekt" anlayışının tərifi günbəgün daha da genişlənir. Bununla da süni intellektin imkanlarının tətbiq oluna biləcəyi yeni-yeni aspektlər əldə edilir və istiqamətlər inkişaf etdirilir. Lakin bir şey dəyişməz olaraq qalır: neyron şəbəkələri insan bacarıqlarının maşınla təkrar istehsalına, eləcə də verilən tapşırıqları, qarşıya qoyulan vəzifələri nəzərə alaraq istənilən xarakterə malik prosesi avtomatlaşdırmağa qadirdir.

İdmanla yanaşı, dilçilik, biznes, logistika, tibbi diaqnostika, təhsil fəaliyyəti, sənaye və nəqliyyat sektorlarında da innovasiyalardan geniş istifadə edilir.

Təbiətinə görə süni intellekt texnologiyaları nə qədər sürətlə inkişaf etsə də, yenə də texniki tərəqqinin xüsusiyyətlərindən asılıdır. Bəşəriyyətin müxtəlif tələbatlarına cavab verməklə, süni intellektin bəzi sahələri idmanı, idmançıların fəaliyyətini kökündən dəyişə bilər, həmçinin məşqçilər heyəti və azarkeşlər arasında yaranan problemləri həll edə bilər. İdman sahəsindəki innovasiyalarında istifadə olunan tətbiqlərin əksəriyyəti təlim və məşqləri təhlil etmək və izləmək məqsədi daşıyır. Süni intellektin ilk dövrlərdə nitqin tanınması və mətnin bir dildən digər dilə tərcümə edilməsinə yönəldiyini başa düşmək vacibdir. Artıq cəmiyyətin müasir inkişaf mərhələsində süni intellekt bacarıqlarının siyahısı o qədər genişlənib ki, onları bir neçə səhifədə təqdim etmək mümkün deyil. Bu fakt müasir gənclərin bədən tərbiyəsinə və

idmana süni intellekt texnologiyasının tətbiqinin aktuallığının və effektivliyinin nəzərə alınması məsələlərini zəruri edir.

Bir çox alim və mütəxəssislərin fikrinə görə, idmanın vəzifələri hər il genişlənir və buna görə də müxtəlif növ dəyişikliklərin edilməsi zərurəti də artır [2]. Mövcudluğunun müəyyən dövrlərində süni intellektin durğunluqla xarakterizə olunmasına baxmayaraq, bu gün idmanda mövcud olan neyron şəbəkələr texnologiyası kifayət qədər əhəmiyyətli və faydalıdır. Süni intellekt, yəni avtomatlaşdırılmış təfəkkür və öyrənmə, məsələn, idman yarışlarının nəticələrinin proqnozlaşdırılmasını, habelə hər bir konkret idmançı üçün onun fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla optimal olan ən təsirli məşq üsullarını tərtib etməyi təmin edə bilər.

Beləliklə, bu gün süni intellekt yalnız şahmat və dama kimi stolüstü idman oyunlarına deyil, idmanın, demək olar ki, bütün növlərinə dərindən nüfuz etməkdədir. Süni intellekt sərhəd tanımır. Burada əsas məqam idmançının və məşqçinin süni intellektin yaratdığı imkanlardan maksimal şəkildə faydalanmağı bacarmaqdır. İdman mübarizədir – kim qeyd etdiyimiz faydanı daha tez və daha dolğun əldə edəcəksə, qalib də o olacaq.

ДЛЯ НОТАТОК

МАТЕРІАЛИ
XVIII Міжнародної науково-практичної конференції
«ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА»

29 листопада 2024 р.

Відповідальний за випуск В.Ю. Нестеренко

Підписано до друку_____Формат_____Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Cyr. Віддруковано на ризографі Ум.друк. арк._____ Обл.-вид. арк.

ВИДАВНИЦТВО
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

Видавництво ХНАДУ, 61002, Харків-МСП, вул. Ярослава Мудрого, 25.
Тел. /факс: (057)700-38-64; 707-37-03, e-mail: rio@khadi.kharkov.ua

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції, серія ДК № 897 від 17.04 2002 р.